

PRISPEVKI

ZA NOVEJŠO

1992

1-2

.....

ZGODOVINO

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

PRISPEVKI

ZA

NOVEJŠO

ZGODOVINO

Contribution to the Contemporary History
Contributions a l'histoire contemporaine
Beiträge zur Zeitgeschichte

UDC	949.172»18/19« (05)
UDK	
ISSN 0353-0329	

Uredniški odbor:

---

mag. Zdenko Čepič (glavni urednik), dr. Jasna Fischer (odgovorna urednica),
mag. Damijan Guštin (pomočnik glavnega urednika), mag. Boris Mlakar,
dr. Janko Prunk

Prevajalci: Milojka Popović, dr. Bogomil Ferfila, dr. Jerca Vodusek-Starič (angleščina),
Marjeta Čop-Pretnar (nemščina), Jožica Pirc (francoščina)

Lektor: Marija Sivec

Oprema: Janez Suhadolc, dipl. ing. arh.

Izdaja

Inštitut za novejšo zgodovino
SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Založil

Inštitut za novejšo zgodovino s sofinanciranjem Ministrstva za znanost
in tehnologijo Republike Slovenije

Tisk

Birografika BORI, Titova 64, 61000 Ljubljana

Zamenjave (Exchange, Austausch):

Inštitut za novejšo zgodovino
SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, Republika Slovenija

Za znanstveno vsebino tekstov in točnost podatkov odgovarjajo avtorji.

Redakcija zaključena 15. maja 1992

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415 - 142/92 mb. z dne
2. 3. 1992 štejejo Prispevki za novejšo zgodovino za proizvod, od katerega se plačuje
5% davek na promet proizvodov na osnovi 13. točke tarifne št. 3 tarife davka od
prometa proizvodov in storitev.

Razprave

Jurij Perovšek

Socialni, politični in idejni značaj slovenskega liberalizma v letih 1894–1918

Pri celostnem razčlenjevanju političnih odnosov in zgodovinskega razvoja, v katerem se je nahajala slovenska družba v zadnjih dveh desetletjih pred razpadom habsburške monarhije, je poleg opredelitve osnovnega vsebinskega izhodišča – konkretnih zgodovinskih razmer ter narodnokulturnih, političnoprogramskih in državnopravnih konceptov posameznih političnih taborov, gibanj in strank, enako pomembno tudi razjasniti, katere dele slovenske družbe in skozi kakšno idejnopolično naravnost so združevali posamični nosilci slovenske politične akcije. Razjasnitev tega vprašanja je namreč potrebna, če želimo imeti jasno predstav o določenem političnem subjektu, njegovem socialnem, gospodarskem in idejnem prerezu ter vlogi in položaju, ki ju je zasedal v novejši slovenski politični zgodovini.

V tej razpravi se bomo osredotočili na liberalni pol slovenske politike in se ustavili pri vseh bistvenih odgovorih na vprašanje, kateri stratum slovenske družbene skupnosti je v socialnem pogledu predstavljal politično oporo slovenskemu liberalizmu. Obenem bo naša pozornost namenjena še enemu temeljnemu vprašanju – pojasnilu, kakšna so bila osnovna gospodarskosocialna, idejna in politična vodila, ki so v letih 1894 – 1918 opredeljevala značaj liberalnega tabora na Slovenskem. Obdobje, ki ga razprava zajema, zaznamuje dvojje pomembnih historičnih ločnic v razvoju liberalne politike – politično organiziranje slovenskega liberalizma, ko je bila 29. novembra 1894 v Ljubljani ustanovljena liberalna Narodna stranka za Kranjsko (kasneje preimenovana v Narodno napredno stranko) ter oblikovanje enotne vseslovenske liberalne stranke, 29. in 30. junija 1918 v Ljubljani, ko sta se obe do tedaj obstoječi slovenski liberalni stranki, Narodno napredna iz Kranjske in Narodna stranka iz Štajerske, na skupnem shodu povezali v novo Jugoslovansko demokratsko stranko (JDS).¹ Razprava se zaključuje z ustanovitvijo JDS, kajti nastanek te stranke se vse-

---

¹ O zedinjenju kranjske in štajerske pokrajinske liberalne stranke ter drugih liberalnih političnih organizacij, ki so delovale v posameznih deželnih središčih – v Celju, Gorici in Trstu – v JDS glej podrobneje: Momčilo Zečevič, Na zgodovinski prelomnici. Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929, I. knjiga, Maribor 1986, 28, 53, 57 in op. 39 na tej strani (navajam: Zečevič, Na zgodovinski prelomnici), isti, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921. Od majniške deklaracije do vidovdanske ustave, Maribor 1977, 112 in op. 170 na tej strani, Fran Erjavec, Slovenci. Zemljepisni, zgodovinski, politični, kulturni, gospodarski in socialni pregled, Ljubljana 1923, 94 (navajam: Erjavec, Slovenci), isti, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, Ljubljana 1928, 283 (navajam: Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja) in Ferdo Gestrin–Vasilij Melik, Slovenska zgodovina. Od konca osemnajstega stoletja do 1918, Ljubljana 1966, 333 (navajam: Gestrin–Melik).

binsko veže na enega izmed zgodovinskih vrhov slovenskega liberalizma – vzpostavitel liberalnega tabora v organizacijsko sklenjen vsenarodni politični subjekt² – časovno pa sodi v konec obdobja habsburške monarhije, ko so v slovenski politiki nastopile nove razmere, ki so spremenile pogoje delovanja in strategijo slovenskih političnih strank.

Če se sedaj lotimo vprašanja socialne strukture ter osnovnih načel, ki so v letih 1894–1918 opredeljevala značaj liberalizma na Slovenskem, moramo najprej ugotoviti, da se je po svojem idejnem in političnem poreklu slovenski liberalizem navezoval na politično doktrino, ki jo je razvilo in zastopalo evropsko meščanstvo v času razkroja fevdalne absolutistične monarhije in vzpostavljanja kapitalizma, ko je po eni strani uveljavljalo tako načelo povsem svobodnega gospodarstva, trgovine in proizvodnje, po drugi pa svobodo posameznika, njegovo enakopravnost in politično demokracijo. V tem smislu je slovenski liberalizem sledil evropski liberalni politični misli 19. stoletja, vendar pa po načelni ločitvi duhov znotraj slovenskega narodnega gibanja na koncu osemdesetih let 19. stoletja in kasneje, leta 1894 ob nastanku samostojne liberalne stranke, ni uspel izoblikovati lastne idejne in politične identitete, ki bi v programskem pogledu zagotavljala rast izvirne liberalne politične filozofije, utemeljene v misli evropskega razsvetljenstva, racionalizma in individualizma. Slovenski liberalizem je sicer poznal in tudi znal zelo povedno osmisliti temeljne liberalne filozofske maksime – svobodo misli, svobodo posameznika in njegovo pravico, da sam odloča o smislu svojega življenja ter strpnost kot načelo, ki utemeljuje enakost ljudi. O tem se je namreč »Slovenski Narod«, v drugi polovici 19. in v prvih dveh desetletjih 20. stoletja vodilno slovensko liberalno glasilo, že leta 1873 zelo jasno opredelil. Takrat je v posebnem članku z naslovom »Liberalizem in mi« pojasnjeval, kaj je liberalizem in predvsem, kaj pomeni biti liberalen. Opozarjal je, da že latinska beseda, ki označuje liberalno naravnost, izhaja iz besedne oblike *liberalis*, »in znači: radodelen, podutljiv« ter je »v rodu z besedo: *libertas* – svoboda.« To pa je po »Slovenskem Narodu« pomenilo, da »dakle, kdor daje »vsakemu svoje«, on je liberalen. Kdor torej terja polno svobodo za sebe, pa jo daje in privoščí i drugemu, on je liberalen.«³ Toda takšno idejno in politično osnovo je slovenski liberalni tabor kasneje zanemarjal ter se je leta 1894 konstituiral kot politični subjekt, ki je brez predhodnega in pretehtanega idejno-političnega preudarka samodejno pristajal na to, da je njegov družbeni in politični značaj opredeljeval izključno in zgolj način gospodarskodružbenih odnosov, ki so se z napredovanjem kapitalizma uveljavili na Slovenskem v drugi polovici 19. stoletja;

² Slovenski liberalni tabor je bil zadnji izmed treh tradicionalnih slovenskih političnih blokov, ki se je organiziral kot enoten, vseslovenski politični subjekt. Ostala dva, socialnodemokratski in katoliški, sta namreč tak organizacijskopolični značaj imela že mnogo pred tem. Tako je delavski razred že od leta 1896, tj. od ustanovitve Jugoslovanske socialnodemokratske stranke (JSDS), nastopal v slovenski politiki preko enotne, vsenarodno zasnovane politične organizacije, medtem ko je slovensko katoliško gibanje dobilo značaj enotnega vseslovenskega narodnopolitičnega dejavnika oktobra 1909, ko so se združile pokrajinske katoliške politične organizacije iz Goriške, Štajerske in Koroške ter SLS iz Kranjske v Vseslovensko ljudsko stranko.

³ SN, leto VI, št. 287, 14.12.1873, »Liberalizem in mi.« – Podčrtano v SN.

vzporedno s tem pa se je v pomanjkanju domišljenega programskega koncepta tudi usodno prepustil vplivu in danosti obstoječih razmer, ki so tedaj obvladovale slovensko politiko.

Ko govorimo o političnem organiziranju slovenskega liberalizma, je zato potrebno posebej poudariti, da se le-to ni odrazilo kot kvalitativno nova razvojna stopnja, v katero naj bi prešel proces samolastnega, notranjega idejnega razvoja v enem delu slovenskega naroda, pač pa je po eni strani predstavljalo najprej neposreden odziv na politično organiziranje slovenskega katoliškega gibanja,⁴ po drugi pa je imelo svojo osnovo predvsem v gospodarskem in družbenem razvoju, ki je zajel slovenske dežele v času po marčni revoluciji. Druga polovica 19. stoletja ter leta do razpada Avstro-Ogrske monarhije sodijo namreč v obdobje, »ki je slovenskim deželam prineslo nov gospodarski preobrat s težiščem na neagrarni proizvodnji«,⁵ ta preobrat pa se je kazal skozi stopnjevano industrializacijo, ki je na Slovenskem nastopila v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja. V teh letih se je na Slovenskem pojavila liberalna buržoazija, ki je v okviru prizadevanj za čim hitrejši razvoj kapitalizma predstavljala odločilni dejavnik okrepjene koncentracije domačega kapitala ter je na tej osnovi in vzporedno s svojim gospodarskim vzponom iskala prostor za svoj vpliv v slovenski družbi.⁶ Nastanek liberalne stranke so tako pogojevali zelo ozko opredeljeni politični in gospodarski razlogi, kar je tudi zmanjševalo možnosti za širši prodor liberalnih idej in liberalne politike v slovenskem prostoru. Poleg tega so liberalno politično akcijo močno omejevali še splošna gospodarska in socialna zaostalost slovenskih dežel, nadvlada nemškega in italijanskega kapitala, pa tudi ekonomska in politična krepitev katoliškega tabora tako, da je slovenski liberalizem ostal zamejen v ozek okvir meščanskega sloja v mestih in pomeščanjenih krogov na podeželju. Politično organizirani liberalizem se je tako na Slovenskem v socialnem pogledu znotraj mest večinoma opiral na posvetno inteligenco (uradnike, advokate, zdravnike), mestne bogataše ter na večji del drobne buržoazije, v podeželskih središčih in na vasi pa na vaške magnate, tj. na tiste kapitalistične elemente (večje posestnike, trgovce, gostilničarje in vaške oderuhe), ki so tod bili glavni predstavniki liberalizma.⁷ Iz idejnih razlogov je liberalizem – tako v mestih kot na vasi – podpiralo tudi učiteljstvo. Poleg tega je liberalna usmeritev prevladovala še med dijaško in akademsko mladino ter med srednje-

⁴ O tem glej podrobneje Gestrin-Melik, 271–273.

⁵ Jasna Fischer, Čas veseliga socialnega punta se bliža. Socialna in politična zgodovina delavskega gibanja v Ljubljani od začetkov do leta 1889, Ljubljana 1984, 17.

⁶ Zečević, Na zgodovinski prelomnici, 26.

⁷ Kar zadeva socialno razčlenjenost pripadnikov liberalnega tabora na podeželju, moramo opozoriti še na maloštevilen in sorazmerno ozek krog manjših kmetov in obrtnikov, ki so se opredeljevali za liberalno politiko predvsem zaradi svojega hotenja po samostojnem mišljenju in političnem udejstvovanju, katerega je v vaškem okolju dušil praviloma prevladujoči pritisk političnega katolicizma. Z vključevanjem v liberalno stranko – druge nekatoliške stranke (JSDS) na podeželju dejansko ni bilo – je tako imel ta krog občutek, da se osvobaja tega pritiska in sodeluje v organiziranem odporu proti katoliškemu političnemu monopolu. Poleg tega, da je volil liberalno stranko, je ta krog svojo pripadnost liberalizmu večinoma izražal tako, da je bil naročen na liberalni tisk in da se je udeleževal liberalnih kulturnih in političnih prireditev. Privrženost liberalni stranki se je v tem delu vaškega prebivalstva praviloma prenašala iz roda v rod, bila pa je tako močna, da so se celo zakonske zveze sklepale zgolj med temi političnimi somišljeniki.

šolskimi profesorji, močno zaslonbo pa je liberalizem imel tudi v nekaterih društvih in družbah – v sokolski organizaciji, katere društva so predstavljala oporišča liberalnega izobraženstva in polizobraženstva na deželi, v gasilskih društvih, v narodno-obrambno usmerjeni družbi Sv. Cirila in Metoda in v Slovenski Matici.⁸

Kljub temu, da v liberalnem taboru oziroma v njegovi najpomembnejši politični predstavnici, Narodno napredni stranki (NNS), slovenska posvetna inteligenca ni predstavljala zanemarljivega dela članstva, pa so v njej prišli do izraza predvsem interesi mladega industrijskega in trgovskega meščanstva, tj. gospodarsko trdno stoječih slojev v mestih in na podeželju, »ki so bili večinoma vodilna in odločujoča plast stranke.«⁹ To je med drugim zelo nazorno ponazarjalo pisanje glasila NNS, »Slovenskega Naroda«, ki je leta 1910 v samozavestnem tonu poudarjal, da liberalna četrtnina volilcev predstavlja tri četrtine davkov.¹⁰ Taka izjava je v resnici dobro razkrivala družbeno bit liberalnega tabora na Slovenskem, saj je ta tabor je dejansko bil in tudi ostal tabor slovenskega meščanstva in kapitala, tabor, v katerem se – kot je leta 1904 zapisal eden najvidnejših liberalnih prvakov, dr. Ivan Tavčar – »nahajajo po večini elementi, ki imajo v roki nekaj ... tistega ... kapitala, kar ga je še med nami.«¹¹ Te ugotovitve ni izpodbujalo niti dejstvo, da so bili poleg imovitejših ljudi v liberalni stranki tudi »idejni pristaši, ljudje, ki so bili pripravljeni za liberalne in narodne ideje tudi trpeti, ne da bi imeli od svojih nazorov materialne ali kake druge koristi.«¹² Toda takim pristašem znotraj liberalnega tabora ni veljala največja pozornost. Osnovna, v socialnem položaju utemeljena opredelitev pripadnika liberalnega tabora, je bila namreč trdno postavljena že ob ustanovitvi liberalne Narodne stranke 29. novembra 1894 v Ljubljani, ko je »Slovenski Narod« opozarjal, da so se na strankinem ustanovnem shodu zbrali »sami ... socialno ugledni in uplivni možje«¹³ – »odlični po svojem stanu, izobraženosti in imetji.«¹⁴

Liberalni družbeni elitizem, ki je poudarjal predvsem posameznikov socialni in gmotni položaj, je neposredno izhajal iz socialnih nazorov, ki so v obdobju od začetka ustavnega življenja in volitev v deželne zборе in državni zbor, pa do devetdesetih let prevladovali znotraj slovenskega narodnega gibanja in njegovega vodstva. Zanju je bila pomembna »le višja in še srednja plast družbe, človek je bil vrednoten po hierar-

⁸ O socialni strukturi slovenskega liberalnega tabora glej tudi Gestrin-Melik, 273, 281, 288, Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861–1918, Ljubljana 1965, 260–261, 267 (navajam: Melik, Volitve), Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, 51, 73, 77, 100, 109, 123, 165–166, 191, 217 in Zečević, Na zgodovinski prelomnici, 55.

⁹ Vasilij Melik, Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, XXII, 1982, št. 1–2, 20. (Navajam: Melik, Slovenski liberalni tabor).

¹⁰ Prav tam. Glej tudi Melik, Volitve, 269.

¹¹ SN, leto XXXVII, št. 101, 4.5. 1904, »Jasna beseda. I.«

¹² Melik, Slovenski liberalni tabor, 20. V. Melik na tem mestu opozarja, da med take pristaše liberalizma gotovo lahko za dolgo dobo štejemo velik del inteligenca, zlasti pa večino slovenskih učiteljev in učiteljic ter da »tudi med kmečkim prebivalstvom delež takih ljudi ni bil zanemarljiv, zlasti v času med obema vojnama.« (O slednjem glej tudi op. 7).

¹³ SN, leto XXVII, št. 274, 29.11. 1894, »Shod zaupnih mož.«

¹⁴ SN, leto XXVII, št. 276, 1.12. 1894, »Narodna stranka' na Kranjskem.«

hični lestvici, ki je veljala tako v mestnem kot v kmečkem okolju in se ravnala po ugledu in premoženju«, kar je seveda »bilo povsem v skladu s splošnimi pogledi liberalizma.«¹⁵ V času političnega organiziranja slovenskega liberalizma, ko so bile »socialne ideje odločno politične ideje«,¹⁶ se je to tudi zelo jasno pokazalo pri oblikovanju socialnopolitične programske in akcijske usmeritve Narodne stranke. Slovenski liberalizem se je namreč sprva v svojem političnem, društvenem in kulturnem delu omejeval na meščanstvo, medtem ko na maso kmeškega prebivalstva, na delavce in deloma celo na malomeščanstvo ni mislil, kasneje pa ga je tu prehitela Katoliška narodna stranka (KNS), ki je po J.E. Kreku sistematično izrabila možnosti, katere je nudil tedanjim strankam prevrat v kreditnem sistemu ter si tako ustvarila mrežo gospodarskih in vzporedno tudi kulturnih organizacij.¹⁷ Liberalna Narodna stranka (oziroma kasneje NNS), je namreč bila vse preveč vezana na interese svojega, iz gñotno dobrih razmer izhajajočega vodilnega sloja, ki ji je narekoval »boj proti modernim socialnim in gospodarskim idejam«. ¹⁸ Tako je vedno bolj izgubljala stik s slovenskim ljudstvom, kajti liberalna buržoazija »ni videla njegovih potreb, temveč vedno in povsod samo svoje razredne koristi.«¹⁹ Poleg tega pa ni bilo – po oceni nekaterih analitikov, ki so bili blizu liberalnim krogom – podrobno in neposredno politično delo Narodne stranke med ljudstvom niti umestno, kajti sodili so, da je v tem vprašanju potrebno upoštevati tudi povsem določen kulturnosocialni premislek. Tako je leta 1897 pisal Fran Podgornik, izdajatelj in urednik revije »Slovanski svet« ter eden izmed udeležencev ustanovnega shoda Narodne stranke novembra 1894, da se »Narodni stranki na Kranjskem očitajo tudi nekako stanovsko separatističko ali celo aristokratsko vedenje« in da so se »taka očitanja ... slišala včasih glede na posvetno inteligenco po raznih mestih slovenskih.« Toda prav v tej zvezi je opozarjal F. Podgornik, da tisti, »kdor deluje za množice, ni še dolžan ponižati se do robotosti posamičnikov v množicah« ter da »pomenja delovanje za množice vse kaj drugega, nego posnemanje teh množic v tem, kar morajo sami iztrebiti od sebe.«²⁰

Taki pogledi, ki med vodilnimi liberalnimi krogi niso predstavljali nobene posebne izjeme, hkrati pa izrazito meščanski družbeni koncept, kateremu se je prepustila NNS, so imeli za posledico, da so bile široke ljudske plasti povsem prepuščene idejnemu in političnemu vplivu Katoliške narodne stranke (leta 1905 preimenovane v SLS), ki je svojo pozornost posvetila predvsem podrobnemu socialnemu programu delavnih stanov slovenskega naroda. KNS (SLS) je s krščansko-socialno propagando vzbudila in organizirala delavstvo in z združeno gospodarsko organizacijo ekonomsko osamosvojila kmeško ljudstvo, kar ji je dalo demokratično in moderno socialno vsebino, obenem s tem pa je na vsem slovenskem ozemlju vzpostavila še močno in

¹⁵ Melik, Volitve, 266.

¹⁶ Ruda Jurčec, Krek, Ljubljana 1935, 150.

¹⁷ Fran Zwitter, Narodnost in politika pri Slovencih, Zgodovinski časopis, letnik I, leto 1947, št. 1-4, 49.

¹⁸ Erjavec, Slovenci, 86.

¹⁹ Gestrin-Melik, 289, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, 569. (Navajam: ZS).

²⁰ Podgornik Fran, Narodna stranka na Kranjskem, Slovanski svet, letnik X, št. 4, 31.3. 1897, str. 54.

vplivno ljudsko–prosvetno organizacijo ter si tako z vztrajnim političnim delom priborila odločilen vpliv na vse javno življenje.²¹ Tako je katoliški tabor v začetku 20. stoletja skoraj v celoti politično obvladal slovensko podeželje, liberalna Narodna napredna stranka, katere razmah je vseskozi ovirala še njena očitna nesposobnost za organizacijskopolitično delo, pa je bila po svoji politični organizaciji vedno bolj omejena na mestne naselbine.²² Program, ki ga je – z vidika slovenske narodne celote – na tako ozki politični podlagi zastopala NNS, sta tako v svojih najbolj tipičnih potezah pogojevala družbeni položaj in politični vpliv slovenskega liberalnega meščanstva v času pred I. svetovno vojno, njegovo težišče pa se je ob strankini ustanovitvi nanašalo predvsem na slovenski nacionalni problem. Narodna stranka je dajala velik poudarek narodnemu delu in zahtevi za nacionalno avtonomijo, medtem ko je v drugih pomembnih političnih, socialnih in gospodarskih vprašanih zavzela precej konzervativno stališče. Tako je nasprotovala splošni in enaki volilni pravici, ker zaradi strahu pred SLS ni bila pripravljena privoliti v politično aktivnost širokih narodovih mas. Kar zadeva gospodarsko in socialno problematiko, pa si posebnega programa ni niti postavila, čeprav je priznavala, da so kreditne in gospodarske zadruge kmetom potrebne, in je pozdravljala krščansko–socialno gibanje iz gospodarskih razlogov,²³ pa tudi zato, ker je »videla v njem protitež socialnodemokratskemu gibanju.«²⁴ Proti slednjemu oziroma proti svojemu temeljnemu socialnemu nasprotniku – proletariatu, je nastopala z vso močjo in je z vsemi sredstvi, ki jih je imela na razpolago, ovirala razvoj socialne demokracije.²⁵ Tako naravnost Narodno napredne stranke je zelo odločno poudarjal I. Tavčar, ko je pred volitvami v državni zbor leta 1907 opozarjal, da tako preteklost kot tudi sam značaj NNS, liberalni stranki »prepoveduje, tudi iz dalje koketirati s tistimi, za človeško družbo nevarnimi načeli,« katere zastopa JSDS ter opominjal, da morajo liberalci »varovati decorum svoje stranke!« V tej zvezi je še pripominjal, da »nikdar ne smemo pozabiti, da smo v svojem jedru meščanska, ali – da govorimo brez ovinkov – buržoazijska stranka. In kot taki«, je pribijal, »nam je absolutno nemogoče, da bi se kdaj metali za socialno–demokratsko stranko (in) ... za internacionalno socialno demokracijo!«²⁶

Podobno kot socialne demokracije, ni NNS v resnici nikoli sprejemala tudi krščanskega socializma, še manj pa katoliškega socialnogospodarskega dela,²⁷ saj je liberal-

²¹ Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, 158, 322, isti, Slovenci, 87–88.

²² O tem glej Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, 96, 158, isti, Slovenci, 87 in Gestrin–Melik, 289.

²³ Gestrin–Melik, 273, ZS, 561.

²⁴ ZS, 561.

²⁵ Gestrin–Melik, 288, ZS, 569.

²⁶ SN, leto XL, št. 69, 26.3. 1907, –r. (Ivan Tavčar), »Kristanova kandidatura.« – Podčrtano v SN.

²⁷ V svojem znanem delu, Politično življenje Slovencev, opozarja D. Lončar, da je »Slovenski Narod« že leta 1891 v polemiki s »Slovincem« označil »svoje stališče glede socialnega gibanja v tem smislu, da se hoče boriti za delavske zahteve, a Slovenci so premajhen narod, da bi mogli vplivati na rešitev socialnega vprašanja; izrekel se je i proti marxističnemu i proti krščanskemu socializmu, o katerem je sodil, da se zanj ne navdušujejo niti praktični državniki, niti resni sociologi.« Enako opozarja D. Lončar, da je med KNS in NNS vladalo ostro nasprotovanje tudi glede gospodarske organizacije, zlasti konzumnih društev ter da je bila napaka NNS v tem, »da se ni borila le proti zlorabi zadružništva, ampak proti ideji sami.« – dr. Dragotin Lončar, Politično življenje Slovencev. (Od 4. januarja 1797. do 6. januarja 1919. leta.), Ljubljana 1921, 64, 68. (Navajam: Lončar).

cem, ki so zlasti v konsumnih družtvih videli ogrožanje svojih podeželskih trgovcev, v posojilnicah pa ogrožanje svojih bogatašev-oderuhov, široka koncepcija katoliškega gospodarskega programa omejevala dejavnost njihovega privatnega kapitala.²⁸ Katoliška socialnogospodarska organizacija, ki je v sebi »imela vsekakor mnogo pozitivnega in je v marsičem ustrezala potrebam prebivalstva«,²⁹ je temeljila v sistemu posojilnic in hranilnic, »rajfajznovk«, ter kmetijskih, strojnih, živinorejskih, mlekarskih in nabavnoprodajnih zadrug, ki jih je od leta 1894 dalje na podeželju ustanavljal Janez Evangelist Krek, da bi kmeta kot proizvajalca in potrošnika osvobodil izkoriščanja ter ga rešil iz objema kapitalizma, ki ga je uničeval. S temi zadrugami se je množica srednjih in malih kmetov otrsela in v precejšnji meri tudi otrsela vaških oderuhov, kar je imelo za posledico, da je bila liberalna stranka gospodarsko in politično izrinjena s podeželja, mali in srednji kmet pa je pod vplivom Krekovega delovanja postajal temelj politične moči KNS.³⁰ Tako stanje in delež, ki ga je k njemu prispeval »tudi slovenski liberalizem sam s svojim gospodarskim in socialnim konservativizmom,«³¹ so sčasoma pričeli kritično ocenjevati tudi znotraj vodstva NNS. Na to je začel opozarjati član Izvršnega odbora NNS, dr. Karel Triller, ko je pred II. shodom strankinih zaupnikov (shod je bil 25. marca 1906 v Narodnem domu v Ljubljani) v vrsti člankov, objavljenih v »Slovenskem Narodu«, razmišljal o novih programskih usmeritvah NNS. Ugotavljal je, da tvorijo jedro stranke imovitejši posestniki in meščani, ki »imajo mnogo prednosti, a imajo tudi mnogo napak. Glavna je pač ta,« je poudarjal, »da nimajo pravega smisla za krivice, ki se gode siromašnejšim slojem, delavcem in malim posestnikom, in za težave, s katerimi se ti bore. Nihče ni doslej poskusil te sloje poučiti in jih politično izobraziti,« je opominjal, »jih seznaniti z idejami napredka in svobode«, kar je tudi vzrok, »da so klerikalci zamogli maso našega naroda, propadajočega kmetovalca in deloma tudi delavca, ujeti v svoje zanjke in si pridobiti precejšnjo politično moč.«³² Toda kljub takim kritičnim mislim je nato še v teh člankih, enako pa tudi na strankinem shodu, K. Triller predvsem zagovarjal že uveljavljeno liberalno gledanje na tedanjo socialno in politično problematiko. Opozarjal je, da morata inteligenca in srednji stan ohraniti svojo politično veljavo, ki bi sicer bila omajana z uvedbo splošne volilne pravice³³ in poudarjal, da v danih razmerah predstavlja bistveno družbeno in narodnogospodarsko vprašanje zlasti razvoj velike industrije ter trgovine, kaj-

²⁸ Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, 110, ZS, 582.

²⁹ ZS, 582.

³⁰ Gestrin-Melik, 280-281. Prim. tudi ZS, 564-565.

³¹ Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, 158. (Podčrtal Erjavec). – Kar zadeva gospodarskosocialni in politični značaj NNS, lahko opozorimo na zelo zanimivo oceno, ki jo je v tej zvezi podal Ivan Cankar. I. Cankar – politično je podpiral JSDS – je slovensko liberalno stranko označil takole: »Svobodomiselnost stranke, ki bi slonela na resničnih potrebah naroda, na Slovenskem ni ... Liberalna stranka je nevarna pravi svobodi bolj kot armada kaplanov-agitatorjev ... živi od zlagano-idealnih fraz in podlih dejanj, a njeno čisto je tema, kakor bi rekel Levstik.« (Gestrin-Melik, 289, ZS, 569).

³² SN, leto XXXIX, št. 53, 63. 1906, (dr. Karel Triller), »Pred shodom zaupnikov narodnonapredne stranke, I.«

³³ SN, leto XXXIX, št. 54, 7.3. 1906, (dr. Karel Triller), »Pred shodom narodnonapredne stranke, II.«

ti »kmetijstvo ne stvarja bogastva«. ³⁴ Poleg tega je tudi zahteval, da mora NNS »posvetiti uradniškemu stanu in njegovim željam in stremljenjem največjo pozornost« ³⁵ ter obsoditi predvsem trgovskemu stanu »sovražno in neplodno združevanje kmeta-konzumenta.« ³⁶ Enako je tudi stranka sama, ki je sicer že leta 1901 poudarila načelo enakopravnosti in enakoveljavnosti vseh stanov in je zato načelno odklanjala politično ali socialno nadvlado katerega koli med njimi, ³⁷ na slovensko ljudstvo še vedno gledala z nezaupanjem in zviška, saj je »Slovenski Narod« tudi po strankinem shodu odločno opozarjal na okosteneli konzervativizem, »ki sicer odlikuje široke ljudske mase in jih zavira, da ne morejo korakati vstřic s splošnim napredkom.« ³⁸

Narodna napredna stranka je tako tudi po tem shodu, na katerem so se prvič po njeni ustanovitvi zbrali njeni zaupniki, ostala stranka, v kateri je upoštevanje socialnega razlikovanja ostalo živo, ³⁹ in za katero je predstavljalo meščanstvo najpomembnejši in vodilni narodni sloj. To je zelo jasno potrdil tudi I. Tavčar, ki je nekaj mesecev po shodu dejal, da »naj se dela na naše meščanstvo opazke, jaz konstatiram, da poleg kmeta, ki ga krvavo potrebujemo, potrebujemo ravno tako meščana, ker od tega je odvisna v prvi vrsti narodna bodočnost.« ⁴⁰ Taka stališča in pogledi se nato ves čas do ustanovitve JDS niso spreminjali in slovenski liberalni tabor je tako leta 1918, ko je bila oblikovana enotna, vseslovenska liberalna stranka, predstavljala politični blok, ki razen v mestih, množične opore ni imel. V letih neposredno pred I. svetovno vojno je štel 16,83% volilnih upravičencev ⁴¹ in je bil skupaj s socialnodemokratsko stranko v slovenskem notranjem političnem življenju v podrejenem položaju nasproti dobro organiziranemu katoliškemu gibanju in njegovi politični predstavnici, SLS, ki sta predvsem na področju politike in oblasti trdno obvladovala slovensko javno življenje. Slovenski liberalizem je bil močnejši le na gospodarskem področju, pri čemer mu je materialno zaslombo zagotavljal tudi liberalni bančni kapital. ⁴² Drugače pa je imel vo-

³⁴ SN, leto XXXIX, št. 62, 16.3. 1906, (dr. Karel Triller), »Pred shodom zaupnikov narodnonapredne stranke, IX.« - Podčrtano v SN.

³⁵ SN, leto XXXIX, št. 67, 23.3. 1906, (dr. Karel Triller), »Pred shodom zaupnikov narodnonapredne stranke, XIV.«

³⁶ SN, leto XXXIX, št. 69, 26.3. 1906, »Shod zaupnikov narodnonapredne stranke.«

³⁷ Lončar, 71. To načelo je v afirmativnem smislu poudaril tudi K. Triller, ko je na II. shodu zaupnikov NNS poročal o strankinem programu. - Glej SN, leto XXXIX, št. 69, 26.3. 1906, »Shod zaupnikov narodnonapredne stranke.«

³⁸ SN, leto XXXIX, št. 71, 28.3. 1906, »Epilog k zaupnemu shodu narodno-napredne stranke.«

³⁹ Tako naravnost Narodno napredne stranke je lepo razkrivalo poročilo »Slovenskega Naroda« o shodu zaupnikov NNS. V tem poročilu se je namreč zdelo »Slovenskemu Narodu« posebej potrebno opozoriti, da so »delavec, kmet, uradnik, obrtnik, trgovec, učitelj, profesor, odvetnik itd. ... brez ozira na različni posej svojega stanu občevali med seboj prijateljsko«. - SN, leto XXXIX, št. 69, 26.3. 1906, »Shod zaupnikov narodno-napredne stranke.«

⁴⁰ SN, leto XXXIX, št. 264, 17.11. 1906, »Shod zaupnikov narodno-napredne stranke.«

⁴¹ Podatek je izračunan po tabeli Razdelitev glasov oddanih na Slovenskem pri državnozbornskih volitvah 1911, ki jo je izdelal J. Pleterski. (Glej Janko Pleterski, Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981, 255). Pripominjam, da je na ozemlju, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Kraljevini SHS, v tem času štel liberalni tabor 16% volilnih upravičencev. (Glej Melik, Slovenski liberalni tabor, 21).

⁴² Najpomembnejše denarne zavode, ki jih je nadzoroval liberalni tabor in v katerih se je združeval in povezoval slovenski liberalni kapital, so v letih do 1918 predstavljali Ljubljanska kreditna banka in tržaška Jadranska banka s svojima bančnima mrežama, Zveza slovenskih posojilnic v Celju, Zadržna zveza v Celju,

dilno vlogo le še v kulturi, toda tu ga je liberalno vzgojena posvetna inteligenca privedla v nepomirljiv kulturobojni odnos do katoliške cerkve in katoliškega političnega gibanja, čeprav je tudi liberalna Narodna stranka ob svoji ustanovitvi poudarila, da se »priznavajo ... načela katoliške vere kot trden temelj razvoju slovenskega naroda«. ⁴³ Toda liberalnemu taboru, katerega načelno programsko stališče je bilo, da ne posega v verska in cerkvena vprašanja, pač pa si prizadeva za vzpostavitev takih zakonodajnih meril, ki naj preprečijo zlorabo vere in cerkve v politične namene (zlasti v šolstvu ter v zvezi z uvedbo splošne, neposredne in tajne volilne pravice), ⁴⁴ sta po eni strani nepopustljivi pritisk političnega katolicizma, po drugi pa lastni, neizgrajeni idejni koncept ter ekskluzivistična svobodomiselna naravnost, onemogočila, da bi prevzel vlogo suverena demokratičnega korektiva v slovenski politiki. Liberalni tabor se je obsodil na nerazsodno in slepo pobijanje vsega, kar je imelo katoliški znak in je nosilo katoliško ime, in v vihuri političnih bojov, ki so zavladaile v slovenskem javnem življenju po oblikovanju političnih strank, je to trajno označevalo in politično izčrpavalo slovenski liberalizem, katerega značaj in ravnanje so hkrati odločujoče opredeljevali še ozki ideološki, razredni in socialni interesi mladega slovenskega meščanstva ter zavest o njegovem sekundarnem političnem položaju znotraj slovenske družbene skupnosti.

Vsi ti kulturni, idejni, socialni in politični označevalci liberalizma na Slovenskem, so bili v programskem pogledu polno izraženi tudi neposredno pred zlomom Avstro-Ogrske monarhije, tj. ob ustanovitvi Jugoslovanske demokratske stranke, 29. in 30. junija 1918 v Ljubljani. Tako je že pripravljalni odbor, ki je pod vodstvom I. Tavčarja vodil delo povezano z organizacijo ustanovnega zbora JDS, v predlogu Programa Jugoslovanske demokratske stranke, objavljenem maja 1918 napovedal, da slovensko liberalno meščanstvo vsekakor namerava ohraniti svojo socialno in gospodarsko moč in si jo hoče pridržati predvsem nasproti tistim, ki te moči nimajo. Čeprav je predlog Programa poudarjal, da JDS ne priznava posameznikom, stanovom in napravam nobenih predprav in je kot demokratska stranka »proti vsaki politiki, ki bi merila na to, da bi živel en stan na stroške drugih stanov, zlasti pa tudi odklanja izigravanje enega stanu proti drugemu« ter stoji »načelno na strani gospodarsko šibkejših«, je namreč bilo v Programu tudi povsem nedvoumno zapisano, da po oceni njegovih predlagateljev »demokratizem pa tudi ni čist, če imajo enostransko premoč gospodarsko šibkejši sloji.« ⁴⁵ Podobno je – kar zadeva načelo enakopravnosti in svobode posa-

Celjska posojilnica, Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani, Glavna posojilnica ter mladoliberalna blagovna centrala Agro-Merkur. Podrobneje glej o nastanku, razvoju, finančni moči in poslovanju teh denarnih zavodov Toussaint Hočevar, Slovensko poslovno bančništvo kot inovacijski dejavnik, 1900–1930, Zgodovina denarstva in bančništva na Slovenskem, Ljubljana 1987, 65–70, Aleksander Videčnik, Denarništvo v Celju. Od hranilnice do banke, Celje 1989, 13–16, 18, 24–27, Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja, 135, 166, 186, 189, 252, 253, 283 in Janko Orožen, Celje in slovensko hranilništvo, Celje 1977, 33–35, 40–42, 74–79, 81–84. Prim. tudi Franček Bohanec, Ivan Tavčar, Ljubljana 1985, 132.

⁴³ SN, leto XXVII, št. 276, 1.12. 1894, »Narodna stranka' na Kranjskem.« Podčrtano v SN.

⁴⁴ Lončar, 71.

⁴⁵ Domovina, leto I, št. 14, 3.5. 1918, »Program Jugoslovanske demokratske stranke (J.D.S.). (Predlog pripravljalnega odbora).«

meznika – neposredno pred ustanovitvijo JDS I. Tavčar še pohitel opozoriti, da »tudi v državah, v katerih se je demokracija najbolj razvila obstajajo razlike, in nikjer ne opažamo, da bi posamezne osebe imele enako ceno, enak pomen in enako veljavo.«⁴⁶ Kljub takim opozorilom pa je nato na ustanovnem zboru vendarle izjavil, da demokrati ne bodo »delali razlik med stanovi,« da bo kmet, obrtnik, trgovec, uradnik – »vsak ud našega naroda ... dobrodošel v naši politični organizaciji,«⁴⁷ pa tudi stranka sama je v svojem programu vseeno prisluhnila perečim socialnim in političnim vprašanjem tistega časa. Zavzela se je za uvedbo urejenega socialnega skrbstva in obveznega socialnega zavarovanja, za socialno zakonodajo, delavsko, starostno in invalidsko pokojninsko zavarovanje, za ureditev kolektivne delovne pogodbe in 8-urni delavnik. Poleg tega je zagotavljala, da podpira gospodarske interese obrtniškega in trgovskega stanu in poudarila, naj »se zagotovi gospodarski vzpon kmetijstva.«⁴⁸ Toda vsa ta načelna stališča še vedno niso v ničemer spreminjala osnovnih idejnih, socialnih in političnih premis, v katerih je do tedaj utemeljeval slovenski liberalizem svoj družbeni in politični koncept ter seveda tudi svojo družbeno vlogo in politični vpliv. To je zelo neposredno potrdil načelnik JDS, I. Tavčar, ko je nekaj dni po strankini ustanovitvi in svoji izvolitvi za njenega prvega moža, v posebnem članku pojasnjeval, katere so bistvene gospodarske in politične prvine, ki opredeljujejo strankin program. Izhajal je iz strankinega imena in opozarjal, da že naziv »demokratska« pomeni, da je JDS »za popolno enakost vseh slojev našega naroda.« V tem je utemeljeval tudi poudarek, da zato ne priznava JDS nikake nadvlade aristokracije, enako kakor »tudi ne moremo pripoznati načela, da bi v političnem življenju imela duhovščina kot stan tako nadvlado. Istotako«, je nadaljeval, »ne moremo pripoznati, da bi imel nadvlado kmečki stan, ker demokratična stranka, ki seveda podpira težnje kmečkega stanu, ne more biti izključno samo agrarična stranka.« K temu je pripominjal, da tudi trgovski ali uradniški stan ne moreta imeti nadvlade po mestih ter opominjal, da »končno je tudi izključeno, da bi delavstvo, ki v nobeni kulturni državi ne tvori večine prebivalstva, imelo nadvlado nad vsemi drugimi stanovi.« I. Tavčar, ki je težko prikrival svojo meščansko ekskluzivistično držo, se je zato glede vprašanja družbene in politične enakopravnosti posameznih stanov predvsem posluževal načelnega liberalnega stališča, da namreč JDS »ne priznava nikaki manjšini nadvlade nad večino,« kar potemtakem omogoča, da ima tudi v stranki, torej v JDS »svoje enakopravno mesto odkazano tako kmet, kakor duhovnik, tako trgovec in uradnik, kakor delavec.« Po njegovem pojasnjevanju se je tako stranka namenila »zblížati vse stanove k plodonosnemu političnemu delovanju, ne more pa dopuščati, da bi kaka manjšina izvrševala tiranstvo nad večino, in da bi stranka nato klavrno poginila, kakor so poginili boljševiki na Ruskem.« Temeljni družbenopolitični koncept JDS je tako po besedah njenega načelnika bil, da se povsod doseže harmonija »v imenu celokupnosti, tako da se bo življenje naroda lahko primer-

⁴⁶ SN, leto LI, št. 144, 27.6. 1918, dež. posl. dr. Ivan Tavčar, »Pozdrav Jugoslovanski demokrati stranki!«

⁴⁷ SN, leto LI, št. 146, 1.7. 1918, »Ustanovna skupščina.«

⁴⁸ SN, leto LI, št. 147, 2.7. 1918, »Ustanovni zbor JDS.«, št. 152, 8.7.1918, »Ustanovni zbor JDS. (Socialno-politični program JDS)«.

jalo velikemu stroju, ki dela za celokupnost, pri katerem pa ima vsako kolo in tudi vsako kolesce odkazano svojo posebno nalogo, tako da stroj obstane, če vzameš iz njega kolo ali pa tudi najmanjše kolesce. In ta harmonija v političnem in gospodarskem življenju«, je poudaril, »mora biti prvi ideal, pa tudi prvi cilj naše Jugoslovanske demokratske stranke«. ⁴⁹

Idejna, gospodarskosocialna in politična naravnost, ki jo je uveljavljal liberalni tabor v letu 1918, se je torej v svojem programskem jedru še vedno opirala na vsa tista načela, ki so že pred tem opredeljevala družbeno vlogo in politični značaj slovenskega liberalizma. Ob oblikovanju vseslovenske JDS je slovenski liberalni tabor tako predstavljal politični subjekt, ki je izražal predvsem interese večjega dela meščanstva, katerega osnovno stališče je bila ohranitev ter progresivna učvrstitev lastnega vpliva in položaja v slovenski družbi. Skozi ta temeljni koncept je v tistem trenutku slovenski liberalizem presojal tudi vprašanje družbene in politične emancipacije ostalih družbenih slojev (zlasti kmeta in delavca), ki naj ne bi ogrožala že uveljavljenega medsebojnega gospodarskosocialnega razmerja moči. To naj bi ostalo nespremenjeno in bilo porok za vsklajeno družbeno stanje in trden demokratičen politični razvoj. V tem smislu gre razumeti tudi tedanje liberalno zavzemanje za gospodarsko napredovanje in izboljšanje splošnega položaja posameznih družbenih slojev in skupin. Zato je takratno poudarjanje izvirnih liberalnih zahtev po enakopravnosti in svobodi dejansko imelo le politično deklarativni pomen, na katerega se ni navezoval nikakršen kompleksni socialni program. Poudarjanje načela enakopravnosti in svobode je tako v resnici služilo predvsem eni izmed temeljnih gibalnih sil slovenskega liberalizma - njegovemu tradicionalnemu političnemu naporu omejiti ali celo odpraviti vpliv katoliške cerkve in t.i. politikujoče duhovščine na družbeno in politično življenje v Sloveniji. Tak politični, idejni in socialni značaj slovenskega liberalizma, je glavnina liberalnega tabora ohranjala tudi po razpadu Avstro-Ogrske monarhije, tj. v novi, jugoslovanski državi, v kateri pa je liberalna politika doživela svoj zgodovinski zaton. To je leta 1935 zelo dobro opazil mladi in prodorni liberalni razumnik Fran Zwitter, ki je o tedanji resnici liberalizma zapisal: »Slovenski liberalizem ne končuje v viharjih in prevratih, kot nositelj nekih miselnih in etičnih vrednot, pač pa se nacionalno in socialno izkoreninjen razkraja v praznoti duha in v cinični borbi za grobo korist.« ⁵⁰

⁴⁹ SN, leto LI, št. 152, 8.7. 1918, dež. posl. dr. Ivan Tavčar, »Nekoliko pripomb h gospodarskemu programu JDS.« - Podčrtal Tavčar.

⁵⁰ Observator (Fran Zwitter), Bankrot slovenskega liberalizma. Sodobnost, III, 1935, št. 7/8, 304.

**DER SOZIALE, POLITISCHE UND IDEENCHARAKTER DES SLOWENISCHEN LIBERALISMUS
IN DEN JAHREN 1894–1918**

Z u s a m m e n f a s s u n g

Eine der grundlegenden Charakteristiken des slowenischen Liberalismus in den letzten beiden Jahrzehnten von dem Untergang der Habsburger Monarchie ist zweifellos die Tatsache, daß sich das politische Organisieren bei der Gründung der liberalen Nationalen Partei in Krain im Jahre 1894 nicht als eine qualitative neue Entwicklungsstufe aufgezeigt hat, in welche der Prozeß eigenmächtiger, innerpolitischer Ideenentwicklung in einem Teil des slowenischen Volkes überging. Die Entstehung der slowenischen liberalen Partei rief auf der einen Seite zuerst die Bildung der Katholischen nationalen Partei (KNS) im Jahre 1892 hervor, während auf der anderen Seite vor allem mit dem Wachstum des jungen slowenischen Bürgertums begründet wurde, das einvernehmlich mit der Stärkung seiner wirtschaftlichen Macht, Raum für seinen Einfluß in der slowenischen Gesellschaft suchte. Der Mangel an übernommenen Ideen von Programmgrundlagen sowie die ausdrückliche Betonung des bloßen bürgerlichen gesellschaftswirtschaftlichen Interesses, verminderte die Möglichkeit eines Durchbruchs liberaler Ideen und Politik im slowenischen Raum. In den Jahren 1894–1918 blieb der Liberalismus in einem engen Rahmen des Bürgerstandes in den Städten, verbürgerlichter Kreise auf dem Lande sowie eines größeren Teils der Bildungsentelligenz begrenzt. Die Führung der liberalen Politik übernahm insgesamt das junge slowenische Bürgertum, das vor allem Interesse für die Beibehaltung seiner wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Macht aufzeigte. Aus diesem Grunde formierte der slowenische Liberalismus niemals ein Sozialprogramm. Die Folge war, daß breite Volksschichten dem Ideen- und politischen Einfluß der KNS (im Jahre 1905 wurde der Name in die Slowenische Volkspartei geändert) vollkommen überlassen waren, die ihre Aufmerksamkeit besonders dem sozialen Einzelprogramm der Arbeitsstände des slowenischen Volkes widmete. Das liberale Lager hat sich selbst und bewußt zum gesellschaftlichen und politischen Elitismus verurteilt, sowie trat auf diese Weise entschieden gegen die katholische sozial-wirtschaftliche Arbeit auf, wie auch gegen das gesellschaftliche politische Bestreben der slowenischen Sozialdemokratie. Dies hat ihm besonders den Kontakt zu der slowenischen Bevölkerung verhindert, auf die er an für sich mit Mißtrauen und »von oben herab« schaute, was unter anderem sehr deutlich seine entschiedene Zurückweisung politischer Anregungen zur Einführung des allgemeinen und gleichen Wahlrechts bewies. Der slowenische Liberalismus, den sein gesellschaftlicher und politischer Konservatismus innerhalb der slowenischen Gesellschaft in eine sekundäre politische Lage brachte, hat neben den aufgezählten Eigenschaften, die ihm eine größere Anziehungskraft gaben, den exklusiven kulturkämpferischen Standpunkt unmöglich gemacht und ausgeschöpft. Dieser schlug alles tot, was ein katholisches Zeichen aufwies und einen katholischen Namen trug. Einen solchen Charakter hatte der Liberalismus auf slowenischem Boden auch bei der Gründung der allnationalen liberalen Jugoslawischen demokratischen Partei im Jahre 1918, als besonders betont wurde, die gesellschaftliche Emanzipation des Bauern und Arbeiters sollte die bereits realisierten bürgerlichen wirtschaftssozialen Kräfte nicht bedrohen. So wurde er auch im ersten jugoslawischen Staat bewahrt, in dem er seinen historischen Untergang erlebte.

Anka Vidovič-Miklavčič

Mladina Jugoslovanske radikalne zajednice (MJRZ) v Dravski banovini

---

Po padcu Jevtićeve vlade, ki se je kompromitirala s politiko nasilja proti rastoči opoziciji, zlasti v času volilnega boja in volitev za narodno skupščino 5. maja 1935, se je s privolitvijo kneza Pavla oblikovala nova vlada s predsednikom dr. M. Stojadinovičem. Vlada, ki je predstavljala nekakšno koncentracijo starih politikov oziroma starih političnih strank naj bi odvrnila politično krizo na eni strani in na drugi »oživila« meščansko demokracijo. Toda dr. Stojadinović na petomajskih volitvah »izvoljeno« skupščino ni razpustil, marveč je pričel z njo sodelovati. V vladni Deklaraciji, ki jo je izdal 4. julija 1935, je v notranjepolitičnem programu poudaril, da bo upošteval Ustavo iz leta 1931, zlasti še načelo »državnega in narodnega edinstva« in si prizadeval dejansko izvajati vse zakonitosti kot tudi spoštovati načela enakosti in enakopravnosti vseh državljanov.¹

Z utrditvijo svojega položaja v skupščini proti poslanski skupini B. Jevtića je M. Stojadinović snoval novo politično organizacijo. V sporazumu med vladno politično skupino M. Stojadinovića in staroradikalni »Pašičevci« (s pristankom Ace Stanojevića), Jugoslovansko muslimansko organizacijo (M. Spaho) ter bivšo Slovensko ljudsko stranko (dr. A. Korošec) se je oblikovala Jugoslovanska radikalna zajednica (skupnost), katere pravila in statut so bili kot stranki odobreni 19. avgusta 1935.²

Po proglasu JRZ 12. septembra 1935 se je pričela pospešena agitacija za ustanavljanje strankinih organizacij v vsej državi. Glede tega je bila med prvimi Dravska banovina, ki je imela svojo ustanovno banovinsko skupščino JRZ že 24. novembra 1935, tedaj so poročali, da je organizacijska mreža dograjena skoraj že v vseh okrajih.³

V izvršni banovinski odbor so bili izvoljeni: za predsednika dr. A. Korošec, podpredsednika dr. M. Krek, tajnika dr. F. Kulovec in za blagajnika bivši predsednik mariborske oblaštne skupščine dr. Josip Leskovar, torej le ožji sodelavci dr. A. Korošca iz bivše Slovenske ljudske stranke (SLS). Izvoljeni izvršni banovinski odbor, je zapisal Slovenec, bo »reševal vse nujne zadeve in vodil vse politično življenje JRZ pri nas«.⁴ Velja poudariti, da je vsedržavna stranka kot rezultat »volje državnega vrha« sicer nastopala kot enotna politična formacija, vendar so njeni sestavni deli ohranili svojo individualnost.

Ustanovni kongres JRZ je bil 1. junija 1936 v Beogradu, na katerem je imel M. Stojadinović programski govor. Stranka se je izrekla za monarhijo in dinastijo, za

---

¹ Ferdo Čulinović, Jugoslavija izmedju dva rata. II. del, Zagreb 1961, str. 100, 101; Dr. Todor Stojkov, Vlada Milana Stojadinovića (1935-1937). Beograd, 1985, str. 40, 41.

² Slovenec, 20. avgusta 1935, št. 189. Več o tem glej Todor Stojkov, cit. delo, str. 47-61.

³ Slovenec (ponedeljski), 25. novembra 1935, št. 22

⁴ Ibid.

ustavno in parlamentarno ureditev države na osnovi oktroirane ustave iz leta 1931, kar pomeni nadaljevanje politike državnega in nacionalnega unitarizma. V govoru je bil poudarjen »naš politični ideal« – samouprava v širokem obsegu. Stranka se bo za vzemala za spoštovanje treh imen jugoslovanskega naroda (Srbov, Hrvatov in Slovencev), za njihovo enakopravnost ter ohranjanje narodnih tradicij.⁵

Rečeno je bilo, da si bo v gospodarskem življenju stranka prizadevala za okrepitev proizvodnje in dvig gospodarske blaginje vsega ljudstva. Skrbela bo za naštevnejši stan, to je argarno prebivalstvo in pospešila reševanje kmečkih dolgov, reguliranje cen med agrarnimi in industrijskimi proizvodi in reševala vprašanja novih kreditov. Pozornost bo posvečala tudi obrti in trgovini. Uvajala bo velika javna dela, ne le za gospodarski dvig države, marveč da bi odpravila brezposelnost.

Zunanja politika bo miroljubna, upoštevala bo mirovne pogodbe in obdržala prijateljske stike s sosednjimi državami, sicer pa bo pripravljala svojo vojsko za ohranitev državnih mej, miru in varnosti.⁶

Med številnimi govorniki na kongresu je bil tudi minister za telesno vzgojo naroda dr. Josip Rogić; imel je poseben referat o organiziranju mladine, ki se zbira okrog JRZ. Poročal je, da se je pred kratkim ustanovil akcijski odbor 28 članov, ki naj bi pripravil pravila in smernice za organiziranje mladine JRZ po vsej državi.⁷

Potem ko je bil minister za telesno vzgojo naroda dr. J. Rogić na kongresu JRZ imenovan za vrhovnega voditelja mladine JRZ, je izdal proglas mladini JRZ, ki ga je Samouprava prinesla 9. junija 1936. Proglas uvodoma pravi, da je do sedaj mladina bila pod različnimi vplivi in strujami in nepolitična, da pa so ji odslej odprta vrata v vrste JRZ, ki bodo dale stranki mladostnega poleta. V imenu mladine bivše Slovenske ljudske stranke, Narodne radikalne stranke in Jugoslovanske muslimanske organizacije poziva dr. Rogić k najodločnejšemu boju proti vsem sovražnikom nacionalne konsolidacije prav vso mladino v državi.⁸ Proglas je še poudarjal, da se mora narodu vrniti državljanska svoboda, ki bo prinesla polno politično in nacionalno zavest, da bo mogel reševati velike politične in socialnoekonomske probleme, da bo sposoben organizirati upravo na osnovi enakopravnosti, vseh plemen, ver in pokrajin. Vse to je osnova programa in pa cilj »našega mladinskega boja«.⁹

Akcijski odbor mladine JRZ je bil najprej ustanovljen za Beograd, Zemun in Pančevo, verjetno v marcu 1936. Kmalu za njim so ustanovili še državni akcijski odbor, katerega je vodil Vrhovni komite, predsedoval pa mu je dr. Josip Rogić. Ko je omenjeni komite pričel z organizacijskim delom, so najprej ustanovili mestni odbor MJRZ za Beograd, Zemun in Pančevo, sam komite pa se je preoblikoval v začasni glavni od-

⁵ Slovenec (ponedeljski), 2. junija 1936, št. 22.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ Samouprava, 9. junija 1936, št. 91; primerjaj Jutro, 14. junija 1936, št. 136, Manifest, voditelja mladine JRZ, rubrika Beležke.

⁹ Samouprava, 9. junija 1936, št. 91; primerjaj tudi Milica Bodrožić, Omladinske organizacije buržoaskih partija 1936–1941, v Omladina u antifašističkom pokretu Jugoslavije 1936–1945. Zbornik radova naučnog skupa, Bihać 25.–26. septembra 1969, Banja Luka 1972, str. 143.

bor MJRZ, kar priča o začetku razvoja mladinskih organizacij po banovinah. Tudi v začasnem glavnem odboru je bil predsednik že omenjeni Rogič, od Slovencev je bil pritegnjen dr. Bojan Pirc, med predsedniki banovinskih odborov MJRZ pa je omenjen tudi Rudolf Smersu iz Dravske banovine. Poleg širjenja organizacijske mreže MJRZ v banovinah je imel omenjeni odbor tudi nalogo pripraviti skupščino in kongres MJRZ.¹⁰

Oktober 1936 je izšla v Beogradu prva številka Zajednice - organa Omladine Jugoslovanske radikalne zajednice, s podnaslovom časopis za politička, privredna i društvena pitanja. V prispevku dr. J. Rogića Naš program - naš rad je znova poudarjena vloga MJRZ, v smislu, da mora namreč postati »najaktivnejša i najčvršča naša mlada politička vojska«.¹¹ Njena dejavnost bo usmerjena na tri področja, na politično, socialno-prosvetno in telesnovzgojno.

Na političnem področju bodo morali najbolj predani in aktivni mladinci, ki so prežeti s strankino ideologijo, preko »političke šole« oblikovati svoje sotovariše, da bodo sposobni v javnem življenju uveljavljati svoje državljanske in politične dolžnosti in pravice v smeri strankine ideologije in programa. Politična vzgoja naj bi vsakemu mladincu dala osnovne poglede na zgodovinsko preteklost, kulturno in ustavno življenje.

Na socialno-prosvetnem področju mora mladina najprej pridobiti smisel za disciplino in socialni čut in za skupnost vseh družbenih sredin, posebej naj bi se spoznala z združno idejo. Prosvetno delo mladine naj bi predvsem potekalo v smislu prosvetljevanja podeželja, zlasti kmečke mladine (npr. odprava nepismenosti). V pogledu idejnosti pa je mladina dolžna »da suzbija sve pojave destruktivnih i rušilačkih ideja«, skratka, član MJRZ mora odločno udeležati močno kulturno propagando, kar je predvsem treba razumeti v smislu, da mora mladina JRZ postati trden branik proti idejam marksizma-komunizma.

Ob telesnovzgojnem delu se mora mladina razviti v zdrave, močne in duševno odporne ljudi, ki bodo zvesto branili strankine ideje. Poleg discipline naj bi imela mladina zavest o pomembnosti mladinskega gibanja in s tem zavest o lastni vrednosti posameznika. Predvsem pa mora imeti vsak član MJRZ neomajno zaupanje v strankino vodstvo, strankino ideologijo in program ter sodelovati pri pozitivnem mladinskem delu.¹²

Na velikem zborovanju pred kongresom MJRZ 24. oktobra 1937 v Beogradu je M. Stojadinović med drugim povedal tudi naslednje: Današnja mladina je prva generacija mlade Jugoslavije, ki živi v novi dobi naše narodne zgodovine in so ji naložene

¹⁰ Zajednica, časopis za politička, privredna i društvena pitanja, Beograd 1937, št. 10-11, str. 157-160, Omladina naše stranke u 1936/37; V začasni glavni odbor so bili določeni poleg predsednika J. Rogića in B. Pirca še Vojislav N. Nikolić, Branibor St. Nešić, Slavoljub Živanović, Milutin Krivokapić, dr. Jovan Marković, Milivoje Mirčić, Vlada Mikić, Miša Ristić, in Petar Marjanović (kot predsednik mestnega odbora MJRZ za Beograd, Zemun in Pančevo) ter predsedniki banovinskih odborov MJRZ iz že omenjene Dravske banovine ter iz ostalih osmih banovin. (Ibid., str. 160), Zajednica 1937, št. 2-3 (februar-marec, str. 38 pa prinaša vest, da je bil iz Dravske banovine sprva Miloš Stare v začasnem glavnem odboru MJRZ.

¹¹ Zajednica, časopis za politička, privredna i društvena pitanja. Beograd, 1936, št. 1, str. 3.

¹² Ibid.

»velike življenjske naloge«. Da bo sposobna svoje poslanstvo udejanjati na javnem in socialnem področju, je potrebna posebna mladinska organizacija v okviru vsedržavne stranke JRZ. Kot disciplinirana vojska bo podrejala svojo voljo skupnim interesom. Zato ne sme »poznati stanovskih nasprotstev in razrednih sporov«. Mladina »vseh stanov in socialnih položajev« mest in vasi mora v skupni mladinski organizaciji z vsemi silami delovati »za izboljšanje in napredek svojih stanov«. ¹³

Na kongresu je bilo 30.000 udeležencev, od tega preko 18.000 mladincev, ki so zastopali svoje banovine in sicer v naslednjem razmerju: najmanj je bilo delegatov iz Zetske (335), Dravske (350) in Primorske banovine (530); sledi Drinska (902); največ jih je bilo iz Donavske (6500), Savske, Moravske (3000), Vardarske (2000) in Vrbaske banovine (1600). V času kongresa je bilo v državi v 21 okrajnih (sreskih) organizacijah MJRZ ustanovljenih 334 krajevnih odborov. Nekoliko drugačno sliko pokažejo podatki leto dni kasneje, septembra 1938, ko je po pisanju Samouprave največ organizacij MJRZ sicer v Donavski, sledijo ji Moravska, Vardarska, Zetska banovina, Dravska banovina ima 189 krajevnih organizacij, medtem ko za Primorsko in Savsko niso navedeni podatki, kar bržkone kaže na politične razmere na Hrvaškem v odnosu do JRZ oziroma privrženost drugim meščanskim strankam. ¹⁴

Kongres je sprejel statut in »Uputstva za rad Omladine JRZ« (Napotila za delo); v glavni odbor MJRZ so bili izvoljeni predsedniki, tajniki in štirje delegati iz vsakega banovinskega odbora ter za mestno organizacijo MJRZ Beograd, Zemun in Pančevo.

Iz svoje sredine so izvolili ožji glavni odbor, ki so ga sestavljali: dr. Ahmed Polić (Sarajevo), Miloško Božić (Beograd), dr. Krsto Grbin (Zagreb), Milan Badžak (Mladenovac), Filota Dičo (Skopje), Franjo Galijan (Beograd), Milutin Krivokapić (Beograd), Selimir Pezelj (Split), Bora Dimitrijević (Niš), Pera Marjanović (Beograd) in Bojan Pirc ¹⁵ (Ljubljana), uradnik ministrstva za socialno politiko in na novo izvoljeni predsednik glavnega odbora MJRZ.

V kongresni resoluciji MJRZ je bilo rečeno, da bo mladina zvesta naslednica JRZ in disciplinirano udejanjala vse naloge, ki jih postavljajo stranke in njeni organi. ¹⁶

Po statutu, ki ima 26 členov je uradno imenovana Omladina Jugoslovenske radikalne zajednice (OJRZ), katere cilj je zbiranje, organiziranje in vzgajanje mladine v duhu ideologije in programa JRZ; zavedati se mora svojih dolžnosti do kralja, naroda in države, predvsem pa se mora usposobiti za politično življenje, delo v stranki in za sodelovanje pri kulturnih, socialnih in gospodarskih vprašanjih. MJRZ mora gojiti čut socialnosti in ljubezni do bližnjega, zavedati se mora državljanske svobode in političnih pravic in se utrjevati v odpornosti proti komunizmu, kot tudi proti drugim »krivim socialnim naukom«. ^{16a}

¹³ Slovenec (ponedeljski), 25. oktobra 1937, št. 43, Ogromna manifestacija JRZ mladine v Belgradu.

¹⁴ Milica Bodrožić, cit. delo, str. 145, 146,

¹⁵ Ibid., str. 145.

¹⁶ Ibid., str. 145.

^{16a} Zajednica, 1937, št. 4-5-6, str. 73-77, Statuti Omladine JRZ; primerjaj tudi Todor Stojkov, cit. delo, str. 156, 157.

MJRZ je dovoljeno za dosego njenega cilja izdajati raznovrstni tisk, sklicevati se-stanke, shode, zborovanja in druge manifestacije, prirejati politične šole, tečaje, snovati nacionalna dobrodelna, kulturna, glasbena, telovadna in športna društva ali jih podpirati in z njimi sodelovati.

MJRZ si bo pridobivala sredstva s članarino, darili, dohodki iz raznovrstnih prireditvev, tečajev in z izdajanjem lastnega tiska. (Poleg tega pa je bila v veliki meri financirana tudi iz sredstev državne blagajne.) V mladinsko sekcijo JRZ se lahko kot redni član vključi »svaki jugoslovenski državljanin do navršene 25. godine starosti«¹⁷, če seveda ima vse državljske pravice »prema njegovi starosti, u smislu postojećih zakona i običaja« in če sprejme načela in program JRZ. Med izredne člane pa sodijo tisti, ki jih pošilja nadrejeni odbor JRZ kot funkcionarje, toda zaradi let ne morejo biti redni člani MJRZ.

Redne člane MJRZ sprejme krajevni odbor JRZ in po osmih dneh morajo sporočiti včlanjenje višjim organom stranke. Člani MJRZ imajo na sestankih in skupščinah MJRZ pravico sodelovanja, govora, aktivno in pasivno volilno pravico. Dolžnosti MJRZ pa so predvsem delo za organizacijo, sodelovanje v strankinih akcijah, varovanje ugleda organizacije in njenih interesov ter podrejanje disciplini in nadrejenim organizacijam.

Najnižji organ MJRZ je krajevni odbor, ki se ustanovi povsod tam, kjer se zbere 15 članov in so pripravljene sprejeti pogoje za vpis v MJRZ. V okviru večjih krajevnih organizacij se lahko ustanovljajo tudi pododbori, če so pogoji; predsedniki in tajniki pododborov sestavljajo članstvo krajevnega odbora MJRZ.¹⁸

Odnos seniorske JRZ do mladinske se kaže tudi v dogovoru, da mora v vsakem odboru in vsaki skupščini stalno sodelovati delegat nadrejenega odbora JRZ, ki sicer nima pravice glasovanja, ima pa druge pravice rednega člana in pravico veta na vse sklepe odbora MJRZ. Če pritožba v 14 dneh ne bi bila rešena, ostane sklep odbora MJRZ veljaven.

Po statutu je na vsaki dve leti določen državni kongres MJRZ, vendar so v letu 1939 postale notranjepolitične spremembe takšne, da do kongresa ni prišlo.¹⁹

V napotilih za delo MJRZ je znova poudarjena dolžnost člana, da mora dobro poznati vse nevarnosti nasprotnih političnih gibanj, »naročito komunizma i fašizma, koji uništavaju ličnu, kao i gradjansku vrednost i slobodu pojedinca, te pretvaraju organski život naroda i države u dirigovani mehanizam takozvane totalitarne države.«²⁰ Zato mora MJRZ svoje člane v izobraževalnem delu seznaniti glede najbolj aktualnih socialnoekonomskih vprašanj in bistva pozitivnih socialnih teorij in gibanj.

MJRZ kot organizacija »ognjevitih borcev« naj postane zavestna in pripravljena falanga »nove partijske generacije«, sodelovati mora pri vseh strankinih akcijah in nastopih kot tudi pri izvajanju strankinih prireditvev.²¹

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Zajednica, 1937, št. 4–5–6, str. 72. Uputstva za rad Omladine JRZ.

²¹ Ibid., str. 73.

Osnovne smernice programa MJRZ je razumljivo vsaka banovina bolj ali manj prilagajala svojim specifičnim razmeram. Kako je slovenski del JRZ razlagal unitaristično in centralistično politiko vsedržavne JRZ, ki je priznavala samo en jugoslovanski narod s tremi plemeni? Uvodoma bi odgovorili najprej na vprašanje, zakaj je Koroščeva SLS šla v vlado in v vsedržavno politično stranko, ko je glede narodnega vprašanja, če se omejimo le na to, vsaj formalno morala pristajati na nacionalno idejo in unitarizem. To vprašanje je večplastno; v strankarsko-političnem življenju si je SLS gotovo hotela zagotoviti položaj vladajočega dejavnika v državi, v Sloveniji zlasti nasproti Kramer-Pucljevemu liberalnounitarnemu bloku. S tem, ko je bil slovenski del JRZ na oblasti, si je skušal pridobiti prednost v idejnem boju proti liberalizmu-nacionalizmu kot tudi proti marksizmu in komunizmu. V idejni boj pa je najprej in najbolj pritegnil prav mladino.

Kot odgovor na to, zakaj se je SLS priključila vsedržavni JRZ, bomo za ilustracijo navedli besede politika iz njenih vrst, dr. Miha Kreka, ki je bil v prvi polovici tridesetih let predsednik Narodnega odbora katoliške akcije. Na velikem novomeškem strankinem shodu 13. septembra 1936 je potem, ko je zavrnil trditev, da je privrženec dr. Korošca poteptal diktatorski režim, primerjal politiko dr. Mačka in dr. Korošca; poudaril je, da oba politika kot voditelja svojega naroda uživata narodno zaupanje, vendar je med njima razloček v taktičnem ravnanju. »Slovinci gledamo stvari, kakršne so. Za nas pomeni Belgrad politično bojišče, na katerem se edino morejo izvojevati zmage. In če hočemo izvojevati kakršno zmago, moramo iti tja. Računamo z gotovim dejstvom in zato hodimo v Belgrad, da od tam branimo slovenske interese. Tam se bo odločilo, koliko avtonomije, samouprave in samostojnosti bo imela posamezna dežela (...).«²²

Kot pojasnilo stališča SLS do jugoslovanskega vprašanja pa bomo navedli že znano razlago dr. Marka Natlačena, ki je na velikem ljudskem zborovanju 1. avgusta 1935 v Komendi pojasneval, da je treba ločevati pojem jugoslovanskega naroda v državno-pravnem in političnem pogledu od pojma jugoslovanskega naroda v etničnem pogledu. V prvem primeru pomeni, da so vsi jugoslovanski državljani, Slovenci, Srbi in Hrvati, skratka vsi jugoslovanski narodi – en jugoslovanski narod v političnem smislu. V etničnem in kulturnem smislu pa imajo vsi trije narodi svoje posebnosti, spoštovati in gojiti morejo svojo kulturo, jezik, običaje itd., zato se SLS zavzema za popolno enakopravnost v verskem, političnem, kulturnem in gospodarskem življenju in odklanja nadvlado enega naroda nad drugim.²³ Gledano s formalno pravnega (zakonskega) stališča se je SLS tedaj odrekla slovenski avtonomiji, ki je bila programsko načrtovana v Slovenski deklaraciji konec leta 1932. Drugače pa so strankini prvaki na številnih strankinih shodih, »taborih mož in fantov«, veliko govorili o odnosu slovenskega dela JRZ do jugoslovanskega vprašanja, slovenstva in o vprašanju slovenske avtonomije oziroma samouprave. Za ilustracijo bomo zopet navedli govor dr. M. Kreka 1. avgusta

²² Domoljub, 16. septembra 1936, št. 38, Slov. tabor v Novem mestu.

²³ Primerjaj Janko Prunk, Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Ljubljana 1986, str. 86, 87.

1937, tokrat na taboru v Cerknici, v katerem je obsodil ljudi, ki špekulirajo »z narodnostjo, nacionalizmom, državnostjo, slovenstvom in jugoslovanstvom«. So ljudje, je naglašal M. Krek, ki blatijo slovenstvo samo kot zgolj separatistično, jugoslovanstvu in Jugoslaviji škodljivo naravnost. Zato se je v govoru obrnil na mladino in podčrtil, da je njena naloga, da prav na »prosvetnih večerih in tečajih to razmišlja, postavi vsako reč in pojem na svoje mesto, izobliči v sebi naše narodno prepričanje in tako ustvari svoj čisti nacionalni nazor.«²⁴ Slovenstvo je vendar del našega bistva in po M. Kreku je »zločinec, ne pa jugoslovanski nacionalist, kdor ubija naravne slovenske predpogoje državljske in nacionalne ljubezni med nami. ... Tisti, ki trdijo, da je treba slovenstvo odpraviti, pa ga nadomestiti z novim jugoslovanstvom, so zločinci nad narodom in državo ... Le v slovenstvu samem je živi ogenj jugoslovanstva.«²⁵

Navedli bomo še razlago dr. Frana Kulovca za propagandno rabo pri zbiranju strankinih privrženecv v širšem časovnem okviru pred skupščinskimi volitvami decembra 1938. Na velikem ljudskem taboru 18. septembra 1938 na Vinjem vrhu nad Novim mestom je dr. Kulovec uvodoma naglasil, da so ljudje na številnih taborih v tem letu s ponosom priznali, da so Slovenci in da se je slovenska zavest na taborih »silno dvignila. Nič manj niso množice slovenskega ljudstva izražale na mogočnih zborovanjih svojo ljubezen do skupne države Jugoslavije«. Nadalje je dr. Kulovec zatrdil, da slovenstvo ni ogroženo, saj je vlada dala najvišjo kulturno ustanovo, Akademijo znanosti in umetnosti. Glede vprašanja samouprave – avtonomije je Kulovec tudi tokrat pribil, da SLS z odhodom v novo politično stranko ni ničesar zatajila. V pravih straneh je tudi zajeto načelo samouprave v širokem obsegu (selfgouvernement) po angleškem zgledu, iz česar sledi, da se mora država preurediti v smislu samouprave, to pa pomeni, »da se da posameznim krajem možnost, da svoje krajevne potrebe, upravne, gospodarske, finančne, kulturne in druge sami urejajo«. Dr. Kulovec je naposled pribil, da se stranka torej svoji programatični točki ni odrekla in da »vzdržujemo v celoti to svojo glavno zahtevo«. Seveda pa so prepreke, je zatrdil dr. Kulovec, ki jih je »treba polagoma odpravljati«, med prvimi je hrvaško vprašanje.²⁶

Za skladno organiziranje telesne vzgoje jugoslovanskega naroda, ki naj razvije moč, »odpornost rase« in usposobi posameznike za vse večjo produktivnost na gospodarskem področju, je bilo že decembra 1931 ustanovljeno ministrstvo za telesno vzgojo naroda. Pristojnost te ustanove je bila dokaj široka, poleg priprav zakonskih določil je dajala materialno in moralno podporo številnim zvezam, društvom in nasploh dejavnostim v okviru telesne kulture. Pod omenjeno ministrstvo so razumljivo spadali predvsem državni Sokol, nadalje gasilska zveza, Skavti, strelska zveza in razne druge športne zveze, ki so bile včlanjene v Zvezo športnih zvez.²⁷ Stojadinovečeva vlada je glede na pomen »telesne vzgoje naroda« 1. aprila 1936 izdala novo uredbo, ki je bila sprejeta s 95. členom finančnega zakona za leto 1936/37. Uredba je na predlog minis-

²⁴ Slovenec, 3. avgusta 1937, št. 174, Minister dr. Krek o slovenstvu.

²⁵ Ibid.

²⁶ Domoljub, 21. septembra 1938, št. 38, Jasna beseda o slovenstvu in samoupravi.

²⁷ Primerjaj Zajednica, Beograd 1936, št. 2, str. 37, 38. Telesno vaspitanje u Jugoslaviji.

tra za telesno vzgojo spremenila določila prejšnje uredbe o ureditvi ministrstva za telesno vzgojo z dne 10. marca 1932, prinesla reorganizacijo, s tem pa uzakonila nove pristojnosti in nadzorstva omenjenega ministrstva nad vsemi športnimi organizacijami, ki so mu bile podrejene. Torej je bila vsa nadzorna oblast nad vsemi športnimi ustanovami v rokah ministrstva za telesno vzgojo; odločalo naj bi o njihovem delovanju, v njegovi pristojnosti je odslej bila tudi možnost prisile. To pa je pomenilo, da bo ministrstvo izpolnjevalo vse obveznosti, ki zadevajo šport in telesno vzgojo jugoslovanskega naroda.²⁸

Dne 11. julija 1936 je bil minister dr. Josip Rogič v Ljubljani, kjer si je ogledal športne naprave in igrišča ter pohvalil iniciativnost organizacij v zadnjih dveh letih, s čimer je bržkone mislil predvsem na Stadion za Bežigradom, ki ga je Zveza fantovskih odsekov gradila s svojimi sredstvi brez državne pomoči in je bil tedaj eden največjih in najlepših v državi. Obiskal je tudi bansko upravo, se sestal z nekaterimi predstavniki JRZ, posebno z mlajšimi. »Z njimi se je razgovarjal o napredku organizacije, kakor sploh o gibanju slovenske mladine«. Rogič se je, kot je poročal Slovenski dom, »zelo zanimal tudi za telesnovzgojne razmere v Sloveniji ter ugotovil, da je privatna iniciativa, ki predstavlja v Sloveniji višek uspehov, zelo ovirana«.²⁹ Kot »privatna iniciativa« je mišljena telesna vzgoja v okviru fantovskih odsekov in dekliških krožkov že pod okriljem obnovljene Prosvetne zveze. V tem kontekstu naj omenimo, da je strankin tisk v tem času napovedoval nove spremembe zakona o telesni vzgoji.

Sokol je imel kot nacionalna organizacija pomembno mesto ne le v prejšnjem režimu JNS, marveč tudi v času režima JRZ. V Sloveniji pa se je položaj sokolstva z vstopom dr. Korošca v Stojadinovićevo vlado nekoliko spremenil. Slovenski del JRZ je razumljivo favoriziral Zvezo fantovskih odsekov. Predvsem iz vrst ZFO je rasla MJRZ v Dravski banovini, idejno-programsko pa je temeljila na katoliški družboslovni misli-krščanskem solidarizmu, natančneje na krščanski socialni akciji, kot jo je utemeljil v prvi polovici tridesetih let dr. Aleš Ušeničnik.

Strankin tisk, zlasti Slovenec, je od srede avgusta 1935 dokaj podrobno in sklenjeno prinašal poročila o ustanavljanju okrajnih in krajevnih organizacij JRZ v Dravski banovini in pisal, da so se udeleževali strankinih zborovanj »možje in fantje«. Ni pa prinašal vesti o podrobnem organiziranju oziroma ustanavljanju krajevnih ali okrajnih odborov mladine JRZ, kar bi pričakovali potem, ko je začel delovati v Beogradu začasni glavni odbor mladine JRZ. Tudi osrednje glasilo JRZ, Samouprava, predvsem v začetnem obdobju ni poročalo o delovanju mladine JRZ v Dravski banovini, medtem ko je za druge banovine več takšnih podatkov. Tudi Zajednica, osrednje glasilo MJRZ, ki je izhajala v Beogradu, je posvečala pozornost le južnim banovinam.³⁰

²⁸ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 29. aprila 1936, 35 kos, str. 361; primerjaj Slovenski dom, 15. aprila 1936, št. 86, Reorganizacija ministrstva za telesno vzgojo.

²⁹ Slovenski dom, 13. julija 1936, št. 157, Pred spremembo zakona o telesni vzgoji; primerjaj Jutro, 14. julija 1936, št. 160.

³⁰ Pri tem pa je seveda treba omeniti, da Zajednica ni v celoti ohranjena, na voljo smo imeli letnik 1936 in deloma 1937. Vendar sklepamo, da če bi bilo kaj več in določnega objavljeno v Zajednici, bi Jutro prav gotovo, tako kot je za klub Slovenski jug na ljubljanski univerzi, nemudoma objavilo tudi vesti o mladini MRZ v Dravski banovini.

Rudolf Smersu, predsednik mladine JRZ v Dravski banovini, je po vojni v svojih izjavah, govoreč o ustanavljanju okrajnih in krajevnih organizacij MJRZ, poudarjal predvsem idejni motiv ustanavljanja, se pravi boj proti komunistom. Uvodoma je povedal, da so na »naše shode« prihajale skupine komunistov, »ki so hotele motiti shode in vodo napeljevati na svoj politični mlin«. Tedaj so mladi katoliški delavci iskali možnosti za protiakcijo. V tem času je prišla precej proste roke, so pričeli nemudoma po okrajih in občinah organizirati omenjene mladinske organizacije. »V organizacijo smo zbrali vse že zrele slovenske fante in tudi mlajše može. Jedro so bili bivši Orli in člani Slovenske fantovske zveze (ZFO), člani Zveze združenih delavcev, kmečka mladina, organizirana v Kmečki zvezi itd. « Smersu nadalje pripoveduje, da je bila naloga mladine JRZ »pripravljati se na boj s komunisti« in da so od leta 1936 dalje »popolnoma obvladali deželo«. Zelo močna četa »Rediteljjev« ali »R«, kot so jih imenovali, je bila v Ljubljani, ki jih je organiziral Ivo Peršuh, sodelovali pa so še Ivo Kermavner, Viktor (verjetno Slavko) Češnovar, inž. Jože Sodja, Fortunat Majdič, Milko Pirih, vsi iz Ljubljane. Takšne »rediteljske« čete je na Gorenjskem organiziral Karel Ham iz Kranja, v novomeškem okraju France Pelko, v Zasavju Danilo Havelka, na Štajerskem France Kramberger. R. Smersu je kot predsednik MJRZ o teh »Rediteljih« poročal tudi škofu G. Rožmanu »in ga prosil, da o (njem) obstoju obvesti duhovništvo«. ³¹

Smersu tudi poudarja, da ima prav mladina JRZ veliko zaslug za »uspešno izvedene volitve leta 1938«, pri čemer misli na skupščinske volitve decembra 1938. Po izjavi Smersuja naj bi pretežni del tega članstva bilo pozneje jedro vaških čet. ³²

Oba, dr. Miha Krek in Rudolf Smersu, govorita o množični organizaciji, ki naj bi onemogočila teroristične nastope komunistov, če bi se kak poskus terorja pojavil. ³³

Vse kaže, da je mladina JRZ v Dravski banovini razvila raznovrsten značaj, torej od ilegalnih »rediteljjev« preko naraščaja JRZ do telesnovzgojne organizacije v okrilju Zveze fantovskih odsekov (ZFO) in da je dejansko izpolnjevala program mladine JRZ, četudi ne na osnovi nacionalnega unitarizma. Odtod bržkone tudi molk strankinega tiska o začetku živahnega organiziranja mladine JRZ v Dravski banovini.

Strankin tisk je prve vesti in poročila o mladini JRZ v Dravski banovini objavil razmeroma zelo pozno in to šele na dan kongresa MJRZ, 24. oktobra 1937. Tedaj je napovedal, da se ga bo iz Slovenije udeležilo okrog 550 zastopnikov. ³⁴ Ko pa je zatem poročal o poteku »ogromne manifestacije JRZ mladine v Beogradu«, je Slovenec v posebnem prispevku »Beograd pozdravlja slovensko mladino« navedel, da je prišlo pod vodstvom R. Smersuja, inž. Sodje, Češnovarja, Hama in drugih nad 250 delegatov iz Slovenije. V sprevedu neposredno pred zborovanjem MJRZ, ki je bilo na športnem igrišču Beograjskega športnega kluba (BSK), so »slovenski fantje in dekleta« vzbudili

³¹ Jakob Kolarič, Škof Rožman, Celovec 1977, III. del, str. 39, 40. Kolarič je povzel podatke iz pisma R. Smersuja dr. Jakobu Kolariču z dne 4. decembra 1967 in iz pisma z dne 12. avgusta 1972, (ibid., str. 715).

³² Ibid.

³³ Ibid.

³⁴ Slovenec, 24. oktobra 1937, št. 245 a, Kongres mladine JRZ.

pozornost z igranjem himne slovenskih fantov in s skupino v narodnih nošah, po zborovanju pa »slovenska mladina, na čelu katere so jezdili slovenski fantje v narodnih nošah«. Tako nismo daleč od resnice, če zapišemo, da je jedro mladine JRZ v Dravski banovini predstavljala predvsem organizirana mladina v Zvezi fantovskih odsekov (ZFO), ki je na svojem ustanovnem občnem zboru 17. oktobra 1937, torej tik pred kongresom, postala samostojna mladinska organizacija in je imela kar precej zaslug za »impozanten nastop« slovenske mladine v Beogradu.³⁵

O organiziranosti slovenske mladine JRZ je v tem času prvič nekaj več podatkov v govoru njenega predsednika R. Smersuja na kongresu MJRZ. V uvodnih besedah je poudaril, da slovenska mladina izpolnjuje oporoko kralja Aleksandra, da pomaga »pri izgraditvi države našim voditeljem, ki to oporoko že dve leti izvršujejo«. Vendar so potrebne še druge akcije, v katerih bo morala JRZ sodelovati. Smersu je povedal, da se je slovenska mladina že desetletja vzgajala v kulturnih, športnih in drugih organizacijah. In da v tem času »naša slovenska mladina poseča na tisoče predavanj in tečajev, sodeluje pri vseh kulturnih in športnih prireditvah. Na tej prosvetni in kulturni osnovi smo pripravili mladino, da bo sodelovala v politični organizaciji. Tako smo kmalu ob nastopu vlade dr. Stojadinovića začeli z organiziranjem mladine po Sloveniji. Ta organizacija je izvedena danes po vseh okrajih skoraj v sleherni občini ter prisostvujejo danes kongresu delegati iz vseh okrajev Dravske banovine in ves banovski glavni odbor«. ³⁶ Gotovo je, da moramo imeti Smersujev govor za preračunan propagandni govor, saj niti v tem niti v kasnejšem času MJRZ ni imela svojih odborov »skoraj« v vseh občinah, o čemer bomo več govorili na drugem mestu. Res pa je, da so se tedaj živahno ustanavljali fantovski odseki v mnogih župnijah Dravske banovine.

Ko je novembra 1937 izšla Knjižica o kongresu MJRZ, je Jutro povzelo vsebino nekaterih govornikov; tako tudi predsednika glavnega odbora MJRZ, Slovenca dr. B. Pirca, ki je zapisal, da se je MJRZ vrnila domov »z občutkom bratstva, ki veže vsa jugoslovanska plemena«. Ob Smersujevem zatrdilu, da je organizacija MJRZ v Dravski banovini že skoraj izvedena, pa je bila upravičena pripomba Jutra, češ da tega »v listih te stranke dosedaj še nismo mogli izslediti ...«³⁷

Še bolj določno je Jutro pisalo ob vesti, da bo Zveza združenih delavcev (ZZD) sodelovala na kongresu Jugoslovanskega radniškega saveza (JUGORASA), (bil je april 1938 v Beogradu), ki da jo JUGORAS po obojestranskem sporazumu »vodi v svojih zapiskih kot svojo organizacijo za Slovenijo«. Tako ima podobno vlogo ZZD kot druge »za slovenski videz tudi samostojne organizacije«, ki pa so sodelovale na kongresu mladine JRZ. Jutro je zatem še pristavilo: »Nič hudega ne vidimo v tem, vsekakor pa ni lepo in pošteno, da hočejo doma veljati za nekaj čisto drugega kakor v Beogradu.«³⁸ Seveda je Jutro imelo v mislih predvsem Zvezo fantovskih odsekov in Zvezo dekliških krožkov, slednja je v narodnih nošah popestrila kongresno manifestacijo.

³⁵ Slovenec (ponedeljski), 25. oktobra 1937, št. 43, Beograd pozdravlja slovensko mladino; Knjižica Sabor i kongres omladine JRZ. Beograd 1937, pa navaja 350 delegatov iz Slovenije.

³⁶ Slovenec, 26. oktobra 1937, št. 246, Kongres mladine JRZ v Beogradu.

³⁷ Primerjaj Jutro, 30. novembra 1937, št. 279.

³⁸ Jutro, 5. decembra 1937, št. 283, Jugoras je hud, rubrika Beleške.

Ob ustanovitvi okrajne organizacije MJRZ v Kranju v začetku julija 1938 je Gorenjec s podnaslovom List za gospodarstvo, socialno politiko in prosveto zapisal, da je ustanovljena »ena izmed prvih tovrstnih okrajnih organizacij v Sloveniji«, da so prišli na ustanovni občni zbor delegati iz vseh občin kranjskega okraja in da so po govoru inž. Sodje in narodnega poslanca dr. Šemrova izvolili okrajni odbor MJRZ, katerega predsednik je Karel Ham.³⁹

Posebej je Gorenjec s pozivom v rubriki Tedenske novice vabil mladino od 17. do 25. leta starosti, zlasti »abituriente, trgovske in obrtniške pomočnike ter delavce«,⁴⁰ naj se včlanijo v politično organizacijo MJRZ. Kot že rečeno, klerikalni tisk ni prinašal podatkov o organizacijski mreži MJRZ, nekaj več podatkov imamo o zborovanjih MJRZ in to predvsem za obdobje od druge polovice leta 1938 do aprilskega zloma 1941.

Dne 16. oktobra 1938 je dr. M. Stojadinović z govorom začel predvolilno gibanje za skupščinske volitve v decembru 1938, čemur so sledili številni strankini shodi po vsej državi. Slovenski del JRZ je imel banovinsko sejo 30. oktobra istega leta v Ljubljani, na kateri je dr. A. Korošec govoril o prepričljivi volilni zmagi JRZ.⁴¹

Prvi volilni zbor mladine JRZ je bil 21. novembra v Ljubljani, priredila ga je mestna organizacija MJRZ za Ljubljano. Poleg »voditelja slovenskega naroda«, dr. A. Korošča, je bil prisoten tudi predsednik glavnega odbora MJRZ, dr. B. Pirc, in 200 odbornikov iz ljubljanske seniorske organizacije JRZ. Zborovanja se je udeležilo »1300 naših mladincev iz Ljubljane, Št. Vida in Ježice«, po Slovincu naj bi bilo izven union-ske dvorane in na ulici še »2200 poslušalcev«.

Predsednik mestne organizacije mladine JRZ inž. Jože Sodja je v govoru med drugim tudi navedel, da je ustanovljeno 272 krajevnih organizacij MJRZ v Sloveniji, »ki pač dokazujejo, da se naša mladina zanima za javno politično delo ...« Sodja je v govoru tudi navedel, da so med drugim naloge člana te organizacije poznavanje svoje okolice, kraja, svojega naroda ter države, pomembno je, da zlasti pozna narodno zgodovino Srbov, Hrvatov in Slovencev in pa boj za osvoboditev in ustanovitev Jugoslavije. Sodja je tudi zatrdil, da ima mladina JRZ občutek »svobode, z zavestjo, da smo Slovenci in da smo Jugoslovani«.⁴²

Ob primerjavi 272 krajevnih organizacij MJRZ z organiziranostjo ZFO, ki je na svojem prvem občnem zboru sredi oktobra 1938 poročala, da ima v 43 okrožjih 392 Fantovskih odsekov^{42a}, ugotovimo, da je bilo političnih mladinskih organizacij (MJRZ) več kot tretjino manj od fantovskih odsekov. Ostaja pa odprto vprašanje, v katerih okrajih so bile strankine mladinske organizacije najštevilnejše, koliko je bilo članstva v krajevnih organizacijah in kakšna je bila socialna struktura konkretnih okrajnih in

³⁹ Gorenjec, 9. julija 1938, št. 28, poleg predsednika Karla Hama so bili v okrajni odbor izvoljeni še podpredsednik Matej Markič, delavec, tajnik-študent prava Vinko Marinšek, blagajnik Anton Umnik ml.

⁴⁰ Ibid., Tedenske novice (rubrike).

⁴¹ Slovenec, 1. novembra 1938, št. 252.

⁴² Slovenec, 23. novembra 1938, št. 270, Ljubezen in zvestoba mladine slovenskemu voditelju.

^{42a} Slovenski dom, 17. oktobra 1938, št. 235, Prvi redni občni zbor ZFO.

krajevnih organizacij. Iz statuta in iz propagandnih govorov strankinih akterjev vemo le to, da so vabili v MJRZ mladeniče iz »vseh stanov in vseh slojev«.

Kaže, da je imela MJRZ v večini okrajev skupna volilna zborovanja s seniorsko JRZ, na katerih so govorili poleg domačih strankinih voditeljev tudi strankini prvaki in seveda dr. Korošec.⁴³

V volilnih pripravah na skupščinske volitve 11. decembra 1938 se je postavilo vprašanje, kako naj MJRZ sodeluje oziroma ali naj postavlja lastne kandidatne liste. Zato se je v Beogradu sestal izvršni odbor MJRZ pod predsedstvom dr. Bojana Pirca, slovenski del MJRZ pa je zastopal R. Smersu. Med drugim so sprejeli sklep, da »omladinske organizacije ne morejo postavljati kandidature pri skupščinskih volitvah«. Mladina JRZ bo le po navodilih strankinega vodstva delala za »splošno korist in za pridobitev čim večjega števila članov«. Poleg tega so tudi sklenili, da uvedejo za člane športnih odsekov MJRZ posebne uniforme.⁴⁴

V dokaz, da je slovenska mladina, organizirana v MJRZ, tudi izdatno pomagala v volilnem boju slovenskega dela JRZ za skupščinske volitve, je Slovenec 13. decembra 1938 objavil posebno priznanje in zahvalo dr. A. Korošca in sedemindvajset izvoljenih kandidatov. Zahvala se takole glasi: »Naša zmaga po vseh okrajih z belo Ljubljano na čelu je sijajna. Dokazuje politično zrelost našega naroda, njegovo zavednost in njegovo disciplino. Organizacijska razgibanost slovenske mladine in vsega slovenskega ljudstva je rodila prekrasne sadove ... obljublamo: zvestobo za zvestobo!«⁴⁵

«Posebej se je dr. Korošec zahvalil »mladim prijateljem iz JRZ na banovinski skupščini 14. maja 1939 v Celju«, ko je med drugim dejal: »... za sijajno zmago se moramo samo Vam zahvaliti, Vaši glasovi so nam – sicer z drugimi vred – priborili zmago, da pa je bila tako velika in sijajna, je le zasluga Vaše mladostne, navdušene delavnosti. Zato pa se Vam danes zahvaljujem za Vaše veliko delo in Vam čestitam k uspehom«. ⁴⁶ Resnici na ljubo naj zapišemo, da je bila volilna udeležba od kraja do kraja zelo različna in da se je sukala od 52,30 odstotkov do 76,44 odstotka, (v povprečju 65,26 odstotka), da so bile to javne volitve, ki jih je spremljal pritisk režima JRZ. Stojadinovičeva lista je dobila, citirano po Slovincu, 170.252 volilnih glasov ali 78,64 odstotka in opozicija 45.123 ali 20.84 odstotka volilnih glasov.⁴⁷

V novi vladi po decembrskih volitvah dr. Korošec ni sodeloval, bil pa je januarja 1939 izvoljen za predsednika senata. Po padcu M. Stojadinoviča, ki je poskušal uvajati firerstvo in s tem vlado trde roke, sta v novi vladi Dragiša Cvetković od 6. februarja

⁴³ Primerjaj Slovenski dom, 28. novembra 1938, št. 270, Dr. Korošec med slovenskim ljudstvom; navedeni so shodi v Starem trgu, Medvodah, Grosuplju, Vrhnikih; Slovenski dom, 30. novembra 1938, št. 272, Bela krajina je in bo slovenska; Slovenski dom, 5. decembra 1938, št. 275, Veličastni shod dr. Korošca v Celju; Ibid., 6. decembra 1938, št. 276, Dva velika shoda našega voditelja v Kranju in Radovljici; Ibid., 9. decembra 1938, št. 287, Besede slovenskega voditelja na včerajšnjem shodu v Ljubljani; Ibid., Veličasten shod dr. Korošca v Trbovljah.

⁴⁴ Jutro, 29. oktobra 1938, št. 252, Omladina JRZ.

⁴⁵ Slovenec, 13. decembra 1938, št. 286, Slovenski volilcil!; primerjaj Jakob Kolarič, Škof Rožman, Celovec 1977, III. del, str. 40.

⁴⁶ Slovenski dom, 5. maja 1939, št. 111, Dr. Anton Korošec govori slovenski mladini.

⁴⁷ Slovenec, 13. decembra 1938, št. 285.

1939 sodelovala dva slovenska ministra, poleg dotedanjega M. Kreka na novo Franc Snoj, dokaj nepoznan politik v vladnih krogih Beograda. Ker je dr. Korošec odložil obe poslanski mesti, sta bila imenovana nova poslanca v preosnovani skupščini februarja 1939; namesto dr. Korošca je bil poslej poleg dr. Adolfa Golie (za mesto Ljubljano) še Rudolf Smersu (za Ljubljano-okolico), medtem ko je bil podpredsednik skupščine Alojzij Mihelič (okraj Celje).⁴⁸

JRZ je na sestanku izvršilnega odbora 13. februarja 1939 v Beogradu sprejela dva sklepa, prvič: da v celoti podpre novo vlado D. Cvetkovića in drugič: da deluje stranka v smislu utrjevanja notranje sloge in enotnosti.⁴⁹ Sledila je vladna deklaracija pred skupščino in senatom 16. februarja istega leta, v kateri je bilo poudarjeno, da je naloga te vlade predvsem reševanje neodložljivega hrvatskega vprašanja, ki obstaja že dvajset let kot osnovni problem državne politike.⁵⁰

Po sklepu kluba JRZ so na sestanku širšega glavnega odbora JRZ 19. julija istega leta dr. M. Stojadinovića in njegovo skupino izključili iz stranke. Sledil je uspešno sklenjen sporazum 26. avgusta 1939 med Cvetkovićem in dr. Mačkom, ki je odprl novo obdobje političnega življenja strank v državi.⁵¹

V obdobju po padcu M. Stojadinovića po februarju 1939, oziroma v novi vladi D. Cvetkovića je MJRZ bila potisnjena v ozadje, v prvem planu je bila namreč konsolidacija notranjepolitičnega življenja, še posebej ureditev hrvaškega vprašanja. Vendar razmere v sami stranki niso dopuščale, da bi popolnoma obšli mladino, saj je del njenega vodstva bil še nadalje privržen dr. Stojadinoviću. Čiščenju v vrstah MJRZ zlasti v srbskih banovinah, je sledila seja ožjega glavnega odbora miadine JRZ 8. maja 1939 v Beogradu ob prisotnosti nekaterih ministrov vlade; od Slovencev je bil navzoč dr. Miha Krek, predsednika vlade Dragišo Cvetkovića pa je zastopal dr. Miljuš. Prisotni člani vlade so vztrajali, naj se delo MJRZ nadaljuje in okrepi, kazatelj tega naj bodo tudi banovinske mladinske manifestacije, s čimer bi se v javnosti utrdilo prepričanje, da MJRZ v celoti podpira spremenjeno strankino vodstvo. Na omenjeni seji MJRZ so imenovali v izvršni odbor MJRZ Djura Čeovića, ki je postal v Cvetkovićevi vladi minister za telesno vzgojo ter še dva narodna poslanca, Bora Dimitrijevića in Milana Badžaka.⁵²

Slovenski del MJRZ je razumljivo sledil slovenskim političnim prvakom JRZ, izvedena je bila tudi banovinska skupščina, ki je bila hkrati manifestacija MJRZ v podporo odločitvam dr. Korošca, obenem pa naj bi »našemu narodnemu voditelju pokazali sadove našega dela«.⁵³ V okviru priprav na prvo banovinsko skupščino so potekali v krajevnih in okrajnih organizacijah MJRZ občni zbori, na katerih so bili določeni delegati za skupščino.

⁴⁸ Domoljub, 15. februarja 1939, št. 7, rubrika Iz domače politike; Domoljub, 22. februarja 1939, št. 8, Ali se bomo sporazumeli?

⁴⁹ Slovenec, 31. decembra 1939, št. 298.

⁵⁰ Ferdo Čulinović, Jugoslavija izmedju dva rata. Zagreb 1961, II. del, str. 135, 136.

⁵¹ Slovenec, 31. decembra 1939, št. 298.

⁵² Samouprava, 13. maja 1939; primerjaj Milica Bodrožić, cit. delo, str. 147.

⁵³ Slovenski dom, 12. maja 1939, št. 109, Banovinska skupščina mladine JRZ.

V poročilu na banovinski skupščini MJRZ 14. maja 1939 v Celju je bilo omenjeno, da nista pretekli niti dve leti, odkar se je v Sloveniji ustanovila MJRZ, in »da ni več veliko občin«, kjer MJRZ ne bi imela svojih krajevnih odborov; mladinska organizacija je nastala, ker se je mladina zavedala, »da je javno politično delo potrebno za slovenski narod in za našo državo, da je tako delo dolžnost mladine«. S takšno zavestjo se je mladina tudi organizirala, pri čemer ji je »ves čas stalo ob strani vodstvo stranke« in zlasti dr. A. Korošec. Poročilo tudi navaja, da je v Dravski banovini 293 krajevnih organizacij, vsega članstva pa šteje čez 11.000.⁵⁴ Če število krajevnih (občinskih) organizacij MJRZ 293 primerjamo s številom tedanjih občin 407 (med njimi so bile štiri mestne), ugotovimo, da v 114 občinah ni bilo organizacij MJRZ.

Tajnik Češnovar je še poročal, da je vodstvo v preteklem letu organiziralo 29 raznih političnih tečajev, sicer pa so »velik del volilne borbe, agitacije in propagande, organiziranje shodov in zborovanj, delo v agitacijskih pisarnah« opravili mladinci JRZ. Posebno krajevne organizacije naj bi pri ljudstvu vzbudile »tisto navdušenje, s katerim je porazilo vse nasprotno sile«. ⁵⁵ Drugače pa da se MJRZ z dnevno politiko ne ukvarja, marveč se v politični šoli le politično izobražuje.

Na skupščini so na predlog kandidacijskega odbora bili izvoljeni v banovinski odbor MJRZ Rudolf Smersu, inž. Jože Sodja, Slavko Češnovar, Janez Snoj, Jože Melaher in Jože Kroflič, štirje delegati, dr. Bojan Pirc, Joško Krošelj, Jože Melaher in Milko Pirih, pa v glavno skupščino.⁵⁶

Na omenjeni skupščini je dr. Korošec poudaril, da je vsa slovenska mladina »v našem taboru... Vsa mlada Slovenija je z nami!«, to pa seveda še zdaleč ni ustrezalo resnici. Ko je govoril o notranjepolitičnih razmerah, je z optimizmom gledal na razvoj in konsolidacijo JRZ in zagotovil, da ni nobenega povoda, da bi glede organizacije JRZ nastopila kakšna sprememba. »Že dosedanji njen razvoj je pokazal, da je našla v vseh banovinah mnogo odmeva in da je ljudstvu in državi prinesla samo koristi. Zato je želja nas vseh, da se stranka še bolj razširi, tesneje organizira in razvija živahno delovanje v vseh delih naše države.« ⁵⁷ Obenem je Korošec opozarjal, naj »ne nasedajo komunistom«, ki imajo zdaj takšno taktiko, da s pozitivnim stališčem do nacionalnega vprašanja skušajo povezovati vso slovensko mladino in da bi jo »zunanje politično usmerili na pota, ki naj od vseh strani vodijo do njihovega vzora: do vojske in končno do svetovne revolucije«. ^{57a} Ob zaključku svojega govora je dr. Korošec še naglasil, naj ostane mladina zvesta vzorom dr. Janeza Ev. Kreka in dr. Jegliča.^{57b}

Glasilo Zveze združenih delavcev, Slovenski delavec, ki je s simpatijo pisalo o banovinski skupščini MJRZ, je hkrati še naznanilo, da je MJRZ izdala za banovinsko

⁵⁴ Slovenski dom, 15. maja 1939, št. 111; dr. Anton Korošec govori slovenski mladini, število članstva je sicer navedeno kot 114.000, kar pa je gotovo tiskarska napaka ali pa propagandno sporočilo predvsem nasprotnikom. Slovenec je navedel le število krajevnih enot – 293, nič pa ne omenja število članov MJRZ. (Primerjaj Slovenec, 16. maja 1939, št. 111).

⁵⁵ Slovenski dom, 15. maja 1939, št. 111.

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Domoljub, 17. maja 1939, št. 20, »Vsa mlada Slovenija je z nami«.

^{57a} Ibid.

^{57b} Ibid.

skupščino posebno okrožnico, v kateri je prinesla svoje načelno stališče do socialnega vprašanja. Ker nimamo na voljo omenjene okrožnice, smo njeno vsebino povzeli po Slovenskem delavcu. Med drugim je rečeno, da hoče slovenska mladina na tej skupščini dokazati, da razume duh časa, da je sodobna in da pozna najbolj pereča sodobna vprašanja svojega naroda in da hoče sodelovati pri reševanju našega socialnega vprašanja. To pa pomeni, da napoveduje boj kapitalizmu, izkoriščanju slovenskega človeka in slovenskega narodnega premoženja. Obenem slovenska mladina napoveduje tudi boj proti vsem lažnim prerokom, ki prinašajo iz tujine razne ideje. Zlasti pa velja boj proti marksizmu in prav slovenska mladina naj bi pripomogla, da bi slovenskega delavca iztrgala iz objema marksizma.⁵⁸

Z ustanovitvijo Banovine Hrvatske se je pričelo obdobje preureditve države in tudi slovenski del JRZ se je pripravljal na novo notranjepolitično življenje. Parlament je bil razpuščen, načrtovan je bil nov volilni zakon za volitve poslancev v novo narodno skupščino in za hrvatski sabor, vendar je začeto delo prekrižala vojna. V zunanji politiki pa je vlada še nadalje poudarjala nevtralnost Jugoslavije.

Kakšen program je imela MJRZ po ustanovitvi Banovine Hrvatske in posebej, kako je sledila politični liniji mladina slovenskega dela JRZ v odnosu do preureditve države, ki je bila načrtovana na podlagi »široke samouprave«? V tem času beležimo nekaj zborovanj MJRZ v podporo vladi, ki je dosegla narodni sporazum. Dne 27. avgusta 1939 je bilo veliko politično zborovanje mladine JRZ v Brežicah za obmejna okraja (brežiški in krški), zborovanje pa je vodil predsednik brežiške mladinske organizacije JRZ, Havelka. Govornik Franc Snoj, je pojasnjeval notranji in zunanjepolitični položaj. Posebno se je ustavil pri sporazumu in podčrtal, »da se kompetence in pravice, ki jih je dobila hrvatska banovina, morejo prenesti tudi na ostale banovine. S tem smo dobili tudi mi Slovenci zakonito pravico, da dobimo vse to, kar so dobili Hrvati. Ko se bo uredba o prenosu kompetenc začela izvajati, bomo tudi mi Slovenci dobili vse, kar našim prilikam, težnjam in potrebam odgovarja.«⁵⁹

Poročevalec tega zborovanja je zaključil z ugotovitvijo, da je zborovanje pokazalo, da je »velika večina slovenske mladine zvesta svojemu narodnemu voditelju in da je moč naše stranke predvsem v mladini.«⁶⁰

Dne 17. septembra 1939 je bilo zborovanje okrajne MJRZ v Ptujju, katerega so se udeležili delegati skoraj iz vseh občin sodnega okraja. Zlasti Marko Kranjc je obširno govoril o političnih razmerah v državi. O razvoju in dejavnosti MJRZ na Štajerskem je poročal član banovinskega odbora MJRZ Jože Melaher, predsednik okrajne MJRZ Majhen pa v okrajnem merilu.⁶¹

Konec oktobra istega leta je imela svoje mladinsko zborovanje okrajna MJRZ v Celju pod predsedstvom Josipa Krofliča. Jože Sodja iz Ljubljane je govoril o slovenski samoupravi, ki jo bo morala mladina, potem ko jo bomo dosegli, »ohraniti in braniti v

⁵⁸ Slovenski delavec, 13. maja 1939, št. 20, Pozdravljamo tako mladino.

⁵⁹ Slovenec, 29. avgusta 1939, št. 196a, Zborovanje MJRZ v Brežicah.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Slovenski gospodar, 27. septembra 1939, št. 39, rubrika Dopisi.

naši močni in veliki Jugoslaviji pod žezlom slavnih Karadjordjevičev«. Seveda pri tem ni pozabil na nasprotnike, »ki hočejo pod krinko lažnega nacionalizma spletkariti zoper nas«. ^{61a}

Poslanca Marko Kranjc in Rudolf Smercu pa sta videla predvsem nevarnost v komunizmu, zato je Kranjc mladino opozarjal, naj vso pozornost posveti »silam podtalne agitacije, ki dela nerazpoloženje med narodom«. R. Smersu kot smo že omenili predsednik banovinskega odbora MJRZ, pa je naročal, naj MJRZ postane bojna armada in gre med narod, da pridobi mladino in jo usposobi, »da ne bo klonila pred nikomer« in da bo »glasno izpovedovala povsod svojo slovensko in jugoslovansko pripadnost«. ⁶²

V državnem merilu je imel v obdobju vlade Cvetković–Maček poseben pomen sestanek širšega glavnega odbora MJRZ, ki je bil 5. aprila 1940 v Beogradu ob prisotnosti D. Cvetkovića, predsednika senata dr. A. Korošča, (ta je v začetku julija 1940 postal prosvetni minister), nadalje ministra za telesno vzgojo Jevrema Tomića, ministra dr. M. Kreka in drugih. Delegati iz banovin so poročali o organizacijskem stanju in dejavnosti MJRZ v svojih banovinah, medtem ko je dr. B. Pirc poročal o mladinski organizaciji od njene ustanovitve dalje v državnem merilu. Ker strankin tisk ni prinesel nadrobni poročil, moremo zapisati le ugotovitev predsednika Pirca, da je »iz mladinskih strankinih organizacij izpadlo vse ono kar ni bilo zdravega«, kar pa ne velja za Dravsko banovino v smislu privržencev dr. M. Stojadinovića. Pirc je ob zaključku govoril še o bodočih nalogah MJRZ, ⁶³ ki pa jih tisk ni določno navedel.

Cvetković je v političnem poročilu zajel vso problematiko od ustanovitve JRZ prek »sporazuma Cvetković–Maček« do dni pred tem sestankom. In kot poroča Slovenec, je Cvetković poudarjal, naj mladina v novem obdobju jugoslovanskega notranjepolitičnega položaja z novimi navodili živahno deluje na terenu »tako, da bo stranka močna in da bo lahko računala na zdravo in dobro organizirano mladino, ki bo lahko mirno čakala nadaljnjega razvoja notranjepolitičnega življenja v državi«. Cvetković je zatem mladini tudi svetoval, naj »v glavnem ostane harmonično sodelovanje med mladino in organizacijami starejših članov«. ⁶⁴

Gotovo je postajalo v tem času za Slovenijo vse bolj nevzdržno stanje glede na dejstvo, da sta si tako rekoč srbska in hrvaška buržoazija razdelili oblast oziroma, da je država razpadla v dva dela, pri čemer je postajala Slovenija privesek srbskemu delu države. S tem pa je bilo odprto vprašanje ločitve »vrhovne uprave srbskega dela države« od skupne državne uprave. Poleg tega so hrvaški zastopniki vlade imeli »izdaten vpliv na oblast in upravo« v vseh drugih delih države, ki pa razumljivo še niso imeli enake samostojnosti kot Banovina Hrvatska. ⁶⁵ Po drugi strani pa so »Srpski klub« in

^{61a} Slovenec, 31. oktobra 1939, št. 250, Mladina JRZ je zborovala v Celju.

⁶² Ibid.

⁶³ Slovenec, 6. aprila 1940, št. 78, Zborovanje mladine JRZ.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Primerjaj dr. Andrej Gosar, Banovina Slovenija, politična, finančna in gospodarska vprašanja. Ljubljana 1940 (založilo Dejanje), str. 4, 5. Gosar dokazuje v svojem delu upravičenost samostojnega razvoja ne le v kulturnem in narodnostnem, marveč tudi v ekonomskem pogledu. Avtor, ki je bil znan po svojih tehničnih teoretskih delih o socialno-ekonomskih vprašanjih v smislu krščanskega solidarizma (aktivizma), je

še nekateri krogi, ki so gojili velikosrbsko idejo in načrtovali v okviru osnutka uredbe o reorganizaciji kraljevine Jugoslavije sredi 1940 ustanovitev tako imenovane »Srpske zemlje«. Zajela naj bi banovine Vrbasko, Drinsko, Donavsko, Moravsko, Zetsko in Vardarsko v zaključeno enoto s središčem v Skopju.⁶⁶

V tem času je katoliški-klerikalni tabor svoje stališče do samostojne Slovenije formuliral v zahtevi, da se tak sporazum, kakršnega so dosegli Hrvati, raztegne tudi na Slovenijo. Toda slovenski del JRZ in v okviru tega MJRZ je vprašanje tretjega enakopravnega dela Jugoslavije – Banovine Slovenije, če se omejino samo na politično strankarsko delovanje do svoje politične baze (volilcev), odpravil le s propagandnimi govori, obljubami ter predvsem s poudarjanjem uspešnosti politike narodnega voditelja dr. A. Korošca. V tem kontekstu je potekala tudi širša seja MJRZ 15. septembra 1940. leta. Uvodoma je predsednik MJRZ R. Smersu poudaril, da je treba ob petletnici delovanja ministra dr. M. Kreka in bana dr. M. Natlačena »gledati uspehe naše stranke, zlasti pa uspehe dalekovidnega in modrega političnega vodstva« pod narodnim voditeljem dr. A. Koroščem.⁶⁷ Tudi inž. Jože Sodja je v ideološko-programskem govoru predvsem podčrtal »tradicionalno zvestobo in vdanost« dinastiji in »naši domovini, veliki Jugoslaviji«. Ob tem je značilno, da Slovenec ni prinesel določenih zahtev po banovini Sloveniji, četudi je poročal, da je npr. R. Smersu govoril tudi o notranje-političnih razmerah.⁶⁸

Vse upe v bližnjo ureditev samostojne Slovenije pa je pokopal naslednik Korošca dr. Franc Kulovec, dotedanji glavni tajnik banovinskega odbora JRZ, ko je na strankinem zborovanju JRZ v Mariboru 15. februarja 1941 govoril o političnih vprašanjih. Med zahtevami slovenskega naroda je dr. Kulovec sicer izrazil »načelno stališče«, da slovenski narod ne bo nehal s političnim bojem za »široko samoupravo, za banovino Slovenijo, dokler si je ne bo izvojeval«. Vendar je takoj za tem poudaril, »da smo Slovenci vedno imeli razumevanje za prednost in nujnost neodložljivih splošnih državnih problemov. Če smo tako delali v rednih časih, toliko bolj bomo tako delali v današnjih časih evropske in svetovne vojne«.⁶⁹

Strankini prvaki slovenskega dela JRZ so mladino predvsem usmerjali k »nalogam za bodočnost«, kar je poleg politične vzgoje bila predvsem socialna vzgoja v smislu papeških okrožnic. Iz sicer zelo redkih poročil o dejavnosti MJRZ izvemo na širši banovinski seji, ki je bila sredi septembra 1940 v Ljubljani, da je MJRZ priredila 38 tečajev, kjer je »vzgojila preko 1.200 tečajnikov – političnih delavcev«.⁷⁰ Na dvodnevnem tečaju MJRZ v okraju Celje pa so v začetku marca 1941 60 delegatom iz krajevnih organizacij MJRZ predavali strankini funkcionarji iz Ljubljane, Maribora in Celja.⁷¹

tudi videl v Banovini Sloveniji državno politični značaj, torej enakopravni položaj kot ga daje sporazum Banovini Hrvatski. (Primerjaj tudi Delavska pravica, 25. januarja 1940, št. 5, Banovina Slovenija).

⁶⁶ Ferdo Čulinović, cit. delo, str. 168–170.

⁶⁷ Slovenec, 17. septembra 1940, št. 213, Širša seja banovinskega odbora MJRZ v Ljubljani.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ Slovenec, februarja, 18. februarja 1941, št. 40, Dr. Kulovečev govor o vprašanjih naše politike; Slovenec gospodar, 19. februarja 1941, št. 8, Predsednik dr. Kulovec v Mariboru.

⁷⁰ Slovenec, 17. septembra 1940, št. 213.

⁷¹ Slovenec, 11. marca 1941, št. 58, Mladina JRZ celjskega okraja dr. Kulovcu.

O značaju, poslanstvu in programu mladine JRZ v času, ko se je strankino vodstvo slovenskega dela JRZ vse bolj zavedalo nevarnosti komunizma, naj v ilustracijo navedemo Kulovčev govor na banovinski seji MJRZ 16. februarja 1941 v Mariboru. Kulovec je uvodoma v govoru poudaril pomen organizirane mladine za narod, državo in politično organizacijo, ki je »moderno orožje v političnem boju strank«. To orožje pa so »elitne čete naše mladine, zbrane v JRZ«; te se hočejo boriti za naš program.⁷² Kulovec je potem, ko se je pomudil pri oceni komunizma, povedal o mladini MJRZ in o njenih nadaljnjih smernicah še sledeče: »Naša mladina ni bila nikdar izdajalka naroda in zato ne bo sledila tistim, ki bi hoteli naš narod razkrajati in zastrupljati«. Zato poziva naj bo mladina zvesta »našemu političnemu programu«. V njem je na prvem mestu zapisano, da »smo socialna skupina. Stari svet se podira, ustvarja se nov svet. Mi pa nočemo, da bi se novi svet ustvaril z revolucijo, marveč hočemo, da se ustvarja z evolucijo«.⁷³ Ob tem je Kulovec mladini naročal, naj študira načela krščanskega gospodarskega reda, da bo svet, ki se bo na novo ustvarjal, »zares krščanski in pravičen vsem slojem. Hočemo, da bo naša mladina eminentno državotvorna in vzgojena po krščanskih načelih. To so bila zmerom temeljna načela naše stranke, ... Višje smo cenili vrednote države in skupnosti kakor strankine koristi«⁷⁴

Kulovec je še poudaril, da je strankin program »slovenski in slovenski ljudje so doslej vedno radi delali zanj in zanj tudi žrtvovali«. Nato je pozval mladino naj se strne »v boj za program slovenskega ljudstva«.⁷⁵

Na koncu tega orisa velja poudariti, da je bila MJRZ v Dravski banovini v pretežni meri del Zveze fantovskih odsekov (njen politični del) in da so v glasilo Zveze fantovskih odsekov, v Kres, pisali tudi iz vrst vodstva MJRZ na Slovenskem. Sicer pa so na podlagi skupnih idejnih in programskih smernic v smislu boja proti boljševizmu in socialni revoluciji tako člani vodstva MJRZ in ZFO kot tudi Mladinske kmečke zveze (MKZ) in Zveze združenih delavcev (ZZD) kmalu po okupaciji slovenskega ozemlja 1941 ustanovili ilegalno vojaško organizacijo, Slovensko legijo.

---

⁷² Slovenec, 18. februarja 1941, št. 40, Dr. Kulovec govori naši mladini.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid.

 DIE JUGEND DER JUGOSLAWISCHEN RADIKALEN VEREINIGUNG (MJRZ)

 IN DER DRAU-BANNHAFT

 Zusammenfassung

Die allstaatliche Jugoslawische radikale Vereinigung, die sich vor allem aus der ehemaligen Volkspartei (SLS), der Nationalen radikalen Partei und der Jugoslawischen muslimanischen Organisation zusammensetzte, hat nach dem Gründungskongreß im Juni 1939 in Belgrad, immer mehr den Weg der Politik des staatlichen und nationalen Unitarismus eingeschlagen. Dazu wurde auch die Jugend hinzugezogen, der »große Lebensaufgaben« auferlegt wurden, was insbesondere bedeutete, daß sie als »disziplinarische Armee« ihren Willen den gemeinsamen Interessen unterordnen, gegenseitige Standesgegensätze und den Klassenkampf wird zurückweisen müssen. Nach dem Parteienkongreß organisierte sich die MJRZ mehr oder weniger in allen Bannhaften und übernahm auf dem ersten Kongreß im Oktober 1937 in Belgrad das Statut, die s.g. »Anweisungen zur Arbeit«. Im Rahmen der parteilichen Programmrichtlinien sollten ihre Jugendsektionen bei allen Aktionen und Veranstaltungen der JRZ mitwirken, besonders aber sollte die jugoslawische nationale Jugendidee auf politischen, sozial-kulturellem und sportlichem Gebiet Einfluß nehmen, wobei betont wurde, die MJRZ sollte besonders für den Kampf gegen den Marxismus und Kommunismus befähigt werden.

In der Zeit des Regimes der JRZ wurde die Gesetzgebung über die Volksleibeseziehung noch vervollständigt und die reorganisierten Anstalten für Leibeserziehung und Sport wurden immer mehr den entsprechenden staatlichen Behörden untergeordnet. In Slowenien der damaligen Drau-Bannhaft, wurde der bestehende privilegierte Status des staatlichen Sokol (er schloß die liberale-unitäre (nationale) Jugend ein) in der Zeit der Regierungszeit der JRZ (1935-1941), der ehemaligen SLS, nach und nach abgeschafft.

Immer mehr aber wurde der Bund der Knabensektionen (ZFO) favorisiert, der immer mehr den Charakter kultureller und leibeserzieherischer Organisation annahm und die Jugend in katholisch-klerikale Lager einbezog. Es gilt zu betonen, daß sich in der Drau-Bannhaft auch die allstaatliche MJRZ, der Idee und der Organisation nach, unter dem Schutz der ehemaligen SLS entwickelte und ihre Mitgliedschaft setzte sich aus den ehemaligen Mitgliedern des Orel zusammen sowie der jetzigen Vereinigung der Knabensektionen, des Bundes der vereinigten Arbeiter und des Jugendbauernbundes. Im Jahre 1939 erreichte die MJRZ in dem Drau-Bannhaft ihren Organisationsaufstieg, die Organisation hatte 293 Lokalorganisationen mit ungefähr 11 000 Mitgliedern.

Nach dem Sturz von M. Stojadinović im Februar 1939 folgte der slowenische Teil der MJRZ der Politik von Korošec. Die MJRZ aber ebnete besonders als politischer Teil der ZFO noch weiterhin den Weg dem damals stark aktuellen katholischen Gesellschaftsgedanken- der christlich sozialen Aktion. Im Rahmen der letzteren sollten sich das christliche Ethos und die christliche Solidarität vertiefen und die Befähigung der Jugend für den Kampf gegen den Liberalismus, Marxismus und besonders gegen den Bolschewismus entwickeln.

Ervin Dolenc

Kulturna zakonodaja v Sloveniji v času jugoslovanskega klasičnega parlamentarizma 1918-1929

I. Uprava

Predsedstvo Narodnega vijeća v Zagrebu je ob imenovanju Narodne vlade v Ljubljani 31. oktobra 1918 v njenem okviru osnovalo tudi Poverjeništvu za uk in bogočastje, ki ga prejšnja Deželna vlada za Kranjsko ni imela.¹ Ta vladni oddelek je bil do sestave prve osrednje vlade v Beogradu (20.XII.1918) najvišji urad za kulturna vprašanja pri Narodni vladi za Slovenijo. Zaradi dvojne zakonodaje, slovenske in jugoslovanske, je tudi po oblikovanju skupne osrednje vlade v Beogradu, vse do zamenjave Deželne vlade v Ljubljani decembra 1920, pristojnost v nekaterih pomembnih kulturnih zadevah, zlasti v šolstvu, ostala sporna. Deželna vlada se je v sporu z osrednjo vlado v Beogradu sklicevala na »Naredbo celokupne vlade o prehodni upravi v ozemlju Narodne vlade SHS v Ljubljani« z dne 14. novembra 1918. S to naredbo je tudi v šolstvu njen oddelek za uk in bogočastje skupaj z Višjim šolskim svetom prevzel vse pristojnosti bivšega dunajskega prosvetnega ministrstva. To naj bi veljalo, dokler konstituenta nove države ne odloči drugače. Ministrstvo v Beogradu pa je hotelo polnočno urejati šolske zadeve tudi v Sloveniji daleč pred konstituinto.²

V pristojnosti Poverjeništvu za uk in bogočastje so spadale vse didaktično pedagoške zadeve ter učiteljski sestav osnovnih, meščanskih, srednjih šol in učiteljišč, kadrovski sestav lastnega urada, to je Poverjeništvu za uk in bogočastje, ter Višjega šolskega sveta, nadalje umetnost, narodna gledališča in mali odri, znanstveni zavodi, verstvo, dijaške in študijske ustanove, njihova podpora ter varstvo spomenikov. Poverjeništvu so bili podrejeni Višji šolski svet v Ljubljani, Študijska knjižnica v Ljubljani, Državni meteorološki zavod v Ljubljani, Deželni muzej v Ljubljani, Zavod za varstvo spomenikov, Narodno gledališče v Ljubljani, prva leta po prevratu pa tudi trgovsko in obrtno šolstvo.³

Z imenovanjem deželne vlade za Slovenijo v januarju 1919 in preosnovanjem v Pokrajinsko upravo za Slovenijo po sprejetju ustave v avgustu 1921 se pristojnosti Poverjeništvu oz. Oddelka za prosveto in vere dejansko niso spremenile. Avgusta 1924 so na osnovi ustave in zakona o občni upravi razpustili prosvetne oddelke pokrajinskih uprav in jih ustanovili pri oblasteh. Z novim letom 1925 so bili ukinjeni tudi ti, njihovi posli pa prenešeni na »velika župana« ljubljanske in mariborske oblasti.⁴ Po nekaj

¹ UL (Uradni list SHS) št. 1 / 4.XI. 1918.

² UL 11/21. XI. 1918, naredba 111.

³ Narte Velikonja, Razvoj šolske uprave, str. 696 v Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana 1928.

⁴ UL 75./12. VIII. 1924, odločbi 229. in 232. iz 22. in 24. VII. 1924.

mesecih so ustanovili prosvetne oddelke v oblasteh pod vodstvom prosvetnih inšpektorjev ministrstva prosvete iz Beograda, ki so bili obenem tudi prosvetni referenti »velikih županov«. Prosvetni oddelki so bili razdeljeni na odsek za srednji in strokovni pouk ter na odsek za osnovni pouk. Načelovala sta jim oblastna inšpektorja. Veliki župan in prosvetni inšpektor sta si delila pristojnosti, prvi je bil pristojen za upravno-pravno področje, drugi pa za strokovno.⁵ Z združitvijo ljubljanske in mariborske oblasti v Dravsko banovino leta 1929 sta se spet združila tudi oba prosvetna oddelka. Z vsako spremembo v prosvetni upravi so se pristojnosti pokrajinskih oz. oblastnih organov krčile in prehajale na centralno vlado v Beogradu. Ureditev se je s tem vse bolj prilagajala stari srbski, ki je bila po francoskem vzoru izrazito centralistična.

Ministrstvo za prosveto je osrednja vlada na novo uredila septembra 1919. Predstavljalo je vrhovno in nadzorno upravo nad vsem javnim (državnim) in zasebnim šolstvom v državi. Pod njegovim nadzorstvom so bila vsa šolska, književna in umetniška društva, vse prosvetne, kulturne, prosvetno-humanitarne ustanove in zavodi, vsi šolski in prosvetni fondi, kolikor katera od teh ustanov ni že spadala pod kako drugo ministrstvo (kasneje npr. strokovno šolstvo). Ministrstvo je bilo znotraj organizirano v tri oddelke. Splošni oddelek se je razen z glavnimi administrativnimi posli ukvarjal tudi z organizacijo in nadzorom kulturnih ustanov, kot so bile akademije znanosti in umetnosti, muzeji, državni arhiv in državna tiskarna.

Prosvetni oddelek se je znotraj delil še v pododdelke za višji pouk, za srednji pouk in za osnovni pouk ter narodno prosvetljevanje. Načelnik pododdelka za srednji pouk je npr. vodil 6 inšpektorjev za glavne skupine sorodnih predmetov, 3 referente za srednji pouk in 3 tajnike. Pododdelek za osnovni pouk in narodno prosvetljevanje pa je imel poleg načelnika še pokrajinske inšpektorje, katerih število je določal proračun, enega referenta za učiteljišča, 3 referente za osnovne šole, posebej šefa odseka za narodno prosvetljevanje in 4 tajnike.

Oddelek za umetnost se je načelno ukvarjal z vsem, kar se je tikalo umetnosti nasploh, urejal in nadzoroval je umetniške in umetno-obrtne šole, umetnostne ustanove. Nadziral je književne in umetniške starine, tovrstne organizacije, društva, manifestacije in pospeševal njihovo delo. Skrbel je za varstvo avtorskih pravic in za konvencije s tujimi organizacijami, zbiral podatke, skrbel za publikacije itd. Načelnik je vodil 4 inšpektorje, 2 referenta in 3 tajnike.⁶

Leta 1921 je minister Pribičević to organizacijo spremenil tako, da je trem oddelkom dodal še ministrov kabinet, ki je sprejemal vse vloge na ministrstvo, urejal korespondenco in vse osebne ministrove posle. Razen tega je precej povečal število inšpektorjev in referentov (ki so se preimenovali v administrativne inšpektorje) v prosvetnem oddelku ter jim dodal referenta za telovadbo.⁷

⁵ UL 17./19. II. 1925, odločba 47 (2. II. 1925); UL 44./16. V. 1925, uredba 155 (9. IV. 1925)

⁶ UL 147/16. IX. 1919 ali Službene novine št. 91/1919.

⁷ UL 25/9. III. 1921 Uredba 63. (11. II. 1921).

II. Šolstvo

Največ so se omenjeni uradi ukvarjali s problemi šolstva, čeprav je bil v Ljubljani za to področje posebej pristojen tudi Višji šolski svet (VŠS). Ta je ob prevratu prevzel posle dotedanjih deželnih šolskih svetov in je neposredno upravljal državne srednje šole, učiteljišča, meščanske in osnovne šole v Sloveniji. Predvsem je imenoval učitelje v osnovnih in meščanskih šolah. Od junija 1921 je po sklepu Deželne vlade imenovanja profesorjev na srednjih šolah in učiteljiščih opravljalo neposredno ministrstvo za prosveto v Beogradu.⁸ Predsednika VŠS-a, dva do tri poročevalce za upravne in gospodarske šolske zadeve ter štiri do pet šolskih nadzornikov je imenoval poverjenik za uk in bogočastje oz. šef prosvetnega oddelka, dva predstavnika je imenovala cerkev, dva učitelja so med sabo volili za osnovne šole, dva profesorja za srednje šole. Zastopnika staršev je imenoval ljubljanski občinski svet, enega zastopnika pa poverjeništvo za socialno skrb. VŠS je začel poslovati 1. januarja 1919.⁹ Z naredbo o poslovanju VŠS-a 23. januarja 1921 je pridobila vladna stran. Zdravstveni odsek in poverjeništvo za kmetijstvo sta zdaj imenovala še po enega predstavnika. Mesto predsednika je odtlej pripadalo izrecno predstavniku profesorjev srednjih šol in učiteljišč, mesto podpredsednika pa učitelju iz meščanske ali osnovne šole. Število predstavnikov osnovnošolskega in meščanskošolskega učiteljstva se je zvišalo z dveh na tri. Članom VŠS je bil odtlej mandat omejen na dve leti.¹⁰ Pravi vzrok tem spremembam je bila zamenjava Deželne vlade v Ljubljani, ki je bila dotlej v rokah SLS, z bolj uradniško Deželno vlado pod nadzorom JDS oz. nove radikalno-demokratske beogradske vlade. Z zakonsko spremembo sestave VŠS je nova oblast lahko imenovala vanj svoje ljudi in za voljene predstavnike razpisala med učitelji nove volitve, na katerih so zmagali predstavniki demokratsko usmerjenih učiteljev in profesorjev. Z uvedbo ustave in zakona o občni upravi je 20. februarja 1924 prenehalo poslovanje VŠS-a, ki se je združil s prosvetnim oddelkom ministrstva za prosveto. Z vzpostavitvijo prosvetnih oddelkov pri ljubljanski in mariborski oblasti so aprila 1925 prenehali tudi okrajni šolski sveti.¹¹ Krajevne in okrajne šolske odbore s podobnimi pristojnostmi je ponovno vzpostavila uredba ministrstva za prosveto maja 1927, po volitvah v novooblikovane oblastne skupščine, kar je bil pogoj SLS za vstop v vlado.¹² V obeh slovenskih oblastnih šolskih odborih sta imeli oblastni samoupravi večino zastopnikov, kar je pomenilo po šestih letih ponovni nadzor katoliške stranke nad slovenskim šolstvom.¹³

V letih po prevratu sta se obe pristojni oblasti, tj. Poverjeništvo in VŠS, ukvarjali zlasti z obnovo in slovenizacijo šolstva. Z odpravo nemščine kot obveznega učnega predmeta je pridobila slovenščina. Poleg nje so takoj uvedli v šole tudi srbohrvaščino.

⁸ N. Velikonja, Razvoj šolske uprave, str. 696; o pravni ureditvi šolstva glej tudi Fran Fink, Zbirka važnejših novih naredb in odredb za ljudske in meščanske šole ter učiteljišča v Sloveniji I.-IX. zvezek, Slovenska šolska matica, Ljubljana 1921-1930.

⁹ UL 11./21. XI. 1918, naredba 111.; UL 32./7. I. 1919; UL 34./10. I. 1919.

¹⁰ UL 21./28. II. 1921, naredba 60 (23. I. 1921).

¹¹ UL 75/12. VIII. 1924 odločba 229. (22. VII. 1924); N. Velikonja, Razvoj šolske uprave str. 697, 698.

¹² UL 55/18. V. 1927 uredba 222. (2. V. 1927).

¹³ N. Velikonja, Razvoj šolske uprave.

Že novembra 1918 je Narodna vlada z naredbo uveljavila načelo, da je izključni učni jezik na osnovnih in meščanskih šolah slovenski. Drugorodnim narodnostim so ob zadostnem številu šoloobveznih otrok zagotovili manjšinske šole z državnim jezikom kot obveznim predmetom.¹⁴ Ministrska odredba iz novembra 1927, ki se je sklicevala na veljavne odredbe v Vojvodini in za tem še odredba velikega župana februarja 1928 je za vse nemške in dvojezične šole uvedla nemški učni jezik v prvih šolskih letih, v poznejših pa slovenščino kot predmet in končno slovenščino kot učni jezik in nemščino ter srbohrvaščino kot predmet.¹⁵

Po reformah učnega načrta v letih 1918 in 1919, s slovenizacijo, odpravo obvezne nemščine ter uvedbo srbohrvaščine so sicer ostali v veljavi stari avstrijski učni načrti. V letu 1919/20 je prosvetni minister Pribičević prenesel francoščino iz III. v I. razred realke. Pet let pozneje je korenito reformiral prva dva letnika nižje srednje šole z izenačitvijo učnih načrtov v vsej državi po vzoru srbskih gimnazij. S to reformo iz januarja 1925 sta bili odpravljeni latinščina in nemščina v nižjih gimnazijah ter stara zgodovina v II. razredu. Na mesto tega je reforma uvedla francoščino v II. razred, petje v I. in II. razred, naravoslovni predmeti pa so pridobili ure.¹⁶ Slovenski gimnazijci so sredi šolskega leta, nekateri npr. po letu in pol latinščine in nemščine prekinili s tem poukom. V celoti je reforma pomenila v Sloveniji kakovostni padec.

V celem obdobju do kraljeve diktature je bilo samo za osnovno šolo izdelanih več kot deset različnih zakonskih predlogov in nekaj manj za srednje šole ter univerze, vendar niso vsi prišli niti do skupščine ali pa so bili ob zamenjavi vlade obvezno umaknjeni iz skupščinske procedure in izročeni v predelavo.

Nove zakone v šolstvu je prinesel šele razpust parlamenta 6. januarja 1929. 31. avgusta tega leta je bil izdan zakon o srednjih šolah, 27. septembra zakon o učiteljiščih in učnih knjigah (državni monopol nad njihovim izdajanjem), 5. decembra 1929 pa zakon o ljudskih (osnovnih) šolah.¹⁷

Na šolstvo je pomembno vplival tudi zakon o civilnih uradnikih in ostalih državnih uslužbencih, ki je stopil v veljavo 31. julija 1923. Njegov 71. člen je oblastem dovoljeval premeščanje državnih uradnikov po neizogibni službeni potrebi tudi proti volji samih uradnikov, kamor so spadali učitelji. Ta člen so prosvetne oblasti obilno izkoriščale za politična čiščenja šolstva in šolske uprave oz. za kazenska premeščanja v odročne in manj pomembne kraje.¹⁸

III. Znanost

Slovenska znanost se je morala s prevratom konstituirati skoraj povsem od začetka. Nova oblast se je na podlagi nekaj starejših znanstvenih društev in starega prizadevanja za slovensko univerzo v novi državi najprej obrnila za pomoč na univerzi v

¹⁴ UL 11./21. XI. 1918, naredba 109 (16. XI. 1918).

¹⁵ N. Velikonja, Razvoj šolske uprave, str. 713.

¹⁶ Službene novine (SN) 25. XI. 1924.

¹⁷ UL 98/4. X. 1929 zakon 398. (31. VIII. 1929); UL 103/17. X. 1929 zakona 414., 415. (27. IX. 1929); UL 25/28. I. 1930 zakon 110. (5. XII. 1929).

¹⁸ Službene novine kraljevine SHS 199/1. IX. 1923; UL 86/12. IX. 1923.

Zagrebju in Beogradu. O tem je razpravljajal kulturni odsek Narodnega sveta 21. novembra 1918. Dva dni kasneje je bila ustanovljena Vseučiliška komisija v Ljubljani.¹⁹ Proforski zbor zagrebške modroslovne fakultete je decembra 1918 sklenil, da se slusateljem slovenske narodnosti dovolijo vse ugodnosti, ki jih je predložila slovenska Vseučiliška komisija.²⁰ Deželna vlada za Slovenijo je konec januarja 1919 razpravljala o tem, da bi v Zagrebju oblikovali vzporedne stolice na filozofiji, pravu in medicini, profesorje pa bi v dogovoru z Zagrebom nameščala vlada v Ljubljani in odločala tudi o plačah.²¹ Za študij tehnike je dalo pobudo društvo inženirjev iz Ljubljane, na podlagi katere je Deželna vlada sprejela načrt za ustanovitev začasnega tehniškega visokošolskega tečaja v Ljubljani in v začetku maja o tem tudi izdala naredbo. Obsegal naj bi gradbeni, strojni, rudarski in geodetski oddelek.²² Prav tako je Deželna vlada sklenila izdati načrt za ustanovitev izpraševalne komisije za pravoslovne in državoslovne izpite v Ljubljani.²³ Vsa ta prizadevanja je kronal zakon o univerzi s petimi fakultetami v Ljubljani, ki je stopil v veljavo 23. julija 1919. Upravljala se je po zakonu o vseučilišču Kraljevine SHS v Beogradu.²⁴ Zakon o univerzah z dne 28. junija 1930 je organizacijo vseh treh državnih univerz uredil na novo.²⁵

Še pred ustanovitvijo ljubljanske univerze so na zagrebški modroslovni fakulteti osnovali proforsko stolico za slovenski jezik in književnost. Nanjo je bil imenovan dr. Fran Ilešič, prej profesor na realni gimnaziji v Ljubljani.²⁶

Na podlagi starega avstrijskega tiskovnega zakona iz leta 1862 je Narodna vlada v Ljubljani že decembra 1918 izdala naredbo, da morajo tiskarne službeno dostavljati po en izvod vsake za prodajo namenjene tiskovine Narodni vladi v Ljubljani, Licejski knjižnici v Ljubljani, Vseučiliškima knjižnicama v Zagrebju in Beogradu ter knjižnici zgodovinskega društva v Mariboru.²⁷ Julija 1919 pa je beograjska vlada to vprašanje uredila za celo državo in s tem status državne licejske knjižnice v Ljubljani, ki ji je od tlej pripadal po en tiskarski dolžnostni izvod tako kot vseučiliški knjižnici v Zagrebju.²⁸ Brez obveznega izvoda je ostala torej mariborska knjižnica. Aprila 1929 je kralj Aleksander nad ljubljansko univerzo ob njeni desetletnici prevzel protektorat in izdal ukaz o njenem preimenovanju v Univerzo kralja Aleksandra I. v Ljubljani.²⁹

¹⁹ Metod Mikuž, Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919-1945 v zborniku »50 let slovenske univerze v Ljubljani«, Ljubljana 1969.

²⁰ UL 32/7. I. 1919.

²¹ AS, Narodna in Deželna vlada SHS, 51. seja Deželne vlade 24. I. 1919; Bojan Balkovec, Delovanje Narodne in Deželne vlade SHS v Ljubljani, magistrska naloga, Ljubljana 1990, str. 225.

²² 91. seja Deželne vlade 26.IV. 1919; UL 88/7. V. 1919 in popravek v UL 94/19. V. 1919.

²³ UL 107/16. VI. 1919.

²⁴ UL 140/1. IX. 1919 zakon 622; Službene novine 85./1919.

²⁵ Službeni list kraljevske banske uprave dravske banovine 22/30. VIII. 1930, zakon 134.(28. VI. 1930).

²⁶ UL 83/29. IV. 1919.

²⁷ UL 23/17. XII. 1918 naredba 194 (16. XII. 1918).

²⁸ UL 123/26. VI. 1919.

²⁹ UL 54/24. V. 1929 zakon 220.

IV. Umetnost

Deželna vlada je pri svojem Poverjeništvu za uk in bogočastje novembra 1919 ustanovila ti. Gledališko komisijo, ki se je ne glede na naslov ukvarjala z vsemi, za Poverjeništvu aktualnimi, umetniškimi vprašanji. Sestavljalo jo je 10 pisateljev, 4 glasbeniki in 3 slikarji.³⁰

Osrednja vlada je 1. oktobra 1919 odobrila kategorizacijo narodnih gledališč v kraljevini SHS, ki jo je predložil prosvetni minister in sicer so s to naredbo načelno ustanovili tri kategorije. V prvo so prišla tri državna (nacionalna) gledališča v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani, v drugo 5 subvencioniranih pokrajinskih gledališč v Skopju, Novem Sadu, Sarajevu, Splitu in Osjeku, v tretjo pa potrebno število mestnih (potujočih) gledališč, takrat v Nišu, Kragujevcu, Varaždinu in Mariboru. Narodno gledališče v Skopju je upravljalo tudi podružnico v Bitoli, gledališče v Novem Sadu pa podružnico v Vršču. Gledališča so uredili na podlagi starega srbskega zakona o beograjskem gledališču in zanje predvideli stalne državne podpore. Pokrajinskim narodnim gledališčem je bila namenjena podpora po 100 000 kron s pravico osebja do draginjske doklade. Gledališčem, ki bi ostala v zasebni upravi, pa bi prosvetni minister predvidoma iz fonda 100 000 kron podeljeval sorazmerno letno nagrado za gojenje nacionalne in visoke tuje umetnosti. Mestnima gledališčema v Varaždinu in Mariboru je bila odmerjena podpora po 20 000 kron.³¹ Kategorizacija in s tem višina državne podpore ja bila pozneje odvisna od posameznega letnega državnega proračuna in ta od razmerja politične moči v vladi in parlamentu.

Šest let pozneje je osrednja vlada razvrstila v tri kategorije tudi gledališke igralce oz. delavce. V I. kategorijo je spadal samo tehnični šef s fakultetno izobrazbo, v II. kategorijo so se v petih skupinah razvrstili pomembnejši stalni člani katerekoli državne drame, opere ali baleta, III. pa je zajemala manj pomembne igralce (»epizodisti«), članke orkestrrov, šepetalce, scenografe, članke zborov, plesalce, arhivarje in druge delavce z manjšim gledališkim stažem in ugledom.³²

Ker državnega zakona o varstvu umetnin še ni bilo je Deželna vlada z »naredbo« konec marca 1921 vzela v varstvo vse predmete zgodovinskega, umetniškega ali drugega kulturnega pomena na svojem območju, ne glede na to, ali so bili zasebna ali javna lastnina. Naredba je prepovedovala izvoz ali prodajo brez odobritve Poverjeništvu za uk in bogočastje za predmete, kot so starine, slike, miniaturre, risbe in grafike, kipe, reliefe, svetinje (kolajne, medalje), star kovani denar, gobeline in druge izdelke

³⁰ UL 165/26. XI. 1919. Izmed pisateljev so bili imenovani: Fran Albrecht sicer uradnik pri Poverjeništvu za socialno skrbstvo, urednik Slovenca dr. Izidor Cankar, župnik ES. Finžgar, prof. na drž. učiteljskiču Anton Funtek, dramaturg Pavel Golia, zdravnik dr. Alojzij Kraigher, okrajni komisar pri VŠS dr. Stanko Majcen, svetnik višjega deželnega sodišča Fran Milčinski, poverjenik za socialno skrbstvo Albin Prepeluh in mestni arhivar Oton Župančič. Glasbeniki: ravnatelj Glasbene matice v Ljubljani Matej Hubad, kanonik dr. Fran Kimovec, svetnik višjega deželnega sodišča dr. Gojmir Krek in okrajni sodnik Anton Lajovic. Slikarji: Rihard Jakopič, Matej Sternen in Ivan Vavpotič. Imenoval jih je poverjenik za uk in bogočastje dr. Karel Verstovšek 7. XI. 1919.

³¹ UL 157/7. X. 1919 iz Službenih novin št. 104.

³² UL 63/4. VII. 1925 uredba 208, SN 141/26. VI. 1925.

umetne obrti, arheološke in prazgodovinske predmete, stare rokopise in podobno. Izvzemala je dela še živečih in tistih umrlih umetnikov, ki od njihove smrti še ni preteklo 20 let.³³

Prosvetno ministrstvo je umetniško ustvarjanje podpiralo tudi s Književno umetniškimi oz. glasbenimi natečaji, na katerih je posamezna večja literarna, likovna ali glasbena dela sorazmerno visoko denarno nagrajevalo.³⁴

Avtorske pravice v Sloveniji je v dvajsetih letih štivil avstrijski zakon iz leta 1895. Nov celovit zakon na tem področju je v Jugoslaviji po daljših pripravah stopil v veljavo šele decembra 1929. Ta je upošteval težo posameznih oblik napada tako na moralno kot na lastninsko avtorsko pravico in je svoja jasna kriminalno-politična stališča ter čisto pravnotehnično konstrukcijo v veliki meri dolgoval svojim avstroogrskim prednikom.³⁵

V. Društva, tisk

Društva so najpomembnejši formalno organizirani nosilci večine kulturnih dejavnosti, zato nas društveno pravo tu zanima nekoliko podrobneje. Društveno, se pravi združeno delovanje lahko državnemu interesu uspešneje nasprotuje kot posameznik, zato so bila društva tudi absolutističnemu avstrijskemu cesarstvu nevšečna in sumljiva. Šele z obnovljeno ustavno dobo se je v Avstriji ustanavljanje društev sprostito, medtem ko je v ogrski polovici cesarstva do njenega konca in še naprej (Hrvaška in Slavonija do leta 1929) veljal koncesijski pravni sistem društvenega ustanavljanja, kar je pomenilo, da je moralo ministrstvo ali vladar društvu pred ustanovitvijo posebno dovoljenje. 15. novembra 1867 sta v Avstriji izšla zakona o društvih in zborovanjih. Urejala sta tako gospodarske družbe kot politična društva, temeljila pa sta na načelu široke društvene in zborovalne svobode ter samouprave. Pri ustanovitvi društva ni bilo več potrebno dovoljenje države, društvena pravila so se samo še jemala na znanje. Ustanovitev je bilo treba prijaviti prvostopenjski upravni oblasti (okrajnemu glavarstvu oz. magistratu mesta z lastnim statutom), ki pa je društvo lahko prepovedala, če je bilo po njenem mnenju v predloženih pravilih kaj protizakonitega. Prijaviti je bilo treba tudi seznam članov, pri političnih društvih pa v treh dneh posebej priglasiti vsakega novega člana. Ženske niso smele biti članice političnih društev. Upravna oblast, ki so ji pravila predložili, je morala v primeru, če je hotela društvo prepovedati, v štirih tednih predlagateljce pisno in utemeljeno obvestiti.

Društvo je torej pravno obstojalo že po ustanovnem občnem zboru, kjer so sprejeli pravila in izvolili izvršni odbor še preden je oblast ta pravila odobrila ali se z njimi celo seznanila. Ta zakon je z nebistvenimi spremembami veljal vse do konca Avstroogrske.

---

³³ UL 64/14. VI. 1921 naredba 168. (26. III. 1921).

³⁴ UL 96/20. VIII. 1920; UL 93/8. VIII. 1921; UL 102/1928.

³⁵ Dr. Davor Krapac, Prilozi za skicu povijesnog razvoja krivičnopravne zaštite autorskog prava, Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu XXXVI./1986 br. 2 str. 223-233.

Neposredno po prevratu je Narodna vlada SHS v Ljubljani 31. oktobra 1918 razglasila, da ostanejo vsi dotedanji zakoni in naredbe do nadaljnjega v veljavi, prav tako so morali vsi uradi poslovati naprej.³⁶ 9. novembra pa je policijsko ravnateljstvo v Ljubljani še posebej opozorilo, da se morajo predpisi zakona o društvenem in shodnem pravu točno izpolnjevati tudi nadalje.³⁷ Posebej je bilo treba vsak shod in obhod, vsako društveno zborovanje, predavanje ipd. prijaviti policijskemu ravnateljstvu v Ljubljani oziroma tu izposlovati potrebne dovolitve.

Že 25. novembra 1918 sta bila z naredbama poverjenišтва za notranje zadeve stara avstrijska zakona razveljavljena.³⁸ Namesto njih je naredba št. 134. določevala prosto ustanovljane društve in prepovedovala le društva, ki so po svojih namenih nasprotujoča splošno priznanim načelom npravnosti. Naredba št. 135 je sproščala prirejanje shodov, ki jih je bilo treba odtlej le dan prej pismeno prijaviti, medtem ko za volilne shode ob razpisu volitev še tega ni bilo treba. Razen tega, da prestopkov zoper te določbe ne kaznujejo več sodišča, temveč upravna oblastva, so ostala pravila glede na avstrijske zakone bistveno nespremenjena.

Aprila 1919 je bilo v Sloveniji proglašeno vojno stanje zaradi bojov na Koroškem. Zato je vlada 20. maja, še vedno na podlagi avstrijskih zakonov, naredbi poverjenišтва za notranje zadeve z dne 25. novembra 1918 začasno razveljavila.³⁹ Oblasti je za prepoved društva še vedno ostal rok enega meseca, v nasprotnem primeru se je smatralo za dovoljeno. Politične oblasti pa so smele iz državnih interesov ustaviti delovanje že obstoječih društev in prirejanje društvenih zborovanj ali predpisati posebne pogoje za njihovo delovanje in zborovanja. Na vsa društvena zborovanja so imele pravico pošiljati svojega zastopnika, ki je lahko zborovanje zaključil ali razpustil, če se je razpravljalo o stvareh, ki so presegale društveni statut, ogrožale javni red in mir oziroma bile protizakonite. Iz istih razlogov so zastopniki oblasti lahko prepovedali javne shode in ustavili izhajanje ali razširjanje tiska, zanj izdajali poštne prepovedi ter ustavljali obratovanje tiskarn.

Tako pravno stanje, pozneje omejeno še z Obznanom in zakonom o zaščiti države iz leta 1921, je v bistvu veljalo vse do diktature, čeprav so se ob njem pojavljali dvomi in nejasnosti. Zaradi neenotnosti zakona in razveljavitve avstrijskih zakonov, ki je bila kasneje 20. maja 1919, tudi sama razveljavljena, so se pojavljala vprašanja, ali so avstrijski zakoni kljub vsemu še vedno veljavni. Vendar je imela uredba iz leta 1919 povsem zakonito moč, ker jo je zakonodajni odbor po 130. členu ustave sprejel v seznam uzakonjenih uredb.⁴⁰ Bistvo spora je bilo vprašanje ali je naredba ministrskega sveta edina pravna podlaga ali pa veljajo poleg nje tudi stari avstrijski zakoni. Praksa upravnih oblastev v Sloveniji je namreč v dvajsetih letih še vedno uporabljala določbe društvenega in shodnega zakona iz leta 1867. Da bi se stvar uredila, je bil leta 1923

³⁶ UL 1./4. XI. 1918.

³⁷ Državni zakon št. 134. in 135. iz 15. novembra 1867, UL 4./9. XI. 1918.

³⁹ Naredbi 134. in 135. UL 14./28. XI. 1918.

³⁹ UL 98./26. V. 1919.

⁴⁰ UL 128./24. X. 1921 seznamek št. 316.

⁴¹ Rudolf Andrejka, Društveno pravo v Sloveniji, Ljubljana 1928.

izdelan predlog enotnega društvenega zakona, a menda ni prišel niti do skupščine.⁴¹

V to pravno zmedo sta bistveno posegla še ti. Obznana z dne 30. decembra 1920 (ki je do sprejetja ustave prepovedala vsako komunistično in drugo razdiralno propagando, delovanje takih organizacij, zbirališč, tiska itd.) in dober mesec po sprejetju ustave, 2. avgusta 1921, zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi.⁴² Ta je prepovedal društva, ki imajo namen propagirati komunizem, anarhizem, teroristična dejanja ali nelegalno oz. neparlamentarno prilaščanje oblasti, nasilje proti državnim oblastem ali splošno ogrožanje javnega reda in miru, nasilno spremembo političnega ali ekonomskega reda v državi ter protimilitaristično propagando. Prav tako je bilo vsem prepovedano vključevanje v taka društva tudi izven države. V ničemer pa ni bilo omejitev za delavske sindikalne organizacije.

S šestojanuarsko diktaturo leta 1929 je prišlo tudi v društvenem življenju do sprememb. Tega dne je kralj Aleksander razglasil Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi.⁴³ Ta inačica Zakona je ponovila vse prepovedi istoimenskega zakona iz pred osmih let, poleg tega pa je posplošila prepoved na vsa društva in politične stranke, ki so propagirale k spremembi obstoječega reda v državi. Zakon je razpustil in prepovedal vse politične stranke verskega ali plemenskega značaja. Politična društva so morala spremeniti »barvo« oziroma člene pravil, ki so se nanašali na določeno politiko in se taka priglasiti velikemu županu pristojne oblasti. Če se dovolitev nadaljnje obstoja društva ni izposlovala v enem mesecu, se je društvo smatralo kot nedovoljeno. »Političnost« društva je ocenjeval veliki župan. Mnoga društva niso zaprosila za dovolitev nadaljnje delovanja in tako prenehala obstajati. Kakršnikoli shodi, zborovanja in sestanki so morali biti predhodno dovoljeni od pristojne policijske oblasti, kjer jih je bilo treba prijaviti najkasneje tri dni prej, z navedenim dnevnim redom. Policija je morala na vsak shod poslati svojega komisarja, da bi v primeru zakonske kršitve shod razpustil.

Petnajst dni po oktroirani ustavi je bil 18. septembra 1931 razglašen tudi nov zakon o družtvih, shodih in posvetih.⁴⁴ Odtlej je imela banska uprava pravico društvo prepovedati v šestih tednih (prej v štirih) od datuma predložitve društvenih pravil. Kakor prej so morali člane novoizvoljenega odbora prijavljati politični oblasti prve stopnje, tj. okrajnemu načelstvu oziroma policijski upravi. Po novem pa je moralo tudi nepolitično društvo voditi poseben spisek vseh svojih članov, ki je moral biti oblasti na njeno zahtevo na vpogled. Oblast je smela prepovedati tudi posamezne točke napovedanega dnevnega reda ali njih sklepe pozneje razveljaviti, najsi so to bili sklepi društvenega odbora ali občnega zbora, saj so imeli vpogled v zapisnike obeh.

Za ustanovitev političnega društva je bilo potrebno dovoljenje notranjega ministra, ki ni smel dovoljevati društev verskega, plemenskega ali pokrajinskega značaja, niti društev, ki bi imela namene proti narodni enotnosti, celoti države ali tedanjemu državnemu in družbenemu redu. Vsak shod ali sestanek je moralo društvo po novem

⁴² UL 95./11. VIII. 1921 zakon 249.

⁴³ UL 5./17. I. 1929.

⁴⁴ UL 60./3. X. 1931.

prijaviti s popolnimi podatki vsaj dva dni prej, morebitna prepoved pa je morala biti dostavljena 24 ur pred pričetkom. Shodi pod milim nebom so nasprotno potrebovali vsaj 24 ur prej od oblasti izrecno dovoljenje. Podobno je veljalo za shode in sestanke s politično vsebino, le da so morali biti prijavljeni še en dan prej.⁴⁵

Zakon o društvih, shodih in posvetih je bil nebitveno omiljen s spremembami in dopolnitvami 24. marca 1933. Tičejo se v glavnem ustanavljanja političnih strank.⁴⁶

Opisane pravne norme so veljale do okupacije leta 1941, ko so začele okupacijske oblasti slovenska društva razpuščati. V nemški okupacijski coni je bil na primer 24. aprila 1941 ustanovljen komisariat za likvidacijo slovenskih društev, ki je postopoma in dokaj sistematično izvedel popolno likvidacijo vseh društev na Spodnjem Štajerskem do maja 1943.⁴⁷

Do leta 1925 je v Sloveniji veljal stari avstrijski tiskovni zakon iz leta 1862.⁴⁸ Novembra 1918 so samo razveljavili njegov 23. člen in s tem sprostili kolportajo.⁴⁹ Razmere v novi državi je poenotil zakon o tisku, ki je stopil v veljavo septembra 1925.⁵⁰ Ta je razglasil tisk za svoboden, v drugem členu pa je prepovedal tudi vsako preventivno odredbo (izvršnih oblasti), ki bi izhajanje, prodajanje in razširjanje spisov in novic, razen v primerih, ki jih določa ustava, preprečevala. Cenzuro je zakon dopuščal samo v primeru vojne in mobilizacije in še to le za spise, ki bi se nanašali nanju. Vendar je zakon svoji načelni liberalnosti navkljub dajal oblastem razmeroma široka pooblastila pri prepovedih. Prepovedati je bilo namreč mogoče izhajanje in razširjanje spisov, ki bi izzivali sovraštvo do države kot celote ter verski ali plemenski razdor. Pod to ohlapno označitev pa so pogosto spravili tudi pisanje političnih strank, ki so si prizadevale za revizijo ustave ali so bile trenutno vladajočim le v opoziciji in kritične do vlade. Bistveno je tisk omejil zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o tisku iz leta 1929, ki je zgoraj omenjeni 2. člen ukinil in svobodo tiska v glavnem okrnil s prepovedmi, ki jih na politični ravni vsebuje že zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi.⁵¹

Zakonska ureditev kulturnih dejavnosti dvajsetih let v Sloveniji in celotni »Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev« je bila, tako kot v večini drugih področij, zmedena, neenotna in nedorečena. Razen redkih izjem so na področju kulturnega delovanja veljali zakoni prejšnjih držav na tem prostoru, v Sloveniji staroavstrijski in so se s poudarjeno centralizirajočim urejanjem iz Beograda mešali s staro srbsko zakonodajo. Pri tem je prihajalo do dvoumnosti in očitnih zakonskih nasprotij, kar je omogočalo brezzakonje ter samovoljo nižjih upravnih oblasti, političnih strank in posameznikov.

⁴⁵ C(elestin) J(elenc), Novi društveni in zborovalni zakon, Svoboda III./1931, št. 10, str. 362.

⁴⁶ UL 37./6. V. 1933.

⁴⁷ Viktor Vrtnjak, Društvena zakonodaja in kategorije arhivskega gradiva društev s poudarkom na Štajerskem. Arhivi VI./1983, str. 39.

⁴⁸ Reichs Gesetz Blatt 1863, str. 145.

⁴⁹ UL 14./28. XI. 1918 naredba 136.

⁵⁰ UL 84./7. IX. 1925.

⁵¹ UL 5./17. I. 1929.

Nepretrgana politična kriza v novonastali, znotraj zelo raznoliki državi je onemogočala ureditev kulturnih dejavnosti in tudi med kulturnimi oz. prosvetnimi delavci z uvedbo kraljeve diktature sprva vzbudila olajšanje in potrditev svojih stanovskih nepolitičnih teženj, čemur pa je hitro sledilo razočaranje.

DIE KULTURELLE GESETZGEBUNG IN SLOWENIEN IN DER ZEIT DES KLASSISCHEN

PARLAMENTARISMUS 1918-1929

Zusammenfassung

Die gesetzliche Regelung kultureller Aktivitäten in den Zwanziger Jahren in Slowenien und im gesamten »Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen« war, wie auch größtenteils in anderen Gebieten, durcheinander, uneinheitlich und undefinierbar. Außer einiger Ausnahmen galten, was die kulturellen Aktivitäten betrifft, die Gesetze ehemaliger Länder auf diesem Gebiet. In Slowenien die altösterreichischen, die sich mit der betont zentralistischen Regelung aus Belgrad und der alten serbischen Gesetzgebung konfrontierten. Dabei kam es zur Zweideutigkeit und klaren gesetzlichen Konfrontationen, was zur Gesetzlosigkeit sowie Willkür niedriger Verwaltungsbehörden, politischer Parteien und Einzelpersonen führte. Im neuentstandenen, im Innern politisch reich gefärbten Staat, hat die politische Krise die gesetzliche Regelung kultureller Aktivitäten im größten Maße behindert, deren tiefste Ursache wir im Grundmißverständnis des ersten jugoslawischen Staates zu suchen haben: Beibehaltung kultureller Gestalt einzelner Landschaften oder Beschleunigung der Verschmelzung all dieser Elemente in eine neue einheitliche Kultur.

Politisch war der letzte Grundsatz stärker, deshalb siegte in der Verwaltungsregelung der Zentralismus. Schon das wichtigste und umfassendste Gebiet des Ministeriums für Kultur und Bildung blieb die ganze Zeit ungelöst und aus diesem Grunde in einer Dauerkrise. Die Wissenschaft und die Künste, außer Staatstheater, hat die Macht nicht gesondert geregelt. Beide wurden neben den Universitäten und Theatern durch verschiedene Vereine organisiert. Diese aber waren in Slowenien die ganze Zeit auf den Grundlagen alter österreichischer Gesetze geregelt, die in dieser Hinsicht verhältnismäßig liberal waren. Ziemlich große Vollmachten bekamen die politischen Aufsichtsbehörden durch das Gesetz über die Presse im Jahre 1925.

Lilijana Trampuž

Odmevi na komunistično revijo Književnost v sočasnem tisku

L'Historia si può veramente definire una guerra illustre contro il Tempo, perchè togliendoli di mano gl'anni suoi prigionieri, anzi già fatti cadaveri, li richiama in vita, li passa in rassegna, e li schiera di nuovo in battaglia.

Manzoni

(Zgodovina se lahko resnično definira kot znamenita borba zoper Čas, kajti potem, ko mu iztrga iz rok leta, ki so njegovi ujetniki, celo že trupla, jih oživi, jih pregleda in razvrsti ponovno v bitko. (Prevod L.T.))

Komunisti v Jugoslaviji so morali že od leta 1921 delovati ilegalno. Od uvedbe kraljeve diktature, sodišča za zaščito države, pa se je nadzor nad njimi še posebno zaostрил. Zato ni nenavadno, da v takratnem slovenskem tisku o komunistih ni veliko besed. S pojavom nove revije Književnost, ki so jo komunisti začeli izdajati decembra 1932, pod uredništvom Bratka Krefta, pa se je vzpostavila možnost legalne komunikacije preko tiska. Odziv je bil skromen, najbolj skromen pri socialistih, manj pri liberalcih, najmanj pri katolikih.

Med socialisti se je prvi oglasil dopisnik »FK.«, ki je v časopisu »Delavska politika« najprej pojasnil motiv svojega pisanja: »...ne samo, da s tem opravimo svojo kronistično dolžnost, temveč radi živokrvave potrebe, ki jo ima pač vsakdor, zanimajoč se za vse zdrave literarne pojave – in, ki morajo zanimati ne samo neke vase utesnjene »kulturne delavce in faktorje«, tembolj pač naše delavstvo, ki nima poleg »Svobode« in zagrebške »Socialne misli« (in v kolikor je beseda tudi o sarajevski »Snagi«) prav nikakih svetlih kulturnih žarišč.« Dopisnik nato omenja krizo pri »Ljubljanskem zvonu« in kot posledico izid nove revije Sodobnost. Za revijo Književnost pa pravi, da je izšla v času, »ko je slovenski proletarec zaman iskal kakih posebno aktualnih stvari, zlasti tičoč se onih, ki imajo res kakšno izrecno progresivno obeležje, gledano skozi prizmo historičnega materializma, te edinstvene znanstvene metode in znanosti, ki nudi bralcu resnične vpogledе v vse te kulturne tekovine.« Revijo označi kot mesečnik, »ki se obširno bavi z vsemi aktualnimi vprašanji našega sodobnega življenja v književnosti, kakor v ostalih panogah kulturnega udejstvovanja«. Po treh številkah »Književnosti« izpostavi avtor poročila le dve razpravi: Brodarjevo¹ o nacionalnem vprašanju in Petra Lema² esej o Mrzlu in socialni književnosti. Za Brodarjevo razpravo pravi, da je »toli marksistično zgrajena, tako kompaktno povezana z vsemi analitičnimi elementi o tem vprašanju, da je že radi te razprave vredno čitati« Književnost«. Ob Lemovem eseju pa meni, da je Lem »pravo naličje kritika, zlasti kar se

¹ Tone Brodar – Edvard Kardelj.

² Dušan Kermauner.

publicističnega delovanja tiče. Stvar je pisana dokaj iskreno in izčrpno – le ponekod je opazati pretiranost, ki jo ima do Mrzela.³

V isti številki objavlja »Delavska politika« še en dopis o »Književnosti«, ki je ravno tako podpisan z inicialkama EK. Dopisnik opozarja na začetek izhajanja revije, »ki hoče zasledovati znanstvene in kulturne probleme sedanosti«. Posebej izpostavi »Brodarjevo tolmačenje nacionalnega vprašanja kot znanstvenega vprašanja, ki je dober odgovor na stare neznanstvene razlage socijoloških pojmov rase, plemena, ljudstva in naroda«. Dopisnik omenja še Lemov prispevek ter Kostanjevčev⁴ prispevek »Današnja kriza in bankrot gospodarske znanosti«, svoje poročilo pa zaključi s kritično oceno: »Iz prispevkov je videti, da hoče revija podčrtati predvsem borbena plat. Vprašanje je, na kakšen način se ji bo to posrečilo. Če bo teoretizirala o marksizmu in o delavskem gibanju zgolj kavarniško, brez praktičnega, realnega otipanja tega gibanja in brez praktičnih izkušenj, ki izvirajo iz njega, tedaj bo vsa borba ničeva, brez upoštevanja vrednih uspehov. Vsako borbena gibanje, ki se duši le v teoretiziranju, ne vidi bistvenosti in resničnosti. In taka revolucionarnost ni pozitivna, je družbeno škodljiva in za proletarsko gibanje destruktivna«.

»Delavska politika« se nato posveti »Književnosti« le še enkrat, dve leti kasneje, in sicer s kratko opazko glede uredniške opombe h Kostanjevčevemu članku »Nekaj o semitizmu«; v njej nemreč urednik svari marksiste, naj pri pisanju proti »klerikalcem« ne posnemajo »slovenskega liberalca in socialdemokrata, ki se v svoji svetovno-nazorski neorientiranosti poslužujeta »farške gonje s pomočjo farških kuharic« in s tem pokazeta neresnost, demagogijo in duševno revščino...« Dopisnik še pripominja: »Tako piše »Književnost«, ki včasih agitira tudi za enotno fronto proletarijata.« Potem ko dopisnik pripiše to uredniško pripombo Bratku Kreftu, zaključi: »... tisti Kreft, ki je proti svojim bivšim profesorjem napisal roman v stilu farške gonje. Kakor vidimo – se je poboljšal.«⁵

Več odmevov na revijo Književnost bi pričakovali od socialdemokratske revije Svoboda. Ta »marksistični kulturni izobraževalni mesečnik« je vestno in afirmativno spremljal publicistično dejavnost komunistov pri založbi »Nova knjiga«, o pisanju v »Književnosti« pa v vseh treh letih njenega izhajanja ni omenjenega čisto nič.

Liberalna revija Sodobnost, ki je vstopila v slovenski kulturni prostor dva meseca za komunistično revijo, prinaša v svoji prvi številki, v rubriki Iz naših revij, članek Narodnost in umetnost po marksistični doktrini. Zapisovalec je eden od urednikov revije, Stanko Leben. Po dveh številkah, ki sta izšli, avtor ugotavlja: »Po vseh prispevkih sodeč, si je nova revija naredla nalogo, motriti vse življenjske pojave, civilizatorične in kulturne, s strogo in celo doktrinarno socialnega zrelišča. Če upoštevamo, da so danes pri nas in po vsem svetu socialna in ekonomska vprašanja v ospredju vseob-

³ Delavska politika, VIII, 8. marec 1933, šte. 19, str. 4. Danes je vredno prebrati spremno besedo Tarasa Kermaunerja k ponatisu Mrzelovih črtic Luči ob cesti, Ljubljana 1991. Kljub čudenju nad zapletenostjo medsebojnih človeških odnosov ne bomo pozabili na fascinantno podvrženost komunistični ideji, ki je prežemala predvojne komuniste.

⁴ Stane Krašovec.

⁵ Delavska politika, X, 26. januar 1935, šte. 7, str. 4.

če pozornosti, da povsod premišlja in piše danes o njih cela vojska ljudi, potem nikakor ni odveč, da tudi pri nas začno ljudje resno in temeljito razmišljati in pisati o socialnih problemih.« To splošno afirmativno pisanje pa *Leben* nadaljuje s kritičnim podukom: »Toda če naj bi bila revija, ki bi pri nas prevzela to poslanstvo, nalogo in delo, res plodna in koristna za življenje slovenskega kolektiva, če bi s svojimi nazori in idejami hotela zarezati res trajno, globoko brazdo v naše življenje in doseči s svojim delom uspešen družbeni preokret, tedaj pod nobenim pogojem ne bi smela biti slepo, nekritično ponavljanje in premlevanje starih, abstraktno zamišljenih socialnih doktrin brez samosvojih, le v našem samoniklem življenju utemeljenih pogledov.« *Leben* zaključuje svoje kratko razmišljanje zelo kritično, čeprav uporablja docela neoseben ton: »Najnesrečnejši način razmotrivanja in reševanja teh pojavov pa bi bil brez dvoma oni, ki bi morebitno nekritično plitkost in zmedenost v izvajanjih zabelil še s kategorično in oblastno apodiktičnostjo, češ, kdor se ne strinja do pičice z menoj, ni pravovernik in socialni »progresist«. Na koncu omenja dve razpravi, ki se »dotikata prevažnih pojavov: narodnosti in umetnosti«. Seveda gre za Brodarjevo in Lemovo delo. Poleg teh dveh razprav zabeleži *Leben* še Adamičev članek »Slovenski kmetje molijo za mehiško cerkev« in Flahertyjevo poročilo »Moje knjige o Irski«. ⁶

Iz »Sodobnosti« o člankih v »Književnosti« ne vzemo ničesar drugega, čeprav prav *Leben* obljublja, da bo spregovoril obširneje o obeh navedenih razpravah, ko naj bi le ti bili zaključeni.

Umirjeno, poglobljeno in nekoliko širše piše o »Književnosti« tednik Slovenija. Neznani dopisnik, podpisan xy, označuje najprej delokrog nove revije in utemeljuje ta zajeti okvir, ko pravi: »Nova revija izpolnjuje po svojem izrazito začrtanem programu kot edina te vrste svoje določeno mesto v slovenski revijalni književnosti. Njeno uspevanje priča, da ustreza neki potrebi, ki se mi zdi očitna zlasti pri resnejši mladini. Ta ne daje danes samo prednost socialno usmerjenemu leposlovju, ampak se bolj kot kdaj poprej teoretično poglavlja v socialno – ekonomska vprašanja, kar je v današnjih razmerah razumljivo.« Zanimiv je poudarek in hkrati opozorilo na pomembnost problematike, hkrati pa je zanimiv neosebni način opozorila, ki velja tistim starejšim bralcem, ki obravnavano področje zanemarjajo: »Ako starejša inteligenca to stran svoje izobrazbe zanemarja, bo to v njeno škodo. Noben misleč, še manj pa socialno čuteč človek ne more ravnodušno gledati na velikansko borbo dveh svetov in na velika socialna gibanja, ki vidijo v novem družbenem in gospodarskem redu edino rešitev iz sedanjih bednih razmer. Znanstveni socializem, ki določa smer novi reviji, nam daje ključ do razumevanja tega gibanja, ki si ga naj kritični izobraženec skuša pridobiti iz prvega vira. Spoznal bi, da so klasiki znanstvenega socializma, predvsem njegov ustanovitelj, pri vsej zaključenosti in izključilnosti svoje teorije duhovno dosti manj tesni kot mnogi njihovi učenci. Popolnoma more doumeti velikega misleca pač le kongenialen duh. Ta pa se bo veliko manj skliceval pri vsakem koraku na mojstra in ne bo nikoli imel marksizma za priročen recept za mehanistično razlago vseh pojavov socialnega življenja.« Tu lahko beremo mnenje, ki ni bilo pomembno le kot usmeritev

⁶ *Sodobnost*, I, 1933, štev. 1, str. 42–43.

nezainteresirani starejši inteligenci; silno pomembno je bilo tudi za mlade komuniste, predvsem zaradi dveh poudarkov; prvi je naglaševanje potrebe po študiju iz prvega vira in ne preko razlagalcev marksizma, kot je bila do tedaj glavna praksa socialističnega gibanja. Drug pomemben poudarek pa je opozorilo, da dogmatizem ne izvira nujno iz začetnika oz. utemeljitelja znanstvenega socializma, torej Marxa samega, ampak je nepopustljivo oz. dogmatsko zadržanje odvisno od zadržanja in širine posamezne osebnosti. V nadaljevanju dopisnik nakaže rešitev pred preveliko zaprtostjo: »Mislím, da varuje pred doktrinarstvom, ki je v bistvu tuje marksistični teoriji, pač le živi stik z življenjem, z delovnim ljudstvom. Praktičnega delavca mine vsaka ošabnost, ko spozna, koliko nevidnih sestavljalic odloča v življenju pri vsakem resničnem uspehu. Živa vera v idejo ga obvaruje pred kompromisi bolj kot teoretična podkovanost.« Kot nekako opravičilo zvenijo v nadaljevanju avtorjeve besede, ko utemeljuje svojo pravkar izrečeno oceno in napotek in jasno nakaže »slovensko« usmeritev, ki jo dosledno zastopa časopis Slovenija: »Zakaj omenjam to? Gotovo ne, ker si morda na tem mestu lastim neko sodbo o tem, kdo je dober in kdo slab marksist. Doživeli pa smo, da je socialistična politika opravičevala svojo oportunistično in protislovensko smer s sklicevanjem na nauk marksizma o postopnem in nujnem zblíževanju narodov, ki da mu avtonomistične težnje nasprotujejo. Vse naše narodno vprašanje je torej izmaličila v nasprotstvo med centralizmom in separatizmom, od katerih bi bil potemtaka prvi napreden, drugi pa nazadnjaški. Tu imamo prav značilen primer mehanističnega pojmovanja življenja in Marksove teorije. Socializem na Slovenskem v preteklosti in sedanjosti je poglavje, ki že dolgo čaka kritične osvetlitve.« Celoten citat le na videz nima zveze z našo obravnavo prispevkov v »Književnosti«. Kajti prav navedena razmišljanja o dotedanji vsebini socialističnega delovanja na Slovenskem in kratka ocena le tega so avtorju priložnost, da izrazi svoja pričakovanja v zvezi s pisanjem obravnavane komunistične revije. »Pričakujemo, da bo »Književnost« tudi v tej smeri in še v marsikateri drugi vršila svojo nalogo.« Po tem obširnejšem uvodu podaja avtor svojo oceno in prikaz števil revije, ki so do tedaj izšle: »V svojih prvih štirih številkah je sicer prinesla že precej kritičnih misli za razčiščevanje nekih naših vprašanj, a zdi se, da je ost njenih polemičnih člankov le preenostransko naperjena v smer, kjer prav gotovo ne more iskati svojih glavnih nasprotnikov. (Saj srečavamo imena nekaterih njenih sodelavcev tudi pri »Sodobnosti«.) Mislím, da jo čakajo še hvaležnejše in važnejše naloge.« Poročevalec poda najprej svoj splošni vtis o reviji: »Revija je po zunanji opremi skromna, videti pa je, da ji sodelavcev in gradiva ne primanjkuje. Poleg prevodov znanih proletarskih pisateljev prinaša izvirne literarne prispevke Adamiča, Klopčiča (lepo pesnitev Materino pismo), Janeža in Čufarja. Prevladujejo članki ideološke vsebine. Glavni sodelavci v tej smeri so P. Lem, T. Brodar in V. Kostanjevec.« Dopisnik nato natančneje predstavi posamezna dela omenjenih treh avtorjev. Najprej obravnava Lemove prispevke, ki se mu zdijo »najzrelejši«. Posebej omenja Lemovo življenjepismo študijo o Marxu, ki je »kljub vsebinski zgoščenosti pisana zanimivo in jasno«. Iz študije avtor izpostavlja tri temeljna Marxova odkritja: razredno pogojenost razvojne stopnje proizvodnje, nujnost izhoda razrednega boja v diktaturo proletariata ter prehodnost obdobja diktature proletariata. Iz članka »Zgodovin-

ski pregled revizionizma« izpostavi avtor kot temeljno tisto sporočilo, ki kot glavni odklon revizionistov od utemeljitelja marksizma navaja dejstvo, da so »revizionisti zavrgli dialektično pojmovanje zgodovinskega razvoja, dialektika pa da je po Marxu oblika vsega gibanja, zakon vsega življenja in razvoja«. Glede Lemove razprave o Mrzlu in socialni književnosti avtor sodi le, da ima študija »očitno vzgojni namen, le ne vem, če je psihološko bila ubrana prava pot«. Iz Kostanjevčevega članka o krizi in propadanju meščanske narodnogospodarske znanosti izpostavlja dopisnik avtorjevo ugotovitev, da je meščanska znanost »opustila objektivne metode klasične politične ekonomije, katere vrhunski zaključek je Marx. Neznanstvene, subjektivistične (apologetične) metode današnje narodnogospodarske znanosti morajo nujno vesti do dvoma o sami možnosti in o smislu gospodarske teorije«. O Brodarjevi razpravi pa dopisnik ugotavlja, da je »menda doslej najbolj kritična razprava o tem predmetu«. Opozarja na njeno polemičnost in izrazito negativističen pristop do Vidmarjeve knjige, ki da zaradi »subjektivističnega gledanja na predmet« daje »mnogo prilike za rezko kritiko«, kar da Brodar temeljito izrablja. Dopisnik »Slovenije« poudarja potrebnost obravnave Brodarjeve razprave: »Premnogo vprašanj razgrinja, o katerih tudi v marksističnih vrstah ne vlada enotno mnenje«. Potem, ko dopisnik navede Brodarjevo definicijo naroda, o njej meni: »Opredelitev je porabnejša kot marsikatera druga, a pred kritiko ne ostane neoporečna«, vendar pri tem ni nič konkretnejši. Glede Brodarjeve teze o prepletенosti kulturnih, političnih in ekonomskih problemov dopisnik meni: »Ni treba biti marksist, da prideš do tega zaključka«. Nadalje izvaja »Nasproti biološko - metafizičnemu, to je statičnemu, pojmovanju naroda ima marksistično in vsako dinamično, ki vidi v narodu produkt skupne zgodovinske usode, to prednost, da je optimistično in nam utrjuje vero v napredek in bodočnost naroda. Prav bi bilo, da bi naše revije ne šle molče mimo Brodarjevih izvajanj.« Na negativne plati v razpravi opozarja poročevallec blagohotno: »Nekoliko ošabni in presamozavestni ton naj nikogar ne moti. Toliko je odprtih vprašanj, o katerih bi bila debata hvaležna.« V nadaljevanju »pokroviteljsko« potolaži komuniste, da jim s strani Vidmarja, kot izrazitega individualista, ne grozi nobena ideološka šola, s čimer je prav gotovo hotel le preusmeriti polemiko z osebnih ravni na bolj produktivno plat obravnave, na obravnavo stvari same.

Tudi v zadnji obravnavi, - obravnavi četrte številke »Književnosti«, »z jedko satiro pisane glose V.K.⁷ o člankih nekaterih glavnih sotrudnikov »Sodobnosti« - se dopisnik obregne ob sam način pisanja. Dopisnik ugotavlja: »Sociološka izobrazba daje v političnih polemikah neko gotovost, ki je nam ne nudi še tako široka duhovna izobrazba, če je preveč literarno usmerjena«. Dopisnik ocenjuje, da je pisanje V.K. samozavestno: »Čuli smo že očitek, da uvajamo pri nas ostrejšje polemične metode, kakor so bile doslej v navadi. Ponosni smo na to, če nam uspe te ostrejšje metode udomačiti, kajti le ostra, direktna in jasna polemika je v stanju zgibati to gnilih kompromisov polno stanje pri nas, ki drži v močvirje.« Ob takem utemeljevanju dopisnik »Slovenije« zaključuje: »Moti se V.K., če misli, da takih ostrih polemičnih metod pri nas ne poznamo. Bile so včasih prav zelo udomačene in naša žurnalistika jih ni prostovoljno opustila.

⁷ Vladimir Kostanjevec - Stane Krašovec.

No, pred močvirjem nas niso obvarovale, prej nasprotno.« Sedaj pa navede poročevalc svoje mnenje, ki trezno in zrelo pokaže, da razume položaj, v katerem objavlja nova revija, hkrati pa upravičeno svari pred nevarnostimi, katerim bi se bilo dobro izogniti: »Da je »Književnost« borbena, je v redu in drugače biti ne more. Samo, da se borbenost najbolje izraža že v sami logični ostrini polemike, dokazovanja in zavračanja, in je ironiziranje, apostrofiranje in drugo umesten ali pa tudi neumesten dodatek.« Dopisnik opozarja tudi na potrebo po določenem moralnem zadržanju, ko ugotavlja: »Mnenja sem tudi, da nalaga anonimnost pisca neke ozire glede oblike polemike, ako je naperjena proti avtorju, ki se je s celim imenom podpisal, sicer se bo streljanje izza plota vse preveč udomačilo, čeprav upoštevamo pri tem, da je anonimnost neprostoovoljna in zato opravičljiva.« Ob koncu dopisa avtor še opozarja »na založbo »Nova knjiga«, ki jo je osnovala skupina okoli »Književnosti« z namenom, da v prvi vrsti izdaja znanstvena dela sociološke vsebine.«⁸

Ocena v »Sloveniji« je trezna, zrela, ki sicer zelo izbrano, a bistveno in korektno poroča o člankih komunistov. Opozarja na njihove dobre in zelo potrebne sociološke analize, ki pa so spremljane z neustreznim načinom podajanja, kar nivoju razpravljanja vsekakor ni v čast. Seveda se moramo pri tem zavedati ne le ilegalnega položaja komunistov, ampak predvsem njihove mladosti in neizkušenosti, saj so se znašli na teoretičnem terenu v dialogu s starejšimi, zelo izobraženimi, tako liberalnimi kot katoliškimi teoretiki in publicisti. Liberalni so kazali do komunistov več razumevanja kot katoliški.

»Najbolj bran ljubljanski dnevnik«⁹ liberalni list Jutro je na »novi slovenski mesečnik« opozoril kot prvi – po izidu prvih dveh števil. V kratki notici je poleg navedbe glavnih člankov naslovno opozorjeno na Brodarjevo razpravo, ki da je »spisana kot kritika« Vidmarjeve knjige. Ime avtorja je označeno kot psevdonim, za samo razpravo pa je pisec notice mnenja, da je »za sedaj najtemeljitejša ocena tega spisa«.¹⁰ List je dva meseca kasneje kronistično zabeležil še četrto številko »Književnosti«¹¹ nato pa nanjo ne opozarja več. Več je v »Jutru« informacij o aretacijah oziroma procesih proti komunistom.¹² Število procesov in mladost obtožencev je verjetno vplivala na objavo edinega načelnega članka o komunizmu v liberalnem listu v tem času, in sicer članek sodnika in skladatelja Antona Lajovica. Avtor v njem argumentirano in umirjeno razvija svoje odklonilno stališče do katolicizma in komunizma ter je zaskrbljen ob dejstvu, da se številni dijaki odločajo za komunizem. Kot izhod svetuje avtor

⁸ »Književnost« mesečnik za umetnost in znanost, Slovenija, I, 7. april 1933, šte. 14, str. 1–2.

⁹ Enciklopedija Slovenije, Ljubljana 1990, zv. 4, str. 361.

¹⁰ Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje, Iz revij, Kulturni pregled, Jutro, XIV, 12. 1. 1933, šte. 10.

¹¹ Književnost, Iz revij, Jutro, XIV, 8. 3. 1933, šte. 57.

¹² V letu 1933 in do konca leta 1934 je takih opozoril 15. Obširnejši je članek, ki opozarja na obsežen proces proti 32 obtožencih zaradi komunistične propagande. Zanimiv je novinarjev vtis o obtožencih, za katere piše, da »izgledajo inteligentno in simpatično, kvari pa, da so se izpočetka obnašali napram sodišču, kakor da se ne bi zavedali resnosti obtožbe in sodnega razpravljanja«. Jutro, XXX, 19. 6. 1934, šte. 138, Komunistični monstre – proces v Ljubljani.

poglobitev družbenega interesa za vsa socialna vprašanja, dolžnost univerze pa je »otvoritev socioloških stolic«.¹³

Študentski tednik Akademski glas je začel izhajati septembra 1933. V letu 1935 so ga urejali Fran Petré, Ivo Pirkovič in A. Stupica. V šesti številki objavlja list dopis z naslovom »Književnost«. Članek ni podpisan in je edini, ki obravnava revijo Književnost, in sicer prvo dvojno številko tretjega letnika. V uvodu dopisnik ugotavlja: »Končno zopet slovenska revija, ki izhaja redno.« Dopisnik komentira dve podrobnosti: sodelovanje Juša Kozaka pri reviji in posebej neki članek. Glede Kozaka pravi: »Juš Kozak, ki izgleda, da je zapustil Ljubljanski Zvon, prinaša v doslej ideološko čisto in poglobljeno propagandno revijo novo smer literarnega eseja z ideološkim in borbenim poudarkom. Revija je s tem obogatela. Juš Kozak je prvi izmed pomembnih kulturnih delavcev in literarnih tvorcev današnjih štiridesetletnikov vstopil v borbeni krog novih usmeritev celokupnega življenja in preobrazbe sistema, s svojim pristopom bo oplemenitil dosedanjo smer dela.« To pozitivno oceno dopolnjuje z navedbo prvega Kozakovega prispevka za »Književnost«: »In tako se je zgodilo, da je Književnost edina registrirala obletnico smrti Ivana Cankarja. Juš Kozak je izbral nekatere karakteristične črte iz analize Cankarjevega življenja in dela, da bi ustvaril profil njegovega duševnega obraza, ...« Dalje dopisnik navaja glavne značilnosti Cankarjeve umetnosti ter zaključje sestavek z ugotovitvijo: »Juš Kozak je pokazal v Cankarju umetnika, ki je budil k življenju novega človeka, slovenskega proletarca, katerega delo bodo pravilno ocenili šele otroci množic.« V nadaljevanju obravnava dopisnik »Akademskega glasa« podrobneje le še en članek: »Poleg splošnih ideoloških in borbenih razprav, ki jih prinaša »Književnost«, je v tej številki zanimiv članek arhitekta J.B. »Sociološke osnove moderne arhitekture«, kjer razpravlja avtor o splošnih vidikih novih gradbenih načrtov, diktiranih iz današnjih življenjskih razmer družbe«. Dopisnik navaja, da se avtor pri obravnavi gradnje hiš zgleduje pri francoskem arhitektu Corbussierju, v nadaljevanju pa ugotavlja: »Kar ga od Corbussierja loči, je zavest, da novih stavbnih principov in idealov ne bo izvedla današnja »močna roka« diktatorja, ampak novi družabni red.« Sledi ocena članka in primerjava s članki v strokovni reviji: »Od člankov v strokovni reviji »Arhitektura«, ki obravnavajo isti predmet, se loči po načelnem gledanju, jasni predstavi in morda tudi mnogo večji neodvisnosti.« Na koncu pa dopisnik navaja svoje mnenje in svoja opažanja o konkretnem poslanstvu revije, saj pravi: »Izgleda, da si oblikovalci novega družabnega reda tudi pri nas dele funkcije in pričenjajo misliti ne le na borbo, ampak tudi konkretno organizacijo življenja. Morda bo članek sprožil plaz.«¹⁴ Članek je zanimiv tudi zato, ker je sprožil plaz napadov katoliškega študentskega lista »Straža v viharju«. Katoliški pisci so prav z analizo mnenj o »Književnosti« dokazovali marksistično usmerjenost lista »Akademski Glas« in mu oporekali pravico, da predstavlja vse študente.¹⁵

¹³ Anton Lajovic, Zakaj naš dijak podlega komunistični propagandi? Jutro, XV, 20. 6. 1934, šte. 139.

¹⁴ Akademski glas, III, 22. februar 1935, šte. 6, str. 4.

¹⁵ Straža v viharju, I, 15. marec 1935, šte. 14, str. 61-63.

Mladinski krščansosocialistični list *Mladi plamen*, ki ga je prve tri mesece v letu 1933 urejal še Edi Štok, je marca 1933 opozoril na revijo »Književnost«, ki da je primerna za študij socializma in gospodarskih nauk. Poleg »Književnosti« list priporoča še revije: *Socialna misel*, *Ogenj*, *Beseda o sodobnih vprašanjih* in *Svoboda*.¹⁶ Uredništvo je od četrte številke naprej prevzel Jože Slak, ki se je ravno v tem času vedno bolj približeval komunistom. V novembrski številki istega leta zasledimo v listu članek z naslovom *Nacionalno vprašanje*. Članek je podpisan z začetnico K. in je strnjen prikaz Brodarjeve razprave, na katero je pod črto tudi opozorjeno. Dopisnik izpostavlja svoje (oz. Brodarjevo) razumevanje idealističnega gledanja na zgodovinske pojave, ki »smatra predstavo, pojem, idejo za vzrok, predmetni svet pa za posledico, namesto narobe«. Nato podaja dopisnik prikaz oblikovanja narodnostne ideje pri Italijanih, Nemcih ter Slovencih ter zaključuje: »Po svetovni vojni je izgledalo, da so prišli boljši časi tudi za male narode, toda izkazalo se je, da je bila krilatica samoodločbe narodov le sredstvo za doseg ciljev veleimperialistov. Dokler bo vladal ekspanzivni velekapital, toliko časa bo dovolj rodovitnih tal za pretirani nacionalizem. Nacionalno vprašanje je del socialnega vprašanja in ni ga mogoče reševati brez zveze z njim. Naj bo že naše gledanje na razne nacionalistične pokrete kakršno že, ne smemo pa pozabiti, da so vsa taka gibanja neizogibna posledica današnjih gospodarskih razmer, v katerih vlada nered in nesmotrnost.«¹⁷

Najbolj vestno in sistematično je o reviji *Književnost* poročal takratni vodilni katoliški filozof Aleš Ušeničnik, v reviji *Leonove družbe – Čas*. Po izidu celotnega prvega letnika je Ušeničnik ocenil, da je revija *Književnost* dosledno marksistična, da se je lotila zavestno vzgojiti ljudi v lastnem nazoru, historično – materialističnem, kar ji bo, po Ušeničniku, nedvomno vsaj delno tudi uspelo. Konkretno Ušeničnik pravi: »To je izrazito in dosledno marksistična revija. Vse gospodarske, socialne in kulturne pojave presoja z vidika marksizma. Razume se, da pri razlaganju pojavov uporablja predvsem historični materializem. V tej doslednosti bi se mogel s to revijo pri nas primerjati samo nekdanji »Rimski Katolik«. Kakor je ta vse presojal z rimsko – katoliškega stališča, tako »Književnost« presoja vse z ortodoksno – marksističnega stališča. Kakor je »Rimski Katolik« zavedno oblikoval katoliško zavest, tako »Književnost« zavedno oblikuje marksistično zavest. In ni dvomiti, da bo vzgojila del mlajšega rodu v marksističnem duhu.«¹⁸

Ušeničnik je razvrstil razprave v štiri skupine (neposredno marksistične in gospodarske, politične, kulturne in literarne) z opazko, da ni vedno razvidno, ali gre za izvirne ali prevedene razprave. V prvi skupini je Ušeničnik omenil naslove razprav o Marxu in marksizmu ter skupaj s to skupino omenil »nekaj gospodarskih razprav v luči Marxove ekonomike«. Kot »zelo zanimivo« je Ušeničnik predstavil skupino političnih razprav. Razprave je Ušeničnik zabeležil zgolj kronistično. Obširneje pa je po-

¹⁶ *Mladi plamen*, V, marec 1933, štev. 3, str. 33.

¹⁷ *Mladi plamen*, V, november 1933, štev. 11, str. 137–139.

¹⁸ A. U., *Književnost*, Med revijami, *Čas*, XXVIII, 1933/34, str. 200.

vzel citate iz »kulturnih razprav v ožjem pomenu: o narodu in narodnosti, o vzgoji in šolstvu, o ženskem vprašanju, o paragrafu 171«.

Glede »dolge« razprave o nacionalnem vprašanju Ušeničnik piše, da Brodar »v nji zavrača pojmovanje Jos. Vidmarja o narodu in narodnosti. Jos. Vidmar misli metafizično, vprašanje je pa treba reševati dialektično s socialno analizo. Tedaj se pa pokaže, da je narod 'zgodovinski pojav, produkt epohe nastajanja kapitalizma'. Nacionalni boj, ki ga je vodilo meščanstvo, je imel predvsem dve nalogi: sprostitve produktivnih sil iz spon fevdalizma in razširjenje notranjega trga na eni strani ter ojačenje konkurenčne sposobnosti tega meščanstva na drugi strani. Najsi je tudi množni nosilec nacionalnega boja kmet, njega hegemon je meščanstvo. Toda, če je 'baza narodnih bojev izrazito ekonomska,' kako to, da se je bil boj za narodne šole, za uradovanje v narodnem jeziku, za narodno univerzo itd.? To, pravi Tone Brodar, je bil le boj 'v družbeni nadstavitvi', torej le bolj videz, ki je zakrival pravi in prvi zmisel boja. Nacionalni boj v svojem jedru ni kulturni problem, marveč socialni.«¹⁹ Ušeničnik kratko in jedrnato ter korektno izpostavlja bistvene navedbe Brodarjeve razprave, pri tem ničesar ne ocenjuje ali vrednoti. Opaziti pa je, da Ušeničnik popolnoma zanemarja načelo o samoodločbi narodov, ki ga Brodar poudarja in nič ne piše o borbenem izhodu, ki ga Brodar poudarjeno nakazuje kot rezultat problemske analize in vizijo za marksiste. Ušeničnik navaja teoretične izsledke iz Brodarjevega teksta in pušča ob strani politično-agitatorski vidik.

Ušeničnik obravnava najobširneje iz razprave E. H. »Temeljna vprašanja nove vzgoje«. O razpravi piše na začetku: »Jako poučen je že uvod« in nato ta uvod v celoti navaja. V njem je namreč avtor kritičen do meščanske pedagogike; namesto, da bi leta dala »konkretne, zgodovinske ugotovitve, kaj je bila vzgoja do danes«, postavlja »metafizične in teologične spekulacije, tako zvane »ideale«, ki jim je baje služila vzgoja ali ki bi jim naj bila. Prav nikjer drugod ne operirajo bolj z lepo zvenečimi frazami, kakršne so »človeštvo«, »osebnost«, »kulturna dobrina«, kakor prav na vzgojnem področju. To razmetavanje z lepo zvenečimi frazami je za nas marksiste svarilo, ki nam izdaja, da je na tem področju namen buržuazije prav posebno nevaren in da ga želi zakriti proletariatu. Tem bolj je naša naloga, da izluščimo realno, historično vsebino pojma »vzgoja«, da tako pripravimo tla, na katerih bomo mogli zidati temelje nove, revolucionarno-proletarske vzgoje. Buržuazija se pri svojih varljivih manevrih sklicuje na velike klasike meščanskega duhovnega življenja v splošnem in na klasike meščanske pedagogike pa posebej.« Potem ko Ušeničnik obširno sledi poimensko navajanim pojmovnim stališčem številnih meščanskih mislecev o vzgoji (Herder, Lessing, Pestalozzi, Jean Paul, Kant, Herbart), v nadaljevanju navaja bistvo marksističnega mnenja o meščanski vzgoji kot kulisi, ki teži k pokorščini množic in ohranitvi lastnih položajev: »Medtem ko so te besede tedaj, ko so jih izgovarjali meščanski klasiki pred 100 in 150 leti, imele določen, povsem prijemljiv pomen, kajti bile so bojna gesla revolucionarnega meščanstva proti fevdalizmu, cehovskemu in verskemu zatiranju, ne pomenijo pa te besede, če jih izgovarjajo nasičeni epigoni, prav nič drugega kakor po-

¹⁹ Prav tam, str. 201.

izkus, zakriti reakcionarni in ljudstvu sovražni značaj današnje šole in meščanskih vzgojnih ustanov za klasično opremljeno kulturno kuliso. Nasprotno pa izjavljamo marksisti z vso nedvomnostjo, da v razredni družbi vse do današnjega dne vzgoja ne služi niti »kulturi«, niti »človečanstvu«, marveč je kratko in naravnost povedano, razredna vzgoja, ki jo uporablja vladajoči razred za to, da bi ohranil pri delovnih množicah pokorščino in konserviral obstoječe produkcijske razmere.« Brez komentarja zaključuje Ušeničnik z navedbo o funkcionalnem bistvu vzgoje v razredni družbi: »Tudi vzgoja ni nič drugega kakor funkcija družbe in v notranjosti razredne družbe je funkcija vladajočega razreda... (Po Karlu Marxu) je prva naloga proletarske vzgoje ta, da to spozna in na podlagi tega sklepa, da je tudi proletarska vzgoja razredna vzgoja in sicer mora biti politična razredna vzgoja.«²⁰

Ušeničnik torej izpostavlja bistvene poudarke članka - važni so mu vsebinski poudarki, v tem primeru poudarek marksističnega stališča o funkcionalnem bistvu razredne vzgoje. Politični sklepi, ki jih avtor navaja, Ušeničniku niso zanimivi, saj se zanje ne zmeni. Avtor članka je namreč nedvoumno mnenja, da bo zatirani razred rešil problem vzgoje le, če si bo priboril oblast in vzgojo prilagodil lastnim »razrednim interesom«. »Boj med dvema vzgojnima sistemoma je vedno spremljajoč pojav boja med dvema razredoma za oblast.«²¹ Nedvoumnost in neposrednost v izražanju o potrebi boja za oblast, v ostalih člankih nista običajni.

V nadaljevanju izpostavlja Ušeničnik članek Ivana Kosca²² o reformi šolstva. Iz članka navaja glavne vsebinske poudarke. Šola je izključno družbena ustanova, ki se je razvijala kakor vse družbeno življenje. Po svoji obliki in idejni usmerjenosti je vedno odgovarjala socialno - političnemu ustroju družbe na vsakokratni doseženi razvojni stopnji. Nastavlja²³ nove gospodarske razmere, ki imajo za posledico njim odgovarjajočo socialno-politično ureditev. S tem so dani pogoji za novo duhovno in kulturno življenje. Miselnost in kulturna usmerjenost vladajoče družbene plasti, ki prevzame v last proizvodjalna sredstva in človeško delovno silo, velja za splošnoveljavno in občeobvezno. Ta tudi postavlja vzgojne in učne sile.«²⁴ Šola je torej doumeti dialektično kot del občega zgodovinskega procesa. Zato je naivno pričakovati prave orientacije in preureditve šolstva od posameznih ljudi in reformatorjev. V dobi, ko raste moč in vpliv razredno zavednega delavstva, je nujno vznikla nova pedagoška teorija, socialna pedagogika. »Brez pravilne teorije ni pravilne prakse in brez pravilne pedagoške teorije ni pravilnega in sistematično izvedenega šolskega dela.«²⁵ Vendar je šlo doslej le za metodične in didaktične izpremembe, »povsem razumljivo, ker za drugega ni moglo iti: vzgojni in izobrazbeni ideali so ostali stari, ki so odgovarjali našemu gospodarstevu in socialno-političnemu stanju.«²⁶

²⁰ Prav tam, str. 201-202.

²¹ Književnost, I, 1933, štev. 12, str. 447.

²² Martin Mencej.

²³ Pravilno Nastanejo, ... Književnost, I, 1933, štev. 6, str. 214.

²⁴ Pravilno - cilje, prav tam, str. 215.

²⁵ Prav tam, str. 219.

²⁶ Prav tam in delo navedeno v opombi 18, str. 202.

Podobne ugotovitve glede načina Ušeničnikovega poročanja, ki smo jih že navedli, veljajo tudi za njegov prikaz ženskega vprašanja ter vprašanja o splavu v prvem letniku »Književnosti«. Iz članka Angele Vodetove o ženskem vprašanju avtor točno citira kapitalistično pogojenost le-tega. Prinaša avtoričine poglede na razredno ločitev ženskega vprašanja in njene opredelitve meščanskega in delavskega ženskega gibanja. Prav tako navaja Ušeničnik avtoričino spoznanje, da je žensko delavsko vprašanje v bistvu socialno vprašanje, ki se more rešiti le z ekonomsko preureditvijo družbe, in da se mora »žensko gibanje uvrstiti v gibanje delovnega ljudstva, v katerem se bore vsi zatirani za pravičnejšo urejeno družbo, kjer bo tudi žena prišla do svojih pravic (206)«. ²⁷

O paragrafu 171 (o splavu) navaja Ušeničnik obe razpravi, ki sta še danes, po šestdesetih letih silno aktualni. Obširneje sledi avtor razpravi Toneta Brodārja, ki »poroča o shodu v »Delavski zbornici«, kjer je 'nekaj sto večinoma delavskih žena protestiralo proti seksualnemu zatiranju od strani meščanske družbe, zahtevalo odpravo & 171, ki prepoveduje odpravo telesnega plodu, pouk o uporabljanju antikoncepcionalnih sredstev in njih ceneno nabavo za siromašne sloje, in tudi ustanovitev posvetovalnic za seksualne zadeve'.« ²⁸ Ušeničnik obširno navaja Brodarjevo ognjevitro kritiko meščanske družbe in obsodbo lažne cerkvene morale. ²⁹

Drugi članek o istem vprašanju označuje Ušeničnik kot »bolj umirjen«. Iz njega pa avtor citira le »končno sodbo«: »Splav je zlo, ki se s prepovedjo ne da odpraviti, ki se da odpraviti le s primerno vzgojo in spremembo gospodarskega položaja širokih ljudskih množic. Dokler tega ne dosežemo, pa se je treba boriti proti splavu aktivno - s poukom, s širjenjem antikoncepcionalnih sredstev, z materialno pomočjo. Ker pa vsa ta sredstva ne zadostujejo, da bi splavljanje popolnoma preprečila, naj se zmanjša vsaj njegova škodljivost z legalizacijo (341)«. ³⁰

Ušeničnik, pa tudi drugi sodelavci revije Čas se tudi v nadaljevanju obširno ukvarjajo z marksistično mislijo v izdajah komunistov. ³¹ To so obravnave posameznih član- kov v »Književnosti«, ki izrazito izstopajo po svoji protiverskosti ali pa po napa-

²⁷ Delo navedeno v opombi 18, str. 202 in 203.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Razprava je ponatisnjena v Edvard Kardelj, Zbrana dela, prva knjiga, Ljubljana 1989.

³⁰ Delo navedeno v opombi 18, str. 203.

³¹ Primerjaj članke:

- A.U., Marksistična dela v slovenskih prevodih, Čas, XXIX, 1934/35, str. 92-93;

- Dr. Gosar, Nov način kritike, Par pripomb h kritiki g. I. Kovača /E.Kardelja/, prav tam, str. 95-96;

- A.U., Osnovni problemi marksizma, prav tam, str. 192-194;

- I.E. (Janez Fabijan), »Na resni znanstveni osnovi«, »Književnost«, prav tam, str. 199-200;

- A.U., Metode komunizma, prav tam str. 321-323;

- Ž. Janežič, Antisemitizem, slovenstvo, znanost, klerikalizem itd., prav tam, str. 323-324;

- I.E., »Dejansko življenje in onostranska večna razoderja.« ter članek Kako je s cerkvijo?, Čas, XXX, 1935/36, str. 71-72;

- A.U., Znanstvena vrednost dialektičnega materializma, prav tam, str. 110-117. To je izrazito filozofska obravnava, ki še čaka analize filozofov. V spodaj navedeni literaturi pa je že opažena.

Marksistična misel tridesetih let na Slovenskem je bila že obširno predstavljena v Vestniku za marksistične študije SAZU, I, 1980, šte. 1, ter tudi ocenjena v knjigi Franeta Jermana: Marksizem na Slovenskem, Ljubljana 1987, str. 138-146.

dalnem načinu izražanja, polnem etiketiranja in apostrofiranja. Upravičena, zato razumljiva je tu katoliška kritika. Verjetno je ta »neprijetni« način polemiziranja komunistov eden od vzrokov, da katoliška kritika ni našla besed razumevanja vsaj za ilegalen položaj komunistov ter opredeljuje njihovo izogibanje cenzuri kot »igro«. ³²

Katoliški dnevnik Slovenec je v tem času objavil o marksizmu oz. boljševizmu več načelnih člankov, posebej uvodnih razmišljanj. ³³ V njih avtorji marksizem mirno in argumentirano zavračajo zaradi njegove materialistične osnove in razredne omejenosti, predvsem pa zaradi protiverske naravnosti. Poleg načelnih člankov beleži »Slovenec« nekatere obsodbe sodišč proti komunistom. Ti članki so zgolj kronistični in nič komentirani. ³⁴ Neposredno o reviji Književnost »Slovenec« sploh ne piše, posredno pa eksplicitno le enkrat, in sicer ob afirmativni omembi vsebine revije Čas. ³⁵

Še manj konkreten je odnos do komunistov oz. do revije Književnost pri glasilu katoliških zasebnih nameščencev Bodočnost. Revije Književnost sploh ne omenja, marksizmu oz. socializmu posveča nekaj načelnih člankov, v katerih utemeljuje svoje odklonilno stališče, ki se naslanja v glavnem na protiversko naravnost marksizma. ³⁶ Podobno naglašja protiversko usmeritev komunizma verski list iz Ljubljane Bogoljub od leta 1936 dalje. ³⁷

Krščanskosocialistična revija Beseda o sodobnih vprašanjih s pisci revije Književnost ne polemizira. Revija prinaša precej načelnih člankov o marksizmu, o razmerju med krščanstvom in marksizmom, ki so historiografsko že obdelani v razpravah Janka Prunka. Za naš prikaz sta zanimiva le dva članka, ki nas seznanjata z načelnim pogledom na pisanje komunistov, čeprav ne konkretno na pisanje v reviji »Književnost«, a ker je avtor isti, obakrat Stane Krašovec, ki je v »Književnosti« objavil repliko, si velja ta dva članka približe pogledati. V enem je »drip«, dr. Jože Pokorn, predstavil prvo

³² A.U., Osnovni problemi marksizma, Čas, XXIX, 1934-35, str. 194.

³³ Primerjaj članke:

- Karl Marx, Slovenec, 14. 3. 1933, šte. 61;
- Fašizem proti boljševizmu, Slovenec, 14. 5. 1933, šte. 110a;
- Brezboštvo - nova vera, Slovenec, 21. 5. 1933, šte. 116a;
- Dol z materializmom, Slovenec, 29. 12. 1933, šte. 295a;
- Krščanstvo in marksizem, Slovenec, 4. 2. 1934, šte. 29.
- Združitev II. in III. internacionale, Slovenec, 19. 8. 1934;

³⁴ Primerjaj članke:

- Proces proti 8 komunistom, Slovenec, LXI, 1. 6. 1933,
- Obsojeni komunisti, Slovenec, 3. 6. 1933,
- Izpred sodišča za zaščito države, Slovenec, 17. 6. 1933
- Sodba v komunističnem procesu pred celjskim okrožnim sodiščem, Slovenec, LXII, 10. 4. 1934, šte. 81;

- Haloški komunisti pred sodiščem, Slovenec, 14. 6. 1934, šte. 133;

- Sodba v celjskem komunističnem procesu pred celjskim okrožnim sodiščem, Slovenec, 26. 6. 1934, šte. 143;

- Ljubljanski komunistični proces, Slovenec, 27. 6. 1934, šte. 144;

³⁵ Slovenec, LXII, 16. 3. 1934, šte. 63.

³⁶ Primerjaj članke v reviji Bodočnost:

- Svetovni nazor in socializem, 1934, I, šte. 1;
- Socializem in katolištvo, 1935, II, str. 45-46.

³⁷ J. Šimenc: Ali je komunizem res proti veri, Bogoljub, Ljubljana, 1936, str. 219.

knjigo, ki jo je izdala nova komunistična založba »Nova knjiga«, Engels – Plehanov: Uvod v dialektični materializem. Avtor je kritičen do publikacije, ki da ne dosega zastavljenega namena založbe seznaniti bralce s historičnim materializmom brez precejšnjega predznanja le teh. Avtor se tudi sprašuje, ali »se dialektični materializem ne da drugače razložiti kot s kritiko in pripombami h kaki knjigi.«³⁸ Kritika moti dejstvo, da se izdajajo posamični teksti, ki med seboj niso v nikakršni zvezi in dodaja: »To oboževanje starih tekstov je pri naših ortodoksnih marksistih tudi sicer opazati, tako da bi človek sodil, da gre za novo vero in ne za novo znanstveno metodo.«³⁹ Avtor dvomi v uspeh publikacije in priporoča več samostojnega mišljenja.⁴⁰

Drugi prispevek, ki ga omenjamo, je bolj kot prikaz konkretne publikacije Male biblioteke⁴¹ prikaz načelnega pogleda na publikacije Male biblioteke kot poljudne brošure, ki obravnavajo pereče socialne in politične probleme. Avtor meni, da so knjižice »pisane zelo živahno in preprostost je njihova velika odlika«. Knjižice so pisane v okviru idej, ki jih zastopajo avtorji, zato je kritiku jasno, »da so knjižice predvsem tendenčne, dasi so često tako obširne, da zato ne izgube mnogo na svoji prepričevalni vrednosti«. Avtor je mnenja, da: »To dejstvo pretirane tendence v eno smer končno tudi utruja, ker bralec že vnaprej ve, do kakšnih dialektičnih zaključkov mora priti avtor«. Tudi končne pohvalne besede avtorja vsebujejo kritično ost: »Ni pa prezreti, da so te knjižice pisane v udarnem stilu in če bi ta stil ne bil tako časnikarski in agitatorski, bi mogli biti Mali biblioteki v tej smeri še za kaj več hvaležni, nego samo za propagando.«⁴²

Katoliški list za mladino oz., kot je podnaslovljen, »fantovski list« Kres se s članki v reviji Književnost ne ukvarja. Ne omenjamo ga zato, ker uporablja v odnosu do socializma, komunizma in boljševizma odklonilno stališče⁴³ ampak zaradi nizkega nivoja izražanja. Govoreč o Marxu, naj bi npr. Lenin uporabljal vulgarne, poenostavljene

³⁸ Na to pripombo je reagiral Oskar Drenik (Stane Krašovec), ko je pisal članek K slovenskemu predvodu 'Anti - Duhringa': »Engels ga je sicer podal v obliki kritike, toda tako so napisana vsa velika marksistična dela, kajti oblika kritike je le nujni odraz dialektičnih resničnih protislovij v predmetu, ki ga pisatelji obravnavajo«. Književnost, II, 1934, štev. 5, str. 175.

³⁹ Tudi na to kritično pripombo odgovarja Drenik in pravi: »Tistim, ki slovenskim marksistom očitajo pomanjkanje »plodotvornosti« in »originalnosti« ter oboževanje starih tekstov«, bomo odgovorili tedaj, kadar bodo sami nehali čitati in prevajati v slovenščino sveto pismo stare in nove zaveze in bodo napisali originalno versko delo, odgovarjajoče posebni samobitnosti slovenskega kolektiva, in kadar v svojih »samostojnih« politično-ekonomskih delih in uvodih ne bodo več prežvekovali vulgarno ekonomskih čenč buržoazije tujih narodov, temveč pokazali, katere posebne produkcijske, cirkulacijske in valutne zakone ima slovenski kapitalizem za 'razliko od drugih«. Prav tam, str. 176-177.

⁴⁰ Drip (Jože Pokorn): Engels-Plehanov: Uvod v dialektični materializem. Založba »Nove knjige«, Ljubljana, Beseda o sodobnih vprašanjih, II, 1933, str. 224.

⁴¹ Alojzij Kovač: Dinamit na Daljnem vzhodu. Mala biblioteka, zv. 4-5, Ljubljana 1934.

⁴² Beseda o sodobnih vprašanjih, IV, 1935, str. 23.

⁴³ To stališče je izraženo skozi prikaz publikacij priznanih teologov: Franc Pernišek: dr. Jakob Aleksič, Stanovska država po načelih okrožnice »Quadragesimo anno«, Kres, I, 5, 1934, str. 38; najbolj jasno in strnjeno pa v prikazu knjižice Aleša Ušeničnika Socialno vprašanje: »S socializmom in komunizmom ne moremo soglašati radi materialističnih osnov in sovražnosti do krščanstva, ker je pokristjanjenje socializma nemogoče ter radi gospodarskih in pravnih zmot, ki jih vsebuje socialistični nauk... in tudi, ker so obeti socializma in komunizma ničevi«. Kres, V, 1934, str. 207.

misli.⁴⁴ Poskus tolerance do nauka »boljševikov« je zelo skromen, čeprav beremo tudi: »Nobenega pomena nima kar na splošno zabavljati zoper boljševike in boljševizem. Taka borba ni niti pametna niti uspešna.«⁴⁵ Vendar beremo od istega avtorja tudi neargumentirane trditve: »Marksizem daje zemljo tujcem, je protinaroden« in »Borba za delavske pravice je marksistom samo maska«.⁴⁶ Ta vseskozi izrazito negativistični prikaz nas vodi k zaključku, da poteka vzgoja mladih (tem je list namenjen) načrtno v sovraštvu in odklanjanju,⁴⁷ pa tudi v strahu, ki se razodeva v pozivu k borbenosti proti »Zlu«, s pozivom na strnitev katoliških vrst, k brezpogojni disciplini, k vzgoji elitnih čet, k pripravljenosti na žrtve.⁴⁸

V listih, namenjenih kmečkemu prebivalstvu, izrazito stanovskih listih z večinoma dnevno aktualno problematiko, o komunistih ne zasledimo ničesar. Nekaj je kronističnih člankov o komunističnih procesih in zelo redki so članki načelne narave o komunizmu oz. marksizmu.

Tednik Kmetški list beleži nekaj procesov proti komunistom⁴⁹ ter prinaša v ponatisu iz »Književnosti« članek L. Adamiča Slovenski kmetje molijo za mehiško cerkev z opozorilom na izhajanje revije.⁵⁰ Isti Adamičev članek objavlja tudi tednik Novi čas.⁵¹

Enega redkih načelnih člankov prinaša mladinski mesečnik za kmečko prosveto Gruda. V njem je Janže Novak stvarno in jedrnato pojmovno opredelil marksizem, cilje njegove borbe in njegov odnos do kmetškega gibanja.⁵² V nadaljevanju govori avtor o potrebi po povezovanju sorodnih gibanj, pri čemer je zanimivo, da revije Književnost sploh ne omenja; avtor namreč pravi: »Z ugotovitvijo, da tudi naše kmetško gibanje temelji v bistvu na marksizmu, se moremo postaviti v skupno borbena fronto z delavsko mladino socialno demokratičnega gibanja (glasilo »Svoboda«) in Krekovo

⁴⁴ Giovanni Papini, Moj obisk pri Ljenu, Kres, V, 1934, str. 67. Na primer: »Marx ni nič drugega kakor v pivu in hegelianizmu namočeni možgani, v katere je pa njegov prijatelj Engels vbrizgal nekaj duhovitih misli« ali »Rusija je stot milijonska čreda, ki jo obvladaš le z batino, korobači, ovaduhi, strahovanji.« »Boljševizem pomeni trojno delo: prvič boj znanstveno izobraženih divjakov proti gnilim izobražencem, drugič boj Vzhoda proti Zapadu in tretjič boj mesta proti kmečki vasi.«

⁴⁵ J.D.: Učimo se od boljševikov, Kres, V, 1934, str. 179.

⁴⁶ J.D., Nekaj o marksizmu, Kres, V, 1934, str. 22.

⁴⁷ France Pernišek: O čitvu in še kaj, Komsomol, Kres, V, 1934, str. 79 in 150: Moskva ali Rim, satan ali Kristus. Avtor opisuje delovanje mladinske organizacije, »ki ima namen uničiti vero med otroki in mladostniki.«

⁴⁸ Cerkev, boljševizem in zlo, Knjižica Katoliške akcije za mladino, Kres, V, 1934, str. 160 in kot opomba 47, str. 170.

⁴⁹ Kmetški list, XV, 11. 4. 1934, šte. 15 in 27. 6. 1934, šte. 26.

⁵⁰ Kmetški list, XIII, 7. 12. 1932, šte. 49.

⁵¹ Novi čas, I, 1. 1. 1933, šte. 6.

⁵² Janže Novak, Karl Marx, marxizem in kmetško gibanje, Gruda, X, 1933, str. 96 in 97. Pod marksizmom avtor razume spoznanje Karla Marxa o sodobnih gospodarskih razmerah, o kapitalističnem gospodarskem procesu in družabnem redu ter o silah, ki vnašajo razvoj v ta red. Ena teh sil je organizirana borba množic. Cilj borbe, ki ga je tem množicam jasno predočil šele Marx, je: osvoboditev proizvodnih sredstev iz rok profitarjskih kapitalistov, podružabljenje teh sredstev in s tem osvoboditev delavskih množic iz gospodarske odvisnosti.

Glede odnosa do kmetškega gibanja pa avtor meni sledeče: »Ugotoviti pa je treba že enkrat povsem točno in jasno, da tudi kmetško gibanje odgovarja na odločilna vprašanja, ki se tičejo današnjega gospodarstva in družabnega (socialnega) reda prav tako kot Karl Marx in da je zato tudi kmetško gibanje v bistvu marxistično gibanje.«

krščansko socialno mladino (glasilo »Beseda o sodobnih vprašanjih« in »Mladi plamen«). Skupna idejna podlaga in skupne naloge teh treh gibanj pa kriče posebno v današnjem času po nujnem sodelovanju vseh teh treh gibanj v obrambo demokracije in svobode, ki jo ogroža kapitalistični meščanski in malomeščanski fašizem.⁵³ Nenavadno je, da v sodelavcih revije Književnost Novak ni videl možnih zaveznikov. Res, da revija ni bila deklarirano mladinska, čeprav so bili njeni sodelavci v glavnem zelo mladi ljudje, a jasno razvidno to tudi pri reviji »Svoboda« ni bilo. Res pa je tudi, da je »Književnost« v času, ko je Novak pisal članek (ob 50 letnici Marxove smrti, v marcu 1933), izhajala komaj nekaj mesecev.

V »Grudi« je izšla predstavitev publikacije Albina Prepeluha Agrarna reforma. O knjigi je v »Književnosti« poročal tudi Boris Kidrič, zato se je poročevalec v »Grudi« dotaknil tudi njegovega zapisa, ko je zapisal, da je Kidrič »videl oziroma je hotel videti v knjigi to, kar prav za prav ni, zato so vsa njegova izvajanja na račun te knjige brezpredmetna, pač pa pomembna, kar se tiče samega znanstvenega vprašanja agrarne reforme.«⁵⁴

Naslednji kmečki stanovski list, ki pride v poštev pri našem prikazu je Brazda, glasilo absolventov kmetijskih šol. List je izrazilo stanovski, obravnava kmečko vprašanje kot jedro socialnega vprašanja, zvesto sledi Krekovim usmeritvam in usmeritvam papeževih okrožnic. Revije Književnost ali komunizma se ne dotika ne konkretno ne načelno, slednjega le z eno izjemo. V njem J. Marinič s Ptujске gore razmišlja ali so resnične »govorice«, da se »Brazda« nagiblje h komunizmu. S tem nam avtor razgrne svoj pogled na komunizem in odnos do njega. Ker je tako razmišljanje v tu obravnavanih letih v slovenskem časopisju zelo redko, je vredno pozornosti.

Avtor zapisa omenja veliko število pritožb čez časopis, ki da je preveč kritičen in pravi: »V ozki zvezi sta očitka, da preveč kritiziramo in pa o »komunistični« usmerjenosti. (Ta drugi očitek je nekdo za lase privlekel na dan, in sicer zaradi člankov socialne vsebine v »Brazdi«).⁵⁵ Avtor nato opredeljuje kritiko in išče vzroke za nezadovoljstvo v družbi, kar je zanj pogoj za kritiko. Avtor se zaveda neugodnih obstoječih socialnih razmer in naglašá potrebo po »veliki socialni izobrazbi zlasti od kmečke mladine, da ne pade iz liberalistične zablode v drugo socialno zablodo – komunizem.«⁵⁶ Množino socialnih člankov v časopisu razlaga torej avtor s potrebo po večjem znanju in osveščenosti, ki naj pripomore za borbo proti aktualnemu, »preveč liberalnem družabnem redu«, s katerim da kmečka mladina ni zadovoljna. Nato avtor pojasnjuje, kako pojmujejo komunista »gotovi ljudje«. Kot komunista pojmujejo »vsakega človeka, ki je nezadovoljen z obstoječimi socialnimi ali političnimi razmerami.«⁵⁷ Vendar meni avtor, da je na svetu 99% ljudi nezadovoljnih v socialnem oziru in da je to pojmovanje le preveč navidezno in da je potrebno pogledati »stvar iz nepristranske sodbe resnega poznavalca«. V nadaljevanju predstavlja avtor komunistična načela v

⁵³ Prav tam, str. 97-98.

⁵⁴ Gruda, XI, 1934, str. 123-124.

⁵⁵ J. Marinič, Komunizem in mi, Brazda, II, 1935, štev. 12, str. 167.

⁵⁶ Prav tam, str. 167-168.

⁵⁷ Prav tam.

odnosu do zemlje, družbe in zakona oz. družine: »Po komunističnih načelih socialnega reda mora preiti zemlja, tovarne, stroji in sploh vsa proizvodna sredstva v last družbe (države). Družba je popolnoma demokratična, ne razdvajajo je nobeni stanovi, vlada popolna enakost. Sčasoma bo socialistični red tako napredoval, da bo zavladalo kot edino merilo razdelitve le osebna potreba. Vsak bo tedaj rad opravljal javna dela, država bo postala nepotrebna, umaknila se bo komunistično urejeni družbi, ki se sama upravlja, kjer vlada popolna svoboda. Zakona ni več, ampak svobodna ljubezen. Mladino vzgajajo v skupnih vzgojevaliških po družabnih predpisih: družine ni več! Tako komunizem«. ⁵⁸ Dalje avtor razlaga lasten odnos do že omenjenih problemov (zemlja, družba, družina) z naslonitvijo na papeževo okrožnico »Quadragesimo anno« in ugotavlja, da se s komunističnimi razhaja. Avtor meni, da je s tem ovrigel »nerazsodne obdolžitve«. ⁵⁹

Na koncu ugotavljamo, da je socialistični tisk do komunističnega pisanja kritično naklonjen, liberalni tisk tudi, čeprav odklonilen do komunizma, katoliški pa različno. Objektivnejši, čeprav odločno odklonilen je katoliški vrh z Ušeničnikom, odklonilen, celo vulgaren tisti, ki je namenjen mladini.

LES ECHOS A LA REVUE LITTÉRATURE (KNJIŽEVNOST) DANS LA PRESSE DE L'EPOQUE

R é s u m é

A partir de 1921, les communistes en Yougoslavie étaient obligés à fonctionner clandestinement. Ils furent d'autant plus rigoureusement surveillés après la constitution de la dictature du roi et du tribunal pour la protection de l'état. On ne peut donc pas s'étonner de ne pas trouver dans la presse slovène de cette époque beaucoup d'articles sur les communistes. Lorsqu'en décembre 1932, les communistes commencent à publier la revue Književnost (Littérature) sous la direction de Bratko Kreft, il s'établit la possibilité d'une communication légitime à travers la presse. Il y eut peu d'écho.

L'auteur a lu et analysé les périodiques de la période où paraissait la revue Književnost, c'est-à-dire de décembre 1932 jusqu'à la fin de 1935. Dans son article, elle parle surtout des journaux et revues suivants: des journaux du parti libéral: Sodobnost, Slovenija et Jutro; du journal des étudiants Akademski glas; du journal catholique Mladi plamen, Čas, Slovenec, Bodočnost, Bogoljub, Beseda o sodobnih vprašanjih (Un mot sur les questions contemporaines) et Kres de même que des journaux des agriculteurs Kmetški list, Novi čas, Gruda et Brazda.

En conclusion l'auteur constate que la presse socialiste se comporte envers la presse communiste d'une manière favorable mais critique, que la presse libérale la refuse d'une manière critique tout en restant tolérante et indulgente de même que la presse des agriculteurs. Nettement négative mais plus objective reste la direction catholique avec Ušeničnik en tête tandis que la presse destinée aux jeunes la refuse décidément même vulgairement.

---

⁵⁸ Prav tam, vse poudarjene besede so v članku.

⁵⁹ Prav tam, str. 169.

Taja Čepič

Založniška dejavnost Cankarjeve družbe (1929–1941)

Dvanajstletno založniško in izdajateljsko, s tem pa kulturno in politično delo Cankarjeve družbe, je žal v slovenskem zgodovinopisju premalo obdelano in zato premalo poznano in tudi upoštevano. Ustanovitev Cankarjeve družbe, njen obstoj in delovanje je bilo ozko povezano s socialistično delavsko kulturno – prosvetno zvezo »Svoboda«, po razpustitvi le te leta 1935 pa z njeno naslednico »Vzajemnost«. Bila je plod zavzemanja in delovanja slovenskih socialistov na področju levičarsko usmerjenega kulturnega, športnega in nasploh marksističnega idejnega prosvetljevanja slovenskega delavskega razreda v obdobju med obema vojnama.

Namen ustanovitve Cankarjeve družbe je bila želja dati »slovenskemu delavcu pravo, dobro knjigo«. ¹ S svojimi knjigami, ki jih je nameravala izdajati oziroma jih je izdajala, naj bi postala nekakšna protiutež liberalni Vodnikovi družbi, ki je imela v letu 1931 20000 naročnikov in katoliški Mohorjevi družbi, ki je v istem letu imela 50000 naročnikov. Pobuda in sklep o ustanovitvi Cankarjeve družbe je bila sprejeta na XI. občnem zboru Delavske kulturne in telovadne zveze »Svoboda« za Jugoslavijo 22. januarja 1928. Ta občni zbor ima tudi sicer poseben pomen v zgodovini delovanja »Svobode«. Z njim se je namreč začela konsolidacija razmer v zvezi in njeno pospešeno delo na področju kulturno – izobraževalnega dela.

Ime je dobila Cankarjeva družba v znak spoštovanja do Ivana Cankarja ob desetletnici njegove smrti. Kot je pokazala statistika knjižnice delavske zbornice v Ljubljani, je bil prav Ivan Cankar v letu 1928 najbolj brani slovenski pisatelj. Po drugi strani pa je »misel ustanovitve »Vzajemnosti«, predhodnice mnogih delavsko izobraževalnih organizacij na Slovenskem, tako tudi sedanje »Svobode«, zrasla v njegovi glavi.« ²

Cankarjeva družba je bila uradno ustanovljena 1. marca 1929, potem ko je oblast njena pravila formalno potrdila. Obenem z njo je bila ustanovljena tudi Umetniška matica. Pravila so Cankarjevo družbo opredeljevala kot društvo, čigar namen je »pospeševati duševno, gospodarsko in socialno izobrazbo naroda, zlasti z izdajanjem knjig in drugih publikacij.« ³ Cankarjeva družba je bila kot otrok socialistične »Svobode« s svojo uredniško politiko in delovanjem tesno povezana z njenim delom. Uspešnost delovanja Cankarjeve družbe je bila z njeno ustanovitvijo položena kot moralna dolžnost vsakega člana »Svobode« in od njegove agitacije pri zbiranju naročnikov. Zato je bila takoj od ustanovitve dalje sprožena propagandna akcija v mesečniku »Svoboda« za zbiranje naročnikov. Delovanje družbe, to je njena založniška dejavnost, je bila fi-

---

¹ Svoboda, marec 1929, štev. 3, str. 43.

² Ivan Kocmur: Nekaj spominov. Slovenija, 11.april 1935, štev. 15.

³ Pravila Cankarjeve družbe. Koledar Cankarjeve družbe 1930, str. 152.

nančno odvisna od naročnikov. Njihovo število se je gibalo okoli 6000, število bralcev pa je bilo seveda mnogo večje, čeprav se upošteva samo družinski krog naročnikov. Po številu naročnikov seveda ni mogla konkurirati niti Vodnikov, še manj pa Mohorjevi družbi.

Načelo delavske kulturno – prosvetne zveze »Svoboda«, da lahko le razredno in marksistično osveščen delavec učinkovito poseže v družbeno dogajanje in spremeni svojo usodo, se je odražalo tudi v izboru knjig, ki jih je izdajalo uredništvo Cankarjeve družbe. V uredništvu, ki se v letih delovanja Cankarjeve družbe ni bistveno spreminjalo, najdemo funkcionarje »Svobode«, publiciste in socialistične aktiviste. V začetku delovanja Cankarjeve družbe sta bila člana uredništva tudi Lovro Kuhar – Prežihov Voranc in Bratko Kreft. Družba tudi kasneje ni bila zaprta za komuniste, če so želeli v njenih publikacijah objavljati. V Koledarju za leto 1934 je tako objavil svoj prispevek Edvard Kardelj in to pod svojim pravim imenom in priimkom.

Pogoj za izid prvega letnika knjig je bil zbrati 3000 naročnikov in na ta način dobiti sredstva za tisk. Uspeh akcije je bil izreden. V aprilu leta 1929 je podprlo Cankarjevo družbo s svojim denarjem že 1851 članov ter 28 ustanoviteljev.⁴ Možnosti sta bili namreč dve. Član je lahko postal vsakdo, ki je letno plačal 20 dinarjev letne članarine. Za ta denar je dobil vsako leto knjige, ki jih je družba izdala. Če pa je nekdo plačal 500 dinarjev, je s to enkratno vlogo postal ustanovitelj družbe in si s tem pridobil pravico, da bo »knjige prejemal večno«.⁵ Na tak način naj bi do junija zbrali dovolj materialnih sredstev za izid prvega letnika knjig. Zbrali so namreč 4000 naročnikov. Akcija zbiranja naročnikov se je nadaljevala tudi kasneje in odbor Cankarjeve družbe je za najmarljivejše zaupnike določil nagrade oziroma pravico, da so si ti od pobrane članarine odtrgali 10 odstotkov za svoje stroške. V letu 1937 pa so določili knjižne nagrade za pridobivanje novih članov. Nagrada za poverjenika, ki je zbral vsaj 50 naročnikov, je bila na primer v platno vezan Marxov Kapital ali druge knjige po izbiri, v vrednosti 60 dinarjev. Za prva dva letnika je bila objavljena tudi statistika članstva družbe. V prvem letu obstoja je zbiralo naročnike 205 poverjenikov, v naslednjem letu pa 268.

Prvo leto izhajanja knjig Cankarjeve družbe je v prvem natisu izšlo 3000 kompletov knjig. Ker so te hitro pošle, so se odločili za ponatis 2000 izvodov. Skupaj je bilo prodanih za leto 1929/30 5000 kompletov knjig, v letu 1930/31 pa 6000. Največ knjig je bilo prodanih v Sloveniji, nekaj pa tudi v drugih predelih Jugoslavije (leta 1929 130 kompletov, leta 1930 pa 250 kompletov). Pošiljali pa so jih tudi v Združene države Amerike (250, 200), po nekaj izvodov v Nemčijo, Brazilijo, Argentino, Francijo in Belgijo, torej v države, kjer je bilo veliko število slovenskih izseljencev. Ustanoviteljev je bilo v prvem letu 45, v naslednjem pa je število naraslo na 60. Zanimiv je tudi podatek o članstvu delavskih organizacij. Večino naročnikov so predstavljali člani »Svobode«, leta 1929 1128, leta 1930 1215, takoj za njimi pa so bili člani Ujedinjenega saveza železničarjev, 989 leta 1929, 1183 leta 1930. Sledili so še Splošna delavska zveza (337, 468), Konzumno društvo za Slovenijo (267, 312), Zveza rudarjev Jugoslavije

⁴ Svoboda, april–maj 1929, štev. 4–5, str. 88.

⁵ Prav tam.

(398, 442), Savez metalnih radnika (380, 701) in drugi. Posebej so navedeni intelektualci in nameščenci (296, 399) in pa skupina učiteljev, sodnikov, zdravnikov, inženirjev, odvetnikov in notarjev (130, 325). Zadnji skupini sta predstavljali skupaj 8 oziroma 10 oostotkov vseh naročnikov Cankarjeve družbe. Podatkov o tem, ali so bili med naročniki tudi kmetje, ni, vendar je mogoče iz seznama krajev, kjer je bilo zbranih največ naročnikov, Ljubljana, Maribor, Jesenice, Ptuj, revirji sklepati, da je bilo njihovo število zanemarljivo. Večino bralcev je torej sestavljalo strokovno organizirano delavstvo. Žal statističnih podatkov za naslednja leta ni. Naklada pa se je ves čas gibala okoli števila 6000 kompletov knjig vsakega letnika.

V istem letu kot Cankarjeva družba, 4. avgusta 1929, je bil na članskem sestanku »Svobode« ustanovljen še Klub proletarskih književnikov »Svobode«. Vanj so bili vabljeni vsi »marksistično orientirani pisatelji in pesniki (zlasti iz delavskih vrst), znanstveniki in kritiki in dopisniki delavskih listov«. Njihovo poslanstvo naj bi bil »boj za moderno socialno književnost«.⁶

Vsa leta izhajanja knjig Cankarjeve družbe se je uredniški odbor držal ustaljenega načela. Vsako leto je izšel Koledar Cankarjeve družbe za tekoče leto in tri knjige. Pri tem je bila očitna težnja, da bi bilo med njimi čimveč izvirnih slovenskih. Izjema je bilo leto 1940, ko je izšel samo Koledar za leto 1941 in pa leti 1935 in 1936, ko so izšle po štiri knjige. Skupno število knjižnih naslovov je bilo tako v dvanajstih letih 37 in to skupaj s posebno izdajo Delakovega Hlapca Jerneje in njegove pravice, ki je izšla leta 1932. Od tega je bilo 18 prevodov in 19 izvirnih slovenskih del.

Do leta 1941 je izšlo pri Cankarjevi družbi 12 koledarjev, torej so izhajali vsako leto. Obseg teh se je po prvih letih, ko so znašali preko 150 strani, ustalil na približno stotih, v zadnjih dveh letih pa je koledar ponovno poskušal ujeti prvotni obseg. Zasnova oziroma vsebinski pristop pa se ni spreminjal. Na začetku je bil na dvanajstih straneh objavljen koledar za naslednje leto, ki je poleg oznak za dneve vseboval tudi osebna imena, dolžino dni v posameznem mesecu, kronologijo zgodovinsko pomembnih dogodkov ter lunine mene. V letih od 1934 do vključno 1937, ko je bila v finančnih zagatah tudi Cankarjeva družba, se je koledarski del skrčil na eno stran. V domala vseh letnikih je bila na začetku koledarja stalna rubrika, tako imenovani Pogled v svet oziroma Politični koledar. Na nekaj straneh je nepodpisani avtor komentiral najpomembnejše dogodke iz preteklega leta, ki so se dogodili po svetu. Komentarji so odražali objektivno politično situacijo, včasih pa so napovedovali, kakšen bo razplet dogodkov v prihodnosti. Tako je na primer avtor Političnega koledarja za leto 1937 zapisal: »Ves razvoj dogodkov kaže, da prehajamo iz kratke povojne dobe v novo predvojno dobo.«⁷ V koledarjih, kjer je bila ta rubrika izpuščena (1934, 1936, 1938), pa so prvi članki predstavljali politično angažirane študije o posameznih dogodkih iz novejši zgodovine: o francoski revoluciji 1789, o deklaraciji človeških in državljan-skih pravic, o Karlu Marxu, o kapitalističnem gospodarskem redu, njegovem razvoju in nosilcih ipd. Uvodni del koledarja za leto 1935 s parolo »Borba proti fašizmu!« je

⁶ Svoboda, september 1929, štev. 9, str. 206.

⁷ Koledar Cankarjeve družbe 1937, str. 19.

bil posvečen sodobni nemški socialni književnosti, ki je v emigraciji zastavila vse moči v boju proti fašizmu in nacizmu. Objavljen je bil odlomek iz romana Na begu ustreljen nemškega avtorja Walterja Schönstedta. Koledar za leto 1939 pa je uvodni članek posvetil spominu na Ivana Cankarja ob dvajseti obletnici njegove smrti s člankom Lojza Kraigherja: Ivana Cankarja zdravje, bolezen in smrt.

Uredništvo je vsa leta skušalo spremljati aktualne politične dogodke v člankih, reportažah ali fotografijah. Leta 1936 je objavilo reportažo o Abesiniji z ostjo proti italijanskemu imperializmu, slikovno gradivo v letniku 1939 pa je bilo posvečeno Čehoslovaški, leta 1940 Poljski in leta 1941 Franciji in Veliki Britaniji. Koledar za leto 1938 sicer ni objavil posebnega komentarja ob španski državljanski vojni, vendar se začne z objavo Deklaracije človeških in državljanskih pravic in nadaljuje z odlomkom iz romana Uptona Sinclairja »No pasaran«, Mednarodna brigada.

Posebno ostro in neizprosno bitko je uredništvo koledarja Cankarjeve družbe vodilo proti fašizmu in nacizmu in se zavzemalo proti tema pojavoma za enotno akcijo delavstva. Že v koledarju za leto 1931 je Rudolf Golouh v članku Italijanski fašizem in italijanski proletariat zapisal preroško misel: »Fašizem – je vojna!«⁸ in označil kot enega glavnih krivcev za zmago italijanskega fašizma prav razcepljenost delavskega razreda. S tem problemom se je ukvarjal še marsikateri kasnejši članek. Koledar za leto 1935, pripravljen je bil že poleti 1934, pa je bil obsodbi fašizma posebej posvečen z geslom: »Parola današnjih dni: borba proti fašizmu.«⁹ Usmeritev, ki jo je izražala ta parola, objavljena v koledarju socialistično usmerjene Cankarjeve družbe, je jugoslovanska komunistična partija sprejela šele na plenumu CK KPJ v Splitu junija naslednjega leta, 1935, mednarodno komunistično gibanje pa je geslo o enotnosti delavskega gibanja proti fašizmu razglasilo julija oziroma avgusta leta 1935 na VII. kongresu Kominterne V Moskvi. V isti številki koledarja Cankarjeve družbe sta se ob tehničnih člankih slovenskih avtorjev o fašizmu predstavila še zastopnika sodobne protifašistične italijanske (Ignazio Silone) in nemške (Walter Schönstedt) proze.

Teme, ki so se jih lotevali avtorji člankov v koledarjih, so bile najrazličnejše, vendar so bile vse usmerjene k bralcu iz delavskih vrst. Članki so bili pisani s težnjo osveščati slovensko delavstvo za razredni boj, najsi so imeli članki politično vsebino ali o delavstvu in njegovem političnem ter strokovnem gibanju, gospodarstvu, tehniki ali o ženskem vprašanju. Zanimljivo tudi ni število prevodov. Mnogi pisci so svoje prispevke podpisovali s psevdonimi ali kraticami. Članke v koledarje so prispevali socialistični publicisti, kot so bili Rudolf Golouh, Cvetko Kristan, Dragotin Lončar, Josip Petejan, Ciril Štukelj, Filip Uratnik, dr. Henrik Tuma pa tudi Franjo Baš, Stane Krašovec in Edvard Kardelj. S področja vzgoje in izobraževanja so pisali Milica Stupan, Franjo Žgeč in Tone Seliškar. O vprašanju enakopravnosti žensk so prispevali Angele Vode, medtem ko sta prispevala prirodoslovne članke Leon Detela in Vladimir Kapus, medicinske pa dr. Jože Jakša in dr. Košir. Posebej je potrebno omeniti profesorja Boga

⁸ Koledar Cankarjeve družbe 1931, str. 71.

⁹ Koledar Cankarjeve družbe 1935, str. 5.

Teplyja iz Maribora, ki je bil duša koledarjev, urednik, pisec in prevajalec. Pogosto se je skrnil pod psevdonimom Talpa.

Leposlovni del koledarjev je imel vsa leta jasno opredelitev. Uredništvo je dalo možnost objave mladim slovenskim socialnim pesnikom in pisateljem. Prevodi pa so bralce seznanjali s socialnim leposlovjem v tujini. Objavljena poezija je bila izpod peres Andreja Brenčiča, Toneta Čufarja, Karla Horvata, Mileta Klopčiča, Franceta Kozarja, Ivana Potrča, Toneta Seliškarja, Ine Slokanove, Jožeta Šelige, Antona Tanca, Ivana in Jelke Vukove. Klopčič in Tanc sta sodelovala tudi kot prevajalca pesmi.

Iz poezije drugih narodov so prednjačili prevodi nemških avtorjev. V koledarju za leto 1931 je Anton Tanc obsežno predstavil poezijo ameriških črncev.

Slovensko prozo, objavljano v koledarjih Cankarjeve družbe so predstavljali nekateri predstavniki socialnega realizma. To so bili Angelo Cerkvenc, Karel Grabeljšek, Jože Kranjc, Ivan Molek, Tone Seliškar, Vladimir Klemenčič, Ivan Vuk, Anton Tanc, Jože Pahor, Bratko Kreft in drugi. O Ivanu Cankarju so v koledarje pisali Janez Kocmur, Lojz Kraigher, Avgust Reisman, Hinko Smrekar in dr. Henrik Tuma.

V izboru proze drugih narodov se je uredništvo odločilo za dela literatov drugih jugoslovanskih narodov, na primer Avgusta Cesarca, Vilka Ivanuša in Stevana Galogažeja. Zastopani so bili tudi ruski pisatelji Ilja Ehrenburg, Ilja Ilf, L. N. Tolstoj, Vladimir Lidin, Vsevolod Ivanov, Aleksander Skobelov. Od čeških so objavljali dela Jaroslava Haška in Karla Čapka. Nemški pisatelji, objavljeni v koledarjih Cankarjeve družbe, so bili Hermynia zur Muhlen, Walter Schönstedt, Roda Roda, francoski Frideric Mistral, Louis Raubaud in Paul Lafargue, italijanski Ignazio Silone.

Posebno pozornost in tudi strokovno obdelavo zasluži likovna oprema koledarjev Cankarjeve družbe. Kritike so si bile enotne, da je likovni del koledarjev na visoki kvalitetni ravni. Zlasti v prvih letih se je uredništvo trudilo predstaviti vse vidne predstavnike socialnega slikarstva, predvsem slovenske in nemške. Tako so objavljali dela Tineta Kosa, Nikolaja Pirnata, Ljuba Ravnikarja, Maksima Sedeja, Draga in Nandeta Vidmarja, Franceta Uršiča, Rajka Šubica, Hinka Smrekarja, Dušana Serajnika, Francea Miheliča, Ivana Kosa, Ivana Čarga in Mihe Maleša. Od tujih so zastopani predvsem nemški umetniki, posebej Kathe Kollwitz s kar triindvajsetimi deli, Georg Grosz in Frans Masereel. Od leta 1938 prevladujejo v likovni opremi koledarjev fotografije.

Delovanje Cankarjeve družbe je vzbudilo zanimanje, odmeve in tudi kritike in to tako v lastnih vrstah kot tudi pri idejno drugače mislečih. Pregled nad objavljenimi kritikami ob izidih knjig pri nas in na tujem je v glavnem vodila mesečna revija »Svoboda«, glasilo delavske - kulturno prosvetne zveze z istim imenom. Ko so ob koncu leta 1929 prišle na tržišče prve knjige Cankarjeve družbe, je bil interes zanje izreden in so bile hitro razprodane. Uredništvo se je zato odločilo za drugo izdajo v višini 2000 knjižnih kompletov, to je 6000 knjig. V tem letniku sta izšli poleg koledarja še roman Angela Cerkvencika Daj nam danes naš vsakdanji kruh in prevod novel Jacka Londona z naslovom Mož z brazgotino. Londonove novele so izšle namesto njegovega napovedanega romana Ženski pogum. V tretji knjigi prvega letnika pa sta izšli študiji Dragotina Lončarja Kako je nastalo današnje delavstvo in njegovo gibanje in Filipa Uratnika Prebivalstvo in gospodarstvo Slovenije. Izdaja je vzbudila pri bralcih zani-

manje, pri kritiki pa odmeve. Kritike so bile večinoma pohvalne. Objavljene so bile v Jutru, beograjski književni reviji Nova literatura, Radničkih novinah, Grafičnem radniku, v Času in Ognju. Negativna kritika je bila samo v Slovincu. Ta je primerjal kvaliteto raven knjig s knjigami, ki sta jih izdajali Mohorjeva in Vodnikova družba. Izbor knjig Cankarjeve družbe prvega letnika je postavil na nižjo raven kot knjige Mohorjeve in Vodnikove družbe.

V kompletu za leto 1931 sta ob koledarju izšla kar dva prevoda, in sicer Camilla Flammariona Poslednji dnevi ljudi in F. C. Wiskopfa Komur ni dana izbira. Kot slovenska noviteta je izšel roman mladega slovenskega pisatelja Jožeta Kranjca Ljudje s ceste (Film dveh dni). Kritike bralcev, ki so se oglasili v »Svobodi«, so bile vzpodbudne. Bralec iz Clevelanda je izražal prepričanje, »da je užival vsak naš delavec, ki jih je dobil v roke in da je vsak brez dvoma mnogo pridobil.«¹⁰ Talpa (Bogo Teply) je v isti številki »Svobode« polemiziral s krščansko socialno revijo Ogenj, ki je ob izidu knjig Cankarjeve družbe ugotovila, da je le-ta ob Delavski založbi in Krekovi Knjižnici pri njej edina, ki je namenjena delavstvu. Ogenj je v kritiki Cankarjevi družbi očital, da ta pri izbiri knjig ni nič kritična ter da očitno meni, da je za delavca dober tudi »kič in šund«. Talpa je v odgovoru menil, da je takšno kritiko narekovala zavist ob uspehu Cankarjeve družbe, ki je prehitela Krekovo. Očital je Ognju nekorektnost, saj se ta ni natančno izrekel, katera knjiga ali članek iz koledarja Cankarjeve družbe spada med »kič in šund«. Mogoče je Ogenj sodil to za roman Jožeta Kranjca, ker je bil ta včasih tudi sodelavec Ognja in sprejet v zbirko »Sedem mladih«, ki jo je izdajala Krekova knjižnica.

O knjigah, ki so izšle za leto 1932 je bilo izraženo mnenje, da prekašajo vse dotedanje. Pravilnost tega mnenja se je potrdila, saj so knjige v naslednjih mesecih hitro pošle. Tokrat se uredništvo ni odločilo za ponatis kot ob prvem letniku, pač pa je pozvalo vse interesente, naj poravnajo plačilo naročnine in si na ta način zagotovijo knjige za naslednje leto. V tem letu je bila slovenska proza zastopana z noviteto Angela Cerkvenika Orači, ki pripoveduje o združništvu kot delu delavskega gibanja, konfliktu med zadrugarji in trgovci in opisuje slike iz vsakdanjega življenja slovenskega kmeta in delavca. Mnenje kritika –n–k (Ivana Vuka?) je bilo, da je to knjiga, ki bo poleg pohval vzbudila tudi »nejevoljo in grajo«.¹¹

Bogo Teply in Ciril Štukelj sta prevedla romana Liama O'Flahertyja Zver se je prebudila in Martina Andersona Nexoja Po solnčni Španiji. Prvi je roman o vojaki iz prve svetovne vojne. V njem je izražen protest in obsodba vojne in je po Barbussovem Ognju drugi prevod kakšnega tujega vojnega romana na Slovenskem. Drugi je delno skrajšen potopis po Španiji, pri čemer pa bi »solnčni« pravzaprav morali dati v narekovaje, kajti pod soncem in lepoto se je skrivalo trpljenje in brezpravnost španskega delavca in kmeta. Ob teh knjigah je izšla v posebni izdaji dramatizacija Cankarjevega Hlapca Jerneja, ki jo je priredil Ferdo Delak.

¹⁰ Svoboda, marec 1931, šte. 3, str. 107.

¹¹ Svoboda, december 1931, šte. 12, str. 428.

Ob nekaterih pozitivnih kritikah je izšla v »Konzumentu« tudi kritika Cv. K. (Cvetko Kristana), ki je občasno tudi sodeloval pri Cankarjevi družbi. Kristan v kritiki očita družbi, da v koledarju objavlja premalo člankov o slovenskem združništvu in da je zaradi koledarja Cankarjeve družbe prenehal izhajati Zadružni koledar. Ta je dotodaj izšel v dvanajstih številkah. Z mnenjem Cvetka Kristana je polemiziral Ciril Štukelj, ki je odgovarjal, da koledar Cankarjeve družbe nikakor ni krivec za prenehanje izhajanja Zadružnega koledarja, ki po njegovem mnenju sploh ni bil več zadružni, ampak osebni koledar. Za ukinitvev Zadružnega koledarja naj bi se odločili odgovorni zadružniki, Cankarjeva družba pa je imela od tega več izgube kot koristi. Štukelj je izrazil tudi mnenje, da bo potrebno začeti razlikovati med osebami in celotnim gibanjem, kar je letelo na Cvetka Kristana.¹²

Med knjigami za leto 1933 je bil prevod povesti nemške avtorice Hermynie zur Mühlen Včera je bilo, jutri bo... s podnaslovom Pravljice. Prevedel jih je Angelo Cerkvenik, ilustriral pa Nikolaj Pirnat. Glede na ilustracije je bila ta knjiga izjema, saj ostale knjige niso bile ilustrirane. Slovensko prozo je predstavljal roman Sirene tulijo A. Rožmanca, za katerim imenom se je skrival Karel Grabeljšek. To je bil Grabeljškov edini roman, izdan pred vojno. Roman Sirene tulijo je bil nadomestek za napovedan roman istega avtorja z naslovom Štrajk, ki pa ni izšel. Temu so »bili krivi višji razlogi«.¹³ Tesno povezavo Cankarjeve družbe s slovenskimi izseljenci v Ameriki je predstavljal roman Ivana Moleka Dva svetova. Ivan Molek je bil slovenski izseljenec v ZDA in glavni urednik »Prosvete«, izseljenskega dnevnika. Uvod o življenju in delu avtorja je napisal Mile Klopčič. Roman je avtobiografsko zasnovan, opisuje življenje in delo Slovencev v Ameriki, njihovo vključevanje v socialistično gibanje in razredni boj. Naslovnici obeh romanov, Grabeljškovega in Molekovega, sta opremila Ljubo Ravnikar in Zoran(?) Mušič.

Katoliška socialna revija »Beseda« je v svoji oceni tega letnika knjig Cankarjeve družbe postavila kvaliteto ilustracij na najvišje mesto med »sodobnimi publikacijami v Sloveniji«,¹⁴ medtem ko je za literarne prispevke svetovala, da naj jih skušajo približati nivoju ilustracij.

Knjige za leto 1934 so izšle v normalnem obsegu, kljub hudi gospodarski krizi. Bojazen, da bo delavstvo obremenjeno z odpusti z dela in ekonomsko krizo zategovalo pas tudi pri knjigah Cankarjeve družbe, se ni uresničila. Komplet je poleg koledarja vseboval tri knjige slovenskih avtorjev, in sicer zbirko dvanajstih črtic o bednem življenju slovenskega delavstva z naslovom Zlato tele avtorja Janeza Samojova, to je Ivana Vuka, ter nadaljevanje romana Ivana Moleka z naslovom Veliko mravljišče. Iz tega romana je razvidno, da so Slovenci svoje strankarske in idejne razprtije prenesli iz stare domovine tudi v Ameriko in da so se za svoje ideje strastno prepirali, tako z besedami kot tudi s pestmi. Četrta knjiga z naslovom Naš svetovni nazor, ki jo je napi-

¹² Svoboda, januar 1932, štev. 1, str. 30.

¹³ Svoboda, december 1932, štev. 12, str. 400.

¹⁴ Svoboda, april-maj 1933, štev. 4-5, str. 227.

sal Sigma (to je bil še eden od psevdonimov Boga Teplyja) pa na lahko berljiv način, s preprostim jezikom, pojasnjuje zgodovino politične misli od starogrške filozofije do dialektičnega materializma.

V oceni knjig, ki jo je v marčevski številki »Svobode« leta 1934 prispeval Kolja (psevdonim Bena Jugovarja iz Rogaške Slatine) je bil posebne pohvale deležen urednik koledarja Bogo Teply, ki je prevedel večino prispevkov, nosilnega o francoski revoluciji pa tudi napisal. Poleg tega je prispeval še eno knjigo v kompletu knjig Cankarjeve družbe.

Za leti 1935 in 1936 se je produkcija Cankarjeve družbe povečala še za eno knjigo. V teh dveh letih in še v naslednjem 1937. letu so izdali Splošno zgodovino človeštva in socialnih bojev, katere avtor je bil Maks Beer. Izšla je v petih delih. Vse prevode je opravil Bogo Teply. Ocenjevalec v »Svobodi« pravi, da je »Beer prvi opisal na podlagi dialektičnega materializma zgodovino socialnih bojev. Od nas delavcev in delavk je pa sedaj, da pridno črpamo iz tega zgodovinskega zaklada nauk za naše gibanje.«¹⁵ Poleg Beerovega dela v dveh delih sta v kompletu za leto 1935 izšli še dve knjigi. To je bil zadnji del trilogije Ivana Moleka o življenju slovenskih izseljencev v ZDA z naslovom Sesuti stolp. V njem avtor opisuje gospodarski šok in posledice gospodarskega zloma leta 1929 v ZDA. Kot tretji knjižni naslov pa je v letu 1935 izšel prvi prevod kakega ruskega romana pri Cankarjevi družbi. To je bilo delo P. Nizovoja, to je Pavla Tupikova, Pod severnim nebom. Knjigo je prevedel Matevž Selan (psevdonim Cirila Štuklja?), zgodba pa pripoveduje o trdem življenju mlade družine v samoti daljnega severa.

Podatkov o tem, ali je število bralcev po razpustu Delavske kulturne zveze »Svoboda« julija 1935 upadlo, ni. Uredništvo Cankarjeve družbe se je trudilo po najboljših močeh in tudi v zbirki za leto 1936 poleg dveh knjig Beerove Zgodovine človeštva in socialnih bojev predstavilo dve slovenski noviteti. Avtor prve je bil reden sodelavec Cankarjeve družbe Bratko Kreft, ki je prispeval potopis Med potniki in mornarji. To je opis vtisov s križarjenja vzdolž jadranske obale in Grčije. Avtor je sestavil pisano paleto značajev svojih sopotnikov in utrinkov iz življenja grškega prebivalstva. Avtor druge slovenske novitete je bil Tone Seliškar z romanom Hiša brez oken. Snov za ta roman je črpal iz življenja predmestnega socialnega dna, brezposelnosti in brezizhodnosti.

Z ukinitvijo revije »Svoboda« je bilo tudi manj člankov o delovanju Cankarjeve družbe in o izhajanju njenih knjig. Mesečnik »Vzajemna Svoboda«, ki je začel izhajati v letu 1937, se je v primerjavi s svojo predhodnico »Svoboda« mnogo manj ukvarjal s knjigami in knjižnicami.

V letu 1937 je izšel še zadnji del Beerove Zgodovine človeštva in dva romana. Avtor prvega z naslovom Roke Andreja Podlipnika je bil ponovno Tone Seliškar, drugi roman z naslovom Štefka avtorja Ludvika Winderja pa je prevedel Talpa – Bogo Teply. O vsebini Seliškarjevega romana govori že podnaslov: Bogastvo leži na kupih – kam z delavci? Na cesto z njimi! In na cesto se je izlila črna vojska. Moreča peza brez-

¹⁵ Svoboda, maj 1935, štev. 5, str. 157.

poselnosti in z njo pogojene življenjske bede se v tem romanu konča s tragedijo, ko brezposelni delavec ubije bogataša. Winderjev roman pa ima v nasprotju s prejšnjim bolj optimističen konec.

V kompletu knjig za leto 1938 so se ponovno predstavili trije slovenski avtorji. C. Petelin (pseudonim Cirila Štuklja) je predstavil Francijo in francosko ljudstvo v delu z istim naslovom. Opremljeno je s fotografskim gradivom. Anton Tanc je napisal pet črtic s socialno in ljubezensko vsebino pod naslovom *Ženin iz Amerike*, Mimi Konič pa je opisala usodo delavske družine iz predmestja z naslovom *Sinovi predmestja*. V tem romanu je avtorica uporabila klasično shemo romanov socialnega realizma: oče brezposeln delavec, hči zanosi z bogatim ravnateljevim sinom in naredi samomor, potem, ko jo ta pusti na cedilu, mati umre za jetiko... Tako poenostavljen konec (propad v alkoholu) je ocenjevalec Kolja (Beno Jugovar) kritiziral. Menil je, da je tak konec v romanu zgrešen, čeprav je v resnici najbolj pogost. Ocene knjig tega letnika so izšle tudi v »Zori«, pa tudi na Češkem v »Prager Presse« in »Pravo Lidu« ter v »Čehoslovenski-Jugoslovanski reviji«. Mednarodna revija »Europäische Stimmen«, ki je izhajala v Parizu v nemškem, francoskem in angleškem jeziku, pa je posebej pohvalila Štukljevo delo Francija in francosko ljudstvo. Tudi sarajevska »Snaga« je o knjigah izrekla ugodno mnenje. »Vzajemna Svoboda« pa je ostro pokarala ljubljanske časnike, češ da »seveda molče o teh knjigah, ker grajati jih ne morejo in ker morajo škrbeti za to, da slovensko ljudstvo čimmanj izve o takih knjigah.«¹⁶

Objavljeni so bili tudi rezultati akcije nagrajevanja najmarljivejših zaupnikov Cankarjeve družbe. Glavna nagrada, zbrani spisi Ivana Cankarja v dvajsetih knjigah v vrednosti 1700 dinarjev, je odšla v Zabukovico. Dobil jo je rudar, ki je sam zbral največ novih naročnikov Cankarjeve družbe. Zbral jih je več kot sto. Posebno se je izkazala tudi skupina aktivistov iz Maribora s 297 novimi naročniki. Ostale nagrade so šle na različne konce Slovenije, največ pa v revirje, Javornik, Rogaško Slatino, Celje, Litijo, Črnuče itd. To potrjuje, da so bili naročniki in bralci knjig Cankarjeve družbe predvsem delavci in da je bilo največ naročnikov iz delavskih središč.

Ob desetletnici obstoja je družba prekinila običajno delitev knjig na domača dela in prevode ter predstavila tri prevode. Razen prevoda knjige *Pomlad človeštva*, katere avtor je bil eden od velmož jugoslovanske socialistične stranke dr. Živko Topalović sta bili drugi dve knjigi resnično kvalitetni in tudi aktualni. Ob romanu nobelovca za literaturo v letu 1937, Rogerja Martina du Gard, Taki so ljudje, ki govori o francoskem podeželju, je izšel resnično še »vroč« Španski testament. Avtor je bil Artur Koestler, ki se je kot vojni poročevalec angleškega lista »New Chronicle« udeležil španske državljanske vojne na strani republikanskih čet. Frankisti so ga ujeli in obsodili na smrt. Zaradi velikega pritiska mednarodne javnosti ga je general Franco pomilostil. Ob vrnitvi iz Španije je svoja doživetja in vtise opisal. Tako je nastal pretresljiv dokument tragedije Španije in španskih ljudi. Knjiga je čez noč postala uspešnica, samo v Veliki Britaniji so jo v prvih štirinajstih dneh po izidu prodali v 55 tisoč izvodih. Pripomogla je k mobiliziranju evropske demokratične javnosti za pomoč španski republiki. S tem,

¹⁶ Vzajemna Svoboda, marec 1938, str. 47.

da je to aktualno delo izdala tudi Cankarjeva družba, se je z dogajanjem v Španiji seznanila tudi slovenska javnost. Da pa se ni v Španiji odvijala samo državljanska vojna, ampak še vse kaj drugega, je ugotovil tudi Koestler, ko je zapisal: »Zdelo se je, da se na tem eksotičnem torišču ne bodo razsodila samo svetovno politična nasprotja, nego tudi tragični spori med evropsko levico.«¹⁷ Z odločitvijo, da izda to Koestlerjevo delo, je uredništvo Cankarjeve družbe izpričalo svoje stališče do španske državljanske vojna,

Na občnem zboru Cankarjeve družbe aprila 1939 so se odločili, da bodo v kompletu za leto 1940 izdali štiri knjige, dva prevoda in deli dveh domačih avtorjev. Anton Tanc je prevedel tri novele Maksima Gorkega pod skupnim naslovom Karamora. V spomin in v počastitev 150. obletnice francoske revolucije je izšel življenjepisa avtorja Marseljeze, Rougeta de Lisleja, ki ga je napisal Martin Wendl. Prevajalec ni naveden. Ob 25 - letnici smrti dr. Antona Dermote se je Cankarjeva družba odločila izdati njegove politične spise pod naslovom Slovenski politični problemi. O življenju in delu dr. Antona Dermote je napisal uvod Ciril Štukelj. Četrta knjiga tega letnika je bilo delo Milice Stupan o problemu vzgoje otrok, Težko vzgojljivi otroci.

Leta 1940 je izšel samo koledar za naslednje leto, medtem ko je vojna prekinila izdajanje knjig in nasploh obstoj Cankarjeve družbe.

Kljub nekaterim očitkom glede izbora knjig, ki jih je Cankarjeva družba izdala v dvanajstih letih svojega delovanja, pa še ti so prihajali zlasti iz idejno nasprotnega tabora, je mogoče upravičeno trditi, da je Cankarjeva družba svoje poslanstvo izpolnila. Brašci so vsekakor radi segali po knjigah Cankarjeve družbe, predvsem tisti, katerim so bile namenjene. To pa so bili v prvi vrsti delavci. Pri proučevanju ljudskofrontnega gibanja, povezovanja naprednih, levičarsko usmerjenih sil slovenskega naroda, ki je doseglo vrh z ustanovitvijo Osvobodilne fronte, ne bi smeli prezreti dolgoletnega, potrpežljivega dela Cankarjeve družbe med slovenskim delavstvom. Z odločnim razkrinkavanjem fašizma in nacizma in z idejnim bojem proti njima od vsega začetka svojega obstoja, z marksističnim izobraževanjem bralstva, z delovanjem za enotnost delavskega gibanja, izhajajoč iz izkušenj tragičnega poraza nemškega delavstva z nacizmom in opredelitvijo ob španski državljanski vojni si je Cankarjeva družba zagotovila svoje mesto v zgodovini delavskega gibanja na Slovenskem in v slovenski kulturni zgodovini nasploh.

¹⁷ Artur Koestler: Španski testament. Cankarjeva družba, V Ljubljani 1939, str. 8.

PUBLISHING ACTIVITIES OF THE CANKARJEVA DRUŽBA 1929–1941

S u m m a r y

Founded with the aim of offering »the Slovenian workers the right and a good book«, the activities of Cankarjeva Družba were directly linked with a socialist organisation for the promotion of culture and education known as »Svoboda« and its successor »Vzajemnost«, as well as the socialist movement on the territory of present-day Slovenia in general, in the 1929–1941 period. In the twelve years of its publishing and editorial activity the Cankarjeva Družba published an almanac with a series of articles, and three books every year. Most of the latter were translations from foreign languages or original prose works written in Slovene. The objective of its founders was for the Cankarjeva Družba to become a sort of a counterbalance to the more liberally oriented »Vodnikova Družba« that had around 20,000 subscribers in 1931, and the Catholic »Mohorjeva Družba« with almost 50,000 subscribers in the same year. The Cankarjeva Družba had about 6,000 subscribers throughout its active period, predominantly among professionally organised Slovenian workers.

Giulio Mellinato

Listina o šolstvu 1939 in fašizacija izobraževanja

Na šolsko reformo Gentile¹ so se navezali številni zakonski in normativni predpisi,² ki pa so modificirali splošno stališče izobraževalnega sistema, ki ga je izvirna reforma vsebovala.

Leta 1939 so se inovativna načela, ki naj bi pripeljala do nove reforme, udejanila v Listini o šolstvu, ki sama zase ni bila prava reforma:³ sestavljala jo je vrsta »deklaracij«, skoraj že »priporočil« o tem, kako naj bo steklo zakonsko besedilo.⁴ Sestavil jih je minister za nacionalno izobraževanje Giuseppe Bottai, zatem pa jih je na seji dne 15. februarja 1939 odobril Fašistični svet. Ta priporočila ali »deklaracije«, kakor so bile definirane v besedilu, so bila zelo pomembna, ker so predstavljala uradno fašistično stališče do problemov izobraževanja in bi jih morala operacionalizirati cela serija izvedbenih zakonov, ki pa jih je vlada v naslednjih letih le deloma izpeljala.

Obča organizacija dokumenta je terjala gentilejansko filozofsko gledišče, v deklaracijah pa so skušali upoštevati dediščino reforme Gentile in hkrati prilagoditi šolstvo zahtevam režima; le-ta je želel šolski sistem docela vključiti v sistem stranka-država in je zato vzgoji dodelil primarno vlogo ne le na izobraževalnem področju, marveč tudi s propagiranjem šolske dejavnosti; s tem, je poskušal razrešiti probleme vojnega gospodarstva in vloge cesarske moči, za katero si je Italija prizadevala. Osrednji cilj Listine je bil šolo v celoti integrirati v strukturo totalitarne države, kakor je razvidno že na začetku besedila:

»**Deklaracija I.** V normalni, politični in gospodarski enotnosti italijanske nacije, ki je v celoti združena v fašistični državi, predstavlja šolstvo – kot osnovni temelj solidarnosti vseh družbenih sil od družine preko korporacije do stranke – človeško in politično zavest novih generacij.

Deklaracija II. V fašistični ureditvi šolska in politična doba sovpadata. Šoli GIL (Liktorska italijanska mladina) in GUF (Univerzitetna fašistična mladina) tvorita skupaj enoten instrument fašističnega izobraževanja.«⁵

Glede na reformo Gentile je še bolj rigiden videti mehanizem ohranjanja in selekcije, ki ga je Listina začrtala skupaj z novim poskusom omejevanja urbanizacije podeželskega prebivalstva; XXVI. deklaracija pravi, da »nacionalna bit srednjega in viso-

¹ Med drugimi zakoni z dne 17. junija 1928, št. 1314, 20. decembra 1928, št. 3230, 7. januarja 1929, št. 8 in 22, aprila 1932, št. 490.

² Kraljevi odlok z dne 6. marca 1923, št. 1054.

³ Za boljšo informacijo o Listini o šolstvu glej: Giuseppe Ricuperati, *La scuola italiana e il fascismo*, Bologna, Cons. Pubblica Lettura, 1977; Michel Ostenc, *La scuola italiana durante il fascismo*, Bari, Laterza, 1981; Tino Tomasi, *La scuola italiana dalla dittatura alla Repubblica*, Roma, Edi. Riuniti, 1976.

⁴ Zakon z dne 1. julija 1940, št. 899.

⁵ Carta della Scuola, Roma, ist. Poligrafico dello Stato, 1939, str. 5.

kega šolstva pospešuje ustanavljanje šol, ki bodo ustrezale posameznim gospodarskim in kulturnim potrebam in zaustavile emigracijo študentov v mesta«. ⁶

Dokumentu, zlasti v zvezi z industrijskimi in ruralnimi šolami, in na splošno delu, ki ga je bilo treba opraviti na vseh vrstah šol, so pripisovali velik pomen. Enakega pomena je na primer bilo tudi širjenje »socialne in produkcijske zavesti, ki sta tipični za korporacijsko ureditev« (Deklaracija V.) oziroma potreba, da se v obdobju sekularizacije usmeri k vojnemu gospodarstvu velik del človeških resursov države.

Prilagajanje šole ustreznim potrebam je služilo utrditvi »tesnega sodelovanja med stranko in šolo na ravni politične in socialne solidarnosti« (iz XXIX. Deklaracije); omogočalo je popolnejše zbiranje mladih od 6. do 21. leta (tudi tisti, ki so opustili šolanje pred 21. letom starosti, so torej ostali vezani na GIL) in učiteljev, za katere je Listina predvidevala »pripravo in kontinuiteto« (v Deklaraciji XXIII; osebje je bilo sicer že zdavnaj obvezno včlanjeno v PNF – Fašistično nacionalno stranko – in je dejansko postalo nezamenljivo sredstvo širjenja režimske ideologije).

Zaprisego kriterijem v Listini o šolstvu je omogočala že sama narava Bottaijevega besedila, ki se je izražala v vrsti načelnih deklaracij. Med njimi je idealni model predstavljalo prvih sedem, ki zadevajo načela, cilje in metode fašistične šole.

Lokalni univerzitetni nadzornik v Trstu, Giuseppe Reina, je pokazal naklonjenost Listini in je imel 9. decembra 1940 v mestni liktorski dvorani konferenco v zvezi s »povzetki in pojasnili« delovanja v okviru šolske reforme. Čas, ki je potekel od razširitve dokumenta do konference, je nadzorniku omogočil nekatere splošne premisleke v zvezi z Listino o šolstvu:

»Listina naj bi bila zadnja beseda oziroma fašistični kredo, ki zadeva duhovno, moralno, politično in vojaško vzgojo mladih v Mussolinijevem času.« ⁷

Izbira pridevnikov ni slučajna; na njeni osnovi lažje razumemo, kako so bila interpretirana navodila listine: nadzornik ločuje politično vzgojo od duhovne in moralne, in sicer v tem smislu, da gentilejanski idealizem (»duhovni« par excellence in temeljni kamen, na katerem sloni režimska ideologija) po besedah govornika ne predstavlja več edinega elementa »politične vzgoje« učencev; vzgajili naj bi jih za »fašistično politiko«, katere sestavini sta »vojaška« (navedena malo prej) in moralna vzgoja, oziroma tako, da bodo »verjeli«, ubogali in se borili za poveličanje fašistične države«. ⁸

Osrednji cilj Listine, t. j. ustanovitev šole, ki bo v službi totalitarne države, avtarkije in imperija, kakor jo razume izvirnik, je Reina najbolj jasno poudaril, ko je dejal, da »Bottai ni mogel zasnovati šole v smislu samozadostnosti in kot element, ločen od utripajočega in delavnega življenja prihajajoče Nacije«, ⁹ in ko je povezal Listino o šolstvu z Listino del, t. j. dva dokumenta, ki ju je Bottai zasnoval za ustanovitev fašistične države.

⁶ Carta della Scuola, nav., str. 15.

⁷ Nav. Giuseppe Reina, Chiarimenti fascisti sulla Carta della Scuola, Trst, tipografia PNF, str. 9.

⁸ Reinino konferenco označuje pogosto, skoraj obsesivno sklicevanje na fašizem in njegova stališča, začenši z naslovom (»Chiarimenti fascisti sulla Carta delle Scuola«) do naslednjega stavka, kjer Reina govori o naravi »Listine šolstva«: »določna težnja, da bi brez pomisleka aktivirali vse postulate fašizma« (Giuseppe Reina, Chiarimenti..., nav., 1940, str. 10).

⁹ Giuseppe Reina, Chiarimenti..., nav. 1940, str. 11.

»Temeljni koncept fašistične države je živ in delujoč in zanika, da bi mogel posameznik delovati zunaj države in proti njej; kategorični imperativ je, da mora imeti fašist takšne življenjske navade, takšno politično, etično, intelektualno, tehnično in strokovno vzgojo, da ga bo konstituirala v – z eno besedo – koristen element, in da bo naredila iz njega aktivnega bojevnika v okviru moralnega, korporacijskega in avtarktičnega življenja fašistične države.«¹⁰

To je odločilen stavek, v katerem je hegeljanski koncept države spremenjen v koncept fašistične države, ki terja od šole vzgojo in »aktivnih« in »borbenih elementov« in delovanje v smislu oživljanja »avtarktičnega« življenja države. V komentarju izvirnega dokumenta gre za filozofske in v bistvu ne posebno globoke namige in za njihovo aplikacijo v okoliščinah Italije 40-ih let; Nadzornik Reina je bil človek, ki je prišel v Trst takoj po koncu I. svetovne vojne in je bil glavni pobudnik šolske reorganizacije v Julijski krajini; njegovo delovanje je bilo posebno močno zlasti v fazi aktualizacije reforme Gentile in je imelo na lokalni ravni za glavno posledico ukinitvev šol, v katerih pouk ni potekal v italijanskem jeziku.¹¹

Tudi v referatu je omenil to obdobje. Povezal je zgodovino tržaških šolskih zavodov z razvojem iredentizma in opozoril poslušalce na zelo odločujočo vlogo, ki sta jo za italijanskost teh krajev v zagrajeni trdnjavi odigrali osnovna in srednja šola v Julijski krajini;¹² pri tem je preteklosti neutemeljeno pripisal stanje, kakršno je nastalo šele po uvedbi fašističnih represivnih zakonov in kakršno je opisal v svojem govoru. Pozabil je tudi omeniti, da je imelo pred Veliko vojno izobraževanje v Trstu kozmopolitski značaj. Že samo dejstvo, da je nadzornik zatrjeval nekaj takega, pa mimo retoričnega namigovanja na iredentistično tradicijo kaže, kolikšen pomen so še leta 1940 pripisovali definiciji etničnega značaja pokrajine. Kakor izhaja iz internih dokumentov nadzorništva, je bila »italijanskost teh krajev« bolj vir problemov, kakor dokončno rešeno vprašanje.

Reina, ki je bil fašist od leta 1919, na svoji konferenci ni le razglasil Listine o šolstvu za temeljno dogmo režima, za »fašistični credo«, (k razlagi je dodal kvečjemu nekatere prilagoditve konkretnemu krajevnemu stanju), marveč je, kakor je razvidno iz drugih dokumentov v njegovi redakciji, tudi pokazal, da je globoko prepričan v italijanizacijsko poslanstvo fašistične stranke in v lastno poslanstvo v Julijski krajini.¹³ Te elemente in nekatere druge navedbe o nadzornikovi dejavnosti v 40-ih letih je mogoče rekonstruirati s pregledom letnih poročil, ki jih je Reina pošiljal ministrstvu za nacionalno izobraževanje.

V poročilu za šolsko leto 1939–40, ki zadeva klasične, znanstvene in pedagoške šole, je nadzornik menil, da so »za potrebe prebivalstva ustrezne« višje šole v pokrajini; to svojo trditev je opravičil z naslednjimi stavki: vse višje šole so osredotočene v glav-

¹⁰ Giuseppe Reina, Chiarimenti..., nav., 1940, str. 11.

¹¹ Za popolnejšo informacijo o Reinovi osebi gl. članek La partenza del Commendator Reina, v »Il Piccolo«, 13. 10. 1927.

¹² Giuseppe Reina, Chiarimenti..., nav., 1940, str. 7.

¹³ Po poročilih, ki jih je nadzornik pošiljal ministrstvu, problem prisotnosti slovenske etnične komponente sploh ni obstajal.

nem mestu (izjema sta le dva tehnična inštituta s sedežem v Trziču, ki služita poklicnemu izobraževanju in s tem industrijskemu kompleksu tega območja) ter klasična gimnazija v Postojni (pomembna zaradi bližine meje »in nacionalizacije tega kraškega območja«). Izobraževanje kvalificiranega kadra v industrijskih tehniških šolah in v procesu šolanja dosežena denacionalizacija drugojezičnega prebivalstva v pokrajinah, ki so bile priključene po I. svetovni vojni, sta bili dejansko osrednji intervencijski liniji, značilni za razvoj šolstva v tržaški pokrajini v obdobju med dvema vojnama in za delovanje nadzorniške službe. V referatih je čutiti predvsem vprašanja, povezana s prisotnostjo številčno močne in bojevitve slovenske manjšine; o njej nadzornik nikoli ne govori naravnost, ne v tem ne v drugih poročilih, čeprav pripisuje poseben pomen šolam na Krasu, ki je sicer »demografsko šibek«, ki pa vsrkava veliko finančnih in človeških resursov; postojnska klasična gimnazija, ki je med vojno dobila ime Galeazzo Ciano, je npr. še vedno delovala, čeprav je bilo v njej le majhno število dijakov (v šolskem letu 1939–40 jih je bilo 39, v šolskem letu 1940–41 pa 43), kar ni bilo v nika kršnem sorazmerju z uporabljenimi resursi. Praksa rekrutiranja učiteljev je morala biti glede na druga italijanska področja nevsakdanja, kar kaže dejstvo, da najdemo med dokumenti nadzorniške službe nekaj posebnih seznamov, prirejenih za učitelje, ki so se prijaviili za delo na področjih ob meji: privlačnost posameznih kateder je treba pripisati osebnim nagradam, ki so jih učitelji prejeli neuradno.

Ti posebni seznammi so nastajali iz potrebe po nadomeščanju tujerodnih učiteljev, ki so jih v večjem številu premeščali že v 20-tih letih in so bili instrument za selekcijo osebja, ki naj bi bilo bolj pripravno za »nacionalizacijo«, torej za cilj, ki je veljal prav za »mejaške« šole.

Kar zadeva težave, ki jih je povzročila vojna, so le-te nastale predvsem na finančnem in gradbeniškem področju, zaradi zmanjšanja občinskih in pokrajinskih subvencij šolam; zanimivo je dejstvo, da je obstajal del subvencij v zvezi z vojno in da je prišlo do posebnih popravkov programov, ki naj bi se prilagodili vojnim zahtevam. Šolske ure, posvečene delu, so postale ure za pripravljanje materiala, ki so ga pošiljali na fronto (predvsem oblačil).

Sklepno poglavje referata z naslovom »Prispevek šolstva k manifestaciji nacionalnega življenja in dejavnosti v zvezi s sodobnostjo« vsebuje opis ozračja v dneh pred italijansko napovedjo vojne. Ta del referata je bolj izdelan od drugih, tako na jezikovni kot oblikovni ravni, in vsebuje mnogo več podrobnosti:

»Že pred napovedjo vojne je bilo v šolskem okolju opaziti nekakšno zaneseno gorečnost za diplomatsko akcijo Italije, po kateri smo zlahka predvideli našo intervencijo v konfliktu. Takoj po vojni napovedi sem lahko ugotovil vnemo, s katero so vpoklicani učitelji odhajali na svoja mesta, in žalost onih, ki niso bili vpoklicani. Študentje so se navdušeno vključevali v bataljone Milice (fašistična Prostovoljna milica za državno varnost, op. p.) in GIL.«¹⁴

¹⁴ Po prilogi A k referatu z naslovom Situazione della istruzione elementare della Provincia je bilo na 29.985 šoloobveznih otrok 25.333 vpisanil v GIL (85,7%). Vpis v GIL pa je bil res popoln v nekaterih šolah, vsaj tako kažejo letna poročila licejske gimnazije »Petrarca« v arhivu tržaškega nadzorništva, ki pa niso uradno zaznamovana.

Nadzornik Reina je z največjim zadovoljstvom opisal prav odnos med šolo in fašističnimi mladinskimi organizacijami v stavku, ki ga lahko razumemo kot vzorec njegovega odnosa do lastnega dela. Dejal je, da je »vpis učencev v GIL totalen. Sodelovanje vodilnega in učnega osebja v organizaciji je popolno, dejavno in prežeto z živo vero«. Vpisovanje mladih v strankarsko organizacijo je postalo praktično obvezno, zato veliko število vpisanih samo po sebi ni značilno, pač pa sodi »živa vera« v izobraževalno poslanstvo fašizma med temeljne značilnosti vseh dokumentov, ki jih je napisal nadzornik Reina; iz vsega tega je namreč razvidno, da ga je pogosto prevevalo navdušenje in je zategadelj nedvomno prikazoval položaj tako, da je bil le-ta bolj odraz njegove optimistične vere kot pa resničnega položaja.

Prevedla
Nedeljka Pirjavec

DIE AKTE ÜBER DAS SCHULWESEN 1939 UND DIE DURCHSETZUNG DES FASCHISMUS

IN DEN SCHULEN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Nach der Schulreform von Gentile aus dem Jahre 1928 bedeutete die nächste Stufe in der faschistischen Neuordnung des Schulwesens in Italien die Akte über das Schulwesen aus dem Jahre 1939. Sie setzte sich aus mehreren Deklarationen über die faschistische Denkweise der Schulerziehung und Bildung zusammen. Nach Meinung seines Verfassers, Bottai, ist diese die Grundlage für viele ausführbare Gesetze, die seitens des faschistischen Staates in den nächsten Jahren angenommen werden müssten. Tatsächlich hat die Regierung nur einige angenommen. Die Deklaration ging von der Hegelschen Auffassung der Erziehung aus.

In der Julischen Region hat sich für die Deklaration am eifrigsten Schulinspektor Reina eingesetzt und versucht sie zu erklären. In der Region, wo ein wichtiger Bevölkerungsanteil slowenischer Nationalität war und sich der slowenischer Sprache bemächtigte, bedeutete die Deklaration nicht nur ein Mittel des Faschismus, sondern auch Mittel zur Italianisierung der slowenischen und kroatischen Minderheit.

Žarko Lazarević

Razdolževanje kmetov v Sloveniji od okupacije do Informbiroja

---

Slovenski kmetje so se z dolgovi, mnogi med njimi tudi s prezadolženostjo, ubadali skoraj celo stoletje. Ta doba je sovpadala s kapitalističnim razvojem naše dežele in je trajala nekako od srede devetnajstega pa do srede dvajsetega stoletja. V stoletju zadolženosti slovenskih kmetov ločimo dve dobi, ki ju lahko poimenujemo »avstrijska« in »jugoslovanska«. Ločnice med njima ni moč najti v vzrokih, ki so kmete silili v zadolževanje, ker so bili globalni problemi slovenskega kmetijstva vseskozi enaki, le da na različnih ravneh. Tu mislimo predvsem na razdrobljeno posestno strukturo, ki je bila vzrok za nezadostno rentabilnost kmetovanja in premajhno vključenost kmetov v tržni način gospodarjenja. Slednje se je z leti resda spreminjalo, vendar tudi v prvi jugoslovanski državi še ni doseglo zadovoljivega nivoja. Ločnico smo našli v vplivu dolgov na gospodarske, socialne in politične razmere. Dobi smo torej prepoznali glede na ukrepe, ki naj bi omogočili preseganje-kriznih razmer, časovno pa smo ju ločili z nastankom jugoslovanske države.

V avstrijski dobi je prišlo do uveljavitve denarnega gospodarstva tudi na podeželju. Na tak prehod slovenski kmetje niso bili pripravljene in je razumljivo, da so hitro po zemljiški odvezi zaradi starih in novih bremen v zvezi z odvezo ter ob izpadu dohodkov, zaradi procesa industrializacije, ki mu je sledil propad domače obrti in prevoznitva, zelo hitro zabredli v dolgove. Slovensko kmetijstvo je bilo v krizi, ki se je zrcalila predvsem v zadolženosti, vse do devetdesetih letih let prejšnjega stoletja. Nekako od takrat pa vse do prve svetovne vojne tudi kmečki dolgovi niso več aktualni, kar je bila posledica vsesplošne konjunktore avstrijskega gospodarstva, strukturnih sprememb v slovenskem kmetijstvu, velikega izseljevanja s podeželja (s čimer se je število prebivalstva približno uskladilo s produkcijskimi možnostmi kmetijstva) in naglega razmaha zadružništva na podeželju, zlasti kreditnega.¹

Čeprav se sliši paradoksalno, je prva svetovna vojna poleg vseh negativnih učinkov prinesla kmetom tudi določene koristi. Med to prvo »svetovno morijo« in še bolj neposredno po njej je prišlo do samodejne razdolžitve kmetov, kar je bila posledica visokih kmetijskih cen med vojno in povojne inflacije. Oba elementa sta družno izničila stare dolgove. Tako so slovenski kmetje vstopili v novo državno skupnost skorajda brez dolgov. Vendar je bil to le kratkotrajen predah, saj so se kmalu pričeli ponovno

---

¹ Fran Trček: Kmečki dolgovi v preteklosti, Kmečki glas št. 34-41/1963; Ferdo Gestrin - Vasilij Melik: Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918, Ljubljana, DZS, 1966; Josip Vošnjak: Socialni problem in kmetijski stan, Letopis Matice slovenske, 1885; Poročilo o kmetijski anketi z dne 17. in 18. aprila 1884. v Ljubljani, Ljubljana, 1884; J. Sovran (J.E. Krek): Črne bukve kmečkega stanu, Jedro kmečkega vprašanja, Ljubljana 1895; Dolfe Schauer: Prva doba našega zadružništva, Ljubljana, 1945; Anton Kralj: Iz zgodovine slovenskega zadružništva, Slovenci v desetletju 1918-1928, Ljubljana, 1928.

zadolževati, na kar je opozarjalo skokovito povečevanje števila prisilnih dražb.² V prvi polovici dvajsetih let je bilo zaradi inflacijske vladne politike denarja v izobilju, obrestne mere pa nizke, kar je vzpodbujalo najmanjše novih kreditov tako za potrošnjo kot tudi za financiranje tekoče proizvodnje ali novih investicij.³ Tedaj so bili kmečki dolgovi še majhni in v narodnogospodarskem oziru še prav nič zaskrbljujoči.⁴ Zato ne preseneča, da so bili daleč od oči in zanimanja javnosti. V času gospodarskega poleta in vsesplošnega optimizma pač nihče razen zelo redkih posameznikov ni opazil naraščajočega procesa nove zadolženosti kmetov.

Že v drugi polovici dvajsetih let pa se situacija popolnoma spremeni. Ta čas karakterizira restriktivna monetarna politika in zapiranje zahodnoevropskih tržišč za pridelke iz kmetijskih držav jugovzhodne Evrope. Inflacijsko napihnjene cene so pričele padati, vendar ne samo kmetijske, čeprav v večji meri kot industrijske, kar povzroči padec kupne moči kmetov. V razmerah zmanjšanega dohodka in s tem dejansko povečanih bremen, ki so ostala na inflacijski ravni, kmetje sčasoma ne zmorejo več pokrivati svojih izdatkov, npr. za servisiranje inflacijskih dolgov, za nove investicije in marsikdaj tudi za nakup vsakdanjih potrebščin. Zato se navkljub povečanim obrestnim meram za posojila, zatečejo v zadolževanje.⁵ Ravno v drugi polovici dvajsetih let so slovenski kmetje ustvarili večino svojih dolgov.⁶ V teh letih so dolgovi s svojo višino in številom dolžnikov že opozarjali javnost nase. Po anketi ministrstva za trgovino in industrijo so jugoslovanski kmečki dolgovi v letu 1927 dosegli že skoraj 3 milijarde dinarjev, zadolženih pa je bilo nekaj čez 400.000 kmetov.⁷ To so bili dolgovi samo pri denarnih zavodih, medtem ko so celotno višino, vključujoč tudi privatne upnike zgolj slutili. V Sloveniji naj bi se kmetje pri denarnih zavodih zadolžili za skorajda 216 milijonov dinarjev,⁸ celoten dolg pa so cenili med 600 in 700 milijoni dinarjev.⁹ Tako spoznanje je vzpodbudilo številne razprave, predlagane so bile rešitve, vendar problem še ni bil tako izrazit, da bi vlado navedel k odločnemu ukrepanju.

To se zgodi v prvi polovici tridesetih let, ko kmečki dolgovi z vso silovitostjo opozorijo na razdiralne učinke velike gospodarske krize, ki je najprej pokazala zobe v kmetijstvu. Gospodarski položaj kmetijskih dejavnosti se je zaradi katastrofalnega padca cen temeljito spremenil. Kmetijske cene v letu 1932 so predstavljale le še dve tretjini tistih iz leta 1926. V primerjavi s tem letom se je dohodek v kmetijstvu kar

² Alojzij Trstenjak: Zadolževanje na kmetih v Sloveniji, Socialna misel, št. 7-8/1926, str. 159.

³ Nikola Vučo: Agrarna kriza v Jugoslaviji, Beograd, 1968, str. 111-112; Fran Gabrovšek: Kmetijski kredit, Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva I, Ljubljana, 1938, str. 90-91.

⁴ Ob nastanku jugoslovanske države naj bi kmečki dolgovi v Sloveniji znašali 16 milijonov, štiri leta pozneje pa so jih cenili že na 50 milijonov dinarjev (Kmetijski list 14. 5.1924).

⁵ Vučo, nav. delo, str. 68-71, 84 in 112.

⁶ To potrjuje tudi raziskava o zadolževanju kmetov, opravljena na primeru intabulacij v zemljiško knjigo. Glej Žarko Lazarevič: Analiza kmečkih dolgov v Sloveniji 1918-1941, Prispevki za novejšo zgodovino št. 2/1989, str. 357-370.

⁷ Stanje seljačkih dugova u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Bankarstvo št. 1/1928, str. 38-39; Milan Komadinić: Problem seljačkih dugova, Beograd, 1934, cir., str. 37.

⁸ Ravno tam.

⁹ Velimir Bajkić: Seljački kredit, Beograd, 1928, cir., str. 24.

prepolovil.¹⁰ Z anketo, ki jo je izvedla Privilegirana agrarna banka, so dognali, da so kmečki dolgovi v letu 1932 dosegli skoraj 7 milijard dinarjev in da je bilo v državi že preko 700.000 kmetov na tak ali drugačen način zadolženih. K temu so slovenski »kmetovalci« prispevali 1,2 milijarde dinarjev. Med najbolj zadolžene so sodili ravno kmetje iz Dravske banovine, kjer jih je bila kar tretjina zadolženih. Večino najetih kreditov so kmetje porabili za neproduktivne namene. Neugodna je bila zlasti distribucija dolgov, ker so mali kmetje z do 10 ha zemlje ustvarili kar dve tretjini dolgov. O težavnosti položaja govori tudi dejstvo, da je bila kar polovica dolgov ustvarjena pri privatnih upnikih,¹¹ kar sodi v najtežjo vrst zadolžitve.

V takih razmerah, ko so dolgovi v pretežno agrarni državi postali akuten ekonomski problem, saj so pretili povzročiti zlom finančnega sistema v državi, kmetje pa socialno-politični problem, je bila radikalna državna intervencija več kot nujna. Zato je vlada po vzoru nekaterih evropskih držav s podobno gospodarsko strukturo v aprilu 1932. leta proglasila moratorij za kmečke dolgove, ki naj bi veljal le kratek čas, do izdaje zakona o konverziji kmečkih dolgov, vendar se je zaradi nespretnega ukrepanja podaljšal kar za štiri leta. V tem času ga je vlada z različnimi dopolnitvami in novimi uredbami le podaljševala.¹²

Po štirih letih in pol so jugoslovanski finančni krogi in z njimi tudi zadolženi kmetje vendarle dočakali leto 1936, ko je vlada Jugoslovanske radikalne zajednice končno izdala »Uredbo o likvidaciji kmečkih dolgov«,¹³ na osnovi katere so izvajali konverzijo kmečkih dolgov in sanacijo denarnih zavodov, to je kmetovih upnikov, kar je bil osnovni cilj konverzije. Po določilih te uredbe je Privilegirana agrarna banka prevzela vse kmečke dolgove pri denarnih zavodih, nastalih do proglasitve moratorija. Kmetom so dolgove zmanjšali za polovico, jim znižali obrestno mero in podaljšali odplačevanje na 12 let. Izterjavo anuitet, ki so jih kmetje pričeli odplačevati v letu 1936, s tem da so v tem letu plačali samo obresti, so poverili davčni upravi. Prvi dve anuiteti so kmetje poravnali relativno uspešno, že pri tretji pa se je zataknilo, po nekaterih mnenjih zaradi previsoko določenih obrokov in slabe letine.¹⁴ Tu velja poudariti, da so bili slovenski kmetje najboljši plačniki, ki so le v letu 1939 nekoliko »zatajali«, ko so plačali »le« tri četrte predpisane anuitete, medtem ko so v prejšnjih letih poravnali svoje obveznosti v celoti. Za druge predele Jugoslavije tega ni moč trditi, saj so beležili zelo nizek delež vplačil glede na predpisano višino anuitet.¹⁵

Zgodbe o predvojnih kmečkih dolgovih ne moremo zaključiti z letom eskalacije druge svetovne vojne v Sloveniji. Vojni in okupaciji navkljub so dolžniško upniška

¹⁰ Vučo, nav. delo, str. 200; Ivan Bratko: Gibanje cen in naše kmetijstvo, Obzorja 1938, str. 352; Maksim Goranović: Položaj seljaka u Jugoslaviji, Beograd, 1938, cir., str. 7–8.

¹¹ Komadinić, nav. delo, str. 40–71.

¹² Glej Službeni list Kraljevske banske uprave za Dravsko banovino št. 33/1932, 85/1932, 104/1932, 72/1933, 97/1933, 72/1934, 13/1935, 51/1935, 82/1935 in 36/1936.

¹³ Službeni list ... št. 79/1936, str. 752–760.

¹⁴ Vučo, nav. delo, str. 208.

¹⁵ Za podatke o vplačilih glej Bilten Priviligovane agrarne banke št. 3–4/1937, 22–23/1938, 1–2/1940 in 23–24/1940; AS: Dravska finančna direkcija, neurejeno. Poročilo ministrstvu za finance, oddelku za državne dolgove in kredite, Beograd, z dne 2.3. 1940.

razmerja še naprej ostala v veljavi. Kmetje so bili zavezani odplačevanju dolgov, kar jim navsezadnje niti ni bilo težko. Izjema so bili: seveda kmetje, ki so živeli na področju spopadov, katerim je bilo odplačevanje vzlic morebitni volji onemogočeno. Tako kot v vsaki vojni so namreč tudi v tej beležili visoko inflacijo, ki je pognala kmetijske cene v »neslutene višave« in izničila vrednost starih dolgov. Torej se je zgodilo enako, kakor v in po »prvi moriji svetovnih razsežnosti«, ko se je izvršila samodejna razdolžitvev kmetov.

Ob okupaciji je bilo v Sloveniji 37.530 kmetov zavezano odplačevati dolgove Privilegirani agrarni banki,¹⁶ katere je slednja prevzela v skladu z določili »Uredbe o likvidaciji kmetijskih dolgov« iz leta 1936. Skladno s teritorialnim razkosanjem Slovenije so ostali razdeljeni tudi dolžniki, kar je razvidno iz spodnje tabele.

Tabela 1: Kmečki dolgovi po okupacijskih področjih v Sloveniji med drugo svetovno vojno¹⁷

- A – na italijanskem okupacijskem področju.
 B – na nemškem okupacijskem področju.
 C – na madžarskem okupacijskem področju.

	A	B	C
delež dolžnikov	25,72%	63,93%	10,35%
delež dolgov	26,69%	67,17%	6,14%
delež upnikov	25,89%	66,63%	7,78%

Po vsaki okupaciji pride tudi do delitve plena, oziroma premoženja okupirane države. Nemci in Italijani so 3. junija 1942 v Rimu sklenili dogovor, imenovani »Zaupni protokol« (Vertrauensprotokoll), ki je določal delitev premoženja jugoslovanske države. Mesec dni kasneje (22. julija) so to dali vedeti tudi svojim zainteresiranim zaveznikom (Madžarska, Bolgarija in Hrvaška) na berlinski konferenci. Delitev premoženja Privilegirane agrarne banke je določal člen 17, v katerem so zapisali, da se bo likvidacija izvedla ločeno med okupatorskimi državami glede na stanje z dne 31. decembra 1941. Sklenili so, da morajo vse eventuelne primanjkljaje kriti države pridobiteljice po sledečem ključu: Nemčija dvajsetino, Italija (z Albanijo in Črno Goro), Madžarska in Bolgarija po 8%, Hrvaška oziroma NDH 42% in Srbija 29% (od tega 4% za Banat). Ta razmerja so bila po pisanju časopisa Berliner Börsezeitung (27.5. 1942) določena na osnovi števila prebivalstva na okupiranih teritorijih in njihovih produkcijskih

¹⁶ AS, Ministrstva za finance LRS, fasc. 50, Poročilo o delovanju Privilegirane agrarne banke A.D., podružnica v Ljubljani za čas od marca do 30. septembra 1944, (odslej AS: MF LRS, fasc. 50, Poročilo...). V bilanci omenjene banke so za leto 1944 navajali še 36.363 dolžnikov. Očitno je 1.200 kmetov v treh vojnih letih že odplačalo vse svoje dolgove. Glej Privilegirana agrarna banka A.D., filiala v Ljubljani, Bilanca za leto 1944, str. 3, (odslej PAB, Bilanca 1944).

¹⁷ PAB, Bilanca 1944, str. 3–4 in AS: MF LRS, fasc. 50, Bericht über die Tätigkeit der Privilegierten Agrar bank A.G., Zweigstelle Laibach seit Kriegsausbruch bis zum 6. april 1944, str. 4.

zmogljivosti.¹⁸ V pogodbi so se namerno izognili pojmu »nasledstvena država«, ker bi to pomenilo, da obveznosti bivše jugoslovanske države avtomatično preidejo na naslednice, kakor se je zgodilo po razpadu habsburške monarhije po prvi svetovni vojni. Termin »države pridobiteljice bivšega jugoslovanskega področja« pa je izključeval avtomatizem in so se obveznosti s pogodbo razdelile med države – pridobiteljice področja.¹⁹ V ljubljanski podružnici so takoj izračunali, da bodo z delitvijo njenega premoženja nastali precejšnji stroški. Tako naj bi Ljubljanska pokrajina pokrila 45,24%, Nemčija 47,36% in Madžarska 7,40%, kar so izračunali na osnovi števila dolžnikov na posameznem področju. Podobno razdelitev stroškov so predlagali že pred tem na prvi nemško-italijanski delitveni konferenci v Ljubljani 22. in 23. januarja 1942, vendar njihova zahteva ni bila sprejeta niti v zapisnik in tudi kasneje je niso uspeli urediti. Zahtevo so podkrepili s trditvijo, da je vprašanje delitve stroškov najbolj pereče za ljubljansko podružnico in beograjsko centralo, ki morata odstopati svoje terjatve.²⁰

V skladu z rimskim in berlinskim dogovorom je morala ljubljanska podružnica vse svoje dolžnike izven Ljubljanske pokrajine izročiti Nemčiji in Madžarski. To delo se je pričelo že v septembru 1942, vendar je potekalo silno počasi. Za nemško področje vemo, da so do 5. aprila 1944 izročili listine le za 3.737 dolžnikov iz Štajerske in 1.479 iz Gorenjske. Tako je Landes-Hypothekenanstalt v Gradcu, ki je prevzemal kmečke dolgove za štajerske kmete, dobil obračune za davčne uprave Slovenska Bistrica (177), Dravograd (316), Slovenske Konjice (757) in Celje (2.087). Pripravljeni, a neizročeni, so bili še obračuni za davčni upravi Gornji Grad (269) in Maribor-okolica (2.747). Celovškemu Landes-Hypothekenanstaltu, zadolženemu za gorenjske kmete, pa so predali dolžnike iz davčnih uprav Radovljica (537), Dravograd (411) in Kranj (531). Torej je banka v dveh letih obračunala le približno tretjino dolžnikov iz nemškega okupacijskega področja, medtem ko se madžarskega sploh še ni lotila. Da nalogi niso bili kos, so krivili pomanjkanje usposobljenega osebja.²¹

To je bilo le malo verjetno. Prej bi lahko rekli, da je šlo za načrtno ravnanje. Z dolžniki iz teh krajev banka ni imela neposrednega stika. Do julija 1944 je zahtevala, da gorenjski in štajerski kmetje plačujejo dolgove v gotovini pri banki ali preko klirinškega nakazila. Samo v primeru, ko je kliring odpovedal, je izjemoma dovolila plačilo pri bivši upniški ustanovi ali njeni zakoniti naslednici. Nakazila pri kakem drugem zavodu pa banka ni priznala kot poravnavo terjatve.²² S takimi zahtevami je spravila kmete iz nemškega in madžarskega okupacijskega področja v nemogoč položaj in ni presenetljivo, da dolgov večina dolžnikov enostavno ni plačevala. Ravnanje banke navsezadnje tudi ni bilo v skladu z določili rimskega in berlinskega sporazuma. Temu je naredil konec nemški svetovalec pri šefu pokrajinske uprave Ljubljanske pokrajine, ki je vršilcu dolžnosti upravnika banke ukazal, naj v bodoče vse dolžnike z nemškega

¹⁸ AS: MF LRS, fasc. 50, Bericht..., str. 9 in Referat št. 3, str. 4-5.

¹⁹ Jutro, 28.7. 1942.

²⁰ AS: MF LRS, fasc. 50, Referat št. 3, str. 2, 5.

²¹ AS: MF LRS, fasc. 50, Bericht..., str. 9 in Poročilo o delu na obračunavanju in predaji materiala za dolžnike, ki bivajo na Štajerskem in Gorenjskem, na dan 5. aprila 1944.

²² AS: MF LRS, fasc. 50, Poročilo..., str. 3.

področja opozorijo, da morajo obvezno predvojne dolgove odplačevati Landes-Hypothekenanstaltu v Gradcu in Celovcu. Ti dve instituciji sta bili pooblašteni za sprejemanje vplačil in sta jih knjižili na posebnem računu Privilegirane agrarne banke pri njih. Vendar omenjena zavoda nista imela pravice izdajati izbrisne pobotnice za odplačani dolg,²³ kar se je po letu 1945 izkazalo za precej pomembno, saj nova oblast mnogim, ki niso imeli pobotnic, ni priznala plačila dolga.²⁴

Seveda se moramo vprašati, kako so kmetje v vojnih letih plačevali dolgove? Privilegirana agrarna banka je imela stik samo z dolžniki v Ljubljanski pokrajini in samo tu je lahko izterjevala dolgove po stari praksi preko davčnih uprav. Za druga področja ni imela podatkov. Glede na visoke zneske, ki so jih vplačali kmetje z italijanskega okupacijskega področja, lahko sklepamo, da so tudi dolžniki iz drugih predelov Slovenije enako uspešno izkoristili priložnost, ki jim jo je ponujala inflacija in po možnosti odplačali dolgove v celoti. V letu 1941 in 1942 pa so v Ljubljanski pokrajini zabeležili sledeče uspehe.

Tabela 2: Delež plačanih anuitet kmečkih dolgov v Ljubljanski pokrajini v letih 1941 in 1942²⁵

davčna uprava	1941	1942
Črnomelj	96,61%	86,03%
Kočevje	118,66%	–
Ljubljana–mesto	80,99%	7,85%
Ljubljana–okolica	85,03%	18,45%
Logatec	89,25%	63,26%
Metlika	133,80%	74,60%
Mokronog	83,05%	54,50%
Novo mesto	128,46%	88,28%
Ribnica	103,99%	34,65%
Višnja gora	98,13%	145,84%
Vrhnika	146,26%	29,94%
	108,96%	60,03%

V prvem letu vojne so kmetje več kot uspešno plačali anuitete, vendar je njihova vnema že naslednje leto usahnila, saj so poravnali le še dobro polovico obveznosti. Padeč so pripisovali »izrednim razmeram« (partizansko osvobojeno ozemlje in velika italijanska ofenziva) v pokrajini, kar je hromilo plačevanje tudi v naslednjih letih. Zato je banka v letu 1943 pozvala dolžnike k rednejšemu in večjemu vplačilu. Trdili

²³ Ravno tam.

²⁴ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino: Ministrstvo za finance LRS, zavitek št. 17, Prošnje za likvidacijo kmečkih dolgov, (odslej A INZ: MF LRS, zavitek 17, Prošnje...).

²⁵ AS: MF LRS, fasc. 50, Referat št. 7.

so, da »uspeh ni izostal«,²⁶ vendar tega niso podkrepili z ustreznimi razmerji, ki bi nam služila kot osnova za presojo. Očitno jim moramo verjeti na besedo. Že naslednje leto so zatrjevali, da je »gospodarski položaj kmeta v vojnem času ugoden. Cene... so dosegle zavidno višino nad cenami pred vojno, tudi če imamo v vidu samo oblastno dovoljene cene«. Menili so, da so kmetje že precej odplačali in da se pri njih nabira denar, da jim »ni potrebno najemati novih posojil« (!), temveč imajo priložnost za enkratno razdolžitvev. Zato so predlagali izdajo posebne uredbe, s katero bi kmetom naložili, da morajo dolgove v celoti odplačati v dveh anuitetah in ne v štirih, kolikor jih je še ostalo po določilih »Uredbe o likvidaciji kmečkih dolgov« iz leta 1936. Prepričani so bili, da večina kmetov na področjih, kjer so lahko nemoteno izterjevali anuitete, želi hitro odplačati dolgove v celoti, zlasti manjše. Za zgled so jim bile razmere na Hrvaškem in v Srbiji. Tam so kmete pozvali, naj preostanek dolgov plačajo do konca leta 1944 oziroma v dveh letih, čemur naj bi sledil masovni odziv.²⁷ Kakšna je bila usoda te pobude, ne vemo. Domnevamo pa, da ni bila realizirana, saj bi v nasprotnem primeru vodstvo banke to tudi izrecno poudarilo v tolmačenju bilance za leto 1944, ki je bila sestavljena že v letu 1945.

Preden preidemo na obravnavo dogajanja po drugi svetovni vojni, si je koristno ogledati še poglede Komunistične partije na kmečke dolgove in kmetijstvo nasploh. Kot vemo, so bili komunisti zaradi prepovedi javnega delovanja v ilegalno potisnjena stranka. Temu primerno je bilo tudi njeno članstvo in vpliv med kmeti. Pri njih o jasnem kmetijskem programu, v smislu gospodarskih ukrepov, kot to srečamo pri drugih strankah, razumljivo ne moremo govoriti, ker so že imeli izdelan vzorec v Sovjetski zvezi. Ravno zaverovanost vanj in nekritično sprejemanje tega vzorca jih je omejevalo oziroma jim preprečevalo razmišljanje o ukrepih za utrditev gospodarskega položaja kmetov. Zato tudi ni presenetljivo, da so jugoslovanski, z njimi pa tudi slovenski, komunisti ves čas prve jugoslovanske države izoblikovali samo en program, pa še tega na vukovarskem kongresu v daljnem letu 1920. Slednji niti ni bil program v gospodarskem smislu, temveč le v političnem, saj je samo ponudil, točneje rečeno razrešil ideološko in doktrinarno dilemo o vključevanju kmetov v vrste partijcev; jasno je bilo, da morajo v pretežno agrarni državi pritegniti v svoje vrste tudi kmete zaradi njihovega »revolucionarnega potenciala«.²⁸

Izhajajoč iz stališča o naravnem zavezništvu med delavskim razredom in kmeti, so komunisti v tridesetih letih zaradi krize in zelo težkega položaja kmetov slednjim posvečali veliko pozornosti. Smernice za tovrstno delo je podal Edvard Kardelj na konferenci v Goričanah leta 1934, ki je kmečko vprašanje umestil v širši okvir slovenskega nacionalnega vprašanja.²⁹ V skladu z navodili so se komunisti (omenimo le

²⁶ PAB, Bilanca 1944, str 3–4.

²⁷ AS: MF LRS, fasc. 50, Dopis Privilegirane agrarne banke Šefu pokrajinske uprave.

²⁸ Zdenko Čepič: Agrarno in kmečko vprašanje v programih KPJ/ZKJ, Borec št. 10/1988, str. 936–948; Žarko Jovanović: KPJ prema seljaštvu 1919–1941, Beograd, 1984, 343 str.; Miroslav Stiplovšek: Programska in organizacijska prizadevanja slovenskih političnih strank za pridobitev kmečkih množic 1918–1920, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja št. 1–2/1974, str. 62.

²⁹ Edvard Kardelj: Zbrana dela 1, Ljubljana 1989, Delo pokrajinske organizacije v kmečkem in nacionalnem vprašanju, str. 289–313.

najvidnejše pisce kot so bili Ivan Bratko,³⁰ Jože Kerenčič³¹ in Janez Marentič³² lotili »znanstvenega« tolmačenja težkega položaja kmetov oziroma »razkrinkavanja izkoriščevalske narave kapitalizma«, kar naj bi bila sistemska lastnost tega družbenega reda. V tem okviru so posebej pozorno obdelovali položaj viničarjev,³³ ki je bil zelo podoben položaju mezdnih delavcev. Vendar v teh razpravah, med katerimi so nekatere napisane na zavidljivem nivoju,³⁴ niso prišli dalj od kritike aktualne družbene ureditve, izpostavljanje kmečkih gospodarskih tegob pa je bilo le v funkciji širjenja lastnega vpliva na podeželju, predvsem med malimi kmeti in viničarji. Tako ni presenetljivo, da so tudi kmečke dolgove umestili v širši okvir »izkoriščevalske narave« obstoječega družbenega in gospodarskega ustroja države; v mislih so imeli predvsem »banke in druge oderuhe« in so zato terjali črtanje vseh kmečkih dolgov ter dodelitev zemlje z vsem potrebnim inventarjem tistim, ki jo obdelujejo, in to brez kakršne koli odškodnine.³⁵

Po osvoboditvi dežele, ko so se komunisti dokopali do oblasti, se jim glede kmečkih dolgov tako ni zastavljala dilema kot pri zemljiški lastnini.³⁶ Neobremenjeni z ideološkimi razhajanja in dilemami so pohiteli in že oktobra 1945. izdali »Zakon o končni likvidaciji kmečkih dolgov«,³⁷ s katerim so brisali vse kmečke dolgove, na katere se je nanašala »Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov« iz septembra leta 1936, ki je uveljavila konverzijo dolgov in dolgo pričakovani začetek razdolzjevanja kmetov. Vendar si komunisti niso mogli kaj, da ne bi v ta proces vpletli tudi nekaj svojih poudarkov, kar je jasno razvidno iz nadaljevanja. Takoj so se odpisali vsi tisti dolgovi, katerih znižana vrednost ni presegala 5.000 starojugoslovanskih dinarjev na dolžnika. Ne glede na višino so črtali vse dolgove tistim kmetom, ki so aktivno sodelovali v narodnoosvobodilnem boju. Črtanja so bili deležni tudi v primeru, če je dolžnik oziroma član njegove družine (soproga, starši, otroci, vnuki, če so živeli skupaj do 6. 4. 1941) padel bodisi v narodnoosvobodilni borbi bodisi kot pripadnik jugoslovanske vojske ali kot civilna oseba v času od napada na Jugoslavijo pa do 18. aprila 1941. Nadalje so brisali dolgove tistim, ki so padli kot žrtve okupatorjevega terorja in njegovih domačih sodelavcev ali so bili v ujetništvu. V celoti so odpisali dolgove vsem, ki so med vojno utrpeli škodo v tolikšni meri, da dolga niso bili več sposobni poravnati, obenem pa so na tak ali drugačen način pomagali partizanskemu gibanju. Za druge, ki so tudi pomagali gibanju in utrpeli manjšo škodo, so predvideli le delno črtanje dolgov. Vsi ostali pred

³⁰ Navedli bomo le najvidnejši razpravi »Kmeti dolgovi« (Tehnika in gospodarstvo št. 5/1939 in št. 6/1940) in »Gibanje cen in naše kmetijstvo« (Obzorja 1938).

³¹ Serija člankov pod naslovom »Študij o naši vasi«, (Ljubljanski zvon 1936).

³² Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom, Ljubljana, 1957.

³³ Franjo Žgeč: Haloze, Sodobnost 1935; Vito Kraigher: Slovenski viničarji, Sodobnost 1939 in tudi Kerenčič v zgoraj citiranih člankih.

³⁴ Mislimo predvsem na razprave Ivana Bratka.

³⁵ J.B. Tito: Zbrana dela, knjiga 6, Program KPJ za vas, str. 114–118.

³⁶ O tem glej podrobneje Vera Kržišnik–Bukić: Seljaštvo u socializmu, Politika KPJ prema agrarnom i seljačkom pitanju na području Bosanske Krajine 1945–1948, Banja Luka, 1988, str. 77–96.

³⁷ Službeni list DFJ št. 89/1945, Zakon o konačnoj likvidaciji zemljihradničkih dugova, str. 945–946, (odslej Sl.l. DFJ št...).

vojno zadolženi kmetje pa so morali v času šestih mesecev po prejemu poziva plačati svoje dolgove brez kakršnih koli obresti. O tem, kdo je kmet in ali je upravičen do brisanja celotnega dolga ali samo dela, je odločal Okrajni ljudski odbor, ki je tudi pozival dolžnike na plačilo ostanka dolga.³⁸ Stare dolgove so preračunavali v razmerju 10 predvojnih jugoslovanskih dinarjev za 1 dinar DFJ.³⁹

Pregledovanje in obračunavanje terjatev, vendar ne samo tistih, ki so bile predmet predvojnne konverzije dolgov, so opravljali pri Zadrudni in kmetijski banki,⁴⁰ ki je v letu dni pripravila približno 30.000 obračunov.⁴¹ Vsak dolžnik ali upnik se je imel praviico pritožiti na tak obračun in na sklep okrajnega odbora o brisanju ali nebrisanju dolga. Pritožbo na obračun so morali pravni subjekti vložiti pri obračunski banki v dveh, fizične osebe pa v treh mesecih po sprejetju obračuna. Glede odločitve okrajnih odborov o znižanju ali brisanju dolga, ki so jih sprejemali, ko jim je banka dostavila obračune, pa so imeli posamezniki možnost pritožbe na republiško komisijo za likvidacijo kmečkih dolgov.

Zaradi precej nejasnih in širokih določil v zakonu, katere so od okraja do okraja različno razlagali, se je za mnoge slovenske kmete pričelo mučno dokazovanje o sodelovanju z osvobodilnim gibanjem in o višini škode, ki jim je še zagotavljala odpis vsaj dela dolga, če že ne vsega. Mnogi, zlasti na Štajerskem in Gorenjskem, so izkoristili inflacijske razmere in na poziv nemških oblasti v prvih mesecih leta 1945 v celoti ali v pretežni meri odplačali dolgove. Veliko kmetov ob plačilu ni dobilo pobotnic ali potrdil in jim zato pri Zadrudni in kmetijski banki niso priznali plačil ter so morali že odplačane dolgove ponovno plačati. Zaradi tega je imela republiška komisija za likvidacijo kmečkih dolgov, ki je izdajala končno veljavne odločitve, obilo dela z reševanjem zelo velikega števila pritožb s podeželja.⁴²

Po poldrugem letu so izdali še »Uredbo o likvidaciji poslov glede kmečkih dolgov«,⁴³ s katero so določili, da se vsi po 31. marcu plačani zneski kmečkih dolgov razdelijo na dva dela. Polovico so morali nakazati na račun proračunskih rezerv okrajnih ljudskih odborov, kjer je bil dolg plačan, polovica pa je pripadla zveznemu proračunu kot njegov izredni dohodek. Okrajna sodišča so morala takoj ekstabulirati oziroma brisati zastavno pravico v zemljiški knjigi tistih denarnih zavodov, ki jih je upoštevala predvojnna »Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov«, t.j. Privilegirane agrarne banke in njenih podružnic, raznih bank, hranilnic in kreditnih zadrug. Uredba je vse menice in druge zadolžnice, deponirane pri teh institucijah, razveljavila in ukazala komisijsko uničenje z zažigom.⁴⁴

³⁸ Ravno tam.

³⁹ Sl.l. št. 88/1945, Zakon o reguliranju predratnih obaveza, str. 937.

⁴⁰ Uradni list FLRJ št. 81/1946, Zakon o potrditvi in spremembi zakona o končni likvidaciji kmečkih dolgov, str. 997–998, (odslej Ur.l. FLRJ št...).

⁴¹ AS, Ministrstvo za provosodje LRS, 1946/III – 2204–3160, št. III/2847/46 – 4, (odslej AS: MP LRS,...).

⁴² A INZ, MF LRS, zavitek št. 17, Prošnje za likvidacijo kmečkih dolgov.

⁴³ Ur.l. FLRJ št. 33/1947, str. 395–396.

⁴⁴ Ravno tam.

Ekstabilizacije terjatev Privilegirane agrarne banke so bile v Sloveniji več ali manj knjižene do konca oktobra 1947. leta. Zatikalo se je pri nezaščitenih in neprevzetih terjatvah ter pri terjatvah, kjer Privilegirana agrarna banka ni izvršila intabilizacije oziroma knjiženje zastavne pravice, ker povojna obračunska banka ni zmogla sproti obračunavati in urejevati vseh zadev. Zaradi velikega števila ekstabilizacij (samo pri Agrarni banki okoli 30 tisoč) so se morala sodišča posebej organizirati. Pri delu so uporabili vse razpoložljive uslužbenke, ekstabilizacije pa so vnašali dva dni v tednu, da ne bi preveč trpelo redno delo. Mnogo sodišč ni imelo dovolj osebja in zato sploh niso mogli opraviti zaukazanega dela. Takim so dodelili uradnike z drugih sodišč, kjer so jih lahko pogrešali. Delo je le počasi napredovalo, ker je bilo potrebno poleg ekstabilizacije v glavnem vložku pregledati in vpisati izbris terjatve še v sovložkih, katerih je bilo zaradi razdrobljenih posesti precej, upoštevati pa so morali tudi poroke. Iz Celja so sporočali, da morajo eno terjatev ekstabilizirati v povprečno petih zemljiško knjižnih vložkih.⁴⁵

Glede terjatev predvojnih kmetijskih zadrug v Sloveniji, ki so ostale knjižene kljub določilom zgornje uredbe, ker jih ni prevzela Privilegirana agrarna banka, so v letu 1949 določili, da jih je potrebno brisati kot neobstoječe,⁴⁶ ker so v tem času že pričeli z likvidacijo teh zadrug. Kljub temu je na slovenskih kmetijah ostalo še precej zastavnih pravic, ki jih uredba iz leta 1936 ni zajemala in s tem tudi ne zakona iz 1945 in 1946 ter uredba iz leta 1947. Šlo je predvsem za zastavne pravice za plačilo raznovrstnih davkov, taks in kazni. S posebno uredbo so v istem letu kot za zadruge določili izbris vseh tovrstnih intabilizacij. Zastavne pravice za neporavnane zapuščinske ali darilne takse oziroma davke na dediščine in darila so okrajna sodišča lahko brisala le, če njihova vrednost po menjalnem tečaju ni presegala 100 dinarjev.⁴⁷ Toda zemljiška knjiga še vedno ni bila čista. Zato so z »Uredbo o izbrisu zastavne pravice za stare terjatve«⁴⁸ črtali vse tiste terjatve, ki so bile knjižene do 31. decembra 1920, ne glede na znesek. Za terjatve intabilizirane od tega datuma pa do 5. maja 1945, so določil izbris le v primeru, da preračunana vrednost ni presegala tisoč dinarjev. V slučaju, da se upnik z izbrisom ni strinjal, je moral o tem obvestiti sodišče do konca junija istega leta.⁴⁹ Čeprav v uredbi ni navedeno, na katere vrste terjatev se nanaša, po vpisih in izbrisih v zemljiško knjigo sklepamo, da je šlo za razne dolgove pri privatnikih in terjatve glede dednih odpravkov, dot in podobno.⁵⁰

Tako je bila razdolžitev slovenskih kmetov, ki se je pričela pred dobrim desetletjem, končana. Za to si ne morejo lastiti zasluge samo komunisti, saj moramo izrecno

⁴⁵ AS, MP LRS, Org.1947/54 – 87, 58/47.

⁴⁶ Uradni list LRS št. 39/1949, Uredba o izbrisu zastavne pravice za terjatve bivših kreditnih zadrug, str. 274, (odslej Ur.l. LRS, št...).

⁴⁷ Nav. delo, str. 273, Uredba o odpisu državnih terjatev, nastalih po finančnih predpisih veljavnih do osvoboditve, in o izbrisu zastavne pravice zanje.

⁴⁸ Ur.l. LRS št. 2/1952, str. 11–12.

⁴⁹ Ravno tam.

⁵⁰ Glej izbrise v zemljiških knjigah za katastrske občine Dol pri Ljubljani, Štepanja vas in Brezovica na Temelnjem sodišču v Ljubljani ter katastrske občine Sorica, Dolenčice in Godešič na škofjeloški enoti kranjskega Temelnjega sodišča.

poudariti, da bi se tudi brez njihovega posredovanja, glede na predvojni amortizacijski načrt, ki ga je predpisala »Uredba o likvidaciji kmečkih dolgov« iz leta 1936, končala v približno istem času. Obenem je tudi res, da so mnogi kmetje dejansko plačali manj, kot bi v drugačnih razmerah, mnogi pa po letu 1940 sploh niso več plačevali dolgov. Slovenski kmetje so tako v nov družbeni red, ki je do njih imel vse prej kot prizanesljiv odnos in ga je Dragan Veselinov slikovito označil kot »somrak kmetov«, ⁵¹ stopili dejansko brez dolgov, kar je bilo prvič v zadnjih stotih letih.

DIE ENTLASTUNG DER BÄUERLICHEN SCHULDEN IN SLOWENIEN VON DER BESATZUNG
BIS ZUM INFORMBÜRO
Zusammenfassung

Die Schulden waren ein Dauerbegleiter slowenischer Bauern im Jahrhundert kapitalistischer Entwicklung unseres Landes. Das erste Mal wurde ein rasches Wachstum der Bauerschulden bereits in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts vermerkt. Durch die Besserung der Wirtschaftslage der österreichischen Wirtschaft, die Strukturänderungen in der slowenischen Landwirtschaft, die Entwicklung der Kreditgenossenschaft und die große Auswanderung verloren die Schulden gegen das Ende des Jahrhunderts und in den Jahren bis zum ersten Weltkrieg an Bedeutung. Während und nach dem ersten Weltkrieg kam es aufgrund der Inflation automatisch zur Entlastung der Schulden slowenischer Bauern. Dies bedeutete jedoch nur eine kurze Ruhepause. Die Bauern hatten bald wieder große Schuldenberge, die größten in der zweiten Hälfte der Zwanziger Jahre. Mit dem Ausbruch der großen Wirtschaftskrise wurden die Bauernschulden zum grundlegendsten Wirtschaftsproblem, drohten sie doch wegen zahlreicher Repressionen das gesamte staatliche Finanzsystem lahmzulegen. Die Regierung führte im Jahre 1932 das Moratorium für Bauernschulden ein. Vier Jahre später begann man mit der Ausführung der Schuldenumbildung, um damit den Bauern zu helfen. Damit wurde die Schuldenabzahlung auf 12 Jahre verlängert. Gleichzeitig sollten die Geldinstitute saniert werden, weil die Zahlungsunfähigkeit große Schwierigkeiten in anderen Wirtschaftszweigen bewirkte. Bis zum zweiten Weltkrieg bezahlten die Bauern mehr oder minder erfolgreich regelmäßig die Annuitäten. In diesen Abschreibungsplan griff der zweite Weltkrieg ein. Trotz Besatzung blieben die Schuldner-Gläubiger Verhältnisse noch weiterhin in Geltung; die Besatzer teilten sich natürlich die Schuldner übereinstimmend mit dem besetzten Territorium. Nur auf dem Gebiet der italienischen »Provincia di Lubiana« bezahlten die Bauern die Schulden auf die gleiche Weise wie vor dem zweiten Weltkrieg auf unserem Boden; d.h., über die Steuerverwaltung der Privilegierten Agrarbank. Auf dem deutschen Besatzungsgebiet mußten die slowenischen Bauern Annuitäten auf Kosten der Schulden der Landes-Hypothekenanstalt in Graz und Klagenfurt zahlen. Diese Kriegs- und Inflationszeit nützten viele Bauern für die Begleichung der Gesamtschulden aus, falls ihnen dies die Verhältnisse zuließen. Nach der Befreiung des Landes und nach dem Einzug der Kommunisten an die Macht haben diese endgültig die Beseitigung der Bauernschulden aus der Zeit vor dem Kriege durchgeführt, was in hinsicht auf den Abschreibungsplan zur Abzahlung der Bauerschulden aus dem Jahre 1936, der das Ende der Schuldenentlastung im Jahre 1948 voraussah, auf jeden Fall geschehen würde.

---

⁵¹ Sumrak seljaštva, Ekonomika, Beograd 1987, 282 str.

Vida Deželak-Barič

Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega upora leta 1941*

Poudarjan protifašizem partijske politike in akcije druge polovice tridesetih let, prekinjen z za partijo mučnim obdobjem po sklenitvi pakta Hitler-Stalin, in ponovno aktualiziran na peti državni konferenci KPJ oktobra 1940, je KPS kot integralni del centralistično urejene in vodene KPJ, najbolj neposredno udejanila z odločitvijo in njej sledečo organizacijo oboroženega upora po okupaciji in razkosanju Jugoslavije oziroma Slovenije.¹

Po kapitulaciji jugoslovanske vojske, v katero se je ob nacifašističnem napadu na Jugoslavijo skušal vključiti ob širši akciji zbiranja prostovoljcev velik del članov KPS, za kar je bilo slovensko partijsko vodstvo s strani CK KPJ kasneje kritizirano,² ter po neuspešnem poskusu, da dobi tudi KPS svojega predstavnika v Narodnem svetu, ustanovljenem 6. aprila 1941 iz predstavnikov slovenskih političnih strank, se je KPS odločila za samostojno akcijo.³

Rezultat te odločitve je ustanovitev Protiimperialistične, kasnejše Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki se je z razvojem potrdila kot pomembna opora izvajanju oboroženega upora. Ob definiciji strateškega cilja osvobodilnega boja, ki ga je CK KPS formuliral v letaku že konec aprila 1941, vrhovni plenum pa v »Geslih našega osvobodilnega boja« sredi junija 1941, je KPS želela ustvariti čim širšo vsenarodno organizacijo, ne oziraje se na okupacijske meje in meje, ki so po prvi svetovni vojni razdelile slovenski narod.⁴

Z zastavljeno, na začetku omejeno koncentracijo sil, pripravljenih na odpor, ki sprva ni bil jasno definiran niti glede oblike niti časovne opredelitve, je bila dosežena predvsem načelna odločitev o zoperstavljenju okupatorju. Zanj se je vodstvo KPJ praktično odločilo neposredno po napadu na Jugoslavijo, kar je zavezovalo tudi KPS,

* Zaradi agresije JLA na Slovenijo nepredstavljen referat, pripravljen za znanstveno posvetovanje »Jugoslavije u drugom svetskom ratu 1941. godine« v Beogradu 1. in 2. 7. 1991.

¹ Alenka Nedog, Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji, Ljubljana 1978; France Filipič, Vinje - III. konferenca Komunistične partije Slovenije, Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 59. zvezek, Ljubljana 1987; Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije, Ljubljana 1986, str. 150-155.

² Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, knjiga 1, Ljubljana 1960, str. 47, 48; Viktor Stoper, Člani CK med prostovoljci, Ljubljana v ilegali, knjiga 1, Ljubljana 1960; Janez Vipotnik, Prostovoljci, Ljubljana v ilegali, knjiga 1; Josip Broz Tito - Zbrana dela, knjiga 7, Ljubljana 1981, dokument »Posvetovanje Komunistične partije Jugoslavije«, zlasti str. 36.

³ Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB, knjiga 1, str. 48, 49.

⁴ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dok. 6 in 10; France Škerl, Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja, Zgodovinski časopis, V, Ljubljana 1951.

saj je politbiro CK KPJ že na seji 10. 4. 1941 sklenil, da je treba v primeru razkroja države organizirati in nadaljevati oboroženi boj ter formira vojni komite pri CK KPJ.⁵

Do konkretizacije te odločitve je partija prehodila določeno pot, determinirano z notranjo in zunanjo vojaškopolično situacijo, v smislu stopnjevanja priprav na oboroženo vstajo. V tem procesu je v jugoslovanskem okviru pomembno majsko posvetovanje CK KPJ v Zagrebu,⁶ v slovenskem pa partijska konferenca KPS 1. in 2. junija 1941 v Ljubljani, ki jo je organiziral CK KPS s predstavniki večine okrožnih komitejev KPS – vseh udeležencev naj bi bilo okoli 30. Naloga ljubljanske partijske konference je bila aplikacija ocen in sklepov majskega posveta v slovenskem prostoru in slovenskih razmerah in pomeni že zelo konkretno organizacijsko-politično pripravo na oboroženo vstajo. Konferenca je ob pričakovanju skorajšnjega spopada med Nemčijo in Sovjetsko zvezo sprejela sklepe o ustanavljanju vojaških komitejev (zadolženi za načrtno zbiranje orožja, opreme, živil), dala navodila za sabotaže in diverzantske akcije, za obveščevalno dejavnost, na političnem področju pa poudarila predvsem izgradnjo frontne organizacije.⁷

Priprave na vstajo in kasneje njeno usmerjanje tečejo poslej izrazito večsmerno: v izgradnjo mreže Osvobodilne fronte kot pomembne politične, materialne in kadrovske osnove oboroženih enot, v načrtno ustanavljanje vojaških komitejev in njim sledenih partizanskih enot, v izpopolnjevanje že obstoječe organizacijske sheme KPS, v razvijanje propagandne dejavnosti, ki naj prvenstveno dviga narodno zavest itd.

Vsa ta prizadevanja potekajo v medsebojni soodvisnosti in omogočajo partiji ob njeni pobudniški in organizatorični vlogi ter ob brezkompromisni pripravljenosti večine članstva KPS za največje angažiranje, da postane hegemon celotnega dogajanja že na samem začetku. Predpogoj zavzetja takšne pozicije je ležal v dokaj sistematično razpredeni mreži partijskih organizacij po celotni Sloveniji, ki so ob začetku vojne štejele okoli 1280 članov, v regulaciji notranjega partijskega življenja z načelom demokratičnega centralizma in partijske discipline ter nenazadnje v antropologiji takratnih komunistov.⁸

Gledano z ožjega vidika, to je v smislu neposrednih ukrepov v teku priprav na oboroženi boj, so vsekakor pomembno mesto zavzemale vojaške komisije oziroma komiteji, za katere je značilno, da so bili kadrovsko in tudi sicer najtesneje povezani z ustrežajočimi partijskimi forumi. Pri CK KPS je bila takšna komisija ustanovljena leta 1940 in je imela nalogo delovati v jugoslovanski vojski, opozarjati na rastočo fašistično napadalnost ter peto kolono. Komisijo je najprej vodil dr. Aleš Bebler, ob pripravah na vstajo je njenjo vodstvo prevzel sekretar CK KPS Franc Leskošek, člani pa so

⁵ Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije, str. 156; Josip Broz Tito–Zbrana dela, knjiga 6, proglas »Narodi Jugoslavije«, str. 185–187.

⁶ Zgodovina Zveze komunistov Jugoslavije, str. 163–165.

⁷ AS, referat KPS–ZKS, spomini, fasc. 5, izjave Mihe Marinka, Franca Leskoška in dr. Aleša Beblerja; Tomo Brejc, Iz naroda hlapcev – v narod junakov, Borec 1951, str. 214–218; Marija Ivančič, V hiši ob Gradaščici, Ljubljana v ilegali, knjiga 1, str. 245, 246.

⁸ Vida Deželak–Barič, Organizacijski razvoj Komunistične partije Slovenije 1941–1943, magistrska naloga, Ljubljana 1985.

takrat bili: dr. Aleš Bebler, Stane Žagar, Tone Dolinšek, Slavko Židanek, Miloš Zidanšek, Tone Šušteršič in Dušan Bravničar.⁹

Po razpadu jugoslovanske vojske so začeli v skladu s sklepi majskega posvetovanja organizirati vojaške komiteje¹⁰ tudi na nižji, pokrajinski in okrožni ravni. Na Gorenjskem naj bi jih začeli ustanovljati že v maju, drugje pa v juniju, torej po ljubljanski partijski konferenci.

Na Gorenjskem sta vojaške komiteje v vseh treh obstoječih okrožjih organizirala Lojze Kebe in Tomo Brejc, kamor ju je CK KPS poslal maja 1941 kot inštruktorja, ker Gorenjska v tem času še ni imela pokrajinskega partijskega vodstva. V vojaški komite kranjskega partijskega okrožja so bili vključeni Franc Vodopivec, Franc Mrak, Anton Nartnik, Rudi Papež in Jože Janežič, v jeseniški vojaški komite Jože Gregorčič, Polde Stražišar, Ivan Bertoncely, Alojz Hrovat in Jože Ažman, v kamniški pa dr. Marijan Dermastia, Anton Šturm in Stane Žerovnik. Junija so ustanovili še pokrajinski vojaški komite, ki je koordiniral delo okrožnih komitejev in usmerjal izvajanje direktiv CK KPS oziroma vojaškopolitičnega vodstva za organiziranje vstaje. Sestavljali so ga član CK KPS Stane Žagar, Lojze Kebe in Tomo Brejc.¹¹

Gorenjske vojaške komiteje so sestavljali sami člani partije, in še to izključno tisti, ki so imeli za sabo že sorazmerno dolgo dobo partijskega delovanja in opravljali vidnejše partijske funkcije (npr. vsi trije člani pokrajinskega komiteja). Med člani okrožnih vojaških komitejev so prevladovali člani okrožnih komitejev KPS.¹²

Tudi na Štajerskem so ustanovili pokrajinski in okrožne vojaške komiteje, vendar ni mogoče vseh zanesljivo rekonstruirati. Pokrajinskega so ustanovili na dan napada Nemčije na Sovjetsko zvezo, vodil ga je član CK KPS Miloš Zidanšek, kot člani pa se pojavljajo Boris Čizmek, Vilko Šlander, Zvonko Sagadin, Radmilo Papič, Ivan Plasčan, sekretar pokrajinskega komiteja KPS Slavko Šlander in Rudi Svenšek.¹³ Ne glede na njegovo dejansko sestavo, so to imena iz kroga vidnih štajerskih komunistov.

Isti dan kot pokrajinskega so ustanovili tudi vojaški komite za mariborsko okrožje. Vodil ga je Blaž Röck, člana sta bila Boris Čizmek in Martin Greif.¹⁴ V prujskem

⁹ Miroslav Luštek, O delu glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v letu 1941, Ljubljana v ilegali, knjiga 2, Ljubljana 1961, str. 74; Zdravko Klanjšček s soavtorji, Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945, Ljubljana 1978, str. 85, 86.

¹⁰ V povojnih spominih najdemo večkrat tudi izraz »vojnorevolucionarni komite«, vendar nekateri akterji takratnega dogajanja menijo (Vida Tomšič, Sergej Kraigher, Viktor Stopar - izjave leta 1982), da so takrat govorili o »vojaških komitejih«, pridevek »revolucionaren« pa da je iz povojnega časa ter dodajajo, da bi bil izraz »revolucionaren« za takratne razmere neustrezen oziroma sektaški.

¹¹ Gorenjska v borbi za svobodo, knjiga 1, Kranj 1959, str. 21, 22; Ivan Križnar, Vstaja in začetki NOB na Gorenjskem, Borec 1971, št. 6-7; Ivan Bertoncely-Johan, Ob 20. obletnici vstaje na Gorenjskem, Gorenjska v borbi za svobodo, knjiga 5, Kranj 1961.

¹² Vida Deželak-Barič, Organizacijski razvoj Komunistične partije Slovenije na Gorenjskem od pomladi 1941 do jeseni 1943, Prispevki za novejšo zgodovino, XXVI, Ljubljana 1986, str. 66-70.

¹³ Stane Semič-Daki, Lojze Vršnik, Pregled enot narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji in njihovega poveljniškega kadra 1941-1945, Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS, II, 1958, str. 241; France Filipič, Pohorski bataljon, Ljubljana, 1979, str. 49; A INZ, Boris Čizmek-Bor, Pokrajinski vojno revolucionarni komite za Štajersko; Muzej narodne osvoboditve Maribor, zapisnik o razgovoru z Borisom Čizmekom 1. 10. 1960, 607 A.

¹⁴ A INZ, Boris Čizmek-Bor, Pokrajinski vojno revolucionarni komite za Štajersko.

okrožju so vojaški komite ustanovili že po napadu na Sovjetsko zvezo, ko je prišel v Ptuj Miloš Zidanšek in naročil okrožnemu komiteju KPS, naj nemudoma ustanovi vojaški komite, vendar so ga razumeli tako, da se OK KPS samo preimenuje v vojaškega. Enako je bilo v okrožju Savinjska dolina.¹⁵ V Šaleški dolini so prav tako ustanovili vojaški komite, ki ga je verjetno vodil edini član mestnega komiteja KPS, ki ni bil aretiran, Franc Skornšek.¹⁶ Edino ustanovitev vojaškega komiteja celjskega okrožja izbija iz časovnega okvira ustanavljanj tovrstnih organov. Tam naj bi ga ustanovili že konec aprila 1941, točna sestava ni znana, med udeleženci ustanovnega sestanka pa se navajajo Peter Stante, Milan Boršič, Tone Grčar, Ivan Plaskan.¹⁷ V revirskem okrožju so komite ustanovili po junijskem partijskem posvetovanju. Vodil ga je Lojze Hohkraut, člana sta bila Fric Keršič in Jože Umek.¹⁸ V Prekmurju so »aksijski odbor« sestavljali Štefan Kovač, Vinko Megla in Štefan Horvat.¹⁹ Za dve okrožji, ki sta še spadali pod pokrajinski komite KPS za Štajersko, to je za brežiško in mežiško, podatkov o obstoju vojaških komitejev ni.

Na italijanskem zasedbenem območju, to je na Dolenjskem in Notranjskem z Ljubljano, pokrajinskega vojaškega komiteja ni bilo (pa tudi pokrajinskega partijskega vodstva ne) in je osrednje vojaškopolitično vodstvo z okrožji vzdrževalo direktne zveze. Okrožna vojaška komiteja so ustanovili samo v novomeškem in ljubljanskem partijskem okrožju. Novomeškega so ustanovili 22. 6. 1941, vanj so vključili tri člane OK KPS Novo mesto - Dušana Jereba, Sreča Prežlja in Nika Šiliha, katerim so še določili tri namestnike iz vrst KPS.²⁰ Ljubljanski vojaški komite, kasneje so ga imenovali tudi mobilizacijska komisija, so prav tako ustanovili v juniju. Vodil ga je Tone Dolinšek s članom Viktorjem Stoparjem ter Francem Ravbarjem, ki ga je kasneje zamenjal Ivan Kavčič.²¹

Za posebno obliko organizacije se je odločil belokranjski OK KPS, ki formalno ni ustanovil vojaškega komiteja, je pa v začetku junija imenoval vojaškega referenta Toneta Maleriča, katerega je odlikovala organizatorska sposobnost. Malerič je bil sicer član KPS, ni pa bil član OK KPS.²² Za kočevsko okrožje, ki je v tem času vendarle imelo že daljšo tradicijo, podatkov o vojaškem komiteju ni, za ostala območja Dolenjske (predel Grosuplje-Stična) in za Notranjsko pa teh organov niso ustanavljali verjetno iz razloga, ker je bila tamkajšnja partijska organizacija in z njo povezano usta-

¹⁵ MNOM, izjavi Zvonka Sagadina in Rudija Cilenška 1. 10. 1960, 607 A; Sestavo obeh OK KPS glej v: Vida Deželak-Barič, Razvoj Komunistične partije Slovenije na Štajerskem v letih 1941-1943 s stališča njene organiziranosti, Prispevki za novejšo zgodovino, XXVII, Ljubljana 1987, str. 112-114; France Filipič, Prvi pohorski partizani, Maribor 1965, str. 109.

¹⁶ Milan Ževart, Narodnoosvobodilni boj v Šaleški dolini, Ljubljana 1977, str. 172.

¹⁷ Lojze Požun, Celjska partizanska četa in njeno obdobje, Celje 1976, str. 33, 44.

¹⁸ Lojze Požun, Trbovlje v NOB 1941-1942, Trbovlje 1986, str. 134.

¹⁹ Ferdo Godina, Prekmurje 1941-1945, Murska Sobota 1980, str. 67, 77.

²⁰ Terezija Traven, Novomeška partizanska četa, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem in v Beli krajini, Novo mesto 1989, str. 15, 55, 56.

²¹ Miroslav Luštek, O delu glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v letu 1941, str. 79.

²² Radko Polič, Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 19.

navljanje okrožij šele v začetni fazi formiranja in so vlogo vojaških komitejev v organiziranju vstaje prevzeli partijski forumi sami.²³

Rekonstrukcija vojaških komitejev kaže, da so le-ti bili sestavljeni izključno iz članov KPS, večinoma do tedaj že zelo uveljavljenih v komunističnem gibanju in da so se vojaški komiteji v kadrovskem pogledu izrazito prepletali z adekvatnimi partijskimi komiteji. Prav zaradi tega jim ne moremo pripisati vseodločujoče, samo na njih omejene vloge pri organiziranju vstaje, saj je že njihova kadrovska sestava zahtevala neločljivo povezano delovanje vojaških in partijskih komitejev. Pa tudi zato ne, ker vojaški komiteji niso bili sestavljeni po kakšnih strožjih strokovnih kriterijih v smislu usposobljenosti članov v vojaških zadevah. Glede na to, da so bili sestavljeni iz članov z že nekoliko daljšim partijskim stažem, lahko sklepamo, da je večina od njih že odslužila vojaški rok, si tam pridobila osnovno znanje, to pa je bilo tudi vse. Bolj kot strokovni, čeprav ta ni bil povsem zanemarjen, je torej prevladal politični kriterij.

Izbira kadrov za vojaške komisije po kriteriju pripadnosti KPS govori o tem, da je priprave na oboroženi boj KPS zastavila kot notranjo partijsko nalogo. V tem kontekstu je pomembno dejstvo, da sodi ustanavljanje vojaških komitejev v čas po aprilu 1941, torej že po ustanovitvi vendarle pluralno zasnovane Protiimperialistične fronte, pa v njih niso vključevali predstavnikov skupin izven KPS.

Zamisel in njeno uresničevanje o ustanavljanju vojaških komitejev je pomembna tudi s stališča natančnega fiksiranja časa, kdaj KPS preide od načelne odločitve za uporabo zelo konkretnim potezam. Načrtno ustanavljanje vojaških komitejev vsekakor sodi mednje, saj so le-ti pospeševali bolj organizirano zbiranje vojaškega materiala, dodatno vzbujali psihozo pripravljenosti na odločilni trenutek, preko komitejev se je oblikovalo jedro poveljniškega kadra bodočih partizanskih enot, pripravljali so se provizorični sezname bodočih borcev itd. Ugotovljeni tempo njihovih ustanavljanj govori, da so se tovrstne priprave koncentrirale predvsem v juniju, delno pred in delno ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo.

Načrtni pristop KPS v pripravah in nato izvajanje vstaje potrjuje tudi siceršnja razvejana politično-organizacijska dejavnost, ki se je manifestirala v številnih partijskih posvetih in stikih članov CK KPS, njegovega vojaškega komiteja oziroma glavnega poveljstva ter inštruktorjev, ki so odhajali na teren, preverjali najprej izvajanje sklepov junijske partijske konference, po dokončnem sklepu iz srede julija 1941 o pričetku vstaje pa direktno usmerjali vojaško-politično aktivnost.²⁴ Naj tu omenimo samo nekatere. Dr. Aleš Bebler obide junija okrožja Ljubljanske pokrajine in nato odide na Štajersko, kjer se sestane s tamkajšnjim pokrajinskim vodstvom in prvimi ilegalnimi skupinami na celjsko-trboveljskem območju.²⁵ Julija odide na mariborsko in celjsko območje član CK KPS in takratni politični komisar glavnega poveljstva, Miha

²³ V notranjskem npr. član OK KPS Janez Hribar. Glej: Tone Kebe, Priprave in začetki vstaje na Cerkljskem in Rakovškem, Notranjski listi, II, Cerknica 1981, str. 28.

²⁴ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941-1945, str. 99.

²⁵ Aleš Bebler, Spomini na prvo partizansko leto, Ljubljana v ilegali, knjiga 2, str. 101; Aleš Bebler, Čez drn in strn, Koper 1981, str. 86, 87.

Marinko.²⁶ V začetku julija se na Gorenjskem Kebetu in Breclju pridruži član CK KPS in glavnega poveljstva Stane Žagar in 20. julija organizira širši partijski posvet na Jelovici.²⁷ Za Notranjsko imenuje CK KPS v juniju dva inštruktorja – Ivana Novaka in Franceta Popita, isti mesec se tam zadržujeta Boris Ziherl in član CK KPS Tone Dolinšek.²⁸ Za severni predel Dolenjske je imenovan inštruktor CK KPS Dolfe Jakhel in za Belo krajino Tone Šušteršič. Na Dolenjsko sta poslana član kmečke komisije CK KPS Lado Kozak in Boris Ziherl, oktobra se tam ponovno zadržuje dr. Bebler itd.²⁹ Intenzivne povezave tečejo tudi v obratni smeri, ko prihajajo partijski funkcionarji na poročanje v Ljubljano in tu prejemajo navodila. Za Primorsko ustanovijo posebno, ti. primorsko komisijo pod vodstvom organizacijskega sekretarja CK KPS Toneta Tomšiča, katere naloga je zaradi specifičnih tamkajšnjih razmer predvsem utrjevanje zvez med Primorsko in matico ter pošiljanje aktivistov na Primorsko, da bi sploh bilo mogoče pričeti z organiziranim delom.³⁰

Komunisti so se s konkretnim organizacijsko-političnim delom potrjevali kot vodilna sila, čeprav je opazna tudi dejavnost drugih skupin (v imenu krščanskih socialistov gre npr. na Štajersko Stane Kovač, na Notranjsko dr. Marjan Breclj, v imenu sokolov na Dolenjsko Josip Rus, Franjo Lubej na Notranjsko), vendar v manjši meri in predvsem v interesu izgradnje organizacij Osvobodilne fronte, medtem ko so komunisti k akciji pristopali večsmerno.

Ker je KPS kljub okupaciji in razkosanju slovenskega teritorija uspelo ohraniti ali na novo vzpostavljati zveze med centrom in terenom, s čimer je bila vzdrževana enotnost stranke ter omogočena kolikor toliko redna komunikacija, ko so partijski forumi večino članstva vendarle imeli v pregledu, ko je z bistveno spremenjenimi razmerami ob napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo nastopil za partijo ugoden, a hkrati nujen trenutek, da preide v oborožen upor, je partija bila usposobljena in primorana aktivirati velik del svojega članstva. Ugodnost trenutka je opredeljevala globalna sprememba vojaškolitičnega položaja, na ta mejnik je partija vezala priprave in ne nazadnje, v tem času so postali cilji okupatorja, predvsem nemškega, že splošno prepoznavni, zaradi česar je KPS upravičeno računala na podporo in odzivnost širših slojev prebivalstva.³¹ Na drugi strani ne gre spregledati dejstva, da so komunisti s to svetovno zarezo postali najbolj ogrožena politična skupina kot celota.

Če do tega časa odnosa okupatorja do komunistov ne obeležuje neka izrazita presija in če na drugi strani zaradi tega med nekaterimi komunisti ni bil razčiščen od-

²⁶ Miha Marinko, *Moji spomini*, Ljubljana 1974, str. 246–251.

²⁷ Tomo Brejc, *Priprave na vstajo*, Kamniški zbornik, VII, 1961, str. 15–17; Ivan Križnar, Mali Gregorjevec, *Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem*, 57. zvezek, Ljubljana 1986.

²⁸ AS, referat KPS-ZKS, spomini, fasc. 32: France Popit, Ivan Novak, Notranjska 1934–1941; Franc Pasetta, *Nastanek in delovanje Borovniške čete v letu 1941*, Notranjski listi, III, Cerknica 1986, str. 232.

²⁹ Radko Polič, *Čudežna pomlad*, Ljubljana 1979, str. 16, 18, 21, 22; Terezija Traven, *Novomeška partizanska četa*, str. 11.

³⁰ Alenka Nedog, *Tone Tomšič*, Ljubljana 1980, str. 274, 275.

³¹ Razprava ne posega v dilemo prioritete ciljev KPS v danem trenutku v smislu njenih narodnoosvobodilnih ali revolucionarnih interesov, kar je med drugim obravnaval tudi znanstveni posvet maja 1991 v

nos do okupatorja, so sedaj razmerja postala jasna. Pred pritegnitvijo Sovjetske zveze v svetovni spopad so okupatorjevi represivni ukrepi (aretacije) res zajeli tudi nekaj komunistov, toda predvsem zaradi v preteklosti izpričane njihove narodne zavednosti in ne zaradi pripadnosti komunizmu. Številni med njimi so še naprej ostali na svojih domovih in v službah. Ko so nemške okupacijske oblasti v svoji propagandi v začetnem obdobju celo razglašale, da sta nacionalni in sovjetski socializem pravzaprav slična družbena reda, so npr. v Trbovljah ob odpravljanju brezposelnosti nemške oblasti zaposlile vse tiste rudarje, ki jih je TPD odpustila v času stavk in mezdnih gibanj in pri tem niso zapostavljale komunistov.³²

Takšen odnos je pri nekaterih komunistih ustvarjal varljivo upanje, da bodo tudi v razmerah okupacije, a hkratne veljavnosti pakta Hitler–Stalin, lahko javno delovali. Zaradi tega oziroma zaradi razširjene nekonspirativnosti jih je bilo nekaj aretiranih že pred 22. 6. 1941 – v Ljubljani celo večja skupina, v kateri sta bila tudi člana CK KPS Boris Kraigher in Vida Tomšič, na Gorenjskem član CK KPS Vencelj Perko, v Trbovljah član CK KPS Franc Salamon itd. O tem problemu so med drugim razpravljali na junijski partijski konferenci in izrekli kritiko posameznim gorenjskim in štajerskim komunistom, med ljubljanskimi pa še posebej Borisu Kraigherju, ki je bil med tem že izpuščen.³³

V prvih mesecih okupacije se je za ilegalno odločalo relativno malo komunistov,³⁴ ob njih pa je živel še del članstva v polilegalnih razmerah. Šele napad na Sovjetsko zvezo sproži množične prehode komunistov v ilegalno in iz njih nastajajo borbene skupine kot jedra bodočih partizanskih čet. CK KPS je v proglasu iz 22. 6. 1941, v katerem poziva na oboroženi boj, članstvo neposredno posvaril in zadolžil: »Komunisti! Proti vam bo naperjen glavni udarec fašističnega sovražnika, najtežji delež borbe leži na vaših plečih!« V takšnem smislu je komuniste pozval tudi letak CK KPJ z dne 12. 7. 1941.³⁵ Iz obeh dokumentov veje prepričanje v moč Sovjetske zveze oziroma Rdeče armade ter vera v skorajšnji konec vojne. Takšno prepričanje je bilo takrat precej razširjeno (ne samo med komunisti), na marsikoga je delovalo mobilizacijsko v smislu lažje opredelitve za oboroženi boj in se ni uporabljalo samo v propagandne namene (povzdigovanje vloge Sovjetske zveze), čeprav tega vidika tudi ne gre zanemarjati.³⁶

Zaradi bistveno ogroženega položaja komunistov po preobratu 22. 6. 1941 je razumljivo, da so se za odhod v ilegalno ter za oboroženi boj najlažje odločali prav komu-

Ljubljani. Več o tem vprašanju sta razpravljala akademik dr. Janko Pleterski in mag. Bojan Godeša. Glej zbornik s tega posveta »Slovenski upor 1941«, Ljubljana 1991.

³² Lojze Požun, Trbovlje v NOB 1941–1942, str. 27, 28.

³³ AS, referat KPS–ZKS, spomini, fasc. 5, izjava Mihe Marinka; Miroslav Luštek, Kronološki pregled dogodkov v Ljubljani v letu 1941, Ljubljana v ilegali, knjiga 1, str. 277, 279; Viktor Stopar, izjava leta 1982.

³⁴ Na Gorenjskem jih je pred napadom na Sovjetsko zvezo stopilo v ilegalno 13, na Štajerskem 23, na italijanskem okupacijskem ozemlju pa nekaj deset. Ivan Križnar, Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, Slovenija – paralele 1975, št. 43, str. 35.

³⁵ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, dok. 11, 14.

³⁶ Za takratno razpoloženje je ilustrativen npr. dogodek na sestanku blejskih mladincev, povezanih z jeseniško partijsko organizacijo, na katerem so se celo sprli, ker so nekateri po napadu na Sovjetsko zvezo menili, da bo vojna trajala 14 dni, drugi pa, da se bo vseeno zavlekla na 3–4 tedne. Bled v borbi za svobodo, Krajevni odbor ZB NOV Bled, str. 24.

nisti, medtem ko so se nekomunisti praviloma težje odločali. Faktor ogroženosti je bil vsekakor pomemben dejavnik v formiranju uporniških skupin in čet, ki zaradi tega ne nastajajo izključno načrtno ampak tudi spontano. Takšne razmere so delno avtomatično ustvarjale komunistično večino v partizanskih enotah, zlasti v začetni fazi, enako pomembni pa so bili tudi drugi vzvodi, preko katerih so se komunisti rekrutirali v enote: ob načrtnem organiziranju vstaje s strani KPS je del kadra odšel vanje po partijski direktivi, del samoiniciativno, pri posameznikih pa je bilo potrebno uporabiti tudi institut partijske discipline. Med politično organiziranimi posamezniki je bilo med slovenskimi partizani v prvem letu upora daleč največ komunistov – okoli 39% (približno toliko borcev je bilo pred vojno politično neorganiziranih). Do začetka avgusta, torej neposredno po pričetku vstaje, je njihov delež na Gorenjskem znašal do bro polovico borcev, na Štajerskem pa celo 84%.³⁷

Kakor velja širše, velja tudi za del članov KPS, da se je težko odločal za vstop v partizanske enote, kar je še posebej opazno v Ljubljanski pokrajini, tj. na italijanskem zasedbenem območju, kjer je bil okupacijski sistem manj rigorozen od nemškega in je kot tak dodatno oteževal odločanje za oboroženi boj, kar je imelo za posledico počasnejše nastajanje partizanskih enot v začetni fazi ravno v določenih predelih Ljubljanske pokrajine. Posamezne partijske organizacije so zaradi tega bile s strani vodstva označene kot oportunistične, tekom poletja in jeseni je sledilo preverjanje članstva tudi ob asistenci CK KPS in sledile so celo izključitve.³⁸

V tej smeri je zgovoren direktivni članek »Razširimo in učvrstimo partijske organizacije«, objavljen v Delu št. 2 avgusta 1941, v katerem je bilo partijsko vodstvo očitno primorano to vprašanje posebej zaostriti. Ob konstataciji, da mora biti v danih razmerah vsak komunist »voditelj množic in obenem vojak s puško v rokah«, da je potrebno med partizanske borce pošiljati sposobne partijske kadre, ki bodo »duša partizanskih³⁹ čet«, je posebej zabičalo, da vojno stanje zahteva od vseh članov partije »brezpogojno vojaško disciplino«, da je treba načela demokratičnega centralizma nujno prilagoditi vojnim razmeram in da se izdaja ter sabotaza v delu partije, kar se je v preteklosti kaznovalo z izključitvijo iz partije, »danes kaznuje s smrtjo«. Hkrati članek obvešča, da proces »čiščenja« partije že poteka. Pri tem so mišljene izključitve, saj v

³⁷ Ivan Križnar, Socialna in politična pripadnost slovenskih partizanov v letu 1941, str. 44.

³⁸ Ta proces je zajel tudi sam vrh partije. Tako so julija 1941 izključili iz partije Rudija Zupanca (gotovo je bil kandidat, morda pa član CK KPS) iz novomeškega okrožja kot eksemplarični primer obsodbe kakršnega koli omahovanja glede izpolnjevanja osnovnih političnih in vojaških nalog (AS, referat KPS-ZKS, spomini, fasc. 23, Viktor Avbelj, Nekaj ugotovitev in podatkov o organizaciji in delu komunistične partije bivšega novomeškega okrožja v letih 1941–1942, str. 16). Do množičnejših izključevanj je prihajalo jeseni in proti koncu leta 1941, ko so partizanske enote doživele nekaj težkih izgub. Zato se je med borci pojavljala deprimiranost in težko je bilo pridobiti nove. Takrat so izključili člana CK KPS Vencija Perka (AS, referat KPS-ZKS, mapa življenjepisa V. Perka), množično pa v novomeškem in belokranjskem okrožju (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, dok. 98, str. 244, 245, 250, 251).

³⁹ Tako je natisnjeno v izvornem natisu »Dela« (A INZ, fond tisk med NOB), medtem, ko ponatis iz leta 1947 to besedo popravlja v »partijskih«!

tem času strožjih ukrepov ne zasledimo. Dalje je poudarjena še zahteva po vzdrževanju avtoritete⁴⁰ vodstev.

Izrazit primer, kako težak je bil ponekje prehod v oboroženi boj tudi za komuniste, predstavlja dogajanje v novomeškem okrožju poleti 1941, kjer se je OF zgledno razvijala, partizanske enote pa nikakor niso mogli ustanoviti. Tamkajšnji OK KPS je na sestanku 22. 6. 1941 sprejel sklep, naj se kompromitirani komunisti umaknejo v ilegalo, prično s sabotажami in drugimi oboroženimi akcijami in da se takoj organizira zbirališče, kamor bi se aktivisti zatekli pred morebitnimi aretacijami. Tega so dejansko organizirali na Frati, kjer se je začelo oblikovati jedro Novomeške čete, ki ga je precej časa sestavljala maloštevilčna skupina, medtem ko so drugi komunisti odlašali z odhodom. Med delom komunistov so se pojavili pomisleki v smotrnost takojšnjega oboroženega boja, še zlasti proti italijanskemu okupatorju, ki je med drugim dal zatočišče številnim beguncem iz nemškega okupacijskega območja. Tudi na sestanku sredi julija OK KPS ni uspel prepričati komunistov za odhod v oboroženo skupino, tako da je moral intervenirati celo Miha Marinko in s svojo avtoriteto zastaviti vprašanje discipline. S tem so v novomeški partijski organizaciji načelno razčistili s pojavom ti. »oportunizma«, toda problem počasnega prehajanja med borce je obstajal še naprej.⁴¹ Tu se torej vprašanje oboroženega upora ni toliko postavljalo kot vojaško vprašanje, temveč kot prvovrstno politično vprašanje. Problem počasne številčne krepitve in akcijske neučinkovitosti že obstoječih enot je konec avgusta 1941 reševal širši partijski sestanek dolenskih komunistov na Jordankalu pri Mirni Peči, ki sta se ga udeležila tudi člana CK KPS Tone Tomšič in Boris Kidrič.⁴²

Konkreten potek organizacijskih prizadevanj v zvezi z ustanavljanjem prvih partizanskih enot in njihovega delovanja kaže izrazito vodstveno vlogo KPS, vlogo, ki je bila usmerjana, koordinirana in kontrolirana preko piramidalne zgradbe KPS, od CK KPS, ki je izvajal sklepe CK KPJ, preko pokrajinskih in okrožnih partijskih forumov do osnovnih organizacij, vendar je na izvedbeni ravni bila odločujoča vloga okrožnih komitejev in njim pripadajočim vojaških komitejev. Tu je bilo stičišče navodil in direktiv nadrejenih forumov, nakar so se partijski delavci z okrožne ravni osebno angažirali za njihovo neposredno izvajanje.⁴³

Zato ne preseneča dejstvo, da se v prve partizanske enote vključujejo tudi številni člani okrožnih komitejev (nekateri so istočasno člani vojaških komitejev), kjer prevzamejo vodstvene funkcije. Ponekod se v enote vključijo skoraj kompletne sestave

⁴⁰ Pomembna naloga in zapoved komunistov v partizanskih enotah je bila poleg dviganja zavesti, borbenosti in discipline vseh borcev tudi podpora avtoritete njihovih vodstev. Kritičnost do vodstev se je pogosto sankcionirala, s čimer se je ustrvarjal svojevrsten obrazec obnašanja komunistov. Ko je npr. borec Celjske čete Milan Boršič, prej član OK KPS Celje, ob obisku člana PK KPS za Štajersko Blaža Röcka nastopil proti četnemu vodstvu, češ da si je premalo prizadevalo za uspešnejšo mobilizacijo novicev in orožja, da je nekonspirativno in da izvaja ukrepe kolektivizacije, so ga na sestanku četne celice izključili iz KPS in iz čete. Lojze Požun, Celjska partizanska četa in njeno obdobje, str. 88.

⁴¹ Terezija Traven, Novomeška partizanska četa, str. 15–19.

⁴² Radko Polič, Partijski posvet na Jordankalu, Borec 1977, št. 5.

⁴³ Tovrstni pristop potrjujejo številni spominski zapisi in zgodovinopisna literatura, ki obravnava to obdobje.

okrožnih partijskih vodstev, kar celo ogrozi funkcioniranje partije na terenu. Iz petčlanskega grosupeljskega OK KPS odidejo v Grosupeljsko četo kar štirje, iz osemčlanskega jeseniškega OK KPS se vključijo vsaj štirje, kamniški OK KPS avgusta preneha z delom, ker se vsi člani vključijo v partizanske enote, iz osemčlanskega kranjskega OK KPS jih odide pet, iz štiričlanskega celjskega OK KPS trije itd.⁴⁴

Očitno je obstajala intencija, da dobi vsaka temeljna teritorialno-politična enota, to je okrožje, lastno enoto. Razvoj je dejansko šel v to smer, saj so skoraj vsa okrožja tekom poletnih in jesenskih mesecev dobila lastne čete, nekatera pa celo bataljone (npr. vsa tri okrožja na Gorenjskem). Edini okrožji brez partizanskih čet sta v letu 1941 bili prekmursko in mežiško okrožje ter pogojno šaleško območje, za katerega ni povsem jasno, če je v tem času imelo status okrožja, vendar je tudi tam nastala manjša partizanska skupina, ki se je vključila v Pohorsko četo.⁴⁵

Iniciativnost in velika organizacijska angažiranost, za kar se je KPS sama načrtno odločala, sta v procesu formiranja oboroženih enot leta 1941 imeli za rezultat ne samo močno številčno zastopanost komunistov v njih, ampak tudi prevzem vodilnih položajev. Težko je povsem natančno razmejiti, koliko je prevzem vodilnih položajev posledica dejstva, da je KPS nedvomno največ doprinesla k organiziranju oborožene sile v njeni začetni fazi (in to je bilo v takratnih razmerah odločujoče), da ji je po načelu prvenstva nekako avtomatično pripadalo tudi njeno vodenje, česar ji nekomunisti takrat niso oporekali, koliko pa je v ozadju vendarle obstajal tudi širši načrt sistematičnega prevzemanja vodstvenih položajev.

V tej smeri ni zanemarljiv datum oziroma način ustanovitve že samega glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet (v začetku imenovano vrhovno poveljstvo). Le-to je ustanovljeno na sam dan napada na Sovjetsko zvezo na pobudo in v okviru CK KPS, ko se je CK KPS na hitro sestel na seji. V poveljstvo takrat imenujejo dva člana CK KPS – njegovega sekretarja Franca Leskoška kot komandanta, Borisa Kidriča kot političnega komisarja ter tudi uveljavljenega partijskega delavca in španskega borca dr. Aleša Beblerja kot namestnika komandanta. Konec junija ga razširijo še s tremi člani CK KPS (Oskar Kovačič, Stane Žagar in Miloš Zidanšek), ki so bili zadolženi za organiziranje vstaje v posameznih pokrajinah, in ker tudi vodstvo OF pristane na takojšnji oboroženi upor, vanj vključijo še predstavnike krščanskih socialistov (dr. Marjan Breclj) in Sokolov (Dušan Podgornik). Takšen potek formiranja glavnega poveljstva kaže na izključno partijsko iniciativo oziroma njeno avantgardnost, ki ni čutila potrebe po povsem sinhroniziranem delu z vodstvom fronte, katera pa v tem času res še ni imela trdnejših organizacijskih oblik.⁴⁶

⁴⁴ Radko Polič, Čudežna pomlad, str. 18, 42; Vida Deželak-Barič, Organizacijski razvoj Komunistične partije Slovenije na Gorenjskem od pomladi 1941 do jeseni 1943, str. 67–70; Lojze Požun, Celjska partizanska četa, str. 33, 69, 70.

⁴⁵ O poteku vstaje in razvoju partizanskih enot v letu 1941 glej ustrezna poglavja v Narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem 1941–1945, o teritorialnopolitični razdelitvi Slovenije pa magistrsko delo podpisane.

⁴⁶ Miroslav Luštek, O delu glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet v letu 1941, str. 75, 76; Damijan Guštin, Vloga in pomen oborožene sile v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji 1941–1945, Zgodovinski časopis, letnik 45, 1991, št. 3.

Partija se je odločala brezkompromisno, s hitrim ukrepanjem je prehitela ostale politične subjekte in jih objektivno gledano postavljala pred izvršeno dejstvo oziroma v položaj naknadne presoje in potrditev partijskih odločitev. Po drugi strani izraža sestava glavnega poveljstva glede na politično pripadnost njegovih članov v primerjavi s sestavo IO OF veliko neuravnoteženost, več kot očitno prevlado komunistov, glede na pomembnost in zunanjo izraznost nalog, ki so jih dobili komunisti, pa bi vključitev predstavnikov ostalih dveh temeljnih skupin lahko ocenjevali kot zadostitev formalnim kriterijem uveljavljanja pluralnosti.

Tudi analiza poveljniških struktur partizanskih enot⁴⁷ kaže na absolutno prevlado komunistov. Vendar tako primera v glavnem poveljstvu (Bebler, Podgornik) kot posamezni primeri na terenu potrjujejo, da pri njihovi sestavi kriterij strokovnosti ni bil podcenjevan. Tako imamo med komunisti kar nekaj španskih borcev (Franc Rozman, Dušan Kveder, Jože Gregorčič, Stane Semič), komandir Ribniške čete je bil npr. podoficir jugoslovanske vojske, sicer tudi član KPS; izrazita primera, ki izhajata iz strukture starojugoslovanske vojske sta Mirko Bračič in Ljubo Šerčer, oba nekomunista, ki sta leta 1941 vodila več partizanskih enot. Vojaškopolitičnemu vodstvu je predlagalo sodelovanje še več jugoslovanskih oficirjev, vendar je bilo vodstvo pri tem nezaupljivo in je zahtevalo od njih najprej potrditev v konkretnem delu. Pomembna pridobitev iz malo kasnejšega časa je bil vsekakor polkovnik Jaka Avšič.⁴⁸

Gledano s strogo formalnega stališča je bila po kriterijih številčne zastopanosti komunistov v prvih partizanskih enotah in zasedanju vodstvenih položajev v njih ustvarjena oborožena sila, ki je bila pod izrazitim partijskim vplivom in vodstvom. Tudi strateško usmerjanje vojaških akcij, ki je že od začetka potekalo preko vodstva KPS, to potrjuje.⁴⁹

Že na začetku ustvarjeno takšno razmerje sil je nekomuniste, ko so kasneje želeli tudi sami bolj množično sodelovati pri zasedanju funkcinarskih položajev, postavilo pred zatečeno stanje, kateremu se partija ni bila pripravljena več odreči. V tem kontekstu je Kidrič na partijski konferenci na Cinku julinja 1942 ob kritiki krščanskih socialistov lahko vehementno samozavestno ugotovil: »Ko je bilo težko graditi slovensko narodno vojsko, so bili za to dobri samo komunisti. Danes, ko je ta vojska zgrajena, bi rad vsak v njej govoril. Tu pa je prišlo do veljave moralno načelo: tisti, ki je sejal, tisti žanje. Njihovih ljudi ni v vojski. Če bi šli od vsega začetka vanjo, bi postali komandanti in komisarji. Da bi pa prišli sedaj, ko je vse skupaj urejeno, ne moremo dopustiti.«⁵⁰

⁴⁷ Glej prilogo!

⁴⁸ Aleš Bebler, Čez drn in strn, str. 89.

⁴⁹ Damijan Guštin, Vloga in pomen oborožene sile v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji 1941-1945, str. 467.

⁵⁰ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, dok. 98, str. 263.

PRILOGA: Politična pripadnost prve sestave vodstvenega kadra partizanskih enot v letu 1941

Seznam enot, poveljstev in pregled politične pripadnosti le–teh, je napravljen na osnovi zgodovinopisne in spominske literature, življenjepisov, anketnih listov članov KPS ter ustnih izjav. Pregledala in dopolnila ga je nekdanja višja strokovna sodelavka IZGD Terezija Traven (med drugim je sodelovala v načrtni inštitutovi akciji pri popisovanju partizanskih borcev v letu 1941), za kar se ji podpisana na tem mestu ljubeznivo zahvaljuje.

Predstavljeni seznam razumljivo ne more povsem odražati kompliciranega razvoja partizanskih enot v letu 1941 in pri njegovem oblikovanju tudi ni bilo mogoče opozarjati na številna vprašanja (različnost podatkov, kriteriji, ki opredeljujejo obstoj enote, pregrupacije enot itd.). Njegov namen je – na osnovi rekonstrukcije vodstvenega kadra prve sestave (marsikje so nadgrajene) prikazati njegovo politično pripadnost. Analiza te kategorije podatkov potrjuje absolutno prevladujočo zastopanost komunistov: od zajetih 95 položajnih mest (na katerih se včasih pojavljajo iste osebe) v četah in bataljonih jih je pripadlo kar 80 članom KPS, 3 članom SKOJ, 6 simpatizerjem KPS (ta kategorija je mestoma težje opredeljiva!) in samo 6 drugače opredeljenim, neopredeljenim ali po politični opredelitvi neugotovljenim. Navedbe nadaljnjih sestav potrjujejo, da se to razmerje praktično ni spreminjalo.

Čete:

- 1) **Trboveljska** (ustanovljena 12. 7. 1941–1. 8. 1941)
komandir: Lojze Hohkraud, KPS, funkcijo opravljal ves čas
komisar: Ivan Keše, KPS, funkcijo opravljal ves čas
- 2) **Ribniška** (13. 7. 1941–24. 10. 1941)
komandir: Filip Tekavec, KPS (ves čas)
komisar: Janez Kmet, KPS (ves čas)
- 3) **Molniška** (14. 7. 1941)
komandir: Jernej Gašperšič, KPS (do 20. 8. 1941)
Feliks Vidregar, KPS (do 15. 12. 1941)
komisar: Jože Moškrič, KPS (do 20. 8. 1941)
Miha Berčič, KPS (do novembra 1941)
- 4) **Celjska2** (20. 7. 1941–27. 8. 1941)
komandir: Franjo Vrunč, KPS
Peter Stante, KPS (11. 8. 1941–16. 8. 1941)
Vili Šlander, KPS (do 27. 8. 1941)
komisar: Peter Stante, KPS (do 11. 8. 1941)
- 5) **Poborska** (22. 7. 1941)
komandir: Gustav Svenšek, KPS
komisar: Vili Šlander, KPS
- 6) **Savinjska** (24. 7. 1941)
komandir: Jože Letonja, KPS (do 14. 11. 1941)
Vlado Letonja, KPS (do marca 1942)
komisar: Ivan Farčnik, KPS (do avgusta 1941)
Anton Pečnik, KPS (do pomladi 1942)
- 7) **Tržiška** (26. 7. 1941–5. 8. 1941)
komandir: po nekaterih podatkih Stanoje Radenković, politično neorganiziran; po preverjanju T. Traven je bil ustanovitelj, komandir in komisar čete Jože Janežič, KPS.
komisar: Jože Janežič, KPS
- 8) **Prva kranjska** (26. 7. 1941–10. 8. 1941)
komandir: Jože Bitenc, simpatizer KPS
komisar: Anton Nartnik, KPS
- 9) **Rasiška** (28. 7. 1941–24. 12. 1941)
komandir: Stane Kosec, KPS (do 30. 9. 1941)
Mile Špacapan, KPS (do decembra 1941)
komisar: Mile Špacapan, KPS (do 17. 8. 1941)
Maks Pečar, KPS (do 30. 9. 1941)
Marjan Rožanc, KPS (do decembra 1941)
- 10) **Cankarjeva ali Jeseniška** (28. 7. 1941–5. 8. 1941)
komandir: Polde Stražišar, KPS
komisar: Franc Potočnik, KPS

- 11) *Jelovška* (29. 7. 1941–24. 12. 1941)
komandir: Jakob Bernard, narodnjak (do januarja 1942)
komisar: Franc Dacar, KPS
Jože Krajc, KPS (od 8. 8. 1941 dalje)
- 12) *Revirska* (1. 8. 1941)
komandir: Lojze Hohkraut, KPS (do 11. 8. 1941)
komisar: Ciril Groznik, KPS (do 15. 8. 1941)
- 13) *Druga kranjska* (2. 8. 1941–oktober 1941)
komandir: Franc Mrak, KPS (do 5. 8. 1941)
komisar: Stane Toplak, KPS (do 6. 8. 1941)
- 14) *Jeseniška ali Cankarjeva* (5. 8. 1941–25. 10. 1941)
komandir: Polde Stražišar, KPS (ves čas)
komisar: Franc Potočnik, KPS (ves čas)
- 15) *Stiška* (9. 8. 1941–15. 12. 1941)
komandir: Miro Perc, KPS (ves čas)
komisar: Srečko Žgajnar, KPS (ves čas)
- 16) *Kranjsko-tržiška* (10. 8. 1941–december 1941)
komandir: dr. Jože Pesjak, KPS (do 15. 10. 1941)
Janez Bizjak, KPS (do 27. 10. 1941)
komisar: Anton Štefe, KPS (15. 10. 1941–december 1941)
- 17) *Radomeljska* (17. 8. 1941–28. 10. 1941)
komandir: Anton Blejč, simpatizer KPS (ves čas)
komisar: Ivan Golob, KPS (ves čas)
- 18) *Kamniška* (17. 8. 1941–24. 8. 1941)
komandir: Rudolf Boljka, simpatizer KPS
komisar: Slavko Gerlanc, KPS
- 19) *Mengeško-moravska* (17. 8. 1941–december 1941)
komandir: Janez Bizjak, KPS (do 27. 10. 1941)
Mitja Blejč, simpatizer KPS (do 24. 12. 1941)
komisar: Karel Mlakar, KPS (ves čas)
- 20) *Mokrška* (20. 8. 1941–10. 10. 1941)
komandir: Ljubo Šerčer, kot oficir starojugoslovanske vojske politično neorganiziran, po nekaterih podatkih simpatizer KPS (ves čas)
komisar: Slavko Židanek, KPS (ves čas)
- 21) *Borovniška* (22. 8. 1941–29. 10. 1941)
komandir: Mirko Bračič, kot oficir starojugoslovanske vojske politično neorganiziran, simpatizer KPS (ves čas)
komisar: Anton Zalar, KPS (ves čas)
- 22) *Mokronoška* (17. 8. 1941–15. 12. 1941)
komandir: Milan Majcen, KPS (do 29. 10. 1941)
Jože Nose, KPS (do 15. 12. 1941)
komisar: Jože Nose, KPS (ves čas)
- 23) *Primorska* (ust. 17. 9. 1941)
komandir: Ervin Dolgan, KPS (do novembra 1941)
komisar: Milko Puntar, KPS (do decembra 1941)
- 24) *Loška* (10. 10. 1941–24. 10. 1941)
komandir: Slavko Kovač, SKOJ (ves čas)
komisar: Cveto Močnik, KPS (ves čas)
- 25) *Robska* (10. 10. 1941–24. 10. 1941)
komandir: Franc Hodej, simpatizer KPS (do 19. 10. 1941)
komisar: Ante Novak, KPS (do 15. 10. 1941)
Dušan Drolc, KPS (do 24. 10. 1941)
- 26) *Preserska* (10. 10. 1941–24. 10. 1941)
komandir: Gorenjc Leon, politična opredelitev neugotovljena (ves čas)
komisar: Istok Žagar, SKOJ (ves čas)

- 27) *Šolska* (10. 10. 1941–29. 10. 1941)
komandir: Franc Toni, KPS (ves čas)
komisar: Janko Smole, SKOJ (ves čas)
- 28) *Prva četa Cankarjevega bataljona - jeseniška* (25. 10. 1941–december 1941)
komandir: Polde Stražišar, KPS
komisar: Franc Potočnik, KPS
- 29) *Novomeška* (29. 10. 1941–15. 11. 1941)
komandir: Niko Šilih, KPS (do 3. 11. 1941)
komisar: Jože Slak, KPS (ves čas)
- 30) *Brežiška* (29. 10. 1941–28. 11. 1941)
komandir: Dušan Kveder, KPS (ves čas)
komisar: Rudi Janhuba, KPS (ves čas)
- 31) *Grosupeljska* (29. 10. 1941–6. 1. 1942)
komandir: Adolf Jakhel, KPS (ves čas)
komisar: Radko Polič, KPS (do 8. 11. 1941)
Ivan Kovač, KPS (do 6. 1. 1942)
- 32) *Belokranjska* (30. 10. 1941–3. 11. 1941)
komandir: Lojze Fabjan, neopredeljen
komisar: Jože Mihelčič, KPS
- 33) *Četa v Belški grapi* (zač. decembra 1941)
komandir: Matija Blejc, KPS
komisar: Anton Štefe, KPS
- 34) *Kožlješka* (začetek decembra 1941–sredina januarja 1942)
komandir: Brane Poljanko, neugotovljena politična opredelitev (do 11. 12. 1941)
Stane Semič, KPS (do 15. 1. 1942)
komisar: Anton Bavec, KPS (ves čas)
- 35) *Poljanska* (5. 12. 1941–zač. decembra)
komandir: Rudolf Robnik, KPS
komisar: Maks Krmelj, KPS
- 36) *Kokrška* ali *Krvavška* (10. 12. 1941)
komandir: Stane Bečan, KPS (do 16. 4. 1942)
komisar: Pavel Svetelj, KPS (do 18. 6. 1942)
- 37) *Primorska - Špacapanova* (11. 12. 1941–15. 12. 1941)
komandir: Mile Špacapan, KPS
komisar: Jakob Molek, KPS
- 38) *Jeseniška* (pod Stolom) (16. 12. 1941–30. 12. 1941–junij 1941)
komandir: Polde Stražišar (ves čas)
komisar: Franc Potočnik, KPS (ves čas)
- 39) *Triglavska* (17. 12. 1941–24. 12. 1941)
komandir: dr. Miha Potočnik, krščanski socialist
komisar: Anton Šifrer, OF
- 40) *Prešernova* (25. 12. 1941–15. 6. 1942)
komandir: Andrej Žvan, KPS
komisar: Stane Bokal, KPS
- 41) *Jeseniška Cankarjevega bataljona* (25. 12. 1941–19. 1. 1941)
Organizatorja jeseniške vstaje Franc Konobelj (simpatizer KPS) in Ivan Vovk (komandant KPS).
komandir: Polde Stražišar, KPS
komisar: Franc Potočnik, KPS

Bataljoni:

- 1) *Kamniški* (štab imenovan prvič 25. 7. 1941, drugič 17. 8. 1941–30. 10. 1941)
komandant: dr. Marijan Dermastia, KPS (ves čas)
komisar: Anton Šturm, KPS (do 17. 8. 1941)
Roman Potočnik, KPS (do začetka oktobra 1941)
Matija Udvarc, KPS (do 30. 10. 1941)
- 2) *Kranjsko-tržiški* (4. 8. 1941)
komandant: dr. Jože Pesjak, KPS
komisar: Jože Janežič, KPS

- 3) *Cankarjev* ali *Gorenjski* (5. 8. 1941)
komandant: Jože Gregorčič, KPS
komisar: Ivan Bertoncej, KPS
- 4) *Prvi štajerski* (5. 10. 1941)
komandant: Franc Rozman, KPS. Ker je ob ustanovitvi bataljona odsoten, to dolžnost v začetku dejansko opravlja Jože Letonja, KPS.
komisar: ni natančno ugotovljen; po nekaterih podatkih naj bi to dolžnost opravljal Tone Žnidarič, KPS.
- 5) *Krimski* (10. 10. 1941, prej Mokrški bataljon)
komandant: Jernej Gašperšič, KPS (od septembra do 10. 10. 1941)
Dušan Majcen, KPS (do 26. 10. 1941)
komisar: Dušan Pirjevec, KPS (10. 10. 1941-24. 10. 1941)
  - a) prvi polbataljon (15. 10. 1941-26. 10. 1941)
komandant: Ljubo Šercer (glej Mokrško četo!)
komisar: Ante Novak, KPS
  - b) drugi polbataljon (15. 10. 1941-29. 10. 1941)
komandant: Mirko Bračič (glej Borovniško četo!)
komisar: ga ni bilo
- 6) *Dolenjski* (1. 11. 1941)
komandant: Jernej Gašperšič, KPS
komisar: ni imenovan, njegovo funkcijo opravljata člana operativnega štaba M. Marinko in dr. A. Bebler (oba KPS)
- 7) *Drugi štajerski* (15. 12. 1941)
komandant: Franc Rozman, KPS
komisar: Dušan Kveder, KPS
- 8) *Prešernov* (15. 12. 1941-25. 12. 1941)
komandant: Andrej Žvan, KPS
komisar: Stane Bokal, KPS

Nekatere partizanske skupine:

- 1) *Zagorska* (od 23. 6. 1941)
komandir: Ciril Groznik, KPS
- 2) *Bobinjska* (od 1. 7. 1941)
komandir: Tomaž Godec, KPS; organizator skupine Jože Ažman, KPS
- 3) *Šaleška* (od 6. 7. 1941)
komandir: Miha Pintar, KPS
- 4) *Šenčurska* (od 26. 7. 1941)
komandir in organizator: Janez Mlakar, KPS
- 5) *Mojstranska* (ob vstaji 17. 12. 1941)
organizator Ivan Vovk, kandidat KPS
- 6) *Sovodenjska* (23. 12. 1941-26. 12. 1941)
organizatorja: Franc Guzelj, KPS; Anton Peternel-Klemen, DKFID.

**LE RÔLE, LES MÉTHODES ET LA POSITION DU PARTI COMMUNISTE SLOVÈNE DANS
L'ORGANISATION DE LA RÉVOLTE ORGANISÉE EN 1941**

R é s u m é

Le Parti communiste yougoslave dont le parti communiste slovène faisait partie intégrale, et pour laquelle les décisions de la direction du Parti yougoslave étaient donc obligatoires, s'est décidé de se révolter contre l'occupant tout de suite après que la Yougoslavie eût été attaquée. A partir de la décision de principe de commencer une insurrection armée en juillet 1941, au sein du Parti communiste, il commença le procès des préparatifs de plus en plus intensifs pour cette insurrection où la conférence du Parti qui a eu lieu début juin 1941 à Ljubljana joua un rôle très important au niveau du territoire slovène. Ensuite, on commença à constituer systématiquement des comités militaires formés exclusivement des communistes qui devenaient, à côté des formations du parti adéquates, centres des préparatifs et plus tard de la réalisation de l'insurrection armée. Dans la réalisation des tâches imposées, l'activité organisatrice et politique des communistes témoigne d'une nette initiative dominante du Parti ainsi que de son engagement et de ses méthodes dans l'organisation de la l'insurrection armée.

Le parti communiste slovène liait le commencement de l'insurrection armée à l'attaque prévue de la part de l'Allemagne sur l'Union Soviétique. Après ce changement militaire et politique, le Parti communiste slovène est devenu le groupe politique le plus menacé ce qui poussa de nombreux communistes à entrer en clandestinité pour former le noyau des formations des partisans. D'autre part, le Parti communiste slovène envoyait dans les groupes armés qui étaient en train de se constituer ses propres cadres suivant les instructions du Parti ou même, quand les communistes ne pouvaient pas se décider à prendre les armes, se référant à l'institut de la discipline du Parti.

Les expériences acquises avant la guerre par l'activité clandestine ainsi que le réseau large des organisations du parti ont rendu possible que, dans les circonstances de guerre et à l'aide du rôle dirigeant du Parti et de son engagement, le Parti communiste slovène réussit, en 1941, à organiser les formations des partisans dans presque toutes les circonscriptions du parti et que parmi les combattants organisés, de loin les plus nombreux furent communistes qui occupaient la majorité des postes de commande.

Damijan Guštin

Konceptualni razvoj partizanstva na Slovenskem v letu 1941*

Zmaga revolucije se lahko odloči le z oboroženo ustajo.
V. I. Lenin

I. Uvod

Po kapitulaciji Kraljevine Jugoslavije aprila 1941 je bil slovenski narod drugič v tem stoletju v položaju, ko je bil primoran ustvarjati novo, lastno oboroženo silo za svojo obrambo. Če je to potekalo v letu 1918 ob razpadu front in tedanje države, je v letu 1941 potekalo v težjih okoliščinah, saj se je razpadu države pridruževala okupacija nacionalnega ozemlja (kar trije okupatorji), vojna pa se je komaj dobro razplamtela. Oborožena sila je postala nujna takrat, ko so se sile odpora odločile za kontinuirani oboroženi boj proti okupatorjem. Zanj se je z jasno politično računico odločilo vodstvo Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) in s tem tudi slovenski komunisti, organizirani v Komunistični partiji Slovenije (KPS). Na odpor in organiziranje lastnih vojaških organizacij so pomišljale in ga pripravljale tudi druge sile v Jugoslaviji (četništvo) in na Slovenskem (Slovenska, Sokolska in Narodna legija), kar pa ni predmet tega sestavka. Le dva meseca po kapitulaciji jugoslovanske vojske je z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo prišlo do dramatičnega preobrata strateških razmerij v Evropi, kar so si želeli jugoslovanski komunisti za svoj začetek boja. Hkrati je napadena SZ in Komunistična internacionala (KI) obvezala vse komuniste, da takoj pomagajo v obrambi »domovine socializma«. 4. julija je vodstvo KPJ sprejelo sklep o oboroženem boju proti napadalcem na SZ in mesec pozneje je prišlo do prvega resnega spopada z nemškimi okupacijskimi silami tudi na Slovenskem.

II. Nastajanje doktrine oboroženega boja v KPJ (1940-1941)

Komunistične stranke niso bile zgolj politične stranke, pač pa so v svoj program za doseg oblasti vključevale tudi nasilen (oborožen) boj proti nasprotnim družbenim razredom. V tridesetih letih beležimo v Evropi splošen porast totalitarnih sistemov fašistične provenience. Temu so se komunistične stranke zoperstavljale s politiko ljudskih front, v katerih so se povezali z ostalo levico in protitotalitarnimi silami meščanskega izvora. Opustile so jo po porazu v španski državljanski vojni in jo nadomestile z neposrednim obračanjem na delavske in kmečke množice. Tako tudi KPJ, ki pa je mogla izkazati le malo uspehov v izvajanju ljudskofrontne politike, tudi zaradi ilegale in silovitega preganjanja. Pred izbruhom svetovne vojne in ob hkratni sklenitvi pakta med Sovjetsko zvezo in Nemčijo je KPJ odklanjala vojno, saj jo je videla kot spopad

---

* Zaradi agresije JLA na Slovenijo nepredstavljen referat, pripravljen za znanstveno posvetovanje »Jugoslavija u drugom svjetskom ratu 1941. godine« v Beogradu 1. in 2. 7. 1991.

dveh imperializmov. Svoje poslanstvo je videla v vodenju delovnih slojev v osvobodilno vojno, posebej ker je ocenjevala, da se fašizem že ruši, saj nemško delavstvo spreminja osvajačno vojno v ljudsko revolucijo.¹ Po sklenitvi pakta med Sovjetsko zvezo in Nemčijo so se take domneve izkazale za zgrešene. KPJ je nadaljevala s protivno propagando, sodelovala v protivnojnih organizacijah in to povezovala z zahtevo za sklenitev pakta med Kraljevino Jugoslavijo in SZ. Ob tem so trdili: »Nismo nikarkršni defetisti, niti pacifisti (o tem se boste še lahko prepričali) toda nočemo, da bi naše ljudstvo pahnili v katastrofo vojnega opustošenja.«² Toda protivojna opredelitev KPJ (KPS) je bila protislovnna, saj je hkrati trdila, da prav imperialistična vojna odpira »vrata svojemu nasprotju, namreč revolucionarnem izhodu«,³ za kar je KPJ vsekakor bila zainteresirana.

Peta državna konferenca oktobra 1940 je poleg modificirane politične usmeritve z iskanjem novih zvez do političnih skupin, ki bi bile pripravljene sodelovati v boju za demokratične svoboščine in v boju za neodvisnost narodov Jugoslavije ob naslonitvi na Sovjetsko zvezo⁴ posvetila mnogo pozornosti premisleku o strategiji KPJ v vojni. Na konferenci je vodilni plasti funkcionarjev postalo jasno, da najožje vodstvo KPJ že nekaj časa intenzivira delo v vojski, med oficirskim kadrom in še bolj med vojaki, vojaškimi obvezniki in mobiliziranci. Poleg tega je KPJ očitno zbirala orožje in predvsem pripravljala organizacijske linije. To delo je potekalo po »vojaški liniji«, ki je bila skrivnost tudi za večino vodilnega kadra.⁵ Kot poglobitve naloge so izpostavili delo z vpoklicanimi rezervisti. Komunisti naj bi jih odvrčali od bežanja; namesto tega naj bi jih osveščali, da bi se zavedli svoje moči in vojsko spremenili v instrument za uresničitev svojih interesov. Zato naj se z vojaštvom bore za izboljšanje razmer v vojski, za skupno služenje kadrovcem in rezervistov, za večbanje z orožjem, za politične in nacionalne pravice, za izvolitev vojaških komitejev v enotah, hkrati pa skrbe za povezave s partijskimi forumi in seznanjanje vojakov s politično situacijo. Delo KPJ v vojski je bilo potrebno, ker so ocenjevali, da je KPJ »v fazi zbiranja revolucionarnih sil«, da je torej treba pridobiti množico v vojski.⁶ V zaključni resoluciji je – razumljivo – izostalo vsako omenjanje dela z vojaštvom. Poglavlje zaključne resolucije z značilnim naslovom *Boj proti vojni* je navajalo le splošna stališča do vojne: da je imperialistična, da si KPJ prizadeva za mir brez prisiljenosti in osvajanj tujega ozemlja, da se je treba bojevati proti vojnemu provokatorjem, ki žele potegniti narode Jugoslavije v vojno in kot zdravilo proti temu zahteva naslonitev države na Sovjetsko zvezo.⁷

Medtem se je Jugoslavija čedalje težje izogibala vojni. Ob napadu na Grčijo je že grozilo, da bo vzplamtel ves Balkan. Iz povsem drugačnih vzrokov so se vladajoči kot

¹ A. Nedog: *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941*. Ljubljana 1978, str. 202 ss.

² Josip Broz Tito: *Zbrana dela*, knjiga 5. Ljubljana 1979, str. 73 (dalje Tito, ZD 5), *Odgovor vsem vojnim hujskačem in obrekovalcem naše partije* (maj 1940).

³ Peta zemaljska konferenca KPJ. *Izvori za istoriju SKJ*, Serija A, Beograd 1985, str. 284–293, (dalje *Izvori*, 5. konferenca KPJ), Resolucija 3. konference KPS (Vinje 29. 6. 1940).

⁴ Tito, ZD 6, str. 59–60, Resolucija 5. državne konference.

⁵ *Izvori*, 5. konferenca KPJ, str. 146–156, 214.

⁶ *Prav tam*, str. 146–156, 204.

⁷ *Prav tam*, str. 235–237.

tudi komunisti vključitvi Jugoslavije v vojno želeli izogniti. Vlado je skrbela zlasti trdnost države v vojni, zato se je uklanjala večjemu pritisku Nemčije in Italije, komuniste pa to, da bi se nacionalna gibanja nekaterih narodov povezala z napadalci v želji po osvoboditvi.⁸

Ključni dokument za razumevanje vojaških priprav KPJ je študija Strategija in taktika oborožene vstaje. Izdelana je bila februarja ali marca 1941 kot osnova za predavanje Josipa Broza Tita v partijski šoli CK KPJ v Dubravi.⁹

Študija najprej pojasnjuje vlogo oborožene vstaje v marksistični teoriji. Nato na primerih pojasnjuje nujne sestavne dele: načrtnost, pripravo razreda, ki bo v vstaji sodeloval, izbiro kritične točke v dozorevanju revolucije in izbira pravega trenutka oziroma povoda, toda »partija ne sme dovoliti, da bi se vstaja začela spontano, mimo njene organizacije in njenega vodstva.«¹⁰ Nato obravnava še povezavo med splošno stavko in vstajo.

Več pozornosti je posvečeno taktičnim vprašanjem. V pouličnih bojih predlaga kot najboljšo rešitev gverilo kot gibljivo obrambo namesto barikadnega boja, množičnost in nujno ofenzivnost. Zavzema se za trden predhoden načrt vstaje in nato osrednje vodenje, za sočasnost vstaje v več središčih, zlasti pa za takojšen prenos vstaje iz mest na podeželje.

Za nas je najzanimivejše razmišljanje o ustvaritvi oborožene sile. Takoj, ko KP(J) najavi množicam oboroženo vstajo kot akcijsko geslo, mora ustanoviti bojne vojaške oddelke, »odrede«. Ti morajo biti vodeni centralno in enotno, saj je le tako omogočena uspešna mobilizacija, njihova maksimalna uporabnost ter hitra in odločna akcija. Boljši je teritorialni princip organizacije. Nato prikazuje formacijsko strukturo, sestavo štabov (komandant, politični funkcionar, več članov), poudarja pomen vojaške izobrazbe komandantov. Odrede naj bi ustanovili povsod, kjer je pobuda od spodaj, ne glede na razpoložljivo količino orožja. Odredi morajo čimprej preiti v akcijo, priprave ne zadostujejo. Kljub hitrosti pa je treba imeti načrt boja, izdelati je treba operativne načrte, ki bodo omogočili bojevanje tudi, če bi bile prekinjene zveze med osrednjim revolucionarnim štabom in odredi.

Pred pričetkom revolucije je nujna zveza z revolucionarnimi kmeti, proletariat pa mora njihovo energijo usmerjati v zmago revolucije. Vojaška oblika tega sodelovanja bi mogli biti obrambni odredi, ki bi ščitili vasi in z nizom drobnih akcij pripravljali okolico na splošno ljudsko vstajo. Praktično to pomeni, da KP(J) usklajuje priprave odredov na podeželju; na sam dan vstaje razdele orožje in obrambni odredi začno razoroževati žandarmerijo, odstranjevati organe oblasti, zasedajo pomembne strateške točke ter začno »sklicevati skupščine kmetov, na katerih se 'uzakonja' nov položaj, razglša narodna svoboda in volijo organi nove oblasti, borbeni odredi pa predstavljaj-

⁸ Prim. V. Maček: Memoari. Zagreb 1992, str. 142-154; Tito, ZD 6, str. 74-78, Delavci, kmetje in meščani, vojaki, podčastniki in častniki Jugoslavije (nov. 1940).

⁹ Prim. Tito, ZD 6, str. 271, 292.

¹⁰ Tito, ZD 6, str. 149-165.

jo hkrati oborožene organe nove oblasti.«¹¹ Naloga vsakega odreda je, da vodi množico v splošno ljudsko vstajo.

Nato opozarja, da revolucija in državljanska vojna ne bosta premočrtni, da bi torej imeli le uspehe. Če sile kontrarevolucije dosežejo lokalni uspeh, se morajo odredi umakniti v težje dostopne kraje in bojevati partizanski boj, s katerim podpirajo boj na glavni fronti.

Za zaključek je Tito razglabljal še o odnosu med vojsko in ljudsko vstajo. Ugotavlja, da je za uspeh vstaje nujno pritegniti v svoje vrste vsaj del vojske – in to naj bi bilo povsem mogoče, saj glavnino vojske sestavljajo delavci in kmetje. Da pa bi vojska res prešla na stran komunistov, jo je treba nemudoma začeti pridobivati, tako vojake kot predvsem nižji oficirski kader.¹²

III. Aprilska vojna

V marcu 1941 se je jugoslovanska vlada po dolgem laviranju in omahovanju pod pritiskom Nemčije le odločila za vstop v trojni pakt, hkrati pa se je poskušala izogniti preveč konkretnim obveznostim. V zavračanju sprejema pakta so se združevale velikosrbske sile, ki jih je motila predvsem Banovina Hrvatska, proangleške sile, ki jih je motil vstop v trojni pakt in levica, ki je bila protifašistična in hkrati prepričana, da vstopa s tem Jugoslavija v vojno. Posledica je bil oficirski puč, ki pa za vlado menda sploh ni bil presenečenje.¹³

Tudi KPJ se je aktivno uprla vladi in pristopu k trojnemu paktu. Ni jasno, zakaj so komunisti tako dejavno sodelovali v demonstracijah, ki so nosile izrazito provojna gesla (Bolje rat nego pakt, bolje grob nego rob!), čeprav so še nekaj dni prej odločno nasprotovali vpletanju države v vojno, res ob nasprotovanju podpisu pakta.¹⁴ Izgleda, da je prevladal nacionalni vzgon komunistov, hkrati pa politična računica: podpreti padec osovražene vlade (»protiljudski režim Cvetković–Maček–Kulovec«) in hkrati vstopiti v legalen politični prostor s svojimi zahtevami, med katerimi je bila osrednja zahteva po »resnični ljudski vladi«.¹⁵ To pa je pomenilo zahtevo po (vsaj) udeležbi dotedaj ilegalne KPJ v oblasti. Simovićeva vlada jim tega ni dala. Računati na uspeh takšne zahteve sicer ni bilo realno, kaže pa na samozavest KPJ, ki je bila namenjena temeljito izboljšati svoj družbeni in politični položaj. Drugo gibalno komunistov je bila skrb za ohranitev državne integritete. KPJ je Jugoslavijo posvojila kot tisti okvir, v katerem bodo narodi Jugoslavije ohranili svojo neodvisnost. Njen patriotizem je bil pomembno propagandno in mobilizacijsko sredstvo za pridobivanje mladine in politično neprofiliranih ljudi, zaskrbljenih za svojo usodo v bližajočem se globalnem spopadu. Po izbruhu demonstracij in Simovićevem nastopu je vodstvo KPJ ocenilo, da bo vojna tudi za Jugoslavijo neizbežna. Ker bo to obrambna, torej pravična vojna, bodo odpor

¹¹ Prav tam.

¹² Prav tam.

¹³ V. Maček: Memoari, str. 142–154.

¹⁴ Prim. Tito, ZD 6, str. 178–181, Proti kapitulaciji – za pakt o vzajemni pomoči s Sovjetsko zvezo (le-tak, sreda marca 1941).

¹⁵ Prav tam, str. 181.

podprli in ga je zato treba pripraviti. Vsi komunisti morajo v vojsko in tam spodbujati odpor.¹⁶ Posebnega emisarja so poslali v pregled partijskih organizacij na osrednjem obrambnem področju od Bosne do Kosova.¹⁷

Kratkotrajna aprilaska vojna je pomenila polom ne le armade, tamveč tudi pričakovani KPJ, da se bo skozi obrambo države legalizirala kot pomembna politična sila. Uradna državna retorika je poudarjala veliko moč armade, ki pa se je v nekaj dneh povsem sesula, saj na vojno ni bila pripravljena niti materialno, niti psihološko. Izgleda, da so komunisti – kljub svojemu zelo kritičnemu stališču do sposobnosti vojske¹⁸ – pričakovali veliko daljši odpor vsaj v osrednjem območju.¹⁹ K temu naj bi s svojim delovanjem med mobiliziranci in prostovoljci pripomogli tudi člani KPJ, ki so bili zdaj obvezani vstopiti v vojaške enote. Ker mnogih komunistov vojnih obveznikov oblasti niso vpoklicale, so te usmerili med prostovoljce, enako svoj podmladek.

Na Slovenskem so prostovoljce začele organizirati različne politične sile. Med njimi so bili tudi komunisti. V letaku takoj po napadu je CK KPS pozival vse nemobilizirane, da vstopijo v »prostovoljne ljudske bataljone narodne obrambe«. Ni znano, ali in za kakšno formacijo gre (morda paravojaška državna organizacija Narodna odbrana?), saj se pozneje več ne javlja.²⁰ Hkrati so komunisti vzpostavili stike z najvišjim poveljnikom v Ljubljani, od katerega so hoteli doseči, da bi jim omogočil dostop v javnost (radijski nastop) in razdelil orožje. General Lavadinović se je izgovoril na svojo nepristojnost v obeh točkah.²¹ Akcija je potekala dalje brez vojaškega blagoslova. Še istega večera je odšla v Novo mesto prva zbrana enota, pretežno študentje Slovenskega kluba. Iniciativni odbor Primorskih Slovencev in Hrvatov je ustanovil Soško legijo, katere glavnina je bila 8. aprila že v Novem mestu. Akademsko legijo so ustanovili študentje nacionalisti in zbrali kar 700 pripadnikov. Iz Ptuja je prišlo v Novo mesto okoli 390 prostovoljcev pod poveljstvom Jožeta Lacka. Okoli 100 gorenjskih prostovoljcev je pod vodstvom komunista Jožeta Gregorčiča sodelovalo v boju pri Martuljku, okoli 300 iz Kranja pa jih je odšlo v Novo mesto. Tam je bilo 9. aprila kar 3000 prostovoljcev, naslednji dan so jim vojaške oblasti ukazale, da gredo v Karlovac, študentje pa v Zagreb, kjer jih je dohitela proglasitev Nezavisne države Hrvatske in nemška vojska. V vseh dneh vojne vojaško poveljstvo ni pokazalo večje skrbi zanje. Dobili niso ne orožja ne vojaške opreme, še več, vojaške oblasti so bile mnenja, da so nepo-

¹⁶ Arhiv Republike Slovenije, referat družbenopolitičnih organizacij, spominsko gradivo, fasc. 5, Zapisnik pogovora z M. Marinkom in L. Leskoškom, 1951 (dalje ARS-DPO, SG). Leskoškov podatek, da je večkrat poslal ženo prosit, da ga vpokličejo, postane s tem razumljiv.

¹⁷ Tito, ZD 6, str. 210, 293. Hkrati jih je KI že opozarjala, da naj bodo zadržani, da ne bi izzvali oboženih spopadov z oblastmi. Prav tam, str. 211, brzojavka KI (Dimitrov) – J. Broz – Tito 29. 3. 1941.

¹⁸ Prim. Tito, ZD 6, str. 81–83, O razmerah v jugoslovanski vojski.

¹⁹ Na to kaže tudi selitev glavnine vodstva KPS še 10. aprila proti Hrvatski, kjer naj bi ostali v stiku z glavnino vojske. Prim: V. Stopar: Člani CK med prostovoljci, Ljubljana v ilegali, I. Država v državi. Ljubljana 1960, str. 197–200.

²⁰ Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, rokopisni oddelek, P II 2566, Delavci, kmetje, meščani, vojaki, podoficirji in oficirji! Slovenci in Slovenke! 6. aprila 1941; M. Luštek: Priprave Komunističke partije Slovenije za odbrano zemlje i dobrovoljci u aprilskom ratu 1941. godine. Vojnoistorijski glasnik, Beograd, XVIII, 1967, št. 1, str. 45.

²¹ A. Bebler: Prvo partizansko leto, Ljubljana v ilegali, II, str. 97–99.

trebni. Tako se je aprilska vojna za večino spremenila v kratko avanturo do Karlovca ali Zagreba, ki pa se je mogla hitro spremeniti v tragedijo, ko so jih po obmejnih krajih lovili oddelki novonastajajoče NDH.²²

Na skupnem sestanku CK KPJ in CK KP Hrvatske 10. aprila so ocenili, da so precejšnje obrambno sposobnost jugoslovanske vojske. Kljub temu naj bi komunisti nadaljevali z odporom; v ta namen so ustanovili vojaški komite z generalnim sekretarjem KPJ kot vodilnim človekom. Take komiteje naj bi ustanovili tudi na nižjih ravneh. V letaku, ki je povzel sklepe posvetovanja, je CK KPJ zatrdil: »Komunisti in ves delavski razred bodo vztrajali v prvih vrstah ljudskega boja proti osvajalcem do končne zmage. Vaš duh naj ne klone ... zakaj iz tega krvavega imperialističnega pokola se bo rodil nov svet: za vse večne čase bodo izkoreninjene imperialistične vojne in nacionalno zaslužjevanje.«²³ Aluzija na socialistični družbeni red je še dovolj jasna, da moramo zaslutiti strateški domet njihovega boja proti napadalcem.

IV. Vstaja

Prve dni maja 1941 je bilo v Zagrebu ponovno posvetovanje vodilnega kadra KPJ. Med tem Kraljevine Jugoslavije ni bilo več. Državno ozemlje je bilo razdeljeno v nad deset delov z različnimi pravnimi statusi, od »neodvisne« države do anektiranih območij. Nič čudnega torej, če so se komunisti z uspešno ohranjeno organizacijsko enotnostjo KPJ videli kot edino integrativno vez Jugoslavije, čeprav je begunska vlada še predstavljala njen mednarodnopravni obstoj. Na posvetovanju so se zedinili, da nastopa ob izkazani nesposobnosti vodilnih elit odločilni trenutek za zamenjavo vodilne vloge v družbi. Boj proti okupatorjem je tako postal boj za ljudsko in socialno osvoboditev. Za to bo potreben oborožen boj v obliki ljudske vstaje, v obliki ljudskoosvobodilne vstaje na najširših osnovah, vodila ga bo KPJ. Sodelovale bodo lahko le tiste meščanske sile, ki bodo voljne »boriti se pod vodstvom KP proti okupatorjem in proti vsem, kar je prineslo jugoslovanskim narodom sedanje trpljenje in zlo.« Vendar pa posvetovanje ni dalo napotkov za oborožen boj v bližnji bodočnosti, pač pa je zahtevalo tovrstne politične in organizacijske priprave.²⁴ Kdaj je vrh KPJ začel vezati začetek vstaje na vključitev Sovjetske zveze v vojno, ni znano.²⁵

Slovenskim komunistom je posvetovanje naložilo – poleg za vse obveznih nalog –, da se bore proti okupatorjem in notranjim sovražnikom, ki sodelujejo z okupatorji in angleškimi imperialisti.²⁶ Akcija KPS je nato šla v dveh smereh, ki pa še nista bili or-

²² M. Luštek, v op. 20 nav. d., str. 46–51; isti: Od petindvajsetega marca do prihoda okupatorjev, Ljubljana v ilegali, I, str.175–183; J. Vipotnik: Prostovoljci, prav tam, str. 184–195.

²³ Tito, ZD 6, str. 187, Narodi Jugoslavije!

²⁴ Izvori za istoriju SKJ, Serija A, Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija (1941–1945). Beograd 1985, knjiga 1, (dalje Izvori, DCO 1), dok. 6, Savjetovanje KPJ. Glej tudi dok. 4, J. Broz–Tito – IK KI, k. maja 1941.

²⁵ Izvori, DCO 1, dok. 28, J. Kopinić – J. Broz–Tito 25.7. 1941. Pravi »da si ti več ranije javio Djedi, da čete u slučaju napada na Savez podiči oružani ustanak.« Tak dogovor posredno potrjuje tudi Kardeljevo ravnanje v Ljubljani takoj po napadu na SZ 22.6. 1941. Glej tudi ARS–DPO, SG, fasc. 5, Zapisnik razgovora z M. Marinkom 8.11. 1951.

²⁶ Glej op. 24.

organizacijsko povezani. Na politični ravni so utrjevali še rahlo Protiimperialistično fronto²⁷ kot formacijo zbiranja političnih sodelavcev in množic sploh, na drugi strani pa so organizacijsko pripravljali oboroženo vstajo. V tej smeri je bilo najpomembnejše posvetovanje okrožnih vodstev KPS 1. in 2. junija 1941 v Ljubljani, na katerem so podrobneje določili naloge posameznih okrožnih komitejev KPS za zbiranje orožja, ustanavljanje vojnih komitejev, izbiro ljudi, oskrbnih točk. Enake naloge so v prvi polovici junija Bebler, Marinko in drugi prenašali tudi na tista okrožja, ki na sestanku niso bila zastopana.²⁸

V Protiimperialistični fronti so obravnavali vprašanje oboroženega boja za osvoboditev že na ustanovni seji 26. aprila in se načelno zedinili zanj (geslo zbirajmo orožje); podprli so ga zlasti Sokoli. Nato se provizorično vodstvo dolgo ni sestalo, vendar pa so potekala najbrž ožja posvetovanja. Maja je začelo izhajati glasilo Protiimperialistične fronte Slovenski poročevalec, v katerem pa še ni bilo nobenih pozivov na oboroženi boj; prvi so se pojavili po Stalinovem govoru 3. julija.²⁹ 15. junija so se končno sestali zastopniki skupin. O oboroženem boju so bili zelo polemični in KPS jih je le s težavo prepričala o nujnosti le-tega. Zedinili so se o potrebi osvobodilnega boja, vendar pa ne določno o oboroženem boju, čeprav so ga cilji skoraj nujno predpostavljali.³⁰

Priprave očitno še niso bile zaključene, ko se je z napadom Nemčije na Sovjetsko zvezo svetovna vojaška in politična situacija povsem spremenila. Že postavljeno organizacijo je bilo treba pospešeno pognati v tek.³¹ Predvsem zato, ker je Sovjetska zveza sama in preko KI naslovila na komunistične partije zahtevo po pomoči napadeni državi. 22. junija je KI zahtevala takojšnje vojaške ukrepe v pomoč napadeni SZ. Narodom Jugoslavije naj bi bila s tem dana možnost vsestranskega osvobodilnega boja proti nemškim zavojevalcem.³² 1. julija je bila KI še jasnejša: »Napočil je čas, ko so komunisti dolžni dvigniti ljudstvo v odkrit boj proti okupatorjem. Organizirajte v tem trenutku partizanske oddelke in podžgite v okupatorjevem zaledju partizansko vojno!«³³ Stalinov radijski govor 3. julija z dramatičnim pozivom k obrambi Sovjetske zveze, k »sveti domovinski vojnici«, je odpravil vsak dvom ali takojšnja vstaja ali ne. Komuniste v zasedenih deželah, torej tudi v Jugoslaviji in Sloveniji, je posebej zadeva-

²⁷ Prim. F. Škerl: Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja. Zgodovinski časopis V, 1951, št. 1–4 (dalje F. Škerl, Politični tokovi); B. Godeša: Priprave na revolucijo ali NOB?. Slovenski upor 1941; Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja, Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. 1991 v Ljubljani, Ljubljana 1991.

²⁸ A. Bebler: Prvo partizansko leto, Ljubljana v ilegali, II, str. 100–101; isti: Čez drn in strn, Koper 1981, str. 85–87; M. Marinko: Moji spomini. Ljubljana 1974, str. 246–251; ARS–DPO, SG, fasc. 5, zapisnik razgovora z dr. A. Beblerjem, 1951, zapisnik razgovora z M. Marinkom, 1951.

²⁹ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino (dalje AINZ), partizanski tisk, S6, Slovenski poročevalec (dalje SP) II, 4.7. 1941, št. 7, Zgodovinski govor J.V. Stalina; 11.7. 1941, št. 8, Globok odmev Stalinovega govora, K dejanjem!, V globokem nemškem zaledju.

³⁰ SP II, 22.6. 1941, št. 4, Gesla našega osvobodilnega boja.

³¹ CK KP Hrvatske je konec julija ocenjeval, da je pred napadom na SZ »vojna linija« delala prepočasi, napad na SZ pa jih je našel nepripravljene. Glej Izvori, DCO 1, dok. 42, CK KPH – CK KPJ, k. 7. 1941; dok. 46, E. Kardelj – J. Broz–Tito, 2.8. 1941.

³² Izvori, DCO 1, dok. 11.

³³ Izvori, DCO 1, dok. 13.

la misel o organiziranju odpora v zaledju. Tam naj bi izvajali sabotažne akcije in organizirali partizanske oddelke, ki bi napadalcu onemogočili logistično podporo.³⁴ Po teh pozivih se je CK KPJ takoj odzval. Na osnovi Stalinovega poziva je 27. junija ustanovil Glavni štab, ki so ga sestavljali njegovi vodilni funkcionarji. Še hitrejši je bil slovenski CK. Že 22. junija je ustanovil Vrhovno poveljstvo, ki so ga sestavljali trije vodilni funkcionarji, med njimi sekretar CK KPS. Nekaj pozneje je bil razširjen s pokrajinskimi organizatorji vojaških enot, prej povečini člani Vojaške komisije in Vojaškega komiteja CK KPS, najverjetneje 16. julija pa še z dvema predstavnikoma najpomembnejših političnih skupin v Osvobodilni fronti.³⁵ Šele nato je začel snovati enote. Vrhovno poveljstvo je bilo predvsem vojaško-politični vodstveni organ in ne štab.

V. Organizacijski model

Prvi in najzgodnejši organizacijski model partizanske vojske na Slovenskem (in v Jugoslaviji sploh) je razviden iz Partizanskega zakona iz prve polovice julija 1941. Stavila sta ga vodilna vojaška voditelja Bebler in Leskošek ob Kardeljevem sodelovanju. Urejal je vprašanje pripadnikov enot, njihove dožnosti in pravice, prisego in zunanje znake, poveljevanje in organizacijsko strukturo.

Osnovna vojaška formacija je bila po tem pravilniku četa, iz čet je bil sestavljen bataljon; bataljoni naj bi se združevali v brigade.³⁶

Pripadniki partizanskih enot so bili neplačani prostovoljci, v enotah so bili obvezani ostati do »popolne zmage osvobodilne borbe slovenskega naroda«. Vanje je lahko vstopil vsak, ne glede na politično ali religiozno prepričanje, na nacionalnost, moral pa je sprejemati osnovna določila partizanstva, biti moralno neomadežavan in potrjen po »partizanski naborni komisiji«. Njegova osnovna naloga je bila zavestna disciplina v boju.³⁷

Prisegali so narodu in sobojevnikom, v prisegi se je omenjala Rdeča armada, formacija pa se je imenovala »osvobodilna ljudska armada slovenskega naroda«. Partizanski zastavi sta bili kar dve: rdeča in slovenska z znaki in emblemi enot in geslom

³⁴ SP II, 4.7. 1941, št. 7, Zgodovinski govor J. V. Stalina; J. V. Stalin: O veliki domovinski vojni. Ljubljana 1946; prim. D. Biber: Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB. Borec XLIII, 1991, št. 1–2–3, str. 78.

³⁵ Nastanek Vrhovnega poveljstva je zelo nejasen in temelji na spominskem gradivu. Glede na splošen potek in izjave je najverjetnejše tristopenjsko nastajanje poveljstva. Postavlja se vprašanje, ali se je že spčetka tako imenovalo, saj bi to pomenilo, da je bila vojaška organizacija zamišljena že pred Partizanskim zakonom. Možno je, da so splošen izraz vojaški oddelek prevajali kot četa; v tem primeru bi to bil besedni ekvivalent za srbohrvaški izraz odred. Prvič je Vrhovno poveljstvo nastopilo javno v SP sredi avgusta (Komunike poveljstva slovenskih partizanskih čet).

³⁶ Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1 (dalje Zbornik VI/1) dok. 5.

³⁷ Prav tam.

³⁸ Takega naziva pozneje več ne zasledimo. Ljudska (v srbohrvaški partijski terminologiji narodna) se je začelo prevajati z narodna, namesto izraza armada pa so uporabljali domač izraz vojska, vendar šele konec 1942.

Za svobodo!, ki je bilo tudi odzdrav na partizanski pozdrav s stisnjeno pestjo ob pokrivalu in vzklikom V boj!³⁹

Poveljevanje je temeljilo na položajni subordinaciji (činov partizanska vojska ni predvidevala!), ki pa jo je zapletalo dvopoveljevanje poveljnika s političnim komisarjem, ki je skrbel za politično delo in vzgojo partizanov. Politični komisar je bil soodgovoren za pripravo, ne pa za neposredno izvedbo vojaških akcij.⁴⁰ Poveljnike je postavljalo nadrejeno poveljstvo, na višjih ravneh, zlasti politične komisarije, pa vrhovno poveljstvo. Le na najnižji ravni, v vodih, so partizani poveljnika lahko volili sami, kar je pomemben demokratični element; drugi tovrsten element je določilo, da so vsakemu partizanu dosegljiva vsa poveljniška mesta.⁴¹ Najbolj vpadljiva je vsaka odsotnost elementov vojaške tradicije, tako dotedanje jugoslovanske vojske kot tudi slovenske (Maistrove) iz let 1918–1919. Pač pa je mogoče najti vzporednice s Strategijo in taktiko oborožene vstaje⁴² in organizacijo internacionalnih brigad v Španiji.

Na prvem znanem posvetovanju Vrhovnega poveljstva 16. julija so že izdelali konkreten načrt za izvedbo vstaje.⁴³ Ta naj bi se začela 20. julija istočasno v več žariščih, predvsem na nemškem okupacijskem območju, kjer je bilo nasilje nad prebivalstvom izredno ostro, KPS pa močnejša. Sklepe so nato pokrajinski organizatorji prenesli na okrožne ravni, na Gorenjskem npr. na sestankih 17. in 20. julija, na Štajerskem 20. julija. Na Gorenjskem so tudi določili, da bodo organizirano začeli akcije v noči 27./28. julij.

Prve uporniške skupine so začele nastajati konec junija z vpoklicii članov KPS in begom le teh pred grozečo aretacijo v manj izpostavljene kraje, zlasti okolico Celja, Maribora, Trbovelj, Jesenic, Kranja, Kamnika, Ljubljane. Vseh skupin niso sestavljali zgolj komunisti ali sploh ne. Toda večino v partizansko vojsko organiziranih skupin so le sestavljali ali vsaj vodili ljudje iz komunističnega kroga. Po formuliranju organizacijske sheme in sklepu o vstaji so začeli partijski organizatorji ustanavljati čete. Na Gorenjskem so načrtovali v vsakem od treh okrožij en bataljon. Prvo četo so ustanovili 24. julija (Rašiško), nato še dve v kamniškem okrožju, kjer so 17. avgusta ustanovili tudi Kamniški bataljon s štirimi četami. Kranjsko okrožje je ustanovilo tri čete in 4. avgusta Storžiški bataljon, jeseniško pa dve četi in 5. avgusta bataljon »Ivana Cankar-

³⁹ Dvojnost zastav je razvidna tudi iz septembrske podelitve zastav Kamniškemu bataljonu. Delegacija IO OF je podelila slovensko, delegacija CK KPS pa rdečo zastavo. Glej SP II, 1.10. 1941, št. 19, Odlikovanje kamniškega bataljona.

Znake in zastave je Glavno poveljstvo spremenilo sredi oktobra 1941, tako da je uvedlo kot edino zastavo slovensko z »antifašistično rdečo peterokrako zvezdo«, znak na pokrivalu trobojnica z enako zvezdo, pozdrav pa pest desne roke, dvignjene k robu pokrivala. Glej SP II, 17.10. 1941, št. 21, Odredba poveljstva slovenskih partizanskih čet o zastavi, znakih in pozdravu slovenskih partizanov. Te spremembe so bile v skladu z odredbo Vrhovnega štaba NOPOJ. Glej Izvori, DCO 2, dok. 14.

⁴⁰ Prim. AINZ, part. tisk, S14, Slovenski partizan (dalje Slovenski partizan), oktober 1941, Komandir in komisar. Tam označuje pisec komandirja za glavo čete, komisarja pa za dušo.

⁴¹ Prav tam.

⁴² Glej op. 9, 10. Leskošek je bil slušatelj partijske šole pri CK KPJ in je moral to predavanje poznati. Prim. Tito, ZD 6, str. 271.

⁴³ Spočetka se je del vodstva KPS (Marinko, Leskošek) oboroženi vstaji upiral, izvajali naj bi le sabotaže. Glej Izvori, DCO 1, dok. 46, E. Kardelj – J. Broz–Tito 2.8. 1941. Poučen je tudi del poročila, ki se nanaša na oboroženo vstajo na Hrvaškem.

ja«. Skupaj je bilo v vseh treh bataljonih 288 borcev.⁴⁴ Na Štajerskem čete niso nastajale tako pravilno. Od 20. julija do 1. avgusta so ustanovili štiri čete in eno skupino z okoli 160 borci.⁴⁵

V Ljubljanski pokrajini so ustanovili od 22. julija do srede avgusta le štiri čete.⁴⁶

To je torej bil realen okvir, ki ga je dal prvi napor organizatorjev vojske za nadaljnje ukrepe. Takoj je opazno veliko nesorazmerje med posameznimi pokrajinami, ki pa je bilo že začetno, glede na dosegljivo mobilizacijsko bazo. Njihov bojni doseg se je hitro pokazal v bojih avgusta in septembra 1941, ko so okupacijske policijske sile uspele nevtralizirati (ne uničiti) večino enot.⁴⁷

Predhodna zasnova oboroženega boja in izdelanost koncepta je omogočila, da je povsem izpadla potreba po pritegnitvi oficirjev kot vojaških strokovnjakov v snovanje nove oborožene sile. Tiste redke med oficirji in podoficirji, ki so jih pritegnili neposredno komunisti, so uporabili izključno za operativno vodenje enot.⁴⁸

Večje število oficirjev se je zbralo v Ljubljanski pokrajini, saj jih italijanski okupator ni poslal v vojno ujetništvo. Oficirji po svoji obliki nikakor niso bili politična skupina. Nasprotno, ker je bila v vojski do kapitulacije zaukazana apolitičnost (nepripadanje političnim strankam), lahko upravičeno domnevamo, da se v političnih zadevah niso kdo ve kako znašli. Njihova prevladujoča misel je bila zavezanost prisegi in s tem zvestoba kralju in vladi v tujini. Toda hkrati se jih je dobršen del hotel boriti proti vojskam, ki so se jim morali vdati.⁴⁹ Začetki vključevanja bivših oficirjev so bili predvsem politični, saj so sprva sodelovali predvsem v političnih diskusijah o svetovnem položaju. Po pogovoru s Kidričem, vsekakor že po napadu na SZ, je polkovnik Avšič začel pridobivati oficirje za Osvobodilno fronto. Temeljna ločnica pri tem je bilo vprašanje takojšnja oborožena vstaja da ali ne.⁵⁰ Šele oktobra 1941 je bila organizacija oficirjev trdna in je štela 84 oficirjev in podoficirjev. Vodstvo OF je z njimi predvsem politično delalo, politično vzgojo je vodil Boris Ziherl. Septembra 1941 so oficirji imeli prvo zasedanje svoje organizacije, na katerem so izvolili vodilni odbor. Mnogi oficirji so tedaj bili pripravljeni takoj preiti v partizane. Pri njihovem vključevanju je Glavno poveljstvo zastopalo stališče, »da se mora ... vsak aktivni oficir šele izkazati, preden postane komandant.«⁵¹

⁴⁴ I. Križnar: Vstaja in začetki NOB na Gorenjskem. Borec 1971, št. 6–7, str. 410–420; isti: Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII, 1966, št. 1–2, str. 318–327.

⁴⁵ I. Križnar: Socialna in politična pripadnost borcev partizanskih enot na Gorenjskem in Štajerskem v letu 1941. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, VII, 1966, št. 1–2, str. 327–335.

⁴⁶ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem 1941–1945, 3. izd. Ljubljana 1978, str. 119–123.

⁴⁷ Prav tam, str. 133–135, 136–140, 142–150.

⁴⁸ V poročilu CK KPS je mogoče najti podatek, da so pri načrtovanju operacij sodelovali tudi oficirji, vendar pa ni mogoče tega potrditi z navedbo konkretne osebe. Glej Izvori, DCO 1, dok. 46.

⁴⁹ Prim. SP II, 30.12. 1941, št. 32, Nekoliko spominskih besed poročniku Ljubi Šercerju.

⁵⁰ J. Avšič: Iz spominov na 1941. leto, Ljubljana v ilegali, II, str. 412–414.

⁵¹ Prav tam, str. 415–416, 420; SP II, 30.12. 1941, št. 32, Nekoliko spominskih besed poročniku Ljubi Šercerju.

VI. Prilagoditev

Po prvih tednih oborožene vstaje, ki je le ponekod dobila obliko vstaje, je vodstvo sumiralo izkušnje in jih posredovalo dalje. Kljub temu, da so vključevanja borcev potekala predvsem preko osebnih poznavanj vsakega posameznika, si je vodstvo prizadevalo skozi svoj tisk spodbuditi množičnost partizanstva. Prvi pozivi so prišli konec avgusta in v začetku septembra. Potem, ko je objavilo prve uspehe, je vodstvo zavračalo dva pomisleka - da partizanstvo ne bo moglo obstati in da napadi na okupatorje prinašajo le povode za okupatorjev teror.⁵² V nasprotju s tem so propagirali neomejeno radikalno akcijo na vsem ozemlju. »Ves slovenski teritorij mora postati eno samo bojišče, na katerem se bije boj od vasi do vasi, od hiše do hiše.«⁵³ Prva resna analiza partizanstva na Slovenskem je nastala že avgusta.⁵⁴ Poudarja predvsem odpravo defenzivnosti enot, boljše razumevanje gverilske taktike in vključevanje čimvečjega števila novih borcev. Septembrska Kardeljeva analiza je le natančnejša razdelava njegovega prvega članka iz avgusta 1941. Še vedno je poudarek na ofenzivnosti, pridobivanju novih borcev in širitvi akcij na italijansko okupacijsko območje.⁵⁵ Nov element je zahteva po vzpostavljanju dopolnilne formacije, »vaške zaščite«, ki naj bi predvsem ščitila naselja pred nasiljem okupatorja in ovaduštvom.⁵⁶ Vse to so bila predvsem navodila za člane KPS, torej tiste, na katerih je stala vsa organizacija oboroženega odpora, tega pa so imeli za najpomembnejšo partijsko nalogo.

Res je nato IO OF sredi oktobra ustanovil Narodno zaščito, vojaško organizacijo v okviru OF (poveljnike so imenovali odbori OF) in pod poveljstvom Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Kot njena naloga je bila definirana obramba prebivalstva pred nasiljem okupatorjev.⁵⁷

Že med prvo daljšo odsotnostjo dela vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, ki je krenilo na jug v Stolice, je Boris Kidrič objavil analizo pomena slovenskega partizanstva. Najprej je ugotovil pomen dejstva, da se je s partizanstvom sprostila velika borbena energija, postavljal je praktični pomen, kar naj bi bila škoda povzročena okupatorju, in pomen v perspektivi, ko bodo oblast prevzele le v boju ojeklenele čete, v tem, da čete sestavljajo predvsem ljudske sile, pa naj bi bil socialni pomen slovenskega partizanstva.⁵⁸

»Partizanski oddelki zato niso samo vojska z izključno vojaškimi nalogami, temveč so tudi nosilci in propagatorji narodne zavesti in ideje narodne osvoboditve,« je zatr-

⁵² SP II, 23.8. 1941, št. 14, Ognjeni krst slovenskih partizanov; SP II, 6.9. 1941, št. 16, V partizane.

⁵³ Zbornik VI/1, dok. 17, (E. Kardelj) Za osvobodilno fronto slovenskega naroda, Delo, št. 2, konec avgusta 1941.

⁵⁴ Prav tam, dok. 17, Za večji razmah partizanstva, Delo, št. 2, konec avgusta 1941.

⁵⁵ Zbornik VI/1, dok. 22, 23, (E. Kardelj) V partizane, Iz obrambe v napad, Delo, št. 3, september 1941.

⁵⁶ Prav tam, dok. 22, 24, (E. Kardelj) V partizane, Organizirajmo vaško zaščito. Pripomniti je treba, da je bila vaška zaščita predvidena v Titovi predvojni Strategiji in taktiki oborožene vstaje kot organizacija za pritegnitev kmečkih množic v revolucijo. Glej str. 111-112.

⁵⁷ SP II, 17.10. 1941, Sklep vodstva Osvobodilne fronte slovenskega naroda o ustanovitvi Narodne zaščite.

⁵⁸ Zbornik VI/1, dok. 36, Pomen slovenskega partizanstva, SP II, 1.10. 1941, št. 19.

dil uvodničar v prvi številki Slovenskega partizana oktobra 1941.⁵⁹ Prve tri mesece bojev je vodstvo ocenjevalo, da se partizanstvo ustrezno krepi, da raste izkušnost borcev in njihovi uspehi. Poudarilo je neustreznost okupatorjevih odgovorov na partizanski boj, predvsem pa pomanjkljivo disciplino partizanskih enot. Četam je postavilo dve nalogi, da uničujejo ceste, ki koristijo sovražniku, in da nastopajo kot slovenska vojaška oblast.⁶⁰

VII. Nacionalna armada?

Spočetka je mogoče najti le malo stičnih točk med politično in vojaško organizacijo odpora. Gotovo je, da so bili učinki širjenja organizacije in vpliva OF opazni tudi na vojaškem področju, v pritoku borcev, v oskrbi in podpori ljudi. Toda nerazčiščena razmerja so po napadu na SZ spodbudile diskusije o izvajanju oboroženega boja. Najbolj nasprotujoči so bili krščanski socialisti, tudi pod vplivom napak na terenu (na Jesenicah), vendar je njihov zastopnik Fajfar nasprotovanje pomiril. Vpliva protinemskega sporazuma med Veliko Britanijo in SZ ne gre podcenjevati, težko pa ga je točneje oceniti. Nerazčiščeni odnosi med IOOF in partizanskimi enotami so povzročile celo zahtevo po reviziji medskupinskih razmerij.⁶¹ Vendar pa se je vodstvo OF, ki je šele na 2. seji plenuma OF 28. julija imenovalo tudi operativno vodstvo, Izvršni odbor, strinjalo s takojšnjim oboroženim bojem, ki se je sicer že pričel.⁶² Vse Slovence je pozvalo v takojšen oborožen boj na strani Sovjetske zveze, Velike Britanije in zaslužnjeh narodov Evrope.⁶³ V povezavi z novicami o prehodu sovjetske armade v protinapad in lastnim hitrim razvojem je vodstvo OF že začelo poudarjati svojo nacionalno reprezentativnost,⁶⁴ ki je kulminirala na naslednjem zasedanju vrhovnega plenuma poldrugi mesec kasneje. Vrhovni plenum OF se je namreč 16. septembra razglasil za Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki »edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju«. ⁶⁵ Kot tak je razpolagal tudi z oboroženimi formacijami partizanov. Nujna ureditev vojaškega vprašanja je narekovala zelo določen sklep, namreč odlok o vključitvi »slovenskega vojaškega zbora«, ki ga tvorijo vse partizanske čete, v Narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije pod vrhovnim poveljstvom Glavnega štaba NOPOJ.⁶⁶ Odlok je sankcioniral obstoječe stanje, saj je CK KPS že prej izvajal ukaze in poročal CK KPJ o razvoju partizanskih formacij. Na drugi strani pa je z odlokom bilo pripoznano vrhovno poveljstvo nad

⁵⁹ Slovenski partizan, (Organ poveljstva slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet), oktober 1941, Partizani – jeklena pest slovenskega naroda.

⁶⁰ Slovenski partizan, oktober 1941, Izkušnje dosedanjih bojev slovenskih partizanskih čet.

⁶¹ E. Škerl, Politični tokovi, str. 45. V začetku avgusta je Kardelj Glavno poveljstvo prvič opredelil kot skupen organ (torej organ OF). Glej Izvori, DCO 1, dok. 46.

⁶² M. Marinko je po vojni zatrdil, da bi »zaveznike« postavili pred izvršeno dejstvo, če ne bi hoteli v oboroženi boj. Glej ARS–DPO, SG, šk. 5, zapisnik razgovora z M. Marinkom 8.11. 1951.

⁶³ SP II, 2.8. 1941, št. 10, Slovenskemu narodu!

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ SP II, 20.9. 1941, št. 18, Vsem Slovcem v vednost in ravnanje!, Proglas Slovenskega narodnega osvobodilnega odbora.

⁶⁶ Prav tam, Odlok SNOO o vključenju slovenskih partizanskih čet v Narodno-osvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije.

edino oboroženo silo faktorju izven slovenskega naroda. Bili so – vsaj na vojaškem področju, v nasprotju s trditvami, da pomenijo ti ukrepi »prvi korak k upostavitvi slovenske narodne suverenosti ...«,⁶⁷ ne glede na to, koliko so ustrezali dejanskim razmeram. KPS je torej dosegla, da je poveljstvo nad nacionalno vojaško silo tudi legalno prešlo nanjo, saj je Glavni (od septembra Vrhovni) štab NOPOJ predstavljal v Sloveniji njegov edini prisoten član Kardelj. Ko iščemo vzroke za tak sklep, jih lahko najdemo predvsem v že nastali razliki v organizacijskih modelih odporniškega gibanja v Sloveniji in izven nje, porodila pa ga je razlika med sprejemanjem odločitev znotraj KPJ (hierarhični centralizem) in OF (kjer so bile nujne nekatere oblike tudi formalne demokracije). Hkrati ne gre zanikati prizadevanja vodstva KPS, da bi formuliralo slovenske nacionalne zahteve, saj so na tem gradili že pred vojno, in je bil glavna, če že ne edina združevalna točka OF prav nacionalni moment, skrb za nacionalno ohranitev in preživetje.⁶⁸

Ker je Glavni štab NOPOJ že v začetku avgusta objavil svoj sklep o nujni podreditvi vseh partizanskih enot na vsem območju KPJ,⁶⁹ je bilo to za slovenske komuniste obveza, ki se ji niso niti želeli niti mogli izogniti.

Na posvetovanju partizanskih poveljstev v Stolicah (povezanem s sejo CK KPJ) slovenska partizanska akcija ni požela odobravanja. Ocenjena je bila kot neuspešna v vključevanju ljudstva v oboroženi boj. Izganjanje je ustvarilo pogoje in bi moralo biti povod za splošno ljudsko vstajo.⁷⁰ Z gledišča Srbije in Srbov v NDH je bila ocena neuspešnosti slovenskega partizanstva ustrezna, mnogo bolj usodno in tudi napačno pa je bilo pričakovanje, da bo izganjano prebivalstvo prešlo v splošen upor. Usodno v toliko, ker je postalo prav spodbujanje k vstaji ljudstva gibalno, ki se jih je (prizadeto) slovensko vodstvo oprjelo, to stremljenje pa je dalo protislovne rezultate. Prva taka akcija je bila operacija Glavnega poveljstva v Posavju oktobra 1941 in druga načrtovana ljudska vstaja decembra 1941 v treh središčih, v Revirjih, na obrobju Ljubljane in na Gorenjskem, pri čemer pa je dejanske rezultate dala le zadnja.⁷¹ Zgodnji sneg je skoraj ustavil partizanske akcije. Tako tudi nov taktični koncept boja (določitev operativnih območij s koncentracijo več enot za usklajeno akcijo, zasedba ožjih ozemelj) ni mogel biti preizkušen.⁷² Načrt, ki je bil prvenstveno motiviran z željo po »osvoboženem ozemlju«, je enako pogojevala skrb za prezimovanje partizanskih enot. Vodstvo je ponudilo le eno resno možnost, da enote namreč prezimijo v vaseh, ki pa morajo zato biti varne.⁷³

⁶⁷ Prav tam, Pomen osnovanja SNOO in njihovih ukrepov.

⁶⁸ Prim. E. Kocbek: Pred viharjem. Ljubljana 1984, str. 170.

⁶⁹ Izvori, DCO 1, dok. 51, Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, Bilten GŠ NOPOJ, št. 1. V Sloveniji je članek objavil Slovenski partizan oktobra 1941 (Naloge narodnoosvobodilnih partizanskih oddelkov).

⁷⁰ Izvori, DCO 2, dok. 13, Savjetovanje zastupnika štabova i komandi narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, Bilten VŠ NOPOJ, št. 7–8.

⁷¹ Prim.: T. Ferenc: Množična vstaja na Gorenjskem decembra 1941. Borec XXV, 1971, št. 12; I. Jan: Dražgoška bitka. Ljubljana 1971; D. Guštin: Rast in razvoj slovenskih partizanskih enot v prvi polovici leta 1942 in krajevni ter socialni izvor njenih borcev. Ljubljana 1986 (mag. naloga, rkp.), str. 1–41.

⁷² Izvori, DCO 2, dok. 51, F Leskošek – CK KPJ, k. 11. 1941.

⁷³ Slovenski partizan, oktober 1941, Kako bomo prezimovali?

VIII. Razcep

KPJ je s takojšnjo ustanovitvijo učinkovitih oboroženih sil pridobila veliko prednost pred svojimi političnimi nasprotniki znotraj slovenskega naroda. Slovenska ljudska stranka in ostale grupacije so sicer že zelo zgodaj ustanovile zametek svojih oboroženih formacij, maja ali celo konec aprila Slovensko legijo in v avgustu Sokolsko legijo; vendar sta se obe formaciji omejevali le na pripravo za odločilne trenutke, ki pa so bili še daleč in niso terjali niti dejanskega oblikovanja oboroženih enot niti njihovega nastopa. V zmeraj ostrejšem političnem spopadu so v skladu s tem odklanjali tudi partizansko vojsko in še zlasti oboroženo akcijo.⁷⁴ V to situacijo, ko so se najradikalnejši nasprotniki začeli pripravljati na oboroženi boj proti »komunistom«, torej OF, je prišlo sporočilo z juga o razkolu med Mihailovičevimi in Titovimi silami.⁷⁵ To situacijo, ki je mogla le malo naravnost vplivati na vojaški položaj na Slovenskem, je vodstvo osvobodilnega gibanja uporabilo za takojšnje preciziranje načelnega stališča, toliko bolj zaradi stališč londonske vlade.⁷⁶ Partizanske enote je označilo za edino osnovo slovenske narodne (tj. nacionalne) vojske.⁷⁷ Vse vojaške enote naj bi se podredile Glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet, za vsako ustanavljanje enot izven jurisdikcije Glavnega poveljstva pa je bila zagrožena smrtna kaznen.⁷⁸ Tak ukrep je bil s stališča osvobodilnega gibanja razumljiv kot ukrep za preprečitev državljanske vojne, težava pa je v tem, da OF ni mogla nastopati kot brezpriziven nacionalni reprezentant, vrhu vsega pa je OF po lastnih trditvah bojevala osvobodilni boj, v katerem je bila tovrstna ožitev odpora kaj težko razumljiva in sprejemljiva tudi v ugodnejšem položaju na poglavitnih svetovnih frontah.

Januarja 1941 se je ta razkol tudi manifestativno potrdil. V OF povezana skupina oficirjev je svečano podpisala izjavo o podreditvi OF in sodelovanju v partizanskih enotah. Pristali so na pravico OF, da preverja »zanesljivost« vsakega oficirja, sprejeti pa so bili dolžni opraviti politični kurz. Del vojaške sile bivše države je torej odložil prisego in se simbolično podredil partizanski vojski kot slovenski nacionalni armadi.⁷⁹

⁷⁴ Tudi jugoslovanska vlada v begunstvu v Londonu je že 15. novembra objavila, da je polkovnik Mihajlovič edini pooblaščen zastopnik v Jugoslaviji in da se morajo vse uporniške sile podrediti njegovemu poveljstvu.

⁷⁵ Zbornik VI/1, dok. 70, pismo E. Kardelja, nedat.; javne objave: SP II, 9.12. 1941, št. 29, Vrhovni štab – Izvršni odbor OF, 17.11. 1941, Pismo iz Srbije; 23.12. 1941, št. 31, Dokazi o zadevi polkovnika Draže Mihajloviča.

⁷⁶ Ta je namreč ob povišanju D. Mihajloviča v generala 7.12. 1941 izjavila, da so vsa gibanja odpora, ki se ne podrede njegovemu poveljstvu, izdajalska. Glej J. Pleterški: Problemi součinkovanja narodne in socialne revolucije v nastopu OF in pojavov antikomunizma, Slovenski upor 1941; Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja, Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24.5. 1991 v Ljubljani, Ljubljana 1991, str. 217.

⁷⁷ Zbornik VI/1, dok. 77, Vprašanje naše narodne vojske, Osvobodilna fronta, december 1941, št. 3.

⁷⁸ Prav tam; DLRS 1, dok. 111; Zbornik VI/2, dok. 3, poročilo B. Kidriča CK KPJ, 7.1. 1942. Tak postopek je iniciral že Kardelj v pismu decembra 1941 (Zbornik VI/1, dok. 70).

⁷⁹ V op. 50 cit. delo, str. 420; Izvori, DCO 3, dok. 9, B. Kidrič – CK KPJ 7.1. 1942.

L'EVOLUTION CONCEPTUELLE DU MOUVEMENT DE PARTISANS EN SLOVÈNIE EN 1941

R é s u m é

La clé de la compréhension de la lutte des partisans, au moins de celle en 1941, c'est la connaissance des projets et des préparatifs du Parti communiste yougoslave avant que la Yougoslavie eût été attaquée, spécialement à partir du commencement de la seconde guerre mondiale. Le Parti communiste yougoslave a prouvé sa nouvelle assurance par ses préparatifs d'insurrection armée tout en menant une politique contre la guerre qu'elle manifestait publiquement qualifiant cette guerre de conflit entre deux blocs impérialistes, fasciste et bourgeois-démocratique. Le stratège principal de cette lutte armée était Josip Broz Tito.

Pendant la guerre d'avril qui fut organisée pour défendre le Royaume de Yougoslavie, le Parti communiste essaya pour la dernière fois à se présenter comme force légale pour la protection de l'état mais ce fut inutile puisque l'état ainsi que l'armée capitulèrent vite. Dorénavant, le Parti communiste yougoslave mena sa propre politique qui l'amena à la constitution d'un fort mouvement de partisans. Ce fut lui qui entreprit les préparatifs d'insurrection armée qui aurait apporté aux peuples yougoslaves la liberté sociale et nationale et au Parti le pouvoir. Cette lutte, dont la date avait été déjà déterminée en avance – le moment où l'Union Soviétique aurait été attaquée – avait, pour des raisons de constellation de la politique extérieure, surtout le caractère de libération nationale.

La lutte slovène de la libération nationale se développait en 1941 sous cette même influence du Parti communiste yougoslave mais dans des circonstances spécifiques dès que le Parti communiste de Slovénie réussit à réunir une partie de forces politiques bourgeoises dans le Front contre l'impérialisme ou en Front de libération dont la direction, en automne 1941, se présenta comme représentant national provisoire qui commandait formellement à la fois à l'armée de partisans. Cette dernière fut en 1941 peu développée: elle avait un peu plus de 2000 membres dont 40% communistes. A cause de la lutte contre l'énorme force militaire des occupants, une grande partie de combattants slovènes fut éliminée jusqu'à la fin de l'année (il n'en resta que 600 environ). L'armée était organisée en 1941 des troupes et des bataillons qui agissaient à la manière de guérilla et qui, parce qu'ils étaient peu nombreux, ne souffraient pas encore de manque de ravitaillement critique. L'importance de l'armée de partisans en cette année était plutôt politique que militaire.

Dušan Biber

Mednarodni zapleti ob koncu druge svetovne vojne (Ocene in poročila ameriških obveščevalcev, OSS)*

O mednarodnem položaju Jugoslavije ob koncu druge svetovne vojne sem že večkrat poročal na slovenskih, jugoslovanskih in mednarodnih znanstvenih posvetovanjih. Na posvetovanju »Osvoboditev Slovenije« ob tridesetletnici tega dogodka sem na osnovi tedaj dosegljivih virov zgoščeno poročal o mednarodnem položaju Jugoslavije v zadnjem letu druge svetovne vojne.¹ V Beogradu sem 1975. leta referiral o nespornih med zavezniki in Jugoslovani okrog Koroške.² Na jugoslovansko-britanskem posvetovanju v Kuparjih 1978. leta sem poročal o jugoslovanski in britanski politiki med drugo svetovno vojno glede koroškega vprašanja.³ Na jugoslovansko-ameriškem posvetovanju na Plitvicah 1980. leta sem poročal o britanski in ameriški politiki glede jugoslovansko-italijanske meje v istem obdobju.⁴ Ta referat sem kasneje predstavil še na School of Slavonic and Eastern European Studies na univerzi v Londonu in ob seriji predavanj v Trstu leta 1985.⁵ Na četrti okrogli mizi jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev ob štiridesetletnici konca druge svetovne vojne sem na Brdu pri Kranju poročal o novih, tedaj dostopnih, jugoslovanskih virih o poreklu tržaške krize.⁶ Analični referat o tržaški krizi in njenih koreninah pa sem predstavil na znanstvenem posvetovanju jugoslovanskih in italijanskih zgodovinarjev v Trstu leta 1986.⁷

Nobene potrebe ni, da bi sedaj v še bolj strnjeni obliki povzermal vse prej omenjene referate; glavni referati za našo temo so itak znani znanstveni javnosti in dani na vpogled udeležencem našega posvetovanja. Mislim, da je zato najbolj primerno na kratko povzeti in opozoriti, kaj je o tej tematiki moč razbrati iz doslej neznanih in v znanosti še neuporabljenih virov ameriške vojaške obveščevalne službe Office of Stra-

* Referat na posvetovanju o koncu druge svetovne vojne v Sloveniji, Brdo pri Kranju 7.-8. junija 1988.

¹ Dušan Biber, Mednarodni položaj Jugoslavije v zadnjem letu druge svetovne vojne. *Osvoboditev Slovenije*. (Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani, 22. in 23. decembra 1975) Borec, Ljubljana 1977, str. 237-257.

² Britansko-jugoslovanski nespornizmi okrog Koroške 1944-1945. *Zgodovinski časopis*, XXXII, 1978, št. 4, str. 475-489.

³ Jugoslovanska in britanska politika o koroškem vprašanju 1941-1945, *Zgodovinski časopis*, XXXIII, 1979, št. 1, str. 127-143.

⁴ Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis*, XXXIV, 1980, št. 4, str. 431-441.

⁵ n.d., *Primorska srečanja*, 1985, št. 53, str. 148-155 in *Trst 1945: zbornik predavanj - Trieste 1945: atti delle conferenze*. Narodna in študijska knjižnica v Trstu, 1985, str. 7-44.

⁶ Dušan Biber, Trst, Triest ali Trieste. Geneza in dileme o tržaški krizi, *Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji* (Uredil dr. Dušan Biber), Borec, 1986, št. 12, str. 673-680.

⁷ Dušan Biber, Tržaška kriza 1945, *Delo*, 9. maja 1987, str. 25 in 16. maja 1987, str. 26-27. *Trst 1941-1947*, Koper 1988, str. 105-121.

tegic Services, s kratico OSS oz. Urada za strateške službe. Ti viri se postopoma sproščajo in jih hranijo v ameriškem Nacionalnem arhivu (The National Archives and Records Administration) v Washingtonu, D.C. pod oznako R(ecords) G(roup) 226 – skupina virov 226. V aprilu 1987 sva skupaj s prof. dr. Tonetom Ferencem pregledovala tudi ta fond, pri čemer je kolega dr. Ferenc pregledal predvsem kartoteko oddelka OSS za analize in raziskave in posamezne dokumente. Znanstveni javnosti so sedaj na voljo že mnogi dokumenti, seveda ne še vsi; marsikaj ostaja še naprej pod ključem. Za našo temo bi bilo zelo koristno pregledati radijske depeše, ki so jih izmenjavali posamezni obveščevalni punkti OSS v Caserti, Bernu, Firencah, Benetkah, Udinah (Vidmu), Londonu, Washingtonu in drugje. Toda tak pregled bi zahteval več časa in sredstev, ker je pred odločitvijo za kopiranje vsake depeše potrebno te prebrati z večjo pozornostjo. Kljub temu, da so bili dokumenti izbrani po metodi hitre selekcije in diagonalnega pregleda, so zelo zanimivi in spodbudni za nadaljnje raziskave.

Vprašanje avstrijsko-jugoslovanske meje

V začetku 1945. leta je v oddelek za analize in raziskave OSS prispelo izredno zgoščeno, na treh gosto tipkanih straneh pisano analitično poročilo, datirano s sredino januarja. Napisal ga je predstavnik OSS na »slovensko-avstrijski meji« in ga naslovil »Slovenske mejne zahteve«. Poročevalec je razlikoval med uradno politiko Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije in Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Po teh ameriških ocenah bi NKOJ moral upoštevati britanske interese in je zato postavljaj »zahteve za revizijo meje na način, sprejemljiv za Britance.«

SNOS naj bi užival politično avtonomijo. Direktnih stikov z britansko vlado ni imel in je zato lahko vodil bolj samostojno politiko. Že leta 1942 je bil Celovec izrecno omenjen med mejnimi zahtevami. Franc Leskošek je septembra 1944 britanski misiji pokazal tudi zemljevid Slovenije s Celovcem in Beljakom. Neuradna propaganda v četrtri coni je postavljala še večje zahteve, vse do Karnijskih Alp in severno od Maribora, čeprav »odgovorni partizani teh zahtev niso navajali niti podpirali«. Take zahteve so v OSS ocenjevali kot preizkusni kamen za reagiranje zavezniških misij.

Analitična ocena je predvidevala, da bodo partizani sporna ozemlja vojaško zasedli še pred sklenitvijo mednarodnega sporazuma in tako »zavezniške sile postavili pred izvršeno dejstvo.« Temu naj bi takoj sledil plebiscit. Slabotna avstrijska vlada pa naj bi podprla jugoslovanske ozemeljske zahteve.

Österreichische Freiheits Front (ÖFF) naj bi pritegnila kar največ pravih Avstrijcev, vendar je bila po tej oceni podrejena slovenskemu vodstvu; tudi avstrijski bataljon je bil vključen v slovensko narodnoosvobodilno vojsko.

V sklepih te analize beremo:

»Le malo dvoma je lahko, da člani avstrijske komunistične partije vodijo ÖFF pod zelo tesnim vodstvom in nadzorstvom komunistične partije Slovenije.

Čeprav sta obe ÖFF in KPA za sedaj le majhnega pomena in maloštevilni, odražata uradno politiko Moskve, kot jo interpretira CK KPS in njun pomen bo naraščal v neposrednem sorazmerju z brzino ruskega napredovanja proti Dunaju in posledičnim obsegom ruskega nadzora in vpliva v Avstriji.

Kar zadeva SNOS, kaže, da to politično telo namerava uporabiti ÖFF kot instrument, ki bi mu pomagal zagotoviti revizijo mej z Avstrijo in pomoč pri vzpostavitvi vlade na Dunaju, ki ji bo dopustila obdržati omenjene meje.

Razumno je predpostavljati, da Rusija ta politični razvoj spremlja z največjo pozornostjo in da na zahteve Jugoslavije do Avstrije ne gleda z nenaklonjenostjo. Sodeč po pogovorih s podpolkovnikom Bogomolovom (vodjem ruske misije v četrti coni) in s prosvetljenimi partizani je Rusija odločena, da Evropa ne bo integrirana v federalni blok ali v vrsto regionalnih federalnih blokov, neodvisnih od njenega nadzorstva in vpliva, ker bi tak razvoj smatrala kot grožnjo svoji lastni varnosti.⁸

Operacija Sunrise/Crossword (Sončni vzhod/križanka)

Ameriški zgodovinar Bradley Smith je skupaj z italijansko zgodovinarico Eleno Agarossi že 1979. leta pri založbi Deutsch v Londonu objavil knjigo *Operation Sunrise* o tajnih pogajanjih šefa punkta OSS v Bernu in kasnejšega direktorja CIA, Allena Dullesa, s predstavniki nemške vojske v Italiji. Ta pogajanja so se končala s posebno kapitulacijo nemških sil vse do vzhodne obale Soče in omogočila zavezniškim silam nagli prodor do Trsta. Oba avtorja sta že omenjala, da je Allen Dulles svojo operacijo skušal podpreti s trditvijo, da je za Ruse Trst »še mnogo bolj pomemben cilj kot Berlin«. Bradley Smith skupaj z Eleno Agarossi poudarja, da je Dulles nakazal smer sovjetskega napredovanja napačno in da ne kaže, da bi »Dullesova podoba Titovih partizanov v duhu hladne vojne kot sinonim za Rdečo armado sprejemalo vrhovno vojaško poveljstvo v Italiji.«⁹

Zanimivo je, da je Wilhelm Höttl, sodelavec Walterja Schellenberga, vodje šestega urada za tujino v glavnem uradu za varnost rajha (Amt VI Ausland, v RSHA) (te podrobnosti ni v omenjeni knjigi), s pomočjo generala Glaise von Horstenaua, nekdanjega nemškega poveljujočega generala v NDH, in Mühlmana – tako je poročal Dulles 29. aprila 1945 – vzpostavil zvezo z generali Kesselringom, Vietinghoffom, Rendulicem in Löhrom kot tudi z gauleiterji Schakelom, Hoferjem in Rainerjem. Sam močni šef SD Kaltenbrunner je želel osebno priti na švicarsko mejo ter se dogovoriti o kapitulaciji. Dullesova ocena je bila, da Kaltenbrunner pri zaveznikih očitno skuša igrati na avstrijsko karto.¹⁰

Zanimiv in pomemben je podatek, da je general SS in policijski vodja v Italiji Karl Wolff že 19. marca 1945 na tajnem srečanju z Dullesom pri Locarnu v Švici izročil amerškemu obveščevalcu »koristno mapo z nemškimi podatki o partizanskem bojnem razporedu in položajih«. Wolff se je pohvalil, da so pod njegovim poveljstvom Srbi in Slovenci, zbrani okrog Gorice. To so bili primorski varnostni zbor slovenskih domobrancev, pripadniki Ljotičevega prostovoljnega korpusa ter ostanki Nedičeve Državne straže in četniških oddelkov pod poveljstvom generala Damjanovića.¹¹

⁸ The National Archives and Records Administration (dalje: NARA), Washington, D.C., R(ecords) G(roup) 226, L 53490.

⁹ Bradley F. Smith & Elena Agarossi, *Operation Sunrise, The Secret Surrender*. London 1979, 134–135.

¹⁰ NARA, RG 226, E 165, Box 14, Folder 130, [Dulles] 110 Glavinu, 29. aprila 1945.

¹¹ Prav tam, 20. marca 1945.

Te kvislinške enote so sklenile 26. aprila 1945 poslati svojo misijo k zaveznikom. Polnomočja sta podpisala vojvoda Djuić in general Damjanović. Major Kapitanović je 1. maja 1945 uspel priti do Benetk; prej je opravljal dolžnosti zveznega oficirja med četniki in nemškimi štabom v Trstu.

General Damjanović je zatrjeval, da poveljuje vsem Mihailovičevim silam med Po-stojno in Ilirsko Bistrico in da je tudi južna Slovenija pod njegovim poveljstvom. Četniki so ponujali svoje posredovanje pri Nemcih med pogajanjmi za brezpogojno vdajo in obljubljali, da bodo storili vse, da bi partizanom preprečili zasedbo Trsta. Pohvalili so se, da je general Damjanović zahteval od nemškega generala Globocniga, naj Nemci pustijo tržaško pristanišče nedotaknjeno. Od poveljnika 6. britanske divizije je ameriški obveščevalec zahteval, naj britanske čete vzpostavijo prijateljski stik s Titovimi Jugoslovani. Za njihovim hrbtom bi se četniki potem prebili do britanskih linij, se vdali Britancem ter se tako izognili jugoslovanskemu ujetništvu.¹²

Kaže, da je kljub jasnim določilom kapitulacije v Caserti prihajalo do nesporazumov med nemškimi in zavezniškimi poveljniki. Tako je na primer še 4. maja 1945 general Wolff poročal feldmaršalu Alexandru, da general Kesselring protestira, ker zavezniške čete na Salzburškem in Štajerskem zatrjujejo, da je tudi to področje vključeno v kapitulacijo, čeprav je ta bila omejena na področje vzhodno od reke Soče.¹³

»Prav tako bi priporočal, da se nek ameriški oficir pošlje k slovenskim nacionalistom – če je to potrebno, bi bil lahko tja poslan odtod«, je 29. avgusta 1944, takoj po prihodu v štab Draže Mihailovića, priporočal vodja kasneje odpoklicane ameriške obveščevalne misije, podpolkovnik Robert McDowell.¹⁴ Doslej dostopni ameriški viri ne potrjujejo, da je bila ta ideja realizirana in da bi bil vzpostavljen uradni ameriški obveščevalni stik s slovenskimi domobranci.

Iz spominskih zapisov je razvidno, da so ljotičevci ob koncu vojne prav tako poskušali navezati stike z zavezniki.¹⁵ Boško Kostić je po ugotovitvah UDB kot agent Amt VI Ausland RSHA pod šifro B 0018 navezoval in vzdrževal zveze s predstavniki kraljevske begunske vlade v Carigradu in z nekaterimi zavezniškimi obveščevalnimi službami. Sedaj to Kostić prikriva in se predstavlja kot zelo zaslužen za zaveznike.¹⁶

»Ljotić in drugi srbski voditelji v Istri so, ko so čutili, da se bliža konec vojne, poskušali poslati preko fronte tri skupine ljudi, da bi zaveznike informirali o vojaškem in političnem položaju v Istri in Sloveniji. Kapetan Bora Gavrilović in študent Milorad Ilić sta bila v prvi skupini; podpolkovnik Siniša Očokoljić-Pazarac in študent Rastko Marčetić v drugi in pravnik Milan Fotić v tretji. Žal nobeni od teh skupin ni uspelo doseči zaveznikov. Prav tako jim ni uspelo vzpostaviti stikov z zavezniki iz Švice, kamor so se morali umakniti,« piše Boško Kostić.¹⁷

¹² NARA RG 226, E 121, Box 40, Caserta-SI-R&C-4, Florence, 30. aprila, 1. in 2. maja 1945.

¹³ NARA, RG 226, E 165, Box 14, Folder 131, 4. maja 1945.

¹⁴ NARA, RG 226, E 154, Box 23, Folder 314, Ranger Unit No 2, 29.8.1944.

¹⁵ *South Slav Journal*, Vol. 10, No. 4 (38) Winter 1987/88, str. 65–68.

¹⁶ *Nemačka obavestajna služba*, IV, Beograd 1959, str. 491, 578, 648, 757, 759–762, 951, 985.

¹⁷ Kot op. 15, str. 68.

Jugoslavija ali srednjeevropska konfederacija?

V svojih politično-propagandnih prizadevanjih, da bi vzbudili čim večje nezaupanje do partizanov in Osvobodilne fronte, so slovenski klerikalci v uradnih stikih z zavezniki često zatrjevali, da so slovenski komunisti pravzaprav trockisti, da dobivajo navodila z Dunaja in Berlina, da skušajo vzpostaviti slovensko sovjetsko republiko v okviru srednjeevropske komunistične sovjetske republike s sedežem v Berlinu; skratka, vse to naj bi bila nacistična zarota proti slovenskemu narodu.¹⁸ Franc Snoj je bil tesno povezan z OSS in je npr. že decembra 1942 predstavnikom OSS v New Yorku zatrjeval, da je Boris Kidrič trockist, ki sodeluje z Nemci, medtem ko so ameriški Slovenci enotni v opoziciji proti Ottu Habsburškemu in morebitni restavraciji habsburške monarhije.¹⁹ Snoj se je izjasnil za obnovo kraljevine Jugoslavije, toda v začetku marca 1943. leta je menil, da bo ustanovljena balkanska federacija vključno z Jugoslavijo, Bolgarijo, Grčijo in Romunijo, medtem ko bo srednjeevropska konfederacija zajela Poljsko, Avstrijo in Češkoslovaško.²⁰

Lahko domnevamo, da je polkovnik Vladimir Vauhnik napisal poročilo, ki ga je nepodpisanega v drugi polovici 1944. leta dr. Miha Krek izročil ameriškemu polkovniku Torielliju. Med drugim beremo naslednje:

»Tako imenovano partizansko gibanje v Sloveniji je izključno trockistična teroristična organizacija, v kateri ni nobene slovenske demokratične stranke niti kakršnekoli druge slovenske nekomunistične organizacije ali gibanja. 'Partizansko gibanje' v Sloveniji zasleduje samo en cilj: nasilno boljševizacijo Slovenije kot enega najpomembnejših geopolitičnih delov Evrope.«

Pisec je priporočal, naj bi zavezniki »slovenskim demokratom izročili oblast v svobodni in združeni Sloveniji od Trsta do Visokih Tur in Blatnega jezera, saj partizani načrtujejo pomor še nadaljnjih 40.000 Slovencev.«²¹

Predstavniki Slovenske zaveze v Trstu in Gorici – prvi iz vrst liberalne, drugi iz klerikalne stranke – pa so se 25. maja 1943 izjasnili za priključitev k Sloveniji in Jugoslaviji. V svoji resoluciji so zapisali »... mi energično odklanjamo sleherni načrt, da se vzpostavi konfederacija v Srednji Evropi ali Habsburška monarhija, ki bi vključevala vse ali samo del našega ozemlja.« Odločno so se zoperstavili vsaki ideji za ustanovitev avtonomne sovjetske republike Julijske krajine, kar naj bi po njihovem mnenju zahtevali komunistični partiji Italije in Nemčije.²²

Po ustanovitvi Šubašičeve vlade in sporazuma Tito – Šubašić na Visu pa je poleti 1944. leta med slovenskimi begunskimi politiki prišlo do razkola ob predlogu, naj se

¹⁸ NARA, RG 226, 89658.

¹⁹ NARA, RG 226, E100, Box 102, YU-681.

²⁰ NARA, RG 226, E 100, Box 102, YU-744.

²¹ Kot op. 18. Prim., Dušan Biber, Paukova mreža oko Visa, *Vjesnik u srijedu*, št. 1073, 21. novembra 1973, str. 35–36, o Vauhnikovih idejah za separatno državo Slovenijo s Trstom, za pogajanja s Čehi in podporo Vatikana. V beležki Foreign Officea beremo o teh Vauhnikovih idejah: »To je vse precej zmedeno in ustvarja zmedo, ker se kaže kot prizadevanje, da bi v primeru razcepa Jugoslavije Slovincem dali poseben tretman, da bi osnovali neodvisno državo, temelječo na Trstu, s posebnimi zvezami z zapadnimi zavezniki. Toda mi delamo na hipotezi zedinjene Jugoslavije, vključno s Slovenijo.«

²² NARA, RG 84, Box 39.

slovenski domobranci priključijo partizanom in prekinajo sodelovanje z nemškim okupatorjem. Tako se je npr. avgusta 1944. leta v Bariju – po ameriških poročilih (podrobnih britanskih ni na voljo) – tako imenovana slovenska misija (dr. Milko Brezigar, dr. Fran Mačkovšek in Josip Germ) v imenu Slovenske zaveze izjasnila za demokratsko federativno kraljevino Jugoslavijo, s Trstom, Istro, jadranskimi otoki in za mejo z Italijo vse do avstrijsko-italijanske meje iz 1914. leta, s Koroško, Celovcem, Beljakom in slovenskim ozemljem severno od Maribora.²³ Že v drugi polovici avgusta 1944. leta pa so po ameriških obveščevalnih poročilih neimenovani predstavniki slovenske ljudske stranke in hrvatske seljačke stranke predlagali papežu Piju XII. ustanovitev srednjeevropske katoliške države; po predlogu slovenskih klerikalcev bi te države sestavljale Slovenija, Hrvaška, Avstrija in Bavarska; predstavniki HSS pa so dodali še Madžarsko in Slovaško. Te ideje je OSS ocenila kot fantastične, menila pa je, da kljub vsemu le velja o njih razmišljati.²⁴

Dr. Miha Krek se je v Rimu zavzemal, da bi Slovenijo zasedle zavezniške čete, nikakor pa ne sovjetske ali samo – kot je trdil – Titove partizanske sile. Menil je, da Sovjetska zveza ni neposredno zainteresirana za slovensko ozemlje in da zato na bo nasprotovala angloameriški okupaciji Slovenije. Združena Slovenija naj bi bila podčasno zavezniško vojaško upravo in zavezniškim nadzorstvom. Slovenski domobranci – bilo naj bi jih 18.000 – bi se pridružili zaveznikom. Po mnenju dr. Kreka bi to storila tudi večina od 14.000 slovenskih partizanov; te bi seveda reorganizirali.

Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman je preko dr. Kreka in patra Prešerna prosil papeža Pija XII., naj se zavzame za anglo-ameriško okupacijo Slovenije. Papež naj bi – kot je trdil dr. Krek – 26. novembra 1944. leta »obljubil, bo storil vse, kar je v njegovi moči, da se izogne komunistični okupaciji Slovenije«. Dr. Krek je še svaril, da »komunistični voditelji« načrtujejo poboj 15.000 ljudi v Ljubljani, 50.000 v Trstu, medtem ko bi najmanj 100.000 ljudi moralo zbežati, če bi Osvobodilna fronta – čeprav samo za nekaj dni – prevzela oblast.²⁵

V začetku marca 1945 so – po ameriških virih – v Vatikanu napovedovali, da bosta Slovenija in Julijska Krajina spet združeni v Avstriji in da bo namesto Ženeve v bodoče Trst sedež nove svetovne organizacije za mir.²⁶ Pred dvema letoma je Franc Snaj še napovedoval delitev Avstrije med Češkoslovaško in Jugoslavijo.²⁷ Vatikanski krogi so ameriškim obveščevalcem zatrjevali, da si papež vztrajno prizadeva, da ne bi prišlo do Titove okupacije Trsta. Vatikan naj bi dobil v roke listo obsojencev iz Trsta, ki bi bili v tem primeru likvidirani. Po papeževem mnenju nikakor ni bilo mogoče dopustiti, da bi Titove čete same bile v Trstu.²⁸

Ameriški obveščevalni organi v Vidmu v Italiji so pripravili slovenskega duhovnika Stanislava Žerjala, ki je vzdrževal kurirsko zvezo med slovenskimi klerikalci v Rimu

²³ NARA, RG 226, 89307.

²⁴ NARA, RG 226, 93324. Prim. V. Dedijer, *Interesne sfere*, Beograd 1980, str. 382.

²⁵ NARA, RG 226, 113566.

²⁶ NARA, RG 226, 122085.

²⁷ NARA, RG 226, E 100, Box 102, YU-732.

²⁸ NARA, RG 226, 122085.

in njihovimi strankarskimi somišljeniki v Ljubljani. Pri njem so našli tudi navodila dr. Miha Kreka z dne 4. maja 1945. Krek je naročal, naj vodijo protikomunistično propagando in v očeh zaveznikov rehabilitirajo Jevdjevića, Djuića in Ljotića. Duhovnik Žerjal je imel pri sebi domobranske in nemške dokumente in OSS je domnevala, da je bil namenjen k škofu dr. Rožmanu v Ljubljano.²⁹

Kot vemo – Slovenec je o tem poročal v posebni izdaji 4. maja 1945. leta – so 3. maja 1945 na Taboru, na seji »enodnevnega slovenskega parlamenta«, oklicali slovensko državo kot del federativne kraljevine Jugoslavije, slovensko domobranstvo pa proglasili za del kraljevske jugoslovanske vojske pod poveljstvom kralja Petra II. Tako so se slovenski domobranci in njihovi politični vodje tudi predstavljali zaveznikom, ko so se jim vdali na Koroškem. V dokumentu LH-37 z dne 26. maja 1945 (E 92 B 186) beremo, da je namen »kraljevske slovenske vojske«, ki tabori južno od Celovca, »oditi v Italijo in se pridružiti drugim delom kraljevske jugoslovanske vojske, da bi ostali vojaška enota in počakali na vrnitev v Jugoslavijo.« Podpolkovnik slovenskih domobrancev Emil Cof je menil, da je število 12.000 mož in 6.000 žensk in otrok morda pretirano, predstavljal je svoje vojake kot protikomunistično vojsko in zatrjeval, da so za razliko od ustašev vsi za kralja Petra in zaveznike. V centrali OSS v Washingtonu pa so suho pripomnili: »Ta vojska je bolj znana kot Rupnikova bela garda, kvislinška enota.« Vendar pa so že sredi julija 1945 v italijanskem generalštabu opozarjali ameriške obveščevalce, da se emigrantski slovenski politiki z dr. Krekom na čelu zavzemajo za ustanovitev slovenske države, ki bi vključevala Julijsko Krajino in Furlanijo.³⁰ Dr. Miha Krek je v začetku julija 1945 iz Rima poslal Winstonu Churchillu telegram z zahtevo, naj se zavezniška vojaška uprava vzpostavi za vso Slovenijo.³¹

Ameriško-britanski nespোরazumi na obveščevalnem področju

V mesečnem poročilu o delu OSS na področju Sredozemlja in Srednjega vzhoda za maj 1945 beremo, da so mestni team OSS v Beogradu zmanjšali na deset članov. Na zahtevo glavnega poveljstva zavezniških sil so ameriški obveščevalci ostali v Beogradu do zaključka pogajanj o umiku jugoslovanskih enot iz Trsta.

Američani so v Avstrijo poslali 34 svojih agentov, ki pa niso bili posebno uspešni. Štirje agenti so bili pogrešani, štirje ubiti, trinajst so jih ujeli Nemci, sedem jih ni prišlo na cilj, eden pa se je kasneje razkril kot dvojni agent. Od 13 ujetnikov so uspeli dobiti nazaj 11 agentov.

Od decembra 1944 so od operatorja misije Mansion (Maple) v OSS dobivali dobra, taktična obveščevalna poročila iz Slovenije in Koroške. Aprila 1945 so poslali na Koroško še nov »Gutherie« team, ki je navezal stike s Titovimi partizani. Po pomoti je poljski navigator misijo Dania spustil na jugoslovansko alpsko področje in ne v Avstrijo; dva sta potem prišla v Trst z jugoslovanskimi partizani, tretji pa se je menda še skrival na področju okrog Gradca (Graza).

---

²⁹ NARA, RG 226, I 58179.

³⁰ NARA, RG 226, 139960.

³¹ Public Record Office (PRO), FO 371/48822, R 11815, 9/7/45.

»Tržaška enota, ki je imela navodila, da zbere dokumente in obveščevalna poročila o področju Julijska Krajina, je prispela 2. maja. Britanske oblasti pa so jo prislile, da je ostala v Vidmu. Le trikrat so med 10. in 29. majem lahko šli v Trst z dovolilnico, veljavno dvanajst ur, čeprav so britanske skupine delovale v mestu. V enoti sta bila dva ameriška oficirja, rojena v Italiji, ki sta bila s tega področja in sta imela dobre kontakte. Kljub težavam jima je uspelo vzpostaviti stike z italijanskimi in jugoslovanskimi voditelji.«

Vse obveščevalne skupine OSS so umaknili iz Jugoslavije razen tržaške skupine. Ameriški obveščevalni zvezni oficir je ostal pri osmi armadi na področju Trsta, drugi pa je v taborišču vojnih ujetnikov v Caseni zasliševal jugoslovanske ujetnike, v glavnem četnike. Dobili so poročila o jugoslovanskih silah na Koroškem, v Julijski Krajini in Makedoniji, kot tudi poročila o položaju v Ljubljani in v Trstu. V Istri so okrepili ameriško obveščevalno službo in tja poslali šest skupin. Pri glavnem štabu Slovenije je maja 1945 še deloval ameriški obveščevalni oficir, eden je bil pri četrti coni, dva pa sta bila pri štabu četrte armade.³²

Bežen pogled v operativne depeše OSS v maju 1945 kaže bolj dramatično podobo o nesporazumih med ameriški in britanskimi obveščevalci. Skupino OSS za mesto Trst so sestavljali kapetan Uberti, desetar Valerio Melchiori, narednik Albino Perna in podnarednik Sala Campora. Uberti je 24. maja 1945 mad drugim poročal v Caserto:

»Bratrance [tj. Britanci] so zahtevali, naj se začne vstaja, da bi dobili izgovor za zavezniško okupacijo. Sporočite, če je to sklep na odgovorni ravni in če je zajamčena takojšnja pomoč.«

Uberti je opozarjal, da so Jugoslovani in garibaldinci organizirali obsežno obveščevalno in sabotažno službo. Italijanski komunisti v Trstu in Furlaniji so po teh ameriških virih nujno zahtevali navodila iz Milana, vendar jih dotlej niso dobili.

»Vsi razen OSS so v Trstu«, se je pritoževal Uberti in navajal, da so britanski častniki v Trstu tudi v civilu. »Britanci imajo polno agencij in prikritih agentov v Trstu. [...] Izgledamo kot pravi bedaki. Poročali so, da Britanci pripravljajo vstajo v mestu, da bi izsilili oboroženo zavezniško intervencijo«, je rečeno v depeši z dne 28. maja 1945.

Trinajsti britanski korpus je 31. maja 1945 celo odklonil izdati zgolj začasno dovolilnico skupini OSS za obisk Trsta, češ da bodo sami dali Američanom na voljo vse potrebne obveščevalne podatke. Odnosi so se tako zaostriili, da so Britanci 11. junija 1945 zahtevali, da se Uberti takoj umakne iz Trsta in da tam sploh ne žele nikakršne skupine OSS. Kapetan Uberti se je naslednjega dne pritožil predpostavljenim, da so vse obveščevalne službe, vključno z italijansko, dobile dovoljenje za delo v Trstu, ameriška vojaška obveščevalna služba pa ne.³³

Med svojimi redkimi, strogo nadzorovanimi obiski v Trstu so agenti OSS vzdrževali stike s člani CLN za Trst in skrite v avtomobilu nekatere od njih tudi varno pre-

³² NARA, RG 226, E 99, Box 26, Folder 129.

³³ NARA, RG 226, E 121, Box 39, Caserta-SI-R&C-3, Cables Caserta, poročila z dne 24., 26., 28., 31. maja, 11. in 12. junija 1945.

peljali iz mesta. Vzpostavljali so tudi tajne radijske zveze. Brez pogleda v britanske obveščevalne dokumente (ti ostajajo še naprej pod ključem) ne bo moč odgovoriti na vprašanje, kje so globlji razlogi za takšna trenja med zavezniškimi obveščevalnimi službami, ki presegajo običajno rivalstvo. Najbolj verjetno je, da so Britanci sumili Američane, da - glede na ameriško osebje italijanskega porekla - delujejo preveč enostransko v prid italijanski strani.

Seveda pa je OSS dobivala in analizirala poročila tudi iz drugih virov, ki podrobneje niso označeni. Tako v začasnem poročilu o jugoslovanski okupaciji Trsta z dne 16. maja beremo, da bodo, kot kaže, četrto jugoslovansko armado v Trstu kmalu zamenjale slovenske enote. »Nekateri italijanski predstavniki so politično povsem nepomembni in komajda predstavljajo kaj več kot samega sebe. Drugi so bili izbrani brez predhodnega posvetovanja, ker uživajo ugled v skupnosti. Nekatere od teh oseb so že odstopile, druge pa bodo to v kratkem storile, nekateri pa so se kar poskrili [...] Ob osvoboditvi so nekatere člane italijanskega CLN zaprli, drugi so šli v podzemlje, nekateri pa so pobegnili v Italijo«, je rečeno v tem poročilu.³⁴

Poročilo z dne 25. maja 1945 odraža mračno sliko položaja v Trstu:

»Gospodarsko življenje v mestu je paralizirano. Banke so še vedno zaprte, vrednostni papirji so blokirani in Jugoslovani imajo v svojih rokah vse komunalne službe. Trenutno je hrana najbolj resen problem mestnega prebivalstva [...] Jugoslovani še naprej zapirajo v velikem obsegu.« Rečeno je bilo, da so nekatere izmed tistih, ki so jih priprli med 2. in 6. majem, že izpustili. O drugih ni bilo nič slišati. Italijanski viri so omenjali, da je bilo med 2. in 14. majem iz političnih razlogov usmrčenih 150 oseb, 6.000 pa naj bi jih bilo v zaporu.³⁵

Nekdanji vodja ameriške obveščevalne misije Alum v Sloveniji, poročnik Desich, je bil v svojih poročilih poudarjeno kritičen do dogajanj okrog sebe. »Ko bodo Nemci zapustili Slovenijo in bodo britanske in ameriške čete poskušale vstopiti, bodo partizani prišli na dan s svojo pravo barvo in pokazali, kaj čutijo do nas«, je napovedal Desich.³⁶ Desichevo poročilo, da so Jugoslovani na ozemlju zahodno od Soče deportirali pet do deset tisoč italijanskih državljanov, da bi tako omogočili Jugoslovanom zmago na bližnjem plebiscitu, je bilo sprejeto s skepsjo. OSS je zahtevala, naj se ti podatki skrbno preverijo.³⁷

Poročila kapetana Johna Blatnika

Zaključno poročilo o službovanju kapetana Johna Blatnika, vodje ameriške obveščevalne misije pri Glavnem štabu Hrvatske in nato Slovenije, je že v celoti objavljeno.³⁸ Večina njegovih poročil je bila taktično-strateškega značaja, vendar so včasih obravnavala tudi politične aspekte dogajanj v Sloveniji. Tako je kapetan Blatnik 18. aprila 1945 med drugim poročal:

³⁴ NARA, RG 226, E 154, Box 4, Folder 73, North Italian Report No. 9.

³⁵ NARA, RG 226, 132533.

³⁶ NARA, RG 226, E 99, Box 35, Folder 99, Washington History Office.

³⁷ NARA, RG 226, E 121, Box 40, Caserta-Si-RC-3, Cables Caserta.

³⁸ Borec, št. 2, februar 1988, str. 199-211.

»Rusija in Rdeča armada sta tu zlahka favorita. [...] Osvoboditev Jugoslavije se skoraj povsem pripisuje Rdeči armadi in partizanom. Britanci se čutijo prezrti glede na dejstvo, da so partizanom dali precejšnjo materialno pomoč, le redkokdaj pa so dobili besedo priznanja ali zahvale. [...] Partizanski uradniki opetovano zahtevajo Trst, Primorsko ter avstrijsko Koroško in Štajersko in so, kot kaže, odločeni, da ta področja vključijo v novo Slovenijo.«³⁹

Blatnik je 25. avgusta 1945 poročal podpolkovnik Chapinu o vtisih, ki jih je dobil na osnovi pripovedovanja 45 oseb, ki so bodisi pribežale v Trst ali pa so ga obiskale in se potem spet vrstile domov. Z dvanajstimi osebami je kapetan Blatnik osebno govoril. Brez lastnega komentarja o verjetnosti ali verodostojnosti je kapetan Blatnik te pripovedi v povzetku posredoval po vojaško-obveščevalni liniji. Ameriška ambasada v Rimu je kopijo tega poročila priložila svojemu poročilu State Departmentu 9. oktobra 1945.

Na osnovi teh ustnih, nepreverjenih virov, naj bi bilo v Ljubljani po osvoboditvi zaprtih kar 16.000 do 20.000 oseb. Govorili so, da so partizani ubili 32.000 do 36.000 Slovencev. Po tako zbranih ustnih virih naj bi bilo v Crnogrobu 1.000 grobov, v Kamniški Bistrici 500 grobov, v Kočevskem Rogu nekaj deset tisoč, v Hrastniku pa naj bi bilo v noči od 5. na 6. julij ubitih 1.500 slovenskih domobrancev, od katerih naj bi bili nekateri celo živi pokopani. V kraju Kopišče pri Kamniku je bilo menda ubitih 1.300 oseb. V Št. Vidu je 600 oseb zbolelo za tifusom, tudi po 150 jih je umrlo v eni sami noči.

Po teh ocenah naj bi bila naloga ljudskih sodišč, da likvidirajo sleherno politično opozicijo in da odvzamejo imovino. Iz Trsta naj bi partizani odnesli 160 milijonov lir.⁴⁰

Sodeč po dosegljivih in doslej pregledanih virih je ameriška obveščevalna služba dobila prepis emigrantskega poročila z dne 1. junija 1945 šele 12. julija 1945. Poročilo se je nanašalo na britansko vračanje slovenskih domobrancev in bilo poslano dr. Mihju Kreku v Rim. Obveščevalec OSS je prepis tega poročila dobil »preko zanesljivega vi-sokega cerkvenega vira«; lokacija ni bila navedena.⁴¹ Prepis poročila dveh očevidecev (eden je gotovo bil dr. Basaj) pa je OSS prejela šele 24. oktobra 1945.⁴²

Bob Perry o nemški vdaji

Zanimiva je tudi spominska izjava narednika Boba Perrya [Roberta Plana] z dne 11. marca 1947 o dogodkih ob koncu vojne. Med drugim je zapisal: »Devetega maja sem pomagal pri pogajanjih za vdajo nemške armadne grupe E tako, da sem ujel poveljnika štaba korpusa, generalpolkovnika Löhra. Potem sem šel v Velikovec na Koroško, kjer sem navezal stik z britanskimi enotami petega britanskega korpusa in s kapetanom Koenigom. Najprej sem deloval kot posrednik, nato pa kot tolmač med

³⁹ NARA, RG 226, E 154, Box 25, Folder 332, Bari-Opr- 52 Arrow.

⁴⁰ NARA, RG 84, Box 50.

⁴¹ NARA, RG 226, XL 12945.

⁴² NARA, RG 226, XL 24542.

britanskimi silami na eni in hrvatsko-ustaškimi silami na drugi strani. Potem ko so partizani obljubili, da ne bo nihče ustreljen brez sodne razprave, je bila dosežena popolna vdaja. Tolmačil sem brigadirju Scottu, ki je bil pri Britancih. Potem sem šel v Trst in v Caserto, kamor sem prispel v začetku junija.«⁴³

Kot zanimivost naj omenim še, da je ob posredovanju OSS sovjetski polkovnik Riumin v Rimu 24. aprila 1945 v ruščini naslovil proglas sovjetskim državljanom, ki so služili v nemških kozaških formacijah in so imeli svojo postojanko in šolo tudi v Tolminu. Če se bodo predali oz. uprli Nemcem, jih bodo v Sovjetski zvezi sprejeli kot sinove domovine in če bodo po vrnitvi v domovino svoje obveznosti pošteno izpolnjevali, ne bodo klicani na odgovornost.⁴⁴ O rezultatih te propagandne akcije ni podatkov; kaže, da je bila brez uspeha, saj so se kozaki pod poveljstvom nemškega generala von Panwitzza predali Britancem.⁴⁵

Nekaj odprtih vprašanj

Načelnik britanskega imperialnega generalštaba je 2. maja 1945 v posebni tajni depeši povprašal feldmaršala Alexandra, vrhovnega poveljnika zavezniških sil na Sredozemlju, če bi lahko brez zapletov svoje enote med ofenzivo proti Avstriji oskrboval preko pristanišča v Benetkah. Med drugim je menil: »Možno je namreč, da bo morda potrebno pretrgati vse politične zveze z Julijsko krajino, vključno s področjem okrog Trbiža in se izogniti vsem obveznostim na tem spornem področju.« Feldmaršal Alexander pa je 3. maja 1945 med drugim sporočil načelniku imperialnega generalštaba: »Petnajsti armijski grupi sem dal navodilo, da naj z največjo možno brzino pritiska naprej, da bi zasedla kar največji del Avstrije, po katerem lahko stegnemo roke, preden bo prišlo do splošne nemške vdaje ali zloma na ruski fronti, tako da jo bomo lahko uporabili za kupčevanje.«

Na izrecno vprašanje o možnostih uporabe beneškega namesto tržaškega pristanišča pa je feldmaršal Alexander odgovoril 4. maja, češ da je pot preko Tirolske in Brennerja proti Avstriji draga in nepraktična.⁴⁶

Vprašanje, ki se postavlja pred raziskovalca, je ob pomanjkanju drugih virov za sedaj še nerešljivo. Kakšni naj bi bili politični razlogi, ki bi zaveznikom narekovali, da so prav na dan prihoda prvih novozelandskih enot generala Freyberga v Trst razmišljali o popolnem umiku iz Julijske Krajine? So to misel vzpodbudila doslej neznana tajna pogajanja med Rusi in Britanci o novi razmejitvi interesnih sfer?

Znano je, da je Stalin konec marca in v začetku aprila odkrito izražal svoje dvome in negodovanje zaradi ameriško-nemških tajnih pogajanj v Bernu.⁴⁷ Sporazum o kapitulaciji nemških sil v Italiji je bil podpisan v Caserti 29. aprila 1945 ob 14. uri in

⁴³ NARA, RG 226, E 97, Box 33, Folder 581, Maple Algiers-SI-OP-19.

⁴⁴ NARA, RG 226, E 154, Box 15, Folder 208, Bari-SI-OP-27, Ops.Gen.

⁴⁵ *Borec*, 1986, št. 12, str. 775.

⁴⁶ PRO, WO 214/45, AFSC X79/03.

⁴⁷ B. Smith & E. Agarossi, n.d., str. 101-124.

stopil v veljavo 2. maja 1945 opoldne.⁴⁸ Kardeljeva depeša z dne 29. aprila 1945 naroča med drugim: »Če v treh dneh ne pridemo pred Trst, bodo zavezniki prej tam kot mi. Trst je vaša glavna partijska naloga danes.«⁴⁹ Skoraj z enakimi besedami je CK KPS istega dne sporočil Oblastnemu komiteju KPS za Slovensko Primorje: »... da ves IX. korpus do zadnjega moža izvrši napad v smeri Trsta in da se prebije v tržaška predmestja in začne poulične borbe. [...] Skrajni čas je za vstajo v Trstu. Če ne pridemo takoj pred Trst, bodo zavezniki prej tam kot mi. Trst je naša glavna partijska naloga danes.«⁵⁰

Vprašanje je, ali je in če je, kdaj in kako, Stalin morda obvestil Tita o pogajanjih v Bernu; vprašanje je tudi, po kakšni poti je CK KPJ oz. generalštab jugoslovanske armade dobil informacije o pripravah in izvedbi sporazuma o kapitulaciji, ki je bil podpisan v Caserti 29. aprila 1945. Je morda obstajala koordinacija s Sovjetsko zvezo in Rdečo armado?

Navodila CK KPS Borisu Kraigherju z dne 29. aprila 1945 sicer govore: »Padec Benetk še jasneje govori, da je treba takoj začeti z vstajo v Trstu in Gorici in ne sektašiti v odnosu do Italijanov. Prenesti vstajo v Gorico in Trst pod našim vodstvom in zasesti nato z našimi silami – to je linija.«⁵¹

(Teh nekaj podatkov iz doslej neznanih virov naj vzpodbudi razpravo med udeleženci našega posvetovanja, ki se morda spominjajo še marsičesa, kar bi raziskovalec zaman iskal v arhivih.)

⁴⁸ Prav tam. str. 156–157.

⁴⁹ D. Biber, n.č., *Borec* 1986, str. 677.

⁵⁰ Arhiv CK ZKS, 15955, depeša št. 86.

⁵¹ Prav tam. 15956, depeša št. 91.

INTERNATIONAL CONFLICTS AT THE END OF WORLD WAR II
(ESTIMATES AND REPORTS OF THE OFFICE OF STRATEGIC SERVICES)

S u m m a r y

At the end of World War II, Yugoslavia, and within her framework, the territory of Slovenia, were of considerable interest to the Allies. Consequently, a number of estimates and reports relevant to Slovenia can be found in the documents of the U.S. intelligence organisation Office of Strategic Services (OSS). At the beginning of 1945, an OSS representative reports about »Slovenian border claims« that were supposed to cover a territory including the Carnian Alps and north of Maribor. The analysis states that Partisan troops will invade the territory in question and the allied forces will face a *fait accompli*.

In terms of the border in the West and Trieste operation Sunrise/Crossword, i.e. secret negotiations between the head of the OSS office in Berne, Switzerland, the future CIA head Allen Dulles, with the representatives of the German army in Italy is rather interesting. The negotiations ended with a separate surrender of German military forces all the way to the Isonzo, which allowed the Allies to make a rapid breakthrough and reach Trieste. It is of some significance in this context that Karl Wolff, an SS general and head of police forces in Italy, handed over to an American intelligence offices specific information about the deployment and battle array of the Partisan troops, boasting of having under his personal command the Slovenian domobranci in the Littoral as well as the Chetniks, members of the Ljotić volunteers, a few members of Nedić's State Guard, and Chetnik platoons under the command of general Damjanović. The Chetniks were offering themselves as mediators with the Germans in the course of negotiations about an unconditional surrender, promising to do their best to prevent the Partisan troops from invading Trieste. For Slovenian Partisans the liberation of Trieste was the »principal party duty«. The U.S. sources also report their attitude towards a restoration of a Yugoslav state or a Catholic confederation in Central Europe; the latter was the option of the Slovenian People's Party. The American sources indicated that unnamed representatives of this party and of the Croatian Peasants' Party submitted to Pope Pius XII a proposal of establishing a Catholic state in Central Europe. The OSS estimates the idea as »fantastic«, believing that it still deserves some consideration. According to OSS reports Miha Krek and Ljubljana's Bishop Gregorij Rožman advocated an occupation of Slovenia by Anglo-American military forces. With regard to Trieste and Carinthia there were some conflicts, too between the U.S. intelligence service and that of Great Britain. The latter caused problems to the OSS operations. Captain John Blatnik, head of the U.S. intelligence mission to the Headquarters of Croatia first and then Slovenia, reported on the basis of oral and unverified sources that there were supposedly 16,000 to 20,000 individuals held detained in Ljubljana after the liberation, and that the Partisans killed 32,000 to 36,000 Slovenes. Judging on the basis of the sources scrutinised to date, the U.S. intelligence had access to a British report dated June 1, 1945 about the deportation of Slovenian domobranci no earlier than on July 16, 1945.

Jera Vodušek-Starič

Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu¹

Sodni procesi, natančneje kazenske obravnave pred sodišči, v prvem letu po drugi svetovni vojni so posebej zanimivi in zgovorni, ko jih analiziramo kot celoto in ko jih umestimo v sistem delovanja oblasti, tako politične kot sodne. Šele tako lahko ugotovimo, kako in zakaj je prihajalo do sodnih postopkov, kakršne poznamo. Okoliščine teh procesov so bile zaradi pravkar končane vojne, naklonjene obračunu (tudi nediferenciranemu) z vsakršnimi pojavi kolaboracije in zločinov iz časa vojne. Splošno prepričanje je bilo, da je šlo za pravično vojno proti nacifašizmu, v Sloveniji še toliko bolj, ker se je borila tudi za nacionalno združitev svojega naroda. Psihološke posledice tega, svež spomin na ravnanje fašistov s slovenskim narodom, na vojne zločine, na okupacijo in kolaboracijo so vsaj na zunaj ustvarile videz, da so procesi, ki smo jim priča v Sloveniji, popolnoma upravičeni. K temu je pripomogla še spretna, agresivna in socialno (praviloma ne revolucionarno) obarvana propaganda. Za to propagando sta stala jugoslovanski in slovenski politbiro in njuna Agitpropa. Tudi na področju prava je druga svetovna vojna spremenila marsikaj, potrebne so postale nove formulacije v mednarodnem pravu o vojnih zločinih, zločinih proti človeštvu (nova kategorija) in načinih kaznovanja zločincev. Povrhu tega je v povojnem času, točneje neposredno po umiku okupatorja, neredko prihajalo do izrednih, nevsakdanjih razmer in pojavov, kot so bili maščevanje, njegova politična izraba, euforija in pijanost od zmage (celo ošabnost, zlasti mladih zmagovalcev), veliki premiki prebivalstva, lakota, boleznj ipd. Skratka, okoliščine so bile naklonjene številnim pritiskom politike in okolja na neodvisnost sodstva.

V tej analizi ozadja sodnih procesov neposredno po vojni v Sloveniji pa gre zlasti za troje ključnih vprašanj: 1. za spremembe, ki jih je narodnoosvobodilno gibanje, oziroma KP, povzročilo na področju pravosodnega sistema in ostalih vej represivnega aparata, in v vsebini pravnega reda oziroma vsebini zakonodaje, zlasti na področju kazenskega prava; 2. za novo strukturo in oblike sodišč, ki so bila pristojna za kazenske primere in 3. za namen procesov, za način sojenja in kaznovanja.

Če začnemo s prvim, moramo poseči nazaj v zadnje leto vojne, ko sta KPJ in KPS oblikovali zametke nove države in posvetili posebno pozornost prav področju represivnega aparata bodoče države. Vzrok in cilj tega sta bila zaščititi revolucijo oziroma dosežke ali pridobitve NOB, kot so temu javno rekli, saj se o revoluciji takrat (razen na zaprtih partijskih sejah) ni govorilo. To je bil čas po Teheranski konferenci velike trojice, ko so zavezniki priznali NO vojsko Jugoslavije kot zavezniško silo, čas po ka-

---

¹ Razprava je bila napisana kot istoimensko predavanje avtorice na Zgodovinskem društvu Ljubljana, dne 16. maja 1991; podatki in dognanja pa so zvečine povzeti iz avtoričine doktorske disertacije, Problem koncepta političnega razvoja v Sloveniji 1945–1952.

pitulaciji Italije in čas precejšnjega razmaha osvobojenega ozemlja ter partizanskega gibanja v Sloveniji. Partizanstvo ni bilo več stvar prostovoljne odločitve, ampak je po sklepu Kočevskega zbora odposlancev (oktobra 1943) bilo obveznost, saj so razglasili obvezno mobilizacijo. Analogno temu so postali splošno veljavni, torej obvezni za vse prebivalstvo osvobojenega ozemlja, tudi ukrepi in odloki izvršnega odbora Osvobodilne fronte, SNOO in pozneje SNOS.

Slovenski pravniki v narodnoosvobodilnemu gibanju so takrat ugotovili, da je stari pravni red odmrli, v načelu so zavrnilni zakonodajo in sodno prakso predvojne Jugoslavije, (češ da sta bili oporišči režima, s katerim je ta zatiral demokratični razvoj,) in sklenili prekiniti s »staro pravniško miselnostjo in formalizmom«, predvsem pa ukiniti »stare« pravne norme. Te naj nadomestijo nove, temelječe na načelu pravičnosti.² Zakonsko podlago so odtlej predstavljali odloki in navodila IOOF in glavnega ter vrhovnega štaba ter skopi ukrepi s področja vojaškega sodstva.

Takrat so opazno začeli vnašati elemente iz sovjetskega prava v vojaško sodstvo. To sodstvo pa je bilo pristojno za vsa kazniva dejanja, tako vojaških kot civilnih oseb. Poleg smrtne kazni (zaporno kazen je uvedel šele Titov ukaz iz aprila 1945) so v kaznovalno politiko vpeljali ti. zaščitne ali vzgojne ukrepe, kot so bili: zaplemba premoženja, izgon iz bivališča, prisilno delo in težko prisilno delo ter odvzem državljskih pravic. Veliko so govorili tudi o prevzgoji kaznovanih. Kazen prisilnega dela je takrat veljala za nedoločen čas. Obsojenci so jo prestajali v kazenskih taboriščih, pomilostil pa jih je lahko le komandant taborišča.

V navodilih slovenskega javnega tožilca, ki je nadzoroval vsebino in duh novih pravnih določil, je pisalo, da je osnovno načelo, ki naj ga spoštuje sodstvo, načelo smotrnosti. To je pomenilo, da morajo sodišča v prvi vrsti obravnavati tista dejanja, ki so splošno nevarna skupnosti oziroma ogrožajo narodnoosvobodilno gibanje.

K prvemu vprašanju sodijo še ustanove, ki so sodelovale v sodnem postopku. Že na črnomaljskem zasedanju SNOS so v Sloveniji ustanovili institucijo javnega tožilstva. Po novem prepričanju ta ni imela samo vloge tožilca na sodišču. Bila je popolnoma izvzeta iz strukture sodstva kot samostojna organizacija, zadolžena za nadzorovanje tako sistema ljudske oblasti kot zakonodaje. V tem je bila močno podobna svojemu vzoru – državnemu tožilstvu v SZ.³ Hierarhijo tožilstva v Sloveniji je sprva vodil glavni javni tožilec Slovenije, po februarju 1945, ko so v Beogradu osnovali jugoslovansko javno tožilstvo, pa javni tožilec DFJ. Oba sta bila neformalno (po partijski liniji) in neposredno odgovorna tudi politbiroju CK KPS oziroma CK KPJ. Tožilstvo je bilo tisto, ki je avtoritativno dajalo idejno noto slovenskemu pravosodju ob koncu vojne in po vojni. Tožilce so »kadrovali« še posebej pozorno in ves čas je delovala zveza med tožilstvom in OZNO. V času utrjevanja oblasti po vojni je to še lepše vidno, ko javni tožilec Slovenije postane pomočnik načelnika OZNE za Slovenijo, Viktor Avbelj.

² A INZ, P SNOS, f. 439/2,4.

³ Prim. W.E. Butler, *Soviet law*, Butterworths, London 1988, str. 108, 172, 355.

Tretji organ, ki je imel pomembno vlogo v povojni sodni proceduri, je bila OZNA (Odsek za zaščito ljudstva). Ločiti jo moramo od teles poverjenišтва oziroma ministrstva za notranje zadeve, ki so takrat nastala iz narodne zaščite in so se v zadnjem letu vojne morala prilagoditi organizaciji zveznega poverjenišтва (od marca 1945 pa ministrstva) za notranje zadeve (nastanek ljudske milice). Februarja 1944 je SNOS ukinil VOS (Varnostno obveščevalno službo) in njeno področje dela nameraval prenesti k notranjim zadevam. Toda to je bil le še eden od primerov (podobno je bilo s sodstvom in tožilstvom), ko so v Sloveniji prehitevali rešitve v centru (jugoslovanske). Zato so seveda bili deležni precejšnje kritike, zlasti partijske. 13. maja 1944 je Tito ustanovil OZNO, jo izvzel iz področja notranjih zadev in podredil neposredno centralnemu poverjeništvu za narodno obrambo. OZNA je dobila posebne naloge v zvezi s pripravi na prevzem oblasti na koncu vojne in s postavitvijo novega aparata državne varnosti (obveščevalne službe). Za načelnika OZNE za Jugoslavijo je Tito imenoval Aleksandra Rankovića, za načelnika za Slovenijo pa Ivana Mačka - Matijo. Že od začetka je bila OZNA tista, ki je imela nalogo izslediti in preganjati narodnega sovražnika (sovražnika ljudstva). Po vojni je bilo to povedano dosti bolj jasno: OZNA ima izključno pristojnost aretacije in preiskave v primeru suma političnih kaznivih dejanj. Ministrstvo za notranje zadeve se ni smelo vmešavati v njeno delo niti toliko, da bi aretiralo osumljenca. Že med vojno so zabeležili pojave samovoljnega nastopanja OZNE v odnosu do sodišč in drugih teles, celo likvidacije brez sodbe sodišč.

Črnomaljsko zasedanje SNOS je poleg ostalega načrtovalo tudi izvolitev civilnih sodišč po volitvah v narodnoosvobodilne odbore na osvobojenem ozemlju. Vse dotlej so bila za kazenske zadeve pristojna vojaška sodišča, druge upravne in podobne zadeve pa so opravljali odbori OF. Temelj za delo in oblike vojaških sodišč je v zadnjem letu vojne (in še nekoliko dlje) bila Titova uredba o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944.⁴ Ta uredba je dajala vojaškemu sodišču pristojnosti tudi nad civilnim prebivalstvom, zlasti ko je šlo za vojne zločine, narodnega sovražnika in za vojne ujetnike. Vojni zločini so bolj ali manj znana kategorija. V kategorijo narodnih, ali po slovensko ljudskih sovražnikov, pa so sodili pripadniki sovražnih oboroženih formacij, ki so služile okupatorju, njihovi pomočniki, kurirji, špijoni agitatorji itd. in vsi tisti, ki so jih podpirali. Novost, ki jo je prinesla Titova uredba, je bila, da so narodni sovražniki postali tudi vsi tisti, ki so se opredelili proti ljudski oblasti in delovali proti njej (torej tudi politični nasprotniki). Vojaška sodišča so bila edina stalna sodišča vse do jeseni 1945 in so delala neprekinjeno, tudi v času zaključnih operacij na koncu vojne. Pravzaprav te svoje pristojnosti, ko je šlo za zaščito ureditve v Jugoslaviji, niso izgubila nikoli.

Na slovenskem osvobojenem ozemlju so nato 3. septembra 1944 izdali odlok očasni ureditvi narodnih sodišč in jeseni volili civilna sodišča. Toda to dejanje je poželo hude kritike s strani centralnih oblasti, zlasti zaradi tega, ker je v odloku pisalo, da morajo sodišča soditi po zakonih in da so sodniki neodstavljeni. Najprej je v Slovenijo prišlo pismo poverjenika NKOKJ za pravosodje Franeta Frola, nato pa je interveniral še Kardelj; 14. oktobra je pisal v Slovenijo, da je CK KPJ stvari rešil na revolucionarna-

⁴ Tito, Zbrana dela, knj. 20, ČZDO Komunist, Ljubljana, str. 125.

ren način in postavil novo zakonitost in da v nobenem primeru ni dopustno, da bi se sodišča naslanjala na stare zakone in stari red.⁵

Podoben spor je tedaj nastal tudi med centralnimi organi in vodstvom NOG na Hrvaškem. Hrvati so si celo upali izdati neke vrste kazenski zakonik, katerega iniciator je bil dr. Ferdo Čulinović (kmalu so ga, podobno kot Hebranga, premestili v Beograd). Tudi med slovenskimi pravniki v OF je takrat nastal spor o tem, ali je mogoče soditi brez ustrezne zakonodaje in ali je prav, da so vojaška sodišča pristojna za civilno prebivalstvo. Toda obveljalo je načelo, da morajo sodišča soditi po tekočih političnih navodilih vodstva gibanja. Dilema je dokončno razrešilo centralno pravosodno poverjeništvu, ko je februarja 1945 formalno proglasilo za neveljavne vse predvojne pravne predpise, ki so nasprotovali pridobitvam NOB. V resnici so postali neveljavni prav vsi predpisi, saj je bila Frolova formulacija le formalna. To pa zato, je razložil Frol, da bi se izognili kritikam mednarodnih sovražnikov (tj. tistih, ki so podpirali reakcijo v Jugoslaviji). Februarja so v Jugoslaviji dokončali oblikovanje ustanov pravosodja in tožilstva. Takrat so začela z delom tudi sodišča narodne časti v Srbiji. V Sloveniji in na Hrvaškem pa so se pripravljali na njihovo ustanovitev. Sodišča narodne časti so imela nalogo soditi sodelavcem in simpatizerjem okupatorja ali njegovih pomočnikov, ki pa niso bili izdajalci ali ljudski sovražniki.

Februarja 1945 je Kardelj izdal še posebno navodilo organom za notranje zadeve, ki jim je dajalo pravico pošiljati ljudi na prisilno delo brez sklepa sodišča. V navodilu pravi, da ima prisilno delo isti značaj kot mobilizacija in lahko zajame vse jugoslovanske državljane na dan 6. aprila 1941, vse ki so si državljanstvo pridobili z rojstvom in vse prebivalce teritorijev, ki so jih z odlokom AVNOJ priključili k Hrvaški in Sloveniji. Februarja so izdali tudi pravila za delovanje kazenskih taborišč. Kazenska taborišča v Sloveniji so ostala pod upravo vojske, oziroma OZNE in pod zaščito KNOJ vse do septembra 1945, ko jih postopoma prevzema ministrstvo za notranje zadeve (z izjemo taborišč v Šentvidu, Begunjah in Škofji loki).

Vse to je seveda predstavljalo prvo in večjo kršitev aneksa sporazuma Tito-Šubašić z dne 1. decembra 1944, saj je ta določal, da bo organizacija pravosodja in sprejemanje ustrezne zakonodaje ena prvih nalog skupne vlade.⁶ Vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja oziroma KPJ je namenoma pohitelo z dokončanjem tega področja ureditve, pa tudi z drugimi zadevami (zlasti kadrovske), saj sta se bližala Šubašićev prihod v Beograd in imenovanje skupne vlade DFJ.

S tako zastavljenim sistemom je Slovenija maja 1945 pričakala konec vojne. Kmalu po prihodu v Ljubljano je slovenski minister za pravosodje dr. Jože Pokorn ukazal, naj ustavijo delo vsa sodišča na slovenskem ozemlju. Narodnim (oziroma ljudskim) sodiščem, ki so jih izvolili na osvobojenem ozemlju, pa je skrčil pristojnosti le na nujne nepravdne zadeve. Ko se je, po presoji slovenskega politbiroja v začetku junija, končala urejevalna faza v Sloveniji, je politbiro sklenil, da morajo v Sloveniji pričeti s sodnimi procesi in s politično pripravo na delo sodišč narodne časti. Propaganda naj

⁵ M. Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, 4. del, str. 178.

⁶ Glej D. Šepić, Vlada Ivana Šubašića, Globus, Zagreb 1983, str. 321-326.

bo vnaprej pripravljena, zahteva naj ostre kazni, vzbudi v množicah bes, predvsem pa mora biti usmerjena na obračunavanje z belo gardo.⁷

Tožilstvo in sodstvo sta pri uresničevanju te konkretne politične direktive zasledovala tri cilje: kaznovati vojne zločince in narodne sovražnike, poddržati privatno lastnino in pripraviti teren za izvedbo lokalnih volitev in volitev v ustavodajno skupščino. Zadnje sodi sem zato, ker so vsem obsojenim odvzeli tudi državljanske pravice. Značilno je, da so takoj po koncu vojne večkrat opozorili sodišča na to kazni, s katero je obsojenec predvsem izgubil pasivno in aktivno volilno pravico. Sodiščem so že v maju posebej naročali, da morajo o vsaki taki kazni obvestiti okrajni ali mestni NOO, kjer je obsojenec doma, da ga pravočasno izločijo iz volilnih imenikov.⁸ 5. junija je vojaško-sodni oddelek 4. armade poslal slovenski vladi oziroma ministrstvu za notranje zadeve spisek tistih, ki so jih vojaška sodišča od aprila 1944 pa do aprila 1945 obsodila na kazni izgube državljskih pravic.⁹

Vojaška sodišča so na prvih procesih do konca junija zvečine sodila osebam, obtoženim neposrednega sodelovanja v okupatorskem aparatu. Prvi večji proces, ki je bil javno predstavljen, je bil 28. maja. Vojaško sodišče ljubljanskega vojnega območja je obsodilo na smrt Edvarda Pozniča, zaradi sodelovanja z Gestapom. 29. maja je sodbo potrdilo Višje vojaško sodišče in istega dne je bil obsojeni justificiran.¹⁰ Istočasno je vojaško sodišče za Štajersko in Prekmurje sodilo skupini iz Prekmurja zaradi sodelovanja z madžarskim okupatorjem. Med njimi je bil predvojni poslanec in industrialec Jože Benko, obsodili so ga na 12 let zapora, in ravnatelj Prekmurske banke Jože Lipič, obsojen na 6 let zapora. Oba sta bila kaznovana tudi z izgubo državljskih pravic. Toda sodba je bila očitno premila, saj jo je višje vojaško sodišče v Ljubljani 12. junija spremenilo v ostrejšo in obema dosodilo smrtno kazni, ki je bila tudi takoj izvršena.

Sredi junija je OZNA izročila vojaškemu sodišču skupino 17-ih obtožencev iz Celja in skupino osmih iz Ljubljane.¹¹ Prve dni julija pa je pomočnik načelnika OZNE za Slovenijo major Mitja Ribičič izročil slovenskemu javnemu tožilcu še spisek 12 oseb, ki so bili, kot je pisalo v spremnem dopisu, »aktivni člani Kulturbunda... zagrizeni nemčurji, Hitlerjanci...«, ki jih je OZNA zasliševala že od srede maja.¹² Tožilstvo je iz teh skupin izbralo 11 obtožencev in 23. junija so v Ljubljani pripravili »veliki javni proces«, ki ga je prenašal tisk in spremljala ustrezna propaganda. Vsi so bili obsojeni

⁷ AS, CK KPS, fond IK CK ZKS, CK, seja politbiroja 2.6. 1945.

⁸ A INZ, GŠ, f. 121/4.

⁹ A INZ, f. 122/I. Na spisku je bilo 251 oseb, toda vse kaže, da še ni bil popoln.

¹⁰ Ljudska pravica (odslej LP), 31. 5. 1945.

¹¹ A INZ, GŠ, f. 122/1. V ljubljanski skupini so bili: Ivan Dimnik - mesar iz Device Marije pri Polju, dr. Branko Alujevič - odvetnik in predsednik PDZ v Ljubljani, Franc Ogrinc - livar iz Ljubljane, Avgust Škodlar - uslužbenec magistrata v Ljubljani, Narte Velikonja - pokrajinski inšpektor, Franc Jelen - zidar, Rudolf Kosmač - ključavničar in Ivan Spinčič - arhitekt. V celjski skupini so bili: Peter Klemenčič iz Apač, Edvard Paidasch - brivski mojster iz Celja, Jurij Skoberne - odvetnik, Pavel Skoberne, Ivan Gučič (?) - strojevodja v Trbovljah, ing. Viljem Abel - tovarnar iz Hrastnika, Karol Sommer - pekovski mojster iz Laškega, Viktor Robida iz Braslovč, Jožef Krell, Robert Himmer - nekdanji župan v Celju, dr. Franc Schley - odvetnik iz Celja, dr. Anton Ogrizek - odvetnik iz Celja, Bogumil Klobučar, Gabrijel Cimerman, Koloman Lampret, Leopold Kovač in Josip Podpečan.

¹² Ibidem.

na smrt, med njimi Narte Velikonja kot ideolog belogardizma, domobranski nadporočnik Jože Bitenc in Franc Arhar kot organizatorja Črne roke, Pavel Skoberne in Edward Paidasch kot šefa Haimatbunda v Braslovčah, Robert Himmer in Jože Krell kot Nemca in nacista, odvetnik nemške narodnosti dr. Jurij Skoberne in drugi. 30. junija je višje vojaško sodišče potrdilo sodbo in istega dne je bila izvršena.¹³ Konec junija je bil še podoben proces proti skupini dvajsetih članov domobranske policije (Jože Hlebec, Jože Rztresen, Albin Petek in drugi), ki so bili med drugim obsojeni zaradi sodelovanja v turjaškem pomoru. To pot je sodišče izreklo 16 smrtnih obsodb, ki so bile 30. junija potrjene in izvršene. Večino procesov pa so izpeljali tajno. Če so obtoženci bili vojaške osebe, so procesi vedno bili tajni; tako so obsodili mnoge, ki so jih mobilizirali takoj po vojni, in obtožili kolaboracije.

Ti prvi procesi so bili pripravljani zelo na hitro. Sodišča so dobila obremenilno gradivo od OZNE in svojo preiskavo so opravila v nekaj dneh. Pritoževala so se, da je gradivo, ki so ga dobila, zelo skromno in največkrat brez dokazov, kar so potem sama skušala nadoknaditi. Tri dni pred začetkom procesa proti Narteju Velikonji in skupini, je major Marjan Simčič pisal OZNI za Slovenijo, da so jim obsojence in ovadbe proti njim sicer izročili, toda brez obremenilnega gradiva. Zato jih je prosil za gradivo, sicer sodišče ne bi moglo opraviti preiskave. Odprto torej ostaja vprašanje, koliko obremenilnega gradiva je na teh procesih sploh bilo, kakšen je bil način zaslišanja prič in kakšna je verodostojnost tega gradiva. Procesi so bili praviloma zelo kratki, obrambe skorajda ni bilo. Vemo le, da je tožilstvo ukazalo sodiščem, naj poslušajo zakonito, splošna politična navodila za procese pa je dal že politbiro CK KPS. Večina sodb je bila izrečenih zaradi sodelovanja v beli gardi in domobranstvu, v Kulturbundu in zaradi dezerterstva ali skrivaštva (izmikanja obvezni mobilizaciji). V nekaj primerih je šlo tudi za delovanje proti novi oblasti oziroma »lažno propagando proti DFJ«.

Ko se je do srede junija kolikor toliko organizirala nova oblast na Slovenskem, je začelo javno tožilstvo poslovati bolj sistematično. Takrat so stekle priprave za volitve v narodnoosvobodilne odbore in spremenila se je tudi kaznovalna politika. Delo sodišč so preusmerili na kaznovanje ekonomske kolaboracije.

Procesi proti ekonomskim kolaborantom se navidez niso razlikovali od prejšnjih. Če bolje pogledamo, pa vidimo, da je v resnici to bila prva večja in sistematična akcija za odpravo privatne lastnine in njeno podržavljenje. Imetje, ki so ga sodišča zapolnila, so prenesli v fond Komisije za upravo narodne imovine (KUNI) pri ministrstvu za industrijo Narodne vlade Slovenije. Tudi sodbe za ekonomsko kolaboracijo so vsebovale odvzem državljanskih pravic. Odvzeli so jih čisto določenemu (premožnemu) sloju slovenske družbe, slovenski javni tožilec pa je rekel, da se jih je tako »odstranilo iz javnega življenja«, ker so se za časa NOB pregrešili proti narodu.

Prav takrat so ustanovili tudi sodišča narodne časti (SNČ), še eno obliko izrednih sodišč. Odlok o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast so pravosodni organi SNOS bili pripravili že pred koncem vojne. 2. junija so na slovenskem politbiroju ugotovili, da reakcija dviga glavo in da je prišel čas, da se za vse gre-

¹³ Ibidem in LP, 24. 6. 1945.

he izreče pravična kazen. Dva dni kasneje je Kidrič isto ponovil na seji slovenske vlade. Vlada je takoj, brez razprave, sprejela osnutek zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, ki ga je predložil dr. Jože Pokorn.¹⁴ Predložila ga je predsedstvu SNOS v sprejem in ta ga je objavil 9. junija.¹⁵

Zakon je javnosti razložil predsednik SNOS Josip Vidmar. Definiral je, kaj je to narodna čast in kaj narodna sramota (strahopetnost, mlačnost, nezanesljivost in izdajstvo). Menil je, da mora ves narod sodelovati pri moralnem čiščenju in zavrniti je treba pomisleke, češ da gre pri tem za nečastno ovajanje »... gre za samopouk naroda, za njegove najbolj prvobitne varnostne ukrepe, za narodno čast in zdravje in zato proč s pomisleki... nobenega omahovanja, nobene nezdrave popustljivosti. Tvor mora biti izrezan!«¹⁶

Zakon je določal, da izguba narodne časti pomeni izgubo vseh državljanskih in političnih pravic in izključitev iz javnega življenja. Kazni, ki jih je predvidel, so bile še zaplemba premoženja in prisilno delo. Postopek proti dotičnemu so lahko sprožili posameznik, odsek OZNE pri narodnoosvobodilnem odboru ali javni tožilec.

Sodišče narodne časti je postavilo predsedstvo SNOS. Sodišče je bilo eno samo, poslovalo pa je v več senatih, zato govorimo o sodiščih narodne časti. Na čelu tega sodišča je bil dr. Alojz Žigon. Imelo je še tajnika in 15 članov, od katerih sta le dva bila šolana pravnik-a-sodnika.¹⁷ Tudi preiskovalce so posebej imenovali prav za ta sodišča, pri vsem pa posebej pazili na pravilno kadrovsko zasedbo.

Procese proti ekonomskim kolaborantom so pripravili nekoliko drugače od ostalih. Takoj po koncu vojne so zaprli podjetja in javne ustanove in jim kot upravitelje postavili delegate vlade. Ti so dobili nalogo pregledati njihovo poslovanje med in pred vojno. Formalno sta to delo vodila MIR in ministrstvo za finance, v resnici pa komisija politbiroja na čelu s Francom Leskoškom - Luko. Delegati so pripravili poročila in ministrstva so jih poslala javnemu tožilstvu Slovenije. Na osnovi teh poročil so pripravili procese proti lastnikom, članom upravnih in nadzornih odborov teh ustanov in podjetij. Poročila so bila tudi glavno dokazno gradivo na procesih.

V začetku julija so začeli pred sodiščem narodne časti in vojaškimi sodišči soditi skupinam oseb kar po dejavnostih oziroma gospodarskih panogah. Prvi proces pred sodiščem narodne časti naj bi bil uvod v ta sojenja in so ga zato skrbno politično pripravili. Proces je namenoma dobil veliko pozornosti v časopisju, vodil ga je sam Žigon, obtožbo pa je zastopal sam javni tožilec Slovenije dr. Jernej Stante. Proces je bil 4. julija v Ljubljani, sodili pa so dvanajstim članom ljubljanske Konzulte. Kako je pripravil ta proces, je Stante poročal javnemu tožilcu DFJ dr. Joži Vilfanu v Beograd: »V tem pogledu (da bi našel neko primernejšo skupino za to sojenje - op. JVS) sem si dolgo prizadeval, da bi dobil od OZNE kak primeren slučaj. Posebnega razumevanja nisem našel... Pri razpravi sem obtožbo zastopal ostro in sem poudaril veleizdajalski

¹⁴ AS, fond IS RS SRS, P NVS, seja 4. 6. 1945.

¹⁵ UL SNOS in NVS 1945/7, 9. 6. 1945.

¹⁶ LP, 8. 6. 1945, uvodnik 'O narodni časti'.

¹⁷ UL P SNOS in NVS, 1945/9. P SNOS je kasneje, zaradi potreb, razširilo število članov sodišča, ni pa dovolilo, da bi v okrožjih sami postavljali sodišča, kar so poskusili storiti v Mariboru.

značaj »Konzulte« kot take ter naglasil, da bi spadali obtoženci radi veleizdaje pred vojaško sodišče, da pa dopuščam možnost, da so bili pritegnjeni kot akterji drugega reda v igro.«¹⁸ Po mnenju vseh so obsojeni na tem procesu dobili premile kazni. Nekaj dni kasneje, 7. julija, je SNČ sodilo članom gledališča v Ljubljani.¹⁹

Tema dvema procesoma so v juliju in avgustu sledili številni procesi pred SNČ in vojaškimi sodišči, ki so dejansko prinesli velike zaplembe. Nekaterim so sodili celo najprej na sodišču narodne časti, nato pa še pred vojaškim sodiščem. Sodili so kar po vrsti celim skupinam, članom upravnih odborov, delničarjem in poslovodečim velikih predvojnih ustanov: 14. julija Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, 21. avgusta Ljubljanske kreditne banke, 11. avgusta Zadrुžne zveze, 24. julija Vzajemne posojilnice, 21. avgusta Ljudske posojilnice. Nato so sodili skupini tiskarskih podjetij – 3. avgusta so na procesu pred SNČ zaplenili Ljudsko tiskarno, Zadrुžno tiskarno, Narodno tiskarno, Neografiko, Salezijansko tiskarno in Mladinsko založbo.²⁰

Za temi so prišla na vrsto Javna skladišča, Jugobruna Kranj in vrsta drugih tekstilnih podjetij, kemične tovarne in številna gradbena podjetja. V teh primerih so večinoma dosodili zaplembo pravnih oseb – firm in posebej obsodili lastnike, delničarje, upravitelje in direktorje ter tako razširili zaplembo tudi na njihovo zasebno premoženje in lastnino v drugih firmah. Med obsojenimi na SNČ so seveda bili tudi posamezniki in skupine iz drugih dejavnosti – kulture in obrti (med njimi skupina ljubljanskih mesarjev). Nekateri so dobili samo denarne kazni, vse pa so obsodili na izgubo narodne časti. Obsodili so tudi take, ki celo po strogih kriterijih javnega tožilca niso bili krivi. Šlo je za ljudi, ki so bili krivi tega, da niso storili ničesar, da bi preprečili sodelovanje z okupatorjem. Ali, kot je dejal sam Stante: »Kjer so sodišča ugotovila v tem pogledu pasivno zadržanje, je prišlo dosledno do obsodb.«²¹ Priznal pa je, da so te procese pripravili v naglici, da so bila poročila ministrstev večkrat pomanjkljiva, da v

¹⁸ AS, JT, f. 1, poročilo Stantera javnemu tož. DFJ, 8. 7. 1945.

¹⁹ Obsodili so Cirila Debevca, Edvarda Gregorina, Vinka Podgorška, Viktorja Fabianija, Janka Gregorica, Angelo Šušteršič in Marjana Lipovška na 8–20 let odvzema časti, 2–5 let težkega prisilnega dela in odvzem vsega premoženja, o čemer je Stante poročal: »V tem slučaju je bila sodba pravilnejša, vendar so se zgodile tudi tu napake. Tako je npr. izrečena kazen zaplembe imovine proti gledališkemu igralcu, ki notorično nima nikakega premoženja.« (Ibidem.)

²⁰ AS, CK KPS, zbirka F. Sajeta, Sodba SNČ 138/45. V tej razpravi se je pred sodiščem znašlo 21 oseb: univ. prof. dr. Alojzij Odar, generalni ravnatelj Ljudske tiskarne Jože Košiček, kateheti Valentin Tomc, Anton Čadež in Ignacij Zaplotnik, prof. dr. Gregorij Pečjak, stolni kanonik dr. Tomaž Klinar, dr. Milko Brezigar (odsoten), dr. Pavel Pestotnik (odsoten), odvetnika dr. Marjan Zajc in dr. Ernest Kalan, Borut Žerjav (odsoten), ravnatelj Josip Reisner, svetnik Pokrajinske uprave Mirko Brezigar, dr. Otmar Pirkmajer (odsoten), veletrgovec Avgust Volk, ing. Boris Sancin, dr. Vinko Vrhunec, salezijanec Ivan Špan in duhovnika dr. Josip Valjavec in dr. Franc Knific. Obsojeni so bili, kot navaja sodba, ker so izdajali, tiskali in razširjali knjige in druge tiskovine, v katerih so hvalili zločine okupatorjev in njihovih domačih pomagačev, vzdrževali prijateljske stike s pripadniki okupatorja in prispevali k porazu leta 1941. Na ta način naj bi delovali proti bratstvu in enotnosti, sramotili osvobodilno gibanje, blatili bratstvo s sovjetsko Rusijo in zavezniške države. Dobili so kazni od trajne izgube narodne časti, 10 let težkega prisilnega dela in popolne zaplembe premoženja do najnižje 2 leti izgube časti in zaplembe nujnih deležev. Zaplotnika, dr. Pečjaka in dr. Vrhunca so oprostili obtožbe, ker so bili povezani z OF.

²¹ Tako je vojaško sodišče ljubljanskega vojnega območja 23. 8. sodilo slovenskemu tovarnarju Francu Mediču, češ da se je družil z nemškim generalom Büllow-om, da je daroval 1000 oblek za zimsko pomoč, prodal Italijanom šelak in klej, grdo ravnal z delavci. Obtoženi je skušal zavrniti te obtožbe in opisati tedanje razmere. Dejstvo, da je Medič med okupacijo dajal velike zneske za pomoč OF, je sodišče tolmačilo tako-

njih ni bilo pravne osnove za postopek in da so se zaradi naglice zgodile tudi pomanjkljivosti s formalno pravne strani procesa.

Od junija do septembra 1945 so v Sloveniji opravili že toliko procesov, da je Stante lahko poročal, da so v pretežni večini »vsa velika in za naše gospodarsko življenje važna industrijska podjetja prešla v državno svojino« in da je konec septembra v državnem sektorju že 90% slovenske industrije. Celotno pripravo teh procesov so na tožilstvu imenovali »likvidacija prošlosti« oziroma so napovedovali, »da se bo prošlost v naši federalni edinici temeljito očistila.«²² Senat vojaškega sodišča v Ljubljani je že 20. avgusta poročal, da so zaplenili celotno premoženje 300 ljudem. Čemu so bila namenjena vsa ta sojenja, še zgovorneje govori poročilo, ki ga je slovenski politbiro v začetku avgusta poslal jugoslovanskemu: »V teku je kampanjsko delo sodišč narodne časti, s pritegovanjem v borbo proti narodnim izdajalcem najširših ljudskih množic. Sodišče bo svoje delo več ali manj v določenem roku zaključilo, industrije bo zaplenjeno in podržavljeno 80–90%.«²³

Jeseni, natančneje od srede septembra 1945, so v Sloveniji začela delati redna sodišča, ki so jih izvolili ustrezni narodnoosvobodilni odbori, izvoljeni na volitvah julija in avgusta. Vse to se je dogajalo pozneje kot drugod v Jugoslaviji. Politbiroj CK KPJ je namreč že 26. junija 1945 sklenil, da se v Srbiji, Makedoniji, Črni gori in Vojvodini ukinejo sodišča narodne časti, saj je že bil v pripravi zakon o amnestiji.²⁴ Ko je 3. avgusta izšel amnestijski odlok, je Stante izdal okrožnico, naj v Sloveniji nadaljujejo s procesi pred sodišči za narodno čast. V Sloveniji so jih ukinili šele 25. avgusta. Toda tudi tedaj še ni bilo konec tej vrsti sojenj. Konec septembra imenovano Vrhovno sodišče Slovenije, katerega je prav tako vodil dr. Žigon, je namreč takoj sklenilo, naj okrožna narodna sodišča nadaljujejo z delom sodišč narodne časti. Ta sklep je bil v nasprotju z zveznimi navodili, toda Vrhovno sodišče ga je preklicalo šele v začetku leta 1946, ko imamo na delu že novo obliko izrednih sodišč. Podobno se je v Sloveniji zgodilo z oprostivijo kazni zaradi pomilostitve. Pri tem pa so tako zvezni kot republiški organi takoj opozorili, da pomilostitev v nobenem primeru ne velja za zaplenjeno premoženje.

le: »Obtoženec ni dajal teh podpor iz notranjega prepričanja, ampak z ozirom, da bi mu to v bodočnosti koristilo«. Obsodilo ga je na dve leti zopora in zaplembo celotnega premoženja. Isto sodišče je 24. 8. obsodilo skupino poslovodečih Ljubljanskega velesejma, ker so od 4. do 13. 10. 1941 v Ljubljani organizirali propagandno razstavo italijanske obrtniške in kmetijske produkcije, kljub »vobče znanemu in manifestiranemu odklonolnemu stališču narodne oblasti OF, s čemer so izdali kot narodni sovražniki narodno borbo.« Seveda je sodišče zaplenilo velesejm. Glavni obsojenec je bil Franc Bonač, ki mu je sodišče očitalo način, kako je vodil svoje tovarne, češ da je zaposloval Nemce. Zanje je obtožba trdila, da so bili petokolonaši, Bonač pa, da so bili pošteni ljudje. Bonač se je branil, da so razstavo postavili Italijani sami, uprava pa je nanjo pristala, da bi zagotovila delo delavcem. Priznal je krivdo le v toliko, da kot predsednik velesejma ni odstopil. Sodišče je Bonaču zaplenilo celotno imetje, i.e. 4 tovarne in posestvo na Bledu, ga obsodilo na 2 leti zopora in 5 let izgube političnih in državljskih pravic. Ostali so dobili kratke zaporne kazni, dva pa so oprostili. (AS, JT, f. 16.)

²² AS, JT, f. 9.

²³ AS, CK KPS, CK, f.2, poročilo avg. 1945.

²⁴ Zakon o amnestiji in pomilostitvi so sprejeli 6. julija 1945, amnestijo pa je razglasilo predsedstvo AVNOJ z ukazom iz 3. avgusta 1945. (UL DFJ 1945, številki 47 in 56.)

Prehod z vojaškega na civilno sodstvo je zahteval tudi novo zakonodajo s področja kazenskega prava: V ta namen je Začasna skupščina DFJ sprejela tri zakone: Zakon o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč, Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo in Zakon o ureditvi narodnih (ljudskih) sodišč.²⁵ Odtlej so načeloma res omejevali pristojnosti vojaških sodišč na sojenje vojaškim osebam in vojnim ujetnikom. Toda posebna klavzula v zakonu je še vedno dopuščala možnost, da vojaška sodišča prevzamejo sojenje tudi proti civilistom za vsa kazniva dejanja, ki predstavljajo nevarnost za javni mir in ureditev v državi (ali delu države). Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo je spet bil kratek in bil je slabo nadomestilo za kazenski zakonik. Že uvodoma je kot kaznivo dejanje označil vsako dejanje, »ki meri na to, da bi se z nasiljem odpravila ali ogrozila obstoječa državna ureditev DFJ ali se ogrozila njena zunanja varnost ali pa temeljne demokratske, politične, narodnostne ali gospodarske pridobitve osvobodilne vojne...« in še vsako tako dejanje zoper varnost tistih držav, s katerimi je Jugoslavija sklenila pogodbo o zavezništvu, prijateljstvu in sodelovanju.²⁶ Po vsebini zakon ni dosti presegel dotlej veljavne uredbe z dne 24. maja 1944, le prilagodil jo je novim pogojem in organizaciji države. Dopolnil jo je v tem, da je ozakonil ovajanje (prijavljanje) in v nasprotnem grozil s sankcijami. Zakon o ureditvi narodnih sodišč je poleg njihove teritorialne in stopenjske razvrstitve določal: da je naloga sodišč skrbeti za zaščito pridobitev (»tekovina«) NOB, seveda poleg zaščite pravic ljudi in ustanov. Sodišča naj zagotovijo izvrševanje zakonov in predpisov in vzgajajo naj ljudi v duhu zvestobe do domovine, pravnega izpolnjevanja zakonov in poštenega opravljanja državljanskih pravic in dolžnosti. Zakon je omogočal javnim tožilcem nadzorstveno pritožbo na vsako pravnomočno sodbo.

Kmalu po začetku poslovanja rednih sodišč so se začele pritožbe nad njihovim delom. Že 4. oktobra je generalni sekretar vlade DFJ Mitar Bakić zahteval od Ministrstva za pravosodje DFJ podrobno poročilo o delu sodišč, ker da je vlada zvedela, da ljudska sodišča »vrlo labavo« ravnajo z nekaterimi važnimi zakoni. Mislil je zlasti na zakon o zatiranju nedopustne špekulacije, kjer da so ravno sodišča glavni krivec zato, da ljudje toliko »izigravajo« ta zakon.²⁷ Tudi slovensko tožilstvo in drugi so se pritoževali nad slabim delom sodišč. Očitali so jim premile sodbe za gospodarski kriminal in to, da razveljavljajo sodbe vojaških in sodišč narodne časti in da vračajo lastnikom premoženje. Vilfan je zahteval, naj tožilstva ugovarjajo temu (vlagajo pritožbe na sklepe sodišč) in prepričajo sodnike, da spremenijo te svoje odločitve.²⁸ Nekatera so-

²⁵ UL DFJ 1945, številke 65, 66 in 67.

²⁶ Zakon je bil naravnán na vojno stanje in na upor zoper oblast; bil je precej strog (poskus kaznivega dejanja se kaznuje enako kot izvršeno dejanje ipd; slovensko tožilstvo je to strogost podprlo, češ da ustreza ljudskemu čutu za pravico). Kazniva dejanja so bila: škodovanje vojaški sili, vojni zločin, pomoč okupatorju, organizacija in privabljanje v formacije, ki podpirajo sovražnika, oborožen upor, vohunstvo, usmrnitev vojaške osebe, propaganda proti obstoječem redu. Kaznuje se vsakogar, ki je vedel za takšna dejanja in o tem ni obvestil oblasti. Tistega pa, ki se prostovoljno preda oblasti, odkrije sovražno organizacijo ali važne podatke o njej, se kaznuje z najnižjo možno kaznijo.

²⁷ AJ, PV FLRJ, f. 34. Bakić je zahteval tudi podatke o sestavi ljudskih sodišč in dal vedeti, da se bo vlada vključila v nadzor dela sodišč.

²⁸ AS, fond Izvršnega sveta LRS, P NVS, f. 2.

dišča so vračala imovino celo tistim, ki so bili pobegnili na koncu vojne. Takšne odločitve so utemljevala tako, češ da so pobegnili pod pritiskom okupatorjevega terorja. Šlo je še za druge primere, ko so lastniki na sodišču poskusili dobiti nazaj svoje premoženje. Tožilstva pa so se bala, da bi se na te primere lahko sklicevali še drugi, kar bi lahko resno ogrozilo gospodarstvo v novi državi. Končno je v začetku januarja 1946 dalo svoje mnenje tudi zvezno javno tožilstvo. Vilfan je pisal predsedstvu vlade FLRJ, da je delo sodišč nezadovoljivo, da je veliko sovražnih sodnikov, ki imajo reakcionarna stališča, da opravičujejo politični kriminal (posebej ko gre za dejanja zoper ljudstvo in državo) in spravljajo v nevarnost izvedbo gospodarskega načrta države. Največ pa so pri tem kriva ministrstva za pravosodje in vrhovna sodišča.²⁹

Pritiski na sodišča so naraščali, podžigal pa jih je tudi tisk z javno kritiko premilega sojenja. Šef Agitpropa CK KPJ Milovan Đilas je pisal, da je takšno delo sodišč zankanje duha nove države in je eno samo pravniško »izmotavanje«. Ljudska pravica, glasilo CK KPS, pa je poročala, da je pregledala celo vrsto sodb na sodiščih v Ljubljani in ugotovila za ljudski pravni čut nerazumljiva dejstva, saj so sodbe skrajno popustljive in zato krivične do samega ljudstva. Oporekala je možnosti, da je neoporečna preteklost lahko podlaga za milejšo sodbo. Zanje so bili vsi obsojeni bili predvojni špekulantje, ki so zatirali ljudstvo in zato niso neoporečni.³⁰

Zvezno ministrstvo za pravosodje je zato 11. in 12. januarja sklicalo konferenco o sodstvu.³¹ Sodnikom so razložili, da je novo v našem pravosodju prav to, da ljudstvo voli in zamenjuje sodnike in jih tako kontrolira, sodniki pa za svoje delo odgovarjajo samo ljudstvu. Zato so tudi volili sodnike prisednike, ki so navadni delavci in kmetje in imajo iste pravice kot sodniki. Tako je ustvarjena resnična neodvisnost sodišč od ostalih ustanov in oblasti in njihova izključna odvisnost zgolj od ljudstva. Sodstvo naj služi predvsem zaščiti demokratičnih pridobitev NOB, bori naj se proti vsem sovražnikom in sodišča naj bodo bič v rokah ljudstva. Sodbe so neustrezne, polne postanega duha in pravniškega formalizma. Za primer so na konferenci največkrat navajali neupoštovanje zakona o pobijanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže. Če bi sodišča pravilno razumela namen tega zakona, da se zaščiti ljudsko gospodarstvo, in bi v špekulantih videla ljudske sovražnike, ne bi izrekala tako milih kazni in si nakopavala tolikšnega gneva ljudstva.

Omenjena kampanja proti špekulantom in črnoborzijancem je sicer bila širša politična akcija. Pod tem geslom se je skrival nov val revolucionarnega obračuna s privatniki v gospodarstvu (šlo je zlasti za trgovce in manjše podjetnike ter kmete) in s tistimi v OF, ki niso sledili tej radikalizaciji. Na tem mestu je zanimiva zato, ker je vplivala na podobo sodstva, na sodnike in odprla nov val procesov pred izrednimi so-

²⁹ AJ, PV FLRJ, f. 34.

³⁰ Ljudska pravica je napadla sodbe sodišča v primeru trgovca Malavašiča, lastnika ljubljanske restavracije Sokol, kavarnarja Zalarja in drugih ter zahtevala od tožilstva, da se nanje pritoži. Črtila je sodnike, češ da ti sodniki, ki naj bi bili ljudski in ščitili ljudstvo, sedaj dajejo nizke pogojne kazni in tako tem in »ostalim ljudskim sovražnikom dajejo največjo potuho za nadaljnje zločinsko delo.« (LP, 9. 12. 1945, Trdi do ljudstva, popustljivi do špekulantov.)

³¹ Isto kot op. 29.

dišči. To politiko so napovedali mnogi, med njimi tudi Kidrič, ki je na seji glavnega odbora OF 15. decembra 1945 govoril, da je potrebno odstraniti špekulantske elemente tudi iz oblasti. Najavil je ostre ukrepe proti reakciji in izrekel pričakovanje, da bodo sodišča obsodila na smrt nekaj velikih špekulantov (ki so skrili po 800 kg masti), sicer bodo tudi njih doletele kazenske sankcije. Konec decembra pa je politbiro sklenil, da morajo nekatere sodnike zamenjati.

Posledica te politične kampanje proti sodiščem je bila odstavitev znatnega dela sodnikov in sodnikov prisednikov. Nekateri so končali celo v zaporu. Kako je to potekalo, lepo kaže ljubljanski primer; 5. januarja 1946 je ljubljanski Mestni ljudski odbor na svoji skupščini razpravljal tudi o sodstvu.³² O delu sodišč sta poročala predsednik okrožnega sodišča v Ljubljani Verbič in predsednik okrajnega sodišča dr. Franjo Omladič. Govorila sta o težavah v sodstvu, o obilici dela (povprečno so na dan obsodili 4–5 ljudi), premajhnem številu sodnikov, o starem aparatu sodišč (kar jih obremenjuje z meščansko mentaliteto), o tem, da se ves sodni aparat skuša približati ljudstvu in ščititi pridobitve NOB in prosila poslance za razumevanje. Toda predstavniki mestnega komiteja KPS v skupščini s tem niso bili zadovoljni. Dr. Hugo Skala je napadel sodnike, da spreminjajo sodišča v »zaščitnike narodnega izdajstva in zagovornike ljudskih škodljivcev«. V bran sodnikom se je postavil edinole dr. Ivan Stanovnik, češ da se ne more strinjati z »ulico«, ne z nekaterimi izvajanji na skupščini, še manj pa s smrtnimi obsodbami. Menil je, da prevzemati napake diktatorskega fašizma in nacističnega režima ni ljudska demokracija in dejal, da on ne more zagovarjati prekih (izrednih) sodišč. Zato je zagovarjal, naj skupščina ne izreče nezaupanja sodnikom, ki jih je izvolila.³³ Kljub temu je skupščina odpoklicala sodnika okrajnega sodišča Karla Javorška (ki je prvič premilo sodil Malavašiču) in tri sodnike okrožnega sodišča, dr. Josipa Šenka, Jurija Gregorca in Leopolda Šmala. Na predlog Leopolda Kreseta (člana mesnega odbora) so izvolili nove sodnike, od katerih je le eden bil jurist (študent prava).³⁴

Institucija sodnikov laikov se je zaradi čiščenja v sodstvu in na pobudo politbiroja CK KPS z leti krepila, saj je manjkalo strokovnjakov, ki bi politično ustrezali. Julija 1945 so v Jugoslaviji na pobudo politbiroja CK KPJ iz konca junija začeli po podjetjih, ustanovah in vaseh postavljeni še ljudske tožilce. Ti naj bi bili neke vrste družbeni kontrolni organ, s katerimi naj bi ljudske množice pomagale poiskati tiste, ki zavirajo nastanek nove družbe. Decembra pa so kadrovsko »okrepili« še vrhovno sodišče in mu za podpredsednika dodali dr. Helija Modica in nove člane.³⁵ Sodiščem so v januarju 1946 dokončno odvzeli možnost sodelovanja v preiskavi in pripravi kazenskih po-

³² ZAL, P MLO, P 0305, zapisnik 2. zasedanja skupščine MLO za okrožno mesto Ljubljana.

³³ Prav tiste dni je novoustanovljeni posebni senat Vrhovnega sodišča LRS obsodil na smrt vrhniškega trgovca Malavašiča.

³⁴ Izvolili so študenta tehnike Gregorja Zaklarja, jurista F. Sladiča, delavca Ivana Racka, mizarja Ludvika Slosarja, uradnika Ludvika Jezerška, krojača Ivana Puca in Vladimira Pečnika. Zamenjali so 25 sodnikov prisednikov, nove skrbno izbrali (na temelju preverjenih karakteristik) in izvolili še 25 dodatnih.

³⁵ UL P SNOS in NVS, 1946/1. Novi člani so bili Jože Dolinšek (pravnik iz Trbovelj), Tone Dolinšek (delavec iz Ljubljane), Ančka Hafner (delavka iz Kranja), dr. Fran Novak (zdravnik) in Tone Hafner (kmet iz Ljubljane).

stopkov, odtlej so preiskavo vodili izključno javni tožilci, ko je šlo za politična kazniva dejanja pa OZNA. Vsi ti ukrepi so kmalu obrodili sadove. Konec januarja 1946 je slovensko javno tožilstvo že ugotovilo, da so se razmere v sodstvu izboljšale po učinku javnega pritiska in odstitvi sodnikov.³⁶

Toda politbiro CK KPJ ni bil zadovoljen zgolj s čistko sodišč, ampak je na seji 26. decembra sklenil, da so potrebni ostrejši ukrepi proti špekulantom, črnoborzijancem, saboterjem ipd. Od zvezne vlade je zahteval, naj ustanovi posebna sodišča, ki bodo obravnavala pomembnejše primere špekulacije, kraje in sabotaže.³⁷ 29. decembra 1945 je vlada izdala uredbo o osnovanju posebnih senatov vrhovnih sodišč po republikah.³⁸ Zahtevala je tudi, naj se v delo teh senatov vključijo tudi (prav tedaj ustanovljene) kontrolne komisije republik. Te naj pozorno spremljajo, koga se imenuje v posebne senate in nadzorujejo, komu bodo sodili.

Posebni senat slovenskega vrhovnega sodišča je začel delati 3. januarja 1946 popoldne.³⁹ Proces je trajal dve uri. Čevljarja Živka Brajkoviča, člana OF in dachauskega interniranca, so obsodili na 10 let prisilnega dela, zaplembo podjetja, odvzem obrti in državljanskih pravic zaradi skrivanja zalog. Sodišče je sklepalo, da jih namerava prodati na črni borzi.⁴⁰ Še istega dne zvečer so na smrt obsodili vrhniškega trgovca Malavašiča. Njegovo prošnjo za pomilostitev je predsedstvo Ustavodajne skupščine FLRJ zavrnilo in 12. januarja so sodbo izvršili. Kmalu za tem so obsodili tri trgovce iz Celja: Miloša Pšeničnika in Franca Doboviška na smrt z ustrelitvijo in Rudolfa Strmečkega na 10 let težkega prisilnega dela, vsem pa so odvzeli premoženje. Sodbo so izvršili 22. januarja, kljub prošnjam za pomilostitev, saj je posebni senat pisal v Beograd, da pomilostitve ne priporoča. Pred posebnim senatom je do aprila bilo devet takih procesov, od katerih je bil posebno zanimiv proces proti dvanajstim vodilnim uslužbencem podružnice Državnega prometnega podjetja DFJ (DASP) v Ljubljani.⁴¹ Sodišče je obtoženim dokazovalo sabotažo pri delu, v resnici pa je bolj verjetno, da so izbor prav teh obtožencev sprožile politične ocene. Ena teh je bila ocena OZNE, oziroma njenega načelnika uprave (za politična vprašanja?) Iva Svetine, da je uprava DASP-a »popolnoma v rokah plavogardističnih elementov«, da tam vlada anarhija, da ni mogoče odstraniti nezdravih elementov in da so zaposlili bivšega domobranskega poročnika. To potrjuje še dejstvo, da je v tem primeru preiskavo vodila OZNA.

³⁶ AS, JT, f. 9.

³⁷ AJ, SKJ, CK SKJ III/11. Prisotni so bili Tito, Kardelj, Ranković, Đilas, Žujević, Hebrang, Marinko, Nešković, Popivoda in Ziherl.

³⁸ UL FLRJ 1945/102.

³⁹ Senat so tvorili predsednik dr. Heli Modic, sosodnika dr. Ivan Novak in Anton Dolinšek, tožilec pa je bil Stante.

⁴⁰ Arhiv Vrhovnega sodišča RS, Kv. 1 - 1946. Brajkoviča je najprej preiskoval odsek za pobijanje nedopustne špekulacije pri ljubljanskem mestnem ljudskem odboru zaradi suma, da bo svoje izdelke prodajal na črni borzi. Brajkovič se je zagovarjal, da je zaloge skrnil zaradi vojne in da je nameraval čevlje podariti OF. Po ponovnih zaslišanjih so ga julija 1947 pomilostili in izpustili iz zapore ter leta 1949 omilili kazni odvzema državljanskih pravic in obrti.

⁴¹ Ibidem, Kv. 9 - 1946. Podobna preiskava in sodni postopek sta stekla tudi v Beogradu proti uslužbencem centrale podjetja.

Posebni senat vrhovnega sodišča pa je imel nalogo obravnavati le pomembnejše primere špekulacije, sabotaže in črnoborzijanstva. Sicer pa so isto nalogo dobila tudi redna (okrajna in okrožna) sodišča. Zvezni minister za pravosodje Frol je odredil, da morajo javni tožilci odločiti, kateri primeri sodijo pred katero sodišče.⁴² Tako so redna sodišča marca 1946 obravnavala 248 predmetov te vrste, aprila 171, maja 165, junija 169, julija 154, avgusta 123 itd. Njihovo število je ponovno zraslo decembra 1946 zaradi nepravilne prijave zalog krompirja. Tudi ti procesi so se nadaljevali v letih, ki so sledila.

Splošna politična direktiva je v tem primeru bila, da morajo tej vrsti procesov dati prednost zaradi njihove aktualnosti. Z njimi naj bi odpravili gospodarske težave, pomanjkanje blaga, dosegli naj bi njegovo pravilnejšo porazdelitev. Zlasti pa so mislili, da bodo prisilili privatnike k bolj vestnemu prijavljanju zalog in pridelkov, preprečili nezakonito klanje in nezakonit promet z izdelki. Skratka, odpravili naj bi vse tisto, kar je nova država, (ki je dajala prednost državnemu sektorju,) imenovala gospodarski kriminal. Namen procesov je bil ustrahovati ljudi in jih prisiliti k disciplini na tem področju.

Ljudje so vedeli, da gre za politične obsodbe. In tako kot mnogokrat pozneje, so takšne ocene prihajale tudi do ušes britanskega konzula v Ljubljani. Ta je poročal domov: »Likvidacija vse potencialne opozicije z psevdo-juridičnimi metodami se nadaljuje. Neka oseba, ki po položaju pozna te stvari, mi je dejala, da so posamezni sodniki dobesedno obupani zaradi stalnih navodil naj dosojajo smrtno obsodbe za ljudi, za katere vedo, da so nedolžni. Slišal pa sem tudi, da so iz Beograda poslali navodila, naj se izogibajo razposajenim scenam v sodnih dvoranah in naj se v manjši meri zatekajo k smrtnim obsodbam, vsaj začasno, da bi zahodnim kritikom nudili manj osnove za kritiko.« Britanski ambasador Stevenson je ugotavljal, da so ti procesi nadaljevanje tistih iz leta 1945, njihov namen pa je, da v državne roke pripeljejo čim več privatne trgovine in obrti.⁴³

Ko tako pogledamo v ozadje teh sodnih procesov, vidimo, da je le šlo za politične procese. Takšni so bili iz več razlogov: ker so politične nasprotnike obravnavali kot »ljudske« sovražnike, ker je eno glavnih kaznivih dejanj bilo nasprotovanje novi oblasti, ker je podlaga za procese bila politična in ne strokovna odločitev, ker so za preiskovanje takih zadev ustanovili posebno vojaško obveščevalno (in politično) policijo, ker so zahtevali, da se pravna določila podredijo politični liniji in nenazadnje, ker je večina postopkov tekla pred izrednimi sodišči in po hitrem postopku. Glavni motiv je bil revolucionaren – podržaviti privatno lastnino – ne pa selekcionirano kaznovati vojne zločince. Zato v večini primerov ni mogoče dobro videti, kaj so obtoženi v resnici zakrivali. Če bi bilo drugače, bi sodišča morda le upoštevala dognanja, kot so bila tista slovenske komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomočnikov, pa jih niso. To dokazuje tudi dejstvo, da je komisija delala popolnoma izven teh po-

⁴² AJ, PV FLRJ, f. 34.

⁴³ PRO, FO 371/59561 in 59427/R5342.

stopkov (in postopkov z domobranci, ki so jih Britanci maja 1945 na Koroškem izročili jugoslovanski vojski) in zbirala gradivo o ljudeh, ki so bili že obsojeni ali mrtvi.

Opravičilo za izredna sodišča in hitre postopke bi mogoče še našli v izrednih razmerah, saj so takoj po vojni vladale tudi drugod po Evropi. Toda v našem primeru gre za dve bistveni razliki. Sistem, ki so ga bili postavili v zadnjem letu vojne in v prvem letu po vojni, ni bil začasen (izreden), ampak je bil temelj pravne ureditve bodoče države FLRJ; zavestno so gradili prav takšnega. Povrhu tega, pa so namenoma podaljševali izredne razmere in odsotnost pravnih norm tudi v čas po volitvah v ustavodajno skupščino in se jih posluževali še vrsto let kasneje.

Tako akterji kot žrtve tega sistema so postali tudi pravniki sami. Eni so verjeli v novi pravni red, drugi so iz človeško razumljivih razlogov, podlegli pritiskom in ustrahovanju, tretji so se pustili kaznovati. Bili pa so tudi primeri samomorov, kot je tisti ljubljanskega javnega tožilca Sama Dostala, ki se je julija 1945 ustrelil v pisarni in pustil sporočilo: Oprostite mi.⁴⁴

Nič novega ne bomo ugotovili, če povemo, da je pravo prvo na udaru vsakega totalitarnega sistema, saj je to bila najhitrejša pot do popolnega nadzora nad družbo in življenjem ljudi. Nič novega tudi ni, če ugotovimo, da je vse to sprožilo strah pred oblastjo in strah med oblastniki. Vseeno pa je analiza tega sistema nujna, ko se pristopa k analizi posameznih sodnih procesov.

Razpravo bi lahko razširili še na mnoga področja, ki so bila po vsebini tesno povezana s temi dogodki. Na primer na prikaz strukture sodišč, njihove izvolitve, postopkov na sodiščih, na možnosti pritožbe, načina potrditve kazni (smrtne), na dileme pri oblikovanju novega pravnega reda in zakonodaje, na odnos med sodišči in OZNO, na celotno politično ozadje, na ravnanje vojske, na spremljajoče upravne ukrepe (konfiskacije, izgon Nemcev...). Toda vse to ne bi spremenilo temeljnih ugotovitev.

---

⁴⁴ AS, JT, f. 1.

THE BACKGROUND OF THE TRIALS IN SLOVENIA IN 1945-1946

S u m m a r y

The author at first analyses the nature of the legal system that was introduced in Slovenia and Yugoslavia towards the end of World War II and is subsequently indispensable to the understanding of the trials that followed immediately after the war. While taking over power and setting their own type of government, the revolutionary forces (CPY and CPS) introduced major changes in the field of jurisdiction (parallelly establishing the centralized political police - Ozna in May 1944), legislation (especially in penal law) and the structure and proceedings of the courts of law. The nature of these was more or less revolutionary, i.e. the pre-war jurisdiction was abolished and replaced by political orders centered mainly against 'the enemy of the people' (meaning all opposition) and it was based upon the principles of Soviet law. But above all it rested mainly upon martial law and irregular courts (military courts, which had jurisdiction over civilians way beyond the end of the war, and the so called Courts for the offences against national honour and Courts for speculators, black-marketeers and economic saboteurs), although regular courts had been appointed by the newly elected civil authorities in 1944 and in summer of 1945, but their work was at first temporarily suspended and subsequently put under great political pressure. Thus the trials that went on in the first post-war year were in the greatest part irregular by all legal standards, even if formally conducted against war collaborators, they were part of a political decision by the Central Committee of the CPY that all economy should become state owned (and so their proprietors were brought to court). Giving evidence on these points, the author concludes that these were political trials by all standards.

Milan Mikola

Zaplembe premoženja v Sloveniji v letih 1945-1946

V Sloveniji je prišlo do množičnih zaplemb že med okupacijo, ko so zaplembe premoženja izvajale na eni strani okupacijske oblasti (zlasti nemške okupacijske oblasti na slovenskem Štajerskem in na Gorenjskem) na drugi strani pa so zaplembe premoženja izvajali tudi organi narodnoosvobodilnega gibanja (predvsem partizanska vojaška sodišča). Do izredno obsežnih zaplemb premoženja pa je v Sloveniji prišlo v prvih letih po končani vojni, ko se je izvajala zaplemba t. i. sovražnikovega premoženja. Velika večina zaplemb sovražnikovega premoženja je bila v Sloveniji izvedena v času od konca vojne maja 1945 pa do konca leta 1946. Glede na to, kateri organi so zaplembe izrekli, lahko zaplembe, ki so bile v Sloveniji izvedene v letih 1945-1946, delimo na tiste, ki so jih izrekli upravni organi (zaplembene komisije) in na tiste, ki so jih izrekla sodišča (sodne zaplembe). V svoji razpravi natančneje obravnavam predvsem zaplembe, ki so jih izrekle zaplembene komisije (te so izvajale zaplembo t. i. nemškega premoženja), medtem ko problematiko sodnih zaplemb obravnavam samo okvirno. Razlog za to je na eni strani ta, da gradivo nekaterih sodišč (zlasti vojaških) raziskovalcu še sedaj ni dostopno, na drugi strani pa ta, da bi bila preučitev gradiva vseh sodišč, ki so v letih 1945-1946 delovala v Sloveniji, za enega raziskovalca preobsežna naloga.

Zaplembe premoženja, ki so jih izrekle zaplembene komisije

Najobsežnejše zaplembe premoženja v Sloveniji v letih 1945-1946 so bile tiste, ki so jih izrekle zaplembene komisije. Te so bile po členu 30. zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe z dne 9. 6. 1945¹ pristojne za zaplembo nemškega premoženja. Pravno osnovo za zaplembo nemškega premoženja v Jugoslaviji je predstavljal odlok predsedstva AVNOJ-a o prehodu sovražnikovega imetja v državno lastnino, o državnem upravljanju imetja odsotnih oseb in o zasegi imetja, ki so ga okupatorske oblasti prisilno odtujile, z dne 21. 11. 1944.² Navedeni odlok (dalje: odlok AVNOJ z dne 21. 11. 1944) je določal, da z dnem, ko stopi v veljavo, preide v državno last:

»1. vse imetje nemškega rajha in njegovih državljanov, ki se nahaja na ozemlju Jugoslavije!

2. vse imetje oseb nemške narodnosti z izjemo onih Nemcev, ki so se borili v vrstah Narodno osvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije ali ki so državljani nevtralnih držav in se med okupacijo niso vedli sovražno;

3. vse imetje vojnih zločincev in njih pomagačev ne glede na njihovo državljanstvo in ne glede na državljanstvo imetje vsake osebe, ki je bila s sodbo državljanskih ali vojaških sodišč obsojena na izgubo imetja v korist države.«

---

¹ Uradni list DFJ, št. 40/1945.

² Uradni list DFJ, št. 2/1945.

Odlok AVNOJ z dne 21. 11. 1944 je začel veljati 6. 2. 1945, ko je bil objavljen v uradnem listu Demokratične federativne Jugoslavije (DFJ). Ljudska skupščina FLRJ je odlok AVNOJ z dne 21. 11. 1944 potrdila in delno spremenila 31. 7. 1946 in se je njegov spremenjen naslov glasil Zakon o prenosu sovražnikovega premoženja v državno last in o sekvestraciji premoženja odsotnih oseb.³ Postopek izvedbe zaplembe premoženja nemškega rajha in njegovih državljanov ter premoženja oseb nemške narodnosti je določal člen 30 Zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe z dne 9. 6. 1945.

Po določilih člena 30 navedenega zakona so bile za izvedbo nemškega premoženja v Jugoslaviji pristojne zaplembene komisije, ki so se kot upravni organi ustanovile pri vseh okrajnih in okrožnih narodnoosvobodilnih odborih ter pri narodnoosvobodilnih odborih tistih mest, ki so imela položaj okrožja ali okraja. Zaplembna komisija pa je bila ustanovljena tudi pri predsedstvu narodne vlade federalne Slovenije. Tako so zaplembo nemškega premoženja v Sloveniji v letih 1945-1946 izvajale: okrajne, mestne in okrožne zaplembne komisije ter federalna zaplembna komisija. Vse zaplembne komisije so bile tričlanske in so jih sestavljali: en predstavnik pristojne uprave narodne imovine, en predstavnik pristojne uprave za notranje zadeve ter pravni referent. Člani vseh zaplembnih komisij so bili imenovani 20. 8. 1945.⁴ Poleg federalne zaplembne komisije, ki je imela sedež v Ljubljani, so bile imenovane še štiri okrožne zaplembne komisije (za celjsko, ljubljansko, mariborsko in novomeško okrožje), tri mestne zaplembne komisije (za okrožno mesto Ljubljana in za mesti Celje ter Maribor) ter 32 okrajnih zaplembnih komisij. Ker so bili v letu 1946 nekateri okraji v Sloveniji ukinjeni, se je s tem seveda ustrezno zmanjšalo tudi število okrajnih zaplembnih komisij.

Zaplembne komisije so takoj po imenovanju članov pristopile k izvajanju zaplemb. Člani zaplembnih komisij so morali na prvem zasedanju zaplembne komisije priseči. Besedilo prisege se je glasilo: »Prisegam pri časti svojega naroda, da bom kot član zaplembne komisije zvesto služil narodu, da bom varoval in branil pridobitve narodnoosvobodilne borbe ter da bom vršil svojo dolžnost po zakonih in zakonitih naredbah vestno, marljivo in nepristransko.«⁵

Zaplembe nemškega premoženja so na prvi stopnji izrekale samo okrajne in mestne zaplembne komisije, medtem ko so federalna zaplembna komisija in okrožne zaplembne komisije predstavljale drugostopenjske komisije, ki so reševale pritožbe na zaplembne odločbe. Okrožne zaplembne komisije so odločale o pritožbah na zaplembne odločbe, ki so jih izdale okrajne zaplembne komisije, federalna zaplembna komisija pa je odločala o pritožbah na zaplembne odločbe, ki so jih izdale mestne zaplembne komisije. Okrajne in mestne zaplembne komisije so morale najprej evidenti-

³ Uradni list FLRJ, št. 63/1946.

⁴ Objava o imenovanju tročlanskih okrajnih in okrožnih komisij ter federalne komisije za izdajo odločb o podržavljenju nemškega imetja. Uradni list SNOS in NV Slovenije št. 38/1945.

⁵ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, fond: SNOS, predsedstvo in odseki, KUNI, fasc. 498, Zapisnik zasedanja okrajnih zaplembnih komisij celjskega okrožja in mestne zaplembne komisije v Celju dne 24. 8. 1945.

rati premoženje na območju okraja oziroma mesta, ki ga je bilo mogoče imeti za nemško in ga je bilo treba v smislu prve in druge točke prvega člena odloka AVNOJ z dne 21. 11. 1944 zapleniti. Pri evidentiranju nemškega premoženja so okrajnim in mestnim zaplembnim komisijam pomagali krajevni in okrajni narodnoosvobodilni odbori. Za vsako premoženje, ki je prišlo v poštev za zaplembo, je morala okrajna oziroma mestna zaplembna komisija zbrati podatke o lastniku, zlasti o njegovem državljanstvu in njegovi narodnosti. Za nemško premoženje je veljalo premoženje vsakega lastnika, za katerega je pristojni okrajni oziroma mestni narodnoosvobodilni odbor izdal uradno potrdilo, da ga je mogoče imeti za državljana nemškega rajha oziroma za osebo nemške narodnosti. V primeru, ko je bilo ugotovljeno, da gre za premoženje osebe z državljanstvom nemškega rajha oziroma nemške narodnosti, je okrajna oziroma mestna zaplembna komisija izdala odločbo o zaplembi premoženja takšne osebe. Odločbo o zaplembi je okrajna oziroma mestna zaplembna komisija izročila lastniku ali njegovemu pooblaščenцу; če pa je bil lastnik nedostopen (pobegnil ali bil likvidiran), pa je zaplembno odločbo sprejel t. i. skrbnik za (na) čin, ki ga je postavila pristojna okrajna oziroma mestna zaplembna komisija. Lastnik ali njegov pooblaščenec sta se lahko na zaplembno odločbo v roku osmih dni po prejemu odločbe pritožila na okrožno oziroma federalno zaplembno komisijo. Če je bil lastnik nedosegljiv, je pritožbo na zaplembo vložil skrbnik za čin, vendar je bila v takšnih primerih pritožba zgolj formalna. Odločitev drugostopenjske komisije je bila dokončna in se je takoj izvršila. Ko je zaplembna odločba postala pravnomočna, je morala okrajna oziroma mestna zaplembna komisija izvršiti popis in cenitev zaplenjenega premoženja in dostaviti po en izvod pravomočne zaplembne odločbe še: Komisiji za upravo narodne imovine (KUNI) v Ljubljani, pristojni okrožni upravi narodne imovine, pristojnemu okrajnemu sodišču zaradi vpisa v zemljiško knjigo, pristojnemu okrožnemu sodišču zaradi eventualnega vpisa v trgovski in združni register (samo če je bilo zaplenjeno trgovsko ali industrijsko podjetje), pristojnemu okrožnemu javnemu tožilstvu in ministrstvu, ki je zaplenjeno premoženje prevzelo v upravljanje.

Člen 30 Zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe je določil 15. september 1945 kot zadnji rok, do katerega morajo zaplembne komisije v Jugoslaviji svoje delo končati. Zaradi velikega obsega zaplemb nemškega premoženja ne le v federalni Sloveniji, ampak v vsej Jugoslaviji, je bil kasneje rok, do katerega bi morale zaplembne komisije svoje delo zaključiti, podaljšan do 15. novembra 1945.⁶ Vendar tudi do tega datuma zaplembne komisije v Sloveniji zaplemb nemškega premoženja niso zaključile in so svoje delo nadaljevale še leta 1946.

Da bi pri izvajanju zaplemb premoženja državljanov nemškega rajha in oseb nemške narodnosti ne prihajalo do nepravilnosti, je KUNI 30. 6. 1945 izdala posebno okrožnico z navodili o tem, koga je mogoče imeti za državljana nemškega rajha oziroma za osebo nemške narodnosti in mu kot takšnemu zapleniti premoženje in v katerih primerih je mogoče državljana nemškega rajha oziroma nemške narodnosti za-

⁶ Zakon o spremembi točke 5 člena 30 Zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe, Uradni list DFJ, št. 70/1945.

plembe oprostiti.⁷ Glede tega, koga je treba imeti za državljana nemškega rajha, je navedena okrožnica navajala:

»Med državljane nemškega rajha je prištevati vse one osebe, ki so bile njegovi državljani do kapitulacije Hitlerjeve Nemčije in niso postali državljani prisilno radi okupacije tekom vojne. Med nemške državljane je tedaj prištevati avstrijske in sudetske Nemce, kakor tudi vse one osebe, ki so med minulo vojno optirale za nemški reich. Sem spadajo zlasti vse one osebe, ki so iz bivše »Ljubljanske pokrajine« optirale za nemški reich in ki so razvidne iz seznama nemških priseljencev, ki ga je izdal nemški priselitenveni pooblaščenec v Ljubljani julija 1942 pod naslovom 'Verzeichnis der Volks- und Reichsdeutschen Umsiedler, die auf Grund des Abkommens vom 31. August 1941 aus der Provinz Laibach umgesiedelt wurden.« Glede tega, koga je mogoče imeti za osebo nemške narodnosti, pa je okrožnica določala: »Za osebe nemške narodnosti je smatrati:

a) vse one državljane Jugoslavije nemške narodnosti, ki so se pod okupacijo izjavljali ali pa so veljali kot Nemci, ne oziraje se na to ali so pred vojno kot taki nastopali ali pa so veljali kot prilagojeni Slovenci, Hrvati ali Srbi;

b) vse one državljane Jugoslavije nemške narodnosti, ki so se že v Jugoslaviji ob priliki ljudskih štetij priznavali za pripadnike nemške narodnosti;

c) prostovoljni člani nemškega Kulturbunda pred okupacijo, v Ljubljani pa tudi po okupaciji, in sicer po individualni oceni, dalje vsi oni, ki so se prijaviili kot Volksdeutscher;

č) vse one osebe, ki so se prostovoljno udinjale nemškim SS formacijam, nemški oboroženi sili in nemški policiji;

d) državljani nemške narodnosti onih držav, ki so v vojni sodelovale s Hitlerjevo Nemčijo.«

Okrožnica je nadalje natančneje pojasnjevala, katere osebe nemške narodnosti in državljani nemškega rajha so izvzeti pri zplembi, in sicer:

»a) osebe nemške narodnosti in nemškega državljanstva, ki so sodelovale kot partizani ali vojaki v Narodnoosvobodilni borbi ali pa, ki so aktivno sodelovale v Narodnoosvobodilnem pokretu;

b) osebe, ki so se pred vojno prilagodile kot Slovenci, Hrvatje ali Srbi in v času vojne niso vstopile v Kulturbund, niso niti nastopile kot člani nemške narodnostne skupine;

c) osebe, bodisi moški ali ženske, četudi nemške narodnosti, ki so sklenile mešan zakon z osebami ene izmed jugoslovanskih narodnosti ali pa z osebami židovske, slovaške, rusinske, madžarske, romunske ali katere druge narodnosti;

d) državljani nemške narodnosti zavezniških in nevtralnih držav, ki se niso svažno obnašale v času okupacije.«

Glede kriterijev, po katerih je treba presojeti, kdaj se lahko naredi izjema in se premoženje osebe nemške narodnosti ne zapleni, pa je okrožnica določala: »Glede iz-

⁷ Zgodovinski arhiv v Celju (dalje ZAC), fond: Uprava narodne imovine, fasc. 11, sign. 128, okrožnica KUNI.

jeme pod a) je pripomniti, da je presojeti vsak primer posamič. Glede borbe v vrstah NOV in POJ bo presojeti, če se prizadeta oseba nemške narodnosti ni morda priključila šele v zadnji fazi vojne iz špekulativnih namenov. Pri udejstvovanju ilegalne borbe v zaledju pa bo upoštevati, da mora biti pri posamezniku izkazano aktivnejše in intenzivnejše delo v vrstah OF. Ni dovolj, da je prizadeti morebiti sem ter tja podprl gibanje s kako podporo v denarju ali blagu. Izkazano mora biti dejansko tveganje in predano žrtvovanje v službi naše Narodnoosvobodilne borbe. Izjemne zaščite pa ne uživajo one osebe nemške narodnosti in nemškega državljanstva (pob b) do d), ki so se s svojim zadržanjem pod okupacijo pregrešile proti Narodnoosvobodilni borbi narodov Jugoslavije in so bile v pomoč okupatorju.«

Kljub tem navodilom pa je pri delovanju zaplembnih komisij prišlo do nepravilnosti zlasti pri odločanju o tem, ali je nekoga mogoče imeti za osebo nemške narodnosti ali ne. Do največjih nepravilnosti je prišlo pri delu okrajnih in mestnih zaplembnih komisij v celjskem in v mariborskem okrožju. V celjskem okrožju je prišlo do večjih nepravilnosti zlasti pri delovanju mestne zaplembene komisije Celje, v mariborskem okrožju pa pri delovanju okrajne zaplembene komisije Maribor-desni breg. V navedenih dveh okrajih »je šlo za slučaje, kjer so bili prizadeti z zaplembami revnejši sloji, zlasti delavstvo, kar je imelo za posledico, da je zaplenjevanje tega imetja odjeknilo tudi na političnem področju...«⁸ Večina nepravilnosti, ki sta jih pri svojem delu storili navedeni zaplembeni komisiji, je nedvomno izhajala iz težnje, da se zapleni čimveč premoženja. K takšnemu ravnanju je obe zaplembeni komisiji nedvomno vzpodbujalo tudi navodilo KUNI, v katerem se je vsem okrajnim in mestnim zaplembenim komisijam priporočalo, »naj zasežejo čim več nemškega imetja in naj zajamejo tudi dvomljive primere iz razloga, ker imajo prizadeti lastniki pravico do pritožbe zoper zaplembene odločbe, ki jih imajo reševati okrožne kot pritožbene zaplembene komisije.«⁹ Na pritožbe o nepravilnostih, do katerih je prišlo pri delu obeh zaplembnih komisij, je KUNI hitro reagirala in dosegla, »da so bili vsi sporni slučaji razčiščeni v teku 1 tedna.«¹⁰

Razlogi, da je KUNI v tem primeru tako hitro posredovala, so bili predvsem politične narave. Bližale so se namreč volitve v ustavodajno skupščino DFJ, oblast pa je računala, da bodo na teh volitvah za listo Ljudske fronte glasovali predvsem delavci, kar pa bi zaradi zaplemb njihovega premoženja lahko postalo vprašljivo. Da je oblast tako hitro reagirala predvsem iz strahu, da delavci na volitvah v ustavodajno skupščino ne bodo glasovali za listo Ljudske fronte, potrjuje poročilo preiskovalne komisije o pregledu poslovanja mestne zaplembene komisije Celje z dne 5. 11. 1945, v katerem se navaja, da je zaplemba »pri teh delavskih slojih vzbudila veliko nezadovoljnost in je sedanji politični liniji in volilni kampanji zelo škodovala.«¹¹ Tudi v dopisu, ki ga je 5.

⁸ ZAC, fond: Uprava narodne imovine, fasc. 11, sign. 133, poročilo o delu in problemih okrožnih in okrajnih uprav narodne imovine v Sloveniji.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ ZAC, fond: MLO Celje, fasc. 116, sign. 943, poročilo o pregledu nerednosti, povzročenih s poslovanjem mestne zaplembene komisije v Celju z dne 5. 11. 1945.

11. 1945 KUNI poslala okrožni upravi narodne imovine Celje,¹² se ugotavlja, »da so zaplembe komisije prve stopnje zajele veliko število oseb, ki jih ni mogoče smatrati kot Nemce v smislu Odloka AVNOJ-a, radi česar je nastalo na terenu veliko razburjenje med prebivalstvom, kar utegne neugodno vplivati na volitve v ustavodajno skupščino«. ¹³ Razen iz političnih razlogov pa oblast ni bila zainteresirana za zaplembo premoženja delavcev tudi iz gospodarskih razlogov, saj večina delavcev razen premičnin (pohištva) ni imela drugega premoženja in od takšnih zaplemb ni bilo mogoče pričakovati gospodarskih koristi.

Povsem drugačen odnos pa je oblast zavzela, kadar je šlo za zaplembe premoženja premožnejših slojev (tovarnarjev, obrtnikov, trgovcev, kmetov itd.). V teh primerih so lastniki le redkokdaj uspeli, da bi bila zaplemba njihovega premoženja razveljavljena, tudi če so dokazali, da je bila zaplemba neutemeljena. V takšnih primerih je bil interes države, da se polasti določenega gospodarskega obrata, postavljen nad načelo zakonitosti. Zaradi interesa, da se čimprej poddržavijo zasebna gospodarska podjetja, so v nekaterih primerih zaplembe komisije zaplenile tudi premoženje tistih oseb nemške narodnosti, za katere je bilo dokazano, da so med okupacijo aktivno sodelovale v narodnoosvobodilnem gibanju. Kot smo videli, je odlok AVNOJ z dne 21. 11. 1944 izrecno določal, da se osebam nemške narodnosti, ki so aktivno sodelovale v NOB, premoženja ne sme zapleniti.

Tipičen takšen primer je bila zaplemba premoženja nemške družine *Woschnagg* v Šoštanju. *Herbert*, *Walter*, *Mariane* in *Malvina Woschnagg* so bili lastniki velikega premoženja, ki je razen tovarne usnja (to je bila največji tovrstni obrat v takratni Jugoslaviji), obsegalo še elektrožago, 3 gradove, 6 stanovanjskih hiš, več gospodarskih poslopij in blizu 100 hektarov zemljišč. Vse to premoženje je *Woschnagg* govim okrajna zaplembna komisija Šoštanj zaplenila na osnovi dejstva, da so bili nemške narodnosti. Zaplemba ni bila razveljavljena, čeprav so obstojali dokazi, da so *Woschnagg* ovi že od leta 1942 gmotno podpirali NOB in se vanjo tudi aktivno vključili. Ker so za to zvedele nemške okupacijske oblasti, je posameznim članom družine *Woschnagg* grozila aretacija. Pred aretacijo se je *Walter Woschnagg* umaknil v Švico, *Herbert* in *Malvina Woschnagg* pa sta novembra 1944 odšla v partizane na osvobojeno ozemlje v Zgornji Savinjski dolini, zaradi česar so nemške okupacijske oblasti premoženje *Woschnagg* ovih zaplenile. Med nemško ofenzivo na osvobojeno ozemlje Zgornje Savinjske doline sta bila *Herbert* in njegova žena *Malvina* ujeta. *Herberta* so Nemci poslali v koncentracijsko taborišče *Dachau*, *Malvino* so zaprli v mariborsko kaznilnico, od koder je v času bombnega napada ušla in se zatekla v Šoštanj; tu so jo Nemci aprila 1945 aretirali in jo znova odpeljali v Maribor, nato pa 14. aprila 1945 ustrelili. Pri tem je treba poudariti, da zaplemba premoženja *Woschnagg* ovih ni izrekla samo okrajna zaplembna komisija v Šoštanju, ampak jo je že prej izreklo tudi vojaško sodišče mesta Celje, in sicer zaradi tega, ker so bili *Woschnagg* ovi od leta 1940 člani *Kulturbunda*. Aktivno so-

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

delovanje Woschnaggovih v NOB je vojaško sodišče sicer upoštevalo, vendar le toliko, da jih je oprostilo zaporne kazni, ne pa tudi zaplembe premoženja.

V nekaterih primerih so zaplembne komisije izrekle zaplembo premoženja tudi tistim posameznikom, za katere so obstojali dokazi, da niso bili nemške narodnosti niti niso bili državljani nemškega rajha. Če je bila takšna oseba lastnik večjega premoženja, je bila možnost, da bi bila zaplemba razveljavljena, zelo majhna. Na Celjskem je bilo več takih primerov. Eden takšnih je bila zaplemba premoženja Štefana Borlaka, lastnika žage in furnirnice v Sv. Juriju pri Celju. Mestna zaplembna komisija Celje je 24. 8. 1945 izdala odločbo o zaplembi celotnega Borlakovega premoženja z obrazložitvijo, da je Štefan Borlak oseba nemške narodnosti. Borlak se je na zaplembno odločbo pritožil federalni zaplembni komisiji v Ljubljani. V svoji pritožbi je poudaril, da se je vedno imel za Slovenca in nikoli za Nemca, kar je federalna zaplembna komisija upoštevala in zaplembo razveljavila z utemeljitvijo, »da je Štefan Borlak jugoslovanski državljani slovenskega pokolenja, da se je v predaprilski Jugoslaviji vedno in povsod izdajal za Slovenca, da za časa okupacije ni nikoli zatajil slovenske narodnosti, da njegovo podjetje, ki ga je vodil njegov zet Anton Kopusar, ni gospodarsko sodelovalo z okupatorjem in da je bil tudi v socialnem pogledu svojim delavcem pravičen šef«. ¹⁴

Takšno utemeljitev je federalna zaplembna komisija podala na osnovi karakteristik, ki sta jih o Štefanu Borlaku in njegovem zetu Antonu Kopusarju dala četrtni odbor OF I. četrti Celje—mesto in krajevni odbor OF Sv. Jurij pri Celju. Četrtni odbor OF I. četrti Celje—mesto je za Štefana Borlaka dal karakteristiko, »da je za časa okupacije živel povečini v Celju in v Sv. Juriju pri Celju, da se politično nikjer ni udeleževal in živel bolj v svojem poklicu, je pa vedel za delovanje svojega zeta v narodnoosvobodilnem gibanju, če je tudi sam sodeloval, ni znano, bil je vedno Slovenec«. ¹⁵ Karakteristika, ki jo je o Antonu Kopusarju dal krajevni odbor OF Sv. Jurij pri Celju, slednjega označuje »kot stoddostotnega simpatizerja narodnoosvobodilnega gibanja, ki je sabotiral okupatorjeve odredbe«. ¹⁶ Na odločitev federalne zaplembne komisije, da se zaplemba premoženja Štefana Borlaka razveljavi, pa se je pritožilo javno tožilstvo LR Slovenije, ki je v svoji pritožbi navajalo, »da je bila Borlakova družina s Štefanom Borlakom na čelu v celjskem okraju že za časa stare Avstrije splošno znana kot nemčur-ska—avstrijantska ter je ohranila to nemško obeležje ves čas bivše Jugoslavije«. ¹⁷ Kot dokaz za takšne trditve je javno tožilstvo LR Slovenije upoštevalo samo izjave, ki so jih o Borlaku naknadno dali posamezniki. Federalna zaplembna komisija je pritožbo javnega tožilstva upoštevala in je 22. 10. 1946 svojo prvotno rešitev razveljavila ter potrdila zaplembo Borlakovega premoženja kot pravnomočno, in sicer z utemeljitvijo, da je Štefan Borlak oseba nemške narodnosti.

Bili pa so tudi primeri, ko so nekatere premožnejše Slovence takoj po preobratu maja 1945 aretirali in likvidirali, nato pa so jih razglasili za osebe nemške narodnosti in so jim zaplembne komisije zaplenile premoženje. Tako se je na Celjskem npr. zgo-

¹⁴ ZAC, fond: MLO Celje fasc. 119, sign. 978, zaplembni dosje Štefana Borlaka.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

dilo z gostilničarjem Albinom Bergerjem, ki je bil maja 1945 aretiran skupaj s številnimi celjskimi Nemci in nato likvidiran, njegovo premoženje pa je mestna zaplembna komisija Celje zaplenila z obrazložitvijo, da gre za osebo nemške narodnosti. Takšna obrazložitev mestne zaplembne komisije Celje je temeljila zgolj na prijavi, ki jo je zoper Albina Bergerja in njegovo ženo Štefanijo Berger poslal neki Albin Debenjak. Ta je v svoji prijavi oba zakonca Berger obtožil, da sta nemčurja in da sta se med okupacijo sovražno vedla do Slovencev. Na takšne Debenjakove obtožbe se je Štefanija Berger pritožila in jih zavrnila kot neresnične. 15. 10. 1945 je četrti narodni odbor I. četrti mesta Celje sklical množični sestanek, na katerem so obravnavali Bergerjev primer. Na sestanku je ljudstvo ugotovilo »nacionalno neoporečnost, zavedno slovenstvo in poštenost istih (mišljena sta bila A. in Š. Berger – opomba M.M.). Javno se je pokazalo, da sta ves čas okupatorske dobe pomagala OF in rešila marsikatero življenje preganjanih Slovencev«. ¹⁸ Sklep sestanka je bil, »da se odslej naprej prepreči vsako blatenje imenovanih dveh z ozirom na njim nacionalno zavednost. Imenovana nista nemške narodnosti, sta rojena Slovenca, zato je sklep masovnega sestanka ta, da se mora takoj ustaviti in preprečiti zaplemba njih premoženja in odstaviti začasno postavljenega upravitelja«. ¹⁹ Federalna zaplembna komisija je odločbo o zaplembi premoženja Albina Bergerja kljub tem dejstvom potrdila z obrazložitvijo, »da Berger sam ni vložil nobene pritožbe in je smatrati, da je prvostopna odločba postala pravnomočna«. ²⁰ Glede na to, da je bil Berger takrat že likvidiran, razumljivo ni mogel sam osebno vložiti pritožbe zoper zaplembno odločbo in jo je zato v njegovem imenu vložil skrbnik za čin. Na takšno odločitev federalne zaplembne komisije je vplival predvsem dopis mestne zaplembne komisije Celje z dne 22. 11. 1945, ²¹ v katerem je ta znikala objektivnost stališča, ki so ga ljudje o Bergerju sprejeli na množičnem sestanku dne 15. 10. 1945. V navedenem dopisu se je mestna zaplembna komisija Celje sklicevala na izjavo, ki naj bi jo dal predsednik krajevnega narodnega odbora I. četrti mesta Celje, češ »da se je pustil zapeljati od ljudstva, kajti dobil je nove informacije, ki dokazujejo, da je bil Berger zagrizen nemčur«. ²² Tako je bilo Bergerjevo premoženje dokončno zaplenjeno. Da je šlo v tem primeru za neutemeljeno zaplembo, je posredno leta 1952 priznalo tudi okrožno javno tožilstvo v Celju, ki je do prošnje Štefanije Berger, da se zaplembni postopek obnovi, zavzelo pozitivno stališče in ugotovilo, da bi »z ozirom na ugotovljeno pozitivno zadržanje obeh Bergerjev med okupacijo in njuno sodelovanje v NOV bilo treba izvesti postopek za revizijo zaplembe in premoženje vrniti«. ²³ S takšnim stališčem okrožnega javnega tožilstva v Celju se je strinjalo tudi republiško javno tožilstvo.

* * *

¹⁸ ZAC, fond: MLO Celje, fasc. 118, sign. 978, zaplembni dosjé Albina Bergerja.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Ibidem.

Zaplembne komisije so v Sloveniji v letih 1945–1946 izrekle skupaj preko 20.000 zaplemb t. i. nemškega premoženja. Prve podatke o številu izdanih odločb o zaplembi nemškega premoženja imamo s konca avgusta in zač. septembra 1945. Takrat je bilo število izdanih zaplembnih odločb naslednje:

I. Celjsko okrožje (stanje 24. 8. 1945):²⁸

Okraj	Število izdanih zaplembnih odločb
Celje–mesto	461
Celje–okolica	216
Gornji grad	8
Slovenske Konjice	116
Šmarje pri Jelšah	117
Šoštanj	445
Trbovlje	68

II. Ljubljansko okrožje (stanje 27. 8. 1945):²⁵

Okraj	Število izdanih zaplembnih odločb
Logatec	2
Škofja Loka	23
Cerknica	13
Vrhnika	3
Kranj	510
Domžale	53
Jesenice	237
Tržič	132
Grosuplje	5
Kamnik	178
Radovljica	50

III. Okrožje Ljubljana–mesto (stanje 30. 8. 1945):²⁶

Do 30. 8. 1945 je mestna zaplembna komisija Ljubljana izrekla skupaj 610 zaplemb nemškega premoženja.

²⁴ ZAC, fond: Okrožni ljudski odbor Celje, fasc. 2, sig. 19, zapisnik o zasedanju okrajnih zaplembnih komisij in mestne zaplembne komisije Celje z dne 24. 8. 1945.

²⁵ Arhiv inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, fond: SNOS, predsedstvo in odseki, KUNI, fasc. 498, Zapisnik o zasedanju okrajnih zaplembnih komisij ljubljanskega okrožja z dne 27. 8. 1945.

²⁶ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, fond: SNOS, predsedstvo in odseki, KUNI, fasc. 498, Zapisnik seje mestne zaplembne komisije Ljubljana z dne 30. 8. 1945.

IV. Mariborsko okrožje (stanje 7. 9. 1945):²⁷

Okraj	Število izdanih zaplembnih odločb
Ptuj	193
Maribor-levi breg	521
Maribor-desni breg	636
Maribor-mesto	2508
G. Radgona	871
Ljutomer	161
Murska Sobota	209
Dol. Lendava	3
Prevalje	479

V. Novomeško okrožje (stanje 1. 9. 1945):²⁸

Okraj	Število izdanih zaplembnih odločb
Brežice (Krško)	129
Trebnje	29
Novo mesto	29 (premoženje, ki ni pripadalo EMONI)
	1111 (premoženje, ki je pripadalo EMONI)
Kočevje	79 (premoženje, ki ni pripadalo EMONI)
	2308 (premoženje, ki je pripadalo EMONI)

Ker datirajo navedeni podatki s konca avgusta in začetka septembra 1945, seveda niso dokončni. V večini okrajev se je število zaplemb nemškega premoženja še bistveno povečalo, saj so zaplembne komisije delovale še leta 1946, čeprav bi morale svoje delo zaključiti že do 15. 11. 1945.²⁹ Število zaplemb se je povečalo zlasti v okrajih celjskega, mariborskega in novomeškega okrožja. Do konca leta 1945, ko je bilo v Sloveniji izvajanje zaplemb nemškega premoženja že skoraj v celoti zaključeno, je bilo stanje po posameznih okrožjih naslednje.³⁰

²⁷ Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Okrožna uprava narodne imovine Maribor, fasc. 1 (IX), poročilo o izvajanju zakona o zaščiti narodne imovine, zakona o postopku zapuščene imovine in čl. 30 zakona o zaplembi in o opravljanju zaplembe z dne 7. 9. 1945.

²⁸ Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, fond: SNOS, predsedstvo in odseki, KUNI, fasc. 498, zapisnik zasedanja okrajnih zaplembnih komisij Novo mesto in Brežice z dne 1. 9. 1945; zapisnik zasedanja okrajne zaplembne komisije Kočevje z dne 3. in 4. 9. 1945.

²⁹ Gospodarski svet pri vladi FLRJ je v okrožnici št. 168 z dne 10. 1. 1946 zahteval od vlade LR Slovenije, da se vse zaplembe na osnovi člena 30 zakona o zaplembi imovine in opravljanju zaplembe zaključijo do 1. 3. 1946.

³⁰ ZAC, fond: Uprava narodne imovine, fasc. 11, sign. 133, poročilo o delu in problemih okrožnih in okrajnih uprav narodne imovine v Sloveniji.

Okrožje	Število izdanih zaplembnih odločb
Ljubljana	1.208
Ljubljana-mesto	1.753
Celje	2.393
Novo mesto	7.382
Maribor	7.557
Skupaj:	20.293

Po številu zaplemb nemškega premoženja je bila LR Slovenija na drugem mestu med republikami v Jugoslaviji. Pred njo je bila samo LR Srbija, v kateri je samo na območju AP Vojvodine bilo izrečenih 250.000 zaplemb nemškega premoženja; v ostali Srbiji pa je bilo največ zaplemb nemškega premoženja, in sicer 589, izrečenih v Beogradu, predvidevalo pa se je, da se bo to število povečalo že za 1.000 do 1.200 primerov.³¹ V LR Hrvatski je bilo npr. izrečenih 16.361 zaplemb nemškega premoženja, v LR BiH pa samo 1.500.³²

Zaplembe, ki so jih izrekla sodišča (sodne zaplembe)

Razen zaplembnih komisij so v Sloveniji v letih 1945–1946 veliko število zaplemb izrekla tudi sodišča. Zakon o vrstah kazni z dne 10. 7. 1945³³ je kot eno izmed kazni, ki so jih obsojencem lahko izrekla civilna in vojaška sodišča, predvidel tudi zaplembo premoženja. Največ zaplemb so sodišča v Sloveniji izrekla v obdobju junij–avgust 1945. V tem obdobju so zaplembe premoženja obsojencem izrekala predvsem vojaška sodišča ter sodišče slovenske narodne časti.

Partizanska vojaška sodišča so nasprotnikom NOB izrekala zaplembe premoženja že med vojno. Tako so npr. partizanska vojaška sodišča samo v času od začetka januarja pa do začetka septembra 1944 izrekla v Sloveniji skupaj 1755 zaplemb premoženja.³⁴ Številne zaplembe premoženja pa so vojaška sodišča v Sloveniji izrekla neposredno po končani vojni, zlasti v obdobju junij–avgust 1945. Organizacija in delovanje vojaških sodišč je v Jugoslaviji do avgusta 1945 temeljila na Uredbi o vojaških sodiščih, ki jo vrhovni štab NOV in POJ sprejel 24. 5. 1944. Konkretnije pa je poslovanje vojaških sodišč določalo Navodilo o poslovanju vojaških sodišč z dne 8. 9. 1944. Uredba o vojaških sodiščih in Navodilo o poslovanju vojaških sodišč sta ostala v veljavi do 24. 8. 1945, ko je bil sprejet Zakon o ureditvi in pristojnosti vojaških sodišč v Jugoslovanski vojski.³⁵ V skladu z Uredbo o vojaških sodiščih so obstojala naslednja vojaška

³¹ ZAC, fond: Uprava narodne imovine, fasc. 11, sign. 130, zapisnik tretjega rednega zasedanja predstavnikov DUND-a in ZUND-a z dne 20. in 21. 12. 1945.

³² Ibidem.

³³ Uradni list DFJ, št. 48/1945.

³⁴ Zgodovina Slovencev. CZ, Ljubljana 1979, str. 874.

³⁵ Uradni list DFJ, št. 65/1945.

sodišča: višje vojaško sodišče prio glavnem štabu, vojaška sodiša pri štabih korpusov, vojaška sodišča korpusnih vojnih oblasti in vojaška sodišča pri štabih divizij. Vsa navedena vojaška sodišča so sodila v senatih, obtožnico pa je sestavil in zastopal vojaški tožilec. Vojaška sodišča so sodila o:

- a) vojnih zločinih,
- b) dejanjih narodnih sovražnikov,
- c) kaznivih dejanjih vojaških oseb in vojnih ujetnikov.

Za vojne zločine so veljali »pobudniki, organizatorji, naredbodajalci ter pomagači in neposredni izvrševalci množičnih ubijanj, mučenj, prisilnega izseljevanja prebivalstva ter njegovega odgona, taborišča in na prisilno delo, potem požigov, uničevanja in ropanja narodne in državne imovine; vsi posamezni posestniki imetij in podjetij v Jugoslaviji, ki so nečloveško izkoriščali delovno silo na prisilno delo pripeljanih ljudi; funkcionarji terorističnega aparata in terorističnih oboroženih formacij okupatorja in domačini v okupatorjevi službi, oni, ki so izvrševali mobilizacijo našega ljudstva za sovražno vojsko«. ³⁶ Za narodne sovražnike pa so bili imenovani: »vsi aktivni ustaši, četniki in pripadniki ostalih oboroženih formacij v sovražnikovi službi in njihovi organizaciji in pomagači; vsi oni, ki so bili v sovražnikovi službi v kakršnemkoli svojstvu kot špijoni, ovaduhi, kurirji, agitatorji in slično; vsi oni, ki so silili ljudstvo, da okupatorjem odda orožje; vsi oni, ki so izdali narodno borbo in so bili v zvezi z okupatorjem; vsi oni, ki odpadejo od narodne oblasti in delajo proti njej; vsi oni, ki rušijo narodno vojsko ali so na drug način pomagali in pomagajo okupatorju; vsi oni, ki izvrše težke primere umora in ropa in slično.« ³⁷

Vojaška sodišča so v skladu s 16. členom Uredbe o vojaških sodiščih obsojencem lahko izrekala naslednje kazni: strogi ukor, imovinsko kazen (denarno, v naravi, v delu), izgon iz prebivališča, odvzem čina oz. poklica (zvanja), odstranitev s položaja, prisilno delo od treh mesecev do dveh let, težko prisilno delo od treh mesecev do dveh let in tudi več ter smrtno kazen. Poleg teh kazni pa so vojaška sodišča obsojencem lahko izrekla tudi kazni: izgubo vojaške časti in izgubo državljske časti – za določen čas ali za vedno ter konfiskacijo imovine.

Razen vojaških sodišč pa je v Sloveniji v obdobju junij–avgust 1945 delovalo tudi t. i. sodišče slovenske narodne časti. Sodišče slovenske narodne časti (SNČ) je bilo ustanovljeno na osnovi Zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast, ki ga je predsedstvo SNOS sprejelo 5. 6. 1945. ³⁸ Po določilih tega zakona je bila naloga SNČ, da je »po vsem slovenskem ozemlju sodilo zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast, storjene v času sovražne okupacije oziroma v zvezi z njo«. Za zločine in prestopke zoper slovensko narodno čast so veljala »vsa namerno izvršena dejanja, ki jih sicer ni mogoče označiti za veleizdajo ali za pomoč okupatorju pri izvrševanju vojnih zločinov, ki pa so škodovala ali pa bi utegnila škodovati ugledu in časti slovenskega naroda in njegovi odpornosti«.

³⁶ Uredba o vojaških sodiščih z dne 24. 5. 1944, člen 13.

³⁷ Uredba o vojaških sodiščih z dne 24. 5. 1944, člen 14.

³⁸ Uradni list SNOS in NV Slovenije, št. 7/1945.

SNČ so sestavljali: predsednik, predsedstveni tajnik in najmanj 15 članov ter potrebno število tajnikov pravnikov, ki jih je imenovalo predsedstvo SNOS. Sedež SNČ je bil v Ljubljani, sodilo pa je v senatih pet sodnikov, ki so potovali po okrožjih in so sodili praviloma na sedežih okrožnih NOO oziroma okrožnih odborov OF. Obsojencem je SNČ lahko izrekalo naslednje kazni:

- a) izgubo narodne časti,
- b) lahko ali težko prisilno delo,
- c) popolno ali delno zaplembo premoženja v korist države.

Izguba narodne časti je predstavljala redno kazen, ki jo je SNČ izreklo vsakemu obsojencu, ki ga je spoznalo za krivega; ostali kazni pa sta se lahko dodajali ena ali druga ali pa obe. Izguba narodne časti je predstavljala izključitev iz javnega udeleženja, izgubo pravice do javnih služb, poklice in dostojanstev, izgubo vseh državljanskih in političnih pravic. Kazen prisilnega dela je SNČ lahko izreklo največ za dobo 10 let. Kazen težkega prisilnega dela in popolne zaplembe premoženja pa je SNČ lahko izreklo samo v primeru, ko je kaznivo dejanje bilo mogoče oceniti za zločin. V primerih, ko je šlo za težja kazniva dejanja, je moralo SNČ izreči svojo nepristojnost in zadevo izročiti pristojnemu vojaškemu sodišču.

SNČ je postopek zoper obtoženca začelo na prijavo javnega tožilca, odseka za zaščito naroda, narodnoosvobodilnih odborov ali tudi vsakega posameznika. Obtožnico je sestavil in zastopal javni tožilec Slovenije. Postopek pred SNČ je bil javen. Obtoženec je imel pravico do zagovornika, ki mu ga je SNČ moralo postaviti, če je bil odsoten.

SNČ je delovalo do 24. 8. 1945, ko je bilo s posebnim zakonom predsedstva SNOS, ukinjeno.³⁹ Hkrati z ukinitvijo SNČ pa je predsedstvo SNOS sprejelo 24. 8. 1945 tudi ukaz o pomilostitvi oseb, obsojenih po zakonu o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast.⁴⁰ S tem ukazom so bili vsi, ki so bili obsojeni pred SNČ, oproščeni kazni lahkega ali težkega prisilnega dela; tistim pa, ki so bili obsojeni samo na izgubo narodne časti, so se pravne posledice te kazni omejile samo na izgubi političnih državljanskih pravic. V ukazu o pomilostitvi pa ni bilo predvideno, da se obsojencem odpusti kazen zaplembe premoženja.

Zlasti v prvih poveljnih letih so številne zaplembe premoženja izrekla tudi civilna sodišča. Civilno sodstvo se je v Sloveniji začelo organizirati že med NOB. Pravno osnovo za vzpostavitev civilnih sodišč v Sloveniji je predstavljala odlok o začasni ureditvi narodnih sodišč in o narodnih sodnikih, ki ga je predsedstvo SNOS izdalo 3. 9. 1944.⁴¹ Enotno organizacijo civilnega sodstva za vso Jugoslavijo pa je določal zakon o ureditvi narodnih sodišč, ki ga je Začasna ljudska skupščina DFJ sprejela 26. 8. 1945.⁴² V skladu s tem zakonom so bila jeseni 1945 na celotnem območju federalne Slovenije vzpostavljena okrajna in okrožna sodišča, poleg njih pa je bilo ustanovljeno tudi vrhovno sodišče s sedežem v Ljubljani.

³⁹ Uradni list SNOS in NV Slovenije, št. 29/1945.

⁴⁰ Uradni list SNOS in NV Slovenije št. 29/1945.

⁴¹ Uradni list SNOS in NV Slovenije, št. 4/1944.

⁴² Uradni list DFJ, št. 67/1945.

Med civilnimi sodišči so največ zaplemb izrekla okrajna sodišča, in sicer na osnovi člena 28. Zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe z dne 9. 6. 1945. Člen 28 navedenega zakona je okrajnim narodnoosvobodilnim odborom nalagal dolžnost, da so morali najkasneje v roku 90 dni od izdaje tega zakona vročiti okrajnim sodiščem, natančen popis nepremičnin premoženja »tistih vojnih zločincev in narodnih sovražnikov, ki so bili med vojno ustreljeni, ubiti, so umrli ali zbežali, katerim pa imovina ali sploh ni bila zaplenjena, ker je bila nedostopna ali pa je bila zaplenjena samo premožna imovina oziroma samo del te imovine«. V vseh teh primerih so morala okrajna sodišča vzeti rabsodbo, »s katero je takšna oseba bila obsojena, za izvršno v celoti, kakor tudi v izreku o zaplembi« in izdati odločbo o zaplembi celotnega premoženja ter zaplembo tudi opraviti vključno s prepisom zaplenjenega premoženja v zemljiški knjigi v korist države.

Kot vidimo, je šlo v tem primeru za zaplembo premoženja nasprotnikov NOB, ki so jih že med vojno na zaplembo premoženja obsodila partizanska sodišča ali ki so bili likvidirani oziroma so ob koncu vojne zbežali iz Jugoslavije. Zaplembo premoženja vseh tistih, ki so ob koncu vojne zbežali iz Jugoslavije, pa je predvidel tudi Zakon o odvzemu državljanstva oficirjem in podoficirjem bivše jugoslovanske vojske, ki se nočejo vrniti v domovino ter pripadnikom vojaških formacij, ki so služili okupatorju in so pobegnili v inozemstvo z dne 23. 8. 1945,⁴³ ki je bil spremenjen in dopolnjen 23. 10. 1946.⁴⁴ Kot pripadniki vojaških formacij, ki so služili okupatorju, so bili v Sloveniji mišljeni predvsem domobranci. Vse v zakonu navedene osebe so izgubile državljanstvo, kar je imelo za posledico zaplembo njihovega premoženja. Za izdajanje odločb o zaplembi premoženja na osnovi Zakona o odvzemu državljanstva so bila pristojna okrajna sodišča.

Razen na osnovi navedenih zakonov pa so okrajna in okrožna sodišča zaplembe izrekala tudi na osnovi Zakona o pobujanju nedopustne špekulacije in gospodarske sabotaže z dne 23. 4. 1945⁴⁵ in Zakona o kaznivih dejanjih zoper narod in državo z dne 25. 8. 1945.⁴⁶

Postavlja se seveda vprašanje, koliko zaplemb premoženja so sodišča v Sloveniji izrekla v prvih povojnih letih zlasti še leta 1945, ko so bile sodne zaplembe najboljše. Na razpolago imamo podatke, ki kažejo, da je bilo v Sloveniji do konca leta 1945 izrečenih skupaj 5.183 sodnih zaplemb; od tega so jih 1.583 izrekla vojaška sodišča in sodišče slovenske narodne časti, 3.600 pa so jih izrekla okrajna sodišča na osnovi 28. člena Zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe.⁴⁷ Če upoštevamo še 20.293 zaplemb, ki so jih izrekle zaplembene komisije, je bilo v Sloveniji do konca leta 1945 izrečenih skupaj 25.476 zaplemb premoženja. To število zaplemb pa

⁴³ Uradni list DFJ, št. 64/1945.

⁴⁴ Uradni list FLRJ, št. 86/1946.

⁴⁵ Uradni list DFJ, št. 26/1945.

⁴⁶ Uradni list DFJ, št. 66/1945.

⁴⁷ Arhiv Republike Slovenije, fond: KUNI, fasc. 2, ovoj 15, referat o problemih narodnega-občeljudskega imetja. Podatke o številu zaplemb, ki so jih leta 1945 izrekla v Sloveniji vojaška sodišča in sodišče slovenske narodne časti, sem dobil tudi iz seznamov obsojencev na zaplembo imetja, ki jih je izdajala KUNI.

je bilo dosti manjše od tistega, ki ga je predvidela oblast. Ta je namreč predvidela, »da bo vseh zaplembnih odločb po vseh treh oblikah okoli 36.000. Dejansko pa je bilo po čl. 28 izdanih veliko manj odločb, kakor se je predvidevalo«. ⁴⁸

Kot vidimo, je bilo v Sloveniji največ sodnih zaplemb leta 1945 izrečenih na osnovi 28. člena zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe. Tako je bilo tudi v drugih federalnih enotah v Jugoslaviji. Na osnovi 28. člena zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe je bilo do 21. 12. 1945 okrajnim sodiščem na območju federalne Hrvatske predlaganih 8.025 primerov zaplemb, okrajnim sodiščem na območju federalne Bosne in Hercegovine pa 7.500 primerov zaplemb. ⁴⁹ Za federalno Srbijo (brez A. P. Vojvodine) imamo podatke o številu zaplemb na osnovi 28. člena zakona o zaplembi imovine in o opravljanju zaplembe samo za nekatera okrožja, in sicer: ⁵⁰

Okrožje	Število primerov zaplemb na osnovi člena 28
Leskovac	1020
Kruševac	126
Čačak	1344
Niš	287
Valjevo	350
Novi Pazar	990
Užice	503
Toplice-Prokuplje	800

Pomen zaplemb za nastajanje državnega gospodarskega sektorja v Sloveniji.

Z zaplembami premoženja so bili v Sloveniji že v letih 1945–1946 ustvarjeni temelji državnega gospodarskega sektorja. To je veljalo predvsem za industrijo, saj je z zaplembami v letih 1945–1946 v Sloveniji prešlo v državni sektor kar okoli 70% vsega v industrijo vložena kapitala. ⁵¹ 19. 7. 1946 je bilo z ukazom prezidija ljudske skupščine FLRJ v Sloveniji proglašanih 57 podjetij za podjetja splošnega državnega (zveznega) pomena; od teh 57 podjetij je bilo: ⁵²

- v celoti zaplenjenih ..... 47 (od tega 30 z nem. kap.)
- deloma zaplenjenih ..... 8 (pretežno z nem. kap.)
- v celovi nacionalizirani dec. 1946 2

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ ZAC, fond: Uprava narodne imovine, fasc. 11, sign. 130, zapisnik tretjega rednega zasedanja predstavnikov DUND-a in ZUND-a z dne 20. in 21. 12. 1945.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ivan Maček, Pripombe k razvoju socialističnega sektorja v naši industriji. Delo, glasilo CK KPS, XVII, št. 1, julij 1948, str. 36.

⁵² Dr. Stojan Pretnar, Pet let graditve socialističnega gospodarstva v naši državi (Ob peti obletnici odloka o zaplembi sovražnikovoga premoženja). Ljudski pravnik, Ljubljana 1949, str. 455.

Pri podjetjih, ki so bila z ukazom prezidija SNOS z dne 5. 9. 1946 proglašena za podjetja republiškega pomena, pa je bila situacija naslednja:⁵³

Vseh podjetij repub. pomena	Popolnoma zaplenjenih (v oklepaju št. podjetij z nem. kapitalom)	Deloma zaplenjenih	Nezaplenjenih
17	Rudarstvo 11 (3)	-	6
30	Kovinska industrija 20 (11)	1	9
16	Gradbena industrija in kamnolomi 7 (5)	2	7
20	Kemična industrija 16 (10)	2	2
65	Tekstilna industrija 44 (20)	5	16
20	Usnjena in čevlarska industrija 10 (7)	2	8

Iz tega pregleda je razvidno, da je bilo v Sloveniji septembra 1946 proglašanih 168 podjetij za podjetja republiškega pomena; od tega je bilo:

- v celoti zaplenjenih	108
- deloma zaplenjenih	12
- nezaplenjenih	48

Če upoštevamo podjetja splošnega državnega pomena in podjetja republiškega pomena, ugotovimo, da je bilo v Sloveniji v letih 1945-1946 v celoti zaplenjenih skupaj 155 podjetij, od tega 86 podjetij z nemškim kapitalom; delno zaplenjenih pa je bilo 20 podjetij, pri katerih pa je tudi prevladoval nemški kapital. Z zaplembami je v Sloveniji v letih 1945-1946 bila razlaščena in podržavljena tudi večina največjih denarnih in kreditnih zavodov. Že leta 1945 so bili obsojeni odgovorni funkcionarji treh največjih denarnih zavodov v Sloveniji, to je: Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo d. d., Ljubljanske kreditne banke d. d. in Zadržne gospodarske banke d. d.; premoženje vseh treh denarnih zavodov pa je bilo zaplenjeno.

Z zaplembami pa so v letih 1945-1946 prešla v državni sektor tudi številna trgovaška, obrtna in gostinska podjetja. Samo v okraju Celje-mesto je npr. do konca leta 1946 z zaplembami prešlo v državno last 47 trgovskih podjetij, 54 obrtnih delavnic in 11 gostinskih obratov.⁵⁴

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Milko Mikola, Zaplembe premoženja v celjskem okrožju v letih 1945-1947. Celjski zbornik 1990, str. 193-196.

Izredno obsežne pa so bile v Sloveniji tudi zaplembe zemljiških posesti. Večina ve-leposestev v Sloveniji ni bila razlaščenih na osnovi Zakona o agrarni reformi in kolo-nizaciji, ampak z zaplembami, in sicer predvsem na osnovi Odloka AVNOJ z dne 21. 11. 1944.⁵⁵

Število posesti

Okrožje	Zaplembe komisij	Zaplembe sodišč	Skupaj
Celjsko	443	62	505
Ljubljansko	115	514	629
Mariborsko	2444	255	2699
Novomeško	2870	263	3133
Ljubljana- mesto	10	10	20
Skupaj	5882	1104	6986

CONFISCATION OF PROPERTY IN SLOVENIA IN 1945-1946

S u m m a r y

1945-1946 was a period of a landslide of confiscations of property in the PR of Slovenia pronounced by special confiscation boards and both military as well as civilian courts of law. Most of them, 20,293 to be more specific, were ordered by confiscation boards that were in charge of German property confiscation, pursuant to a decree passed by the AVNOJ on November 21, 1944. Military courts of law and the Court of Slovenian National Honour pronounced 1,583 confiscation verdicts in July-August 1945 alone. The military courts acted on the basis of the Ordinance on Military Courts of Law, adopted on May 24, 1944, and the Court of Slovenian National Honour based its property confiscation decisions on the Law on the Punishment for Crimes and Offences Against Slovenian National Honour, adopted on June 5, 1945.

In the first post-war years, the district and some county law courts imposed most property confiscations as an additional punishment for criminal offences on the basis of the Law on Criminal Offences Against the People and the State, as well as the Law on Combating Intolerable Speculations and Economic Sabotage. The largest number of confiscation verdicts, i.e. 3,600, was pronounced in 1945 by district courts on the basis of Article 28 of the Law on Confiscation of Property and Execution of Confiscation, passed on June 9, 1945.

More than 25,000 property confiscations were made in Slovenia in the 1945-46 period. A vast majority of private businesses' property was confiscated together with many hectares of land. In July 1946, a total of 57 enterprises were proclaimed businesses of federal importance, of which 47 had been included in total and 8 in partial confiscations. In September 1946, no less than 168 enterprises were categorised as businesses of republican importance, of which 108 had been confiscated in their totality, while 12 had been partially confiscated. The confiscation of December 5, 1946 affected two companies as a whole that were proclaimed significant for the federal state, while 48 were categorised as enterprises significant for Slovenia. Some 70% of all capital invested in industry were nationalised through confiscations in Slovenia in the 1945-46 period, while a total of 114,975 hectares had been nationalised by September 1, 1946.

⁵⁵ Tabela je povzeta iz neobjavljene razprave mag. Zdenka Čepiča z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Podatke, ki so navedeni v tabeli, je avtor črpal iz zbirnih poročil, ki se nahajajo v fondu Komisije za agrarno reformu i kolonizacijo 1946-1948, Arhiv Jugoslavije v Beogradu.

Zdenko Čepič

Agrarna reforma po drugi svetovni vojni – značaj, učinki, posledice

---

Večina agrarnih reform v preteklosti je bila uvedena z odločitvijo vseobsegajoče državne oblasti; z njo je ta sledila predvsem svojim ciljem, ne pa ciljem tistih, v imenu katerih in za katere je ukrep uzakonila. Po mnenju francoskega ruralnega sociologa Henrija Mendrasa se z agrarno reformo, katero izvede država po svoji volji in namenu, zadovoljuje tako potrebe kmeta kot tudi zahteve ekonomskega razvoja v družbi, ki je na pragu industrializacije.¹ To povsem velja tudi za agrarno reformo, izvedeno v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni.

Povojna agrarna reforma, izvedena v Jugoslaviji in Sloveniji, je bila političnoekonomski ukrep s poudarjenim političnim predznakom, kar je sicer bolj ali manj značilnost vseh agrarnih reform. Jugoslovansko agrarno reformo je to še posebej označevalo, saj je bila uzakonjena in izvedena v pogojih izvajanja socialistične revolucije. Imela je poudarjeno razredno politično usmeritev brez večjih ekonomskih motivov.² Takšni so bili tudi rezultati, medtem ko so bile posledice izvedene agrarne reforme predvsem ekonomskega značaja.

Kot ukrep, katerega namen je bil predvsem poseči v družbeno ekonomske odnose oziroma lastninsko posestno sestavo in jo spremeniti, je agrarna reforma imela izrazito političen namen. Oblast, ki jo je uzakonila, je videla v agrarni reformi predvsem sredstvo za svojo politično utrditev in potrditev. Z njo je želela razrešiti eno od ključnih vprašanj za nadaljevanje oziroma dokončanje v času osvobodilne vojne začete socialistične revolucije. Agrarna reforma je bila zato zamišljena kot sredstvo reševanja kmečkega vprašanja, zblíževanja interesov delavskega razreda oziroma komunistične stranke, ki ga je predstavljala, z interesi in hotenji kmetov. Rešitev kmečkega vprašanja kot političnega vprašanja je bilo mišljeno kot prvenstveni namen agrarne reforme, čeprav je bil glavni vzrok v agrarnem vprašanju oziroma v ekonomskih in lastninskih odnosih, ki so ga označevali.

Agrarna reforma je tako za novo oblast v Jugoslaviji predstavljala predvsem politično nujnost, ekonomski oziroma socialni položaj večjega dela kmečkega prebivalstva pa je predstavljal bolj povod kot vzrok. Za hitro uzakonitev je oblast imela ekonomsko, še bolj pa socialno upravičenost, ki je izhajala iz dotedanjega zemljiško posestnega stanja in razmer. Te je bilo potrebno spremeniti v takšni meri, da so na eni strani ustrezali večini kmetov in je bila potešena njihova lakota po zemlji, na drugi strani pa

---

¹ Henri Mendras: Seljačka društva. Elementi za jednu teoriju seljaštva. Globus, Zagreb 1986, str. 176-177.

² Dragan Veselinov: Agrarno pitanje u Jugoslaviji. Borba, Beograd 1981 (dalje navajam: Veselinov, Agrarno) str. 118.

je to ustrezalo tudi državnih oblasti glede njenih načrtov za nadaljnji razvoj družbe v smeri razvoja socialističnih družbeno ekonomskih odnosov.

Začetki poveljne agrarne reforme v Jugoslaviji segajo v čas vojne, ko so se na raznih ozemljih pod kontrolo osvobodilnega gibanja že izvajali ukrepi, ki so imeli značilnosti agrarne reforme. Po vojni je bila agrarna reforma uzakonjena kot prvi v nizu politično ekonomskih ukrepov, ki so bili sprejeti z namenom utrditi pridobitve revolucije na političnem in gospodarskem področju. Uzakonjena je bila v času, ko proces politične revolucije še ni bil zaključen, oblast pa je potrebovala politično podporo večinskega dela prebivalstva – kmetov. Uzakonila jo je Začasna ljudska skupščina DFJ 23. avgusta 1945, predno so bile volitve v Konstituanto oziroma je bila razglašena FLRJ. To je bil čas oblikovanja osnovnih načel v zasnovi jugoslovanske kmetijske politike, katere namen je bil oblikovati socialistično kmetijstvo po vzoru Sovjetske zveze.

Z agrarno reformo je oblast v veliki meri uspela na področju kmetijstva izvesti »ekspropriacijo ekspropriatorjev« kot nujnost v procesu socialistične revolucije. Z njo je uspela odpraviti ostanke fevdalnih odnosov v kmetijstvu, omejiti pa kapitalistične. Bila je usmerjena izrazito proti veleposestvom kot preostankom fevdalnih zemljiških odnosov. V povezavi s tem pa je imela tudi narodnostnoosvobodilni namen, saj je v Sloveniji velik del veleposestnikov bil tujega, neslovenskega rodu. Oblasti prav zato ni bilo potrebno agrarni reformi dati izrazitejšega razredno revolucionarnega pečata. Glede na obseg zaplembe zemlje na osnovi narodnostne pripadnosti zemljiških lastnikov je v veliki meri pomenila uresničitev načela »patriotične nacionalizacije« kot osnovnega načina poseganja v lastninske odnose in spreminjanja družbeno ekonomskih odnosov v jugoslovanski revoluciji.

Agrarna reforma je kljub temu, da jo je uzakonila in izvedla nova, z revolucijo vzpostavljena oblast, ki je imela vse značilnosti diktature proletariata, v resnici predstavljala nadaljevanje ukrepa meščansko – demokratične revolucije. V bistvu je bila ukrep buržoazno – demokratične revolucije, vendar v funkciji ohranitve in okrepiteve dosežkov socialistične revolucije.³ Poveljni agrarni reformi je razredni značaj, kolikor ga je imela, dajalo na eni strani dejstvo, da jo je vodila oblast na čelu katere je bila komunistična partija, na drugi pa, da je ta bolj odločno posegla v zemljiško posestno sestavo in jo koreniteje spremenila v smislu svojega politično – socialnega programa, kot je to storila predvojna agrarna reforma.

Poveljna agrarna reforma v Sloveniji s svojo usmeritvijo in rezultati v načelu ni bistveno presegla pogledov in zahtev, kakršne je izoblikovala glede agrarne reforme že v času po prvi svetovni vojni večina takratnih slovenskih političnih strank. To velja predvsem glede odnosa do veleposestev. Razlika med predvojnimi zahtevami po izvedbi agrarne reforme na veleposestniški zemlji in poveljno izvedbo ni bila tolikšna glede vprašanja, ali jih razlastiti ali ne, ampak je bila v zvezi z zemljiškim maksimumom, nad katerim naj bi se veleposestva razlastila. Pri poveljni agrarni reformi je bil ta postavljen sorazmerno nizko – na 45 ha skupne površine. Zasnova poveljne agrarne

³ Branko Petranović – Čedomir Štrbac: Istorija socijalističke Jugoslavije, opšti pregled, I. knjiga. Beograd 1977, str. 57.

reformne se je razlikovala od predvojnih pogledov v slovenski politiki predvsem glede cerkvenih posestev ter individualnih kmetijskih lastnikov. Po vojni je bila agrarna reforma tudi bolj temeljito zamišljena in izvedena, pri čemer načelo zasebne lastnine zemlje ni bilo zanikano. Povojna agrarna reforma je posegla v posestno sestavo in jo spremenila, ni pa odpravila načela pravice do zasebne lastnine zemlje. Omejevala je le možnost njenega izkoriščanja.

Zasnova povojne agrarne reforme se tudi ni bistveno razlikovala od pogledov, kakršni so bili izoblikovani v Komunistični partiji Jugoslavije med obema svetovnjima vojnama. To je pomembno zaradi dejstva, ker je povojno agrarno reformo zasnovala komunistična stranka kot vodilna politična sila v narodnoosvobodilnem gibanju in revoluciji in v državni oblasti, ki je agrarno reformo uzakonila. Kljub razvoju, ki je bil dosežen v obdobju med obema svetovnjima vojnama v pogledih jugoslovanskih komunistov na vrsto vprašanj v zvezi z revolucijo oziroma osvojitvijo oblasti, pa je pogled na agrarno reformo ostal v veliki meri takšen, kakršen je bil izoblikovan na začetku organiziranega delovanja stranke, v njenem programu na drugem kongresu leta 1920.⁴ To je bila izrazita protifevdalna usmeritev, po kateri naj bi se z agrarno reformo odpravili predvsem ostanki fevdalnih odnosov, veleposestva, zemlja pa bi bila razdeljena med kmete.

Vzrok, da je zasnova povojne agrarne reforme temeljila na protifevdalnem stališču, s poudarkom na odpravi posledic fevdalnih lastninskih odnosov in omejitvi obsega zemljiške lastnine, je bil političen. V političnem vodstvu je namreč prevladala ocena, da bi vsako preveč odločno in prehitro poseganje v obstoječe lastninsko posestne odnose v obliki nacionalizacije zemlje imelo za oblast negativne posledice. To je izviralo iz spoznanja, da je bil kmet v Jugoslaviji teritorializiran in da je imel svojo zemljiško posest, na katero je bil navezan. Vzrok za takšno odločitev je bil torej v zgodovinskem razvoju lastninsko posestnih odnosov, kakršni so bili znani na slovenskem podeželju od srede 19. stoletja dalje, ko je bila izvedena zemljiška odveza. Dejstvo, da je z zemljiško odvezo, ko so bili odpravljeni fevdalni odnosi med zemljiškimi gospodi in podložniki in so ti postali svobodni kmetje s svojo zemljiško lastnino - zemljiški posestniki so se »teritorializirali« - je bil osnovni razlog, da v Jugoslaviji ni bila v okviru izvajanja revolucionarnih ukrepov po drugi svetovni vojni izvedena nacionalizacija zemlje, kot se je to zgodilo v Oktobrski revoluciji. Zaradi tradicije zemljiške lastnine, ki je bila pri kmetih zakoreninjena in v njihovi zavesti kot njihova osnovna pravica, bi ti vsako poseganje in omejevanje lastnine razumeli kot ukrep, podoben zaplembi. To bi jih po mnenju snovalcev agrarne reforme odvrnilo od podpore oblasti.⁵ Na ta način

⁴ Zdenko Čepič: Agrarno in kmečko vprašanje v programih KPJ/ZKJ. Borec, XL, 1988, 10, str. 938-940.

⁵ Na to je opozoril že maja 1945 E. Kardelj (Pot nove Jugoslavije. DZS, Ljubljana 1946, str. 118-119), na V. kongresu KPJ leta 1948 pa tudi B. Kidrič (V. kongres KPJ. CZ, Ljubljana 1948, str. 389). Kardeljevo in Kidričevo poznavanje razvoja zemljiško lastninskih odnosov na slovenskem podeželju od srede 19. stoletja dalje je verjetno v veliki meri odločilno vplivalo na odločitev za zasnovo agrarne reforme, kakršna je bila izvedena v Jugoslaviji po 2. svetovni vojni in v kateri ni bila odpravljena zasebna lastnina zemlje, ni bila izvedena nacionalizacija zemlje.

se je agrarna reforma pokazala predvsem kot premišljeno politično dejanje državne oblasti v okoliščinah njenega učvrščevanja.

Še preden se je izvajanje agrarne reforme po vsej državi sploh začelo, je Tito njen namen pojasnil kot prvenstveno socialni. V agrarni reformi je videl ukrep, ki sicer državi ne bo prinesel večjih materialnih koristi, bo pa ta imela od nje socialne koristi. Te je mogoče razumeti tudi kot politične. »Na ta način se izvaja kompenzacija, ki v mnogočem pomeni tudi politično«, je povedal v pogovoru s čehoslovaškimi novinarji novembra 1945 po volitvah v konstituanto.⁶ V tem pogovoru, kot tudi v pogovoru s tujimi in domačimi novinarji nekaj dni pred tem, je povedal, da se oblast zaveda, da ji agrarna reforma ne bo prinesla materialnih koristi. »Mi se pri izvajanju agrarne reforme nismo ozirali na fiskalne dohodke,« je utemeljil socialno politični namen agrarne reforme v Jugoslaviji.⁷ Agrarno reformo je označil kot enega od ukrepov socialnega značaja tudi leto dni kasneje. »Agrarno reformo smo izvedli zato, ker ljudje niso imeli zemlje, vzeli pa smo jo tam, kjer je bila,« je Tito jedrnato pojasnil njeno bistvo.⁸

Zakon o agrarni reformi in kolonizaciji⁹ je izhajal iz načela, da je treba zemljo dati v popolno privatno last tistim, ki je nimajo ali jo imajo premalo. To je bilo prvo merilo, drugo pa je bilo delovno načelo, po katerem je lahko zemljo dobil oziroma jo je imel le tisti, ki jo je sam obdeloval. Na teh osnovah je bilo izvedeno dodeljevanje zemlje.

Da je bilo mogoče ti dve osnovni načeli agrarne reforme uresničiti, je bilo potrebno najprej ustvariti zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije. Zakon je zato opredelil, komu je treba zemljo vzeti in koliko. V zakonu je bil določen zemljiški maksimum, ki pa je bil pri različnih kategorijah lastnikov zemlje različen. Potrebno je bilo razlastiti vse, ki niso izpolnjevali delovnega načela, to je tiste, ki svoje zemlje niso obdelovali sami oziroma njihovi družinski člani, ampak jo je obdelovala najeta delovna sila ali pa so jo dajali v najem. Poleg zemlje, razlaščene na teh osnovah, je bila vir zemljiškega sklada še zemlja, zaplenjena na osnovi avnojskega odloka o prehodu nemške imovine v roke države in drugih zakonskih aktov o zaplombi.

Značaj, namen pa tudi posledice agrarne reforme je mogoče spoznati po načinu ustvarjanja zemljiškega sklada, na drugi strani pa po tem, kako je potekalo razdeljevanje tega med agrarne interesente in koloniste oziroma delež, ki jim je bil dodeljen. Komu je bila zemlja z agrarno reformo odvzeta in zakaj je kazal bolj na politični namen, saj so bila merila za to socialno političnega in narodnostnega značaja. Narodnostna pripadnost zemljiškega lastnika je v agrarni reformi zaradi uveljavljenega načela »patriotične nacionalizacije«, izraženega v odloku Avnoja o zaplombi nemške lastnine, dejansko predstavljala politično merilo. Kdo je zemljo v agrarni reformi dobil in koliko, je bilo odvisno tudi od socialnih in političnih meril na eni ter od velikosti

⁶ Tito: Govori i članci, knjiga II. Naprijed, Zagreb 1959, str. 121.

⁷ Prav tam, str. 118.

⁸ Prav tam, str. 304.

⁹ UL DFJ, 64 - 605/28. 8. 1945; UL SNOS IN NVS, 62 - 369/19. 12. 1945; UL LRS, 10 - 61 / 24. 2. 1948.

zemljiškega sklada, ustvarjenega z razlastitvami na osnovi socialnega merila in zaplemb na osnovi narodnostnega vzroka, na drugi strani.

Velikost ustvarjenega zemljiškega sklada je bila v neposredni zvezi z zemljiško sestavo in političnim odnosom zemljiških lastnikov do nove oblasti. Na delitev zemljiškega sklada je vplivala tudi njegova sestava, katere kulturne kategorije so ga sestavljale. Sestava zemljiškega sklada, koliko je bilo v njem obdelovalne zemlje na eni in gozda na drugi strani, pa je določala tudi razmerje med zemljo, ki je bila razdeljena in tisto, ki je bila v resnici nacionalizirana in se ni razdeljevala.

Značaj povojne agrarne reforme v Jugoslaviji kot revolucionarnega političnoekonomskega ukrepa se je v prvi vrsti kazal v načinu ustvarjanja zemljiškega sklada z razlaščenjem in zaplembo. Ta del agrarne reforme je bil predvsem politično pogojen, saj je pri tem šlo v resnici za proces »ekspropriacije ekspropriatorjev«, torej za proces, značilen za socialistično revolucijo. Razlaščenje, ki je zajelo šest kategorij zemljiških lastnikov (veleposestva; zemljiška posest bank, podjetij, delniških družb in drugih zasebnih pravnih oseb; zemljiška posestva cerkva, samostanov in verskih ustanov ter vseh vrst ustanov (zadužbin), posvetnih in verskih; presežek zemljiških posestev nekmetov, ki niso bili veleposestniki; presežek kmečkih posestev; zemljiška posestva, ki so med vojno iz kateregakoli razloga ostala brez lastnika in brez pravnega naslednika), je bilo glavni način poddržavljanja zemlje in ustvarjanja zemljiškega sklada, medtem ko je bila zaplemba dopolnilni način. Vendar pa je glede na površino zemlje, ki je bila zaplenjena, predstavljala ta enakovreden oziroma celo prevladujoč način ustvarjanja sklada.

Večina zemlje, ki je postala del zemljiškega sklada na podlagi razlastitev, je bila nacionalizirana brez odškodnine, le manjši del pa z odškodnino. Od vse zemlje, ki je bila nacionalizirana z razlastitvami in zaplembami, je v zemljiškem skladu država morala plačati odškodnino le za šestino. Večina zemlje v zemljiškem skladu je torej prej pripadala lastnikom, ki so bili razlaščeni brez izplačevanja odškodnine, veleposestnikom, bankam, podjetjem in pa cerkvi. To pa jasno kaže na poudarjeno razredno – politično usmeritev oziroma namen agrarne reforme. Po mnenju Dragana Veselinova pa kaže to tudi na to, da je oblast pri načrtovanju in izvajanju agrarne reforme nastopila brez večjih ekonomskih motivov.¹⁰

Razlastitve v korist zemljiškega sklada agrarne reforme niso temeljile prvenstveno na velikosti posestva, marveč na delovnem odnosu lastnika zemlje. Odločilen za razlastitev v celoti in brez odškodnine je bil delovni odnos do zemlje: ali je lastnik svojo zemljo obdeloval sam oziroma v družinski režiji ali je to delala najeta delovna sila. Zemlja je bila tako odvzeta do različno določenega maksimuma vsem, ki je niso obdelovali sami. Delovni odnos pa ni bil odločilnega pomena v primeru kmetov s posestvi, velikimi nad 35 ha obdelovalne zemlje. Edino pri tej posestni skupini je bila zemlja odvzeta na osnovi velikosti zemljiške posesti in ne na osnovi načela delovnega odnosa. Zemljiški maksimum 25–35 ha obdelovalne zemlje za privatne kmetijske obdelovalce

¹⁰ Veselinov, Agrarno, str. 118.

je v resnici veljal le zanje. To je bil postavljeni zemljiški maksimum agrarne reforme leta 1945 v Jugoslaviji.

V tako postavljenem zemljiškem maksimumu je zaznati tudi protislovje uzakonjene agrarne reforme. Lastništvo zemlje je bilo na eni strani pogojeno z osebnim delom oziroma delom družinskih članov lastnika, medtem ko je bila na drugi strani v primeru kmetov velikost tako obdelovanega posestva omejena z zakonsko določenim zemljiškim maksimumom. Ta pa ni imel zasnove v obsegu oziroma količini osebnega dela pridelovalca, lastnika zemlje ali njegovih družinskih članov, kar je bil sicer pogoj za dodelitev oziroma posedovanje zemlje v privatni lasti, marveč je bila v tem primeru odločilna velikost zemljišča. V tem, da je bila zemlja kmetovalcev – obdelovalcev, katerih glavni poklic in vir preživljanja je bilo kmetijstvo, nad določenim maksimumom razlaščen, je klica razrednega gledanja na agrarno reformo. V tem primeru namreč ni šlo za odpravljanje izkoriščanja tuje delovne sile, marveč je šlo za omejevanje na osnovi velikosti posestva. Merila, po katerem naj bi bil prav zakonsko določeni zemljiški maksimum tista pravišnja velikost zemljiškega posestva, ki naj bi ga obdelal lastnik z družino sam, pa v postopku sprejemanja zakona v Začasni ljudski skupščini ni nihče od predlagalcev pojasnil. Glede skupine zemljiških lastnikov, katerim poljedelstvo ni bil glavni poklic, pa je bil uveden še poseben kriterij. To je bilo stanovsko oziroma poklicno merilo. Šlo je za označevanje kmeta kot pripadnika poklicne oziroma družbene skupine. Kdor namreč ni bil priznan za kmeta v smislu glavnega poklica, a je imel zemljo, ki jo je obdeloval tudi sam ali z družinskimi člani, ni mogel obdržati zemlje do maksimuma, marveč le 3–5 ha.¹¹

Razdeljevanje zemlje pa je imelo na drugi strani v veliki meri politični namen. Ta je bil vsekakor bolj jasno izpostavljen kot ekonomski. Namen razdeljevanja je imel še bolj neposredno politično funkcijo – vezati kmeta na oblast. Temu se je v tedanjem političnem besednjaku reklo »utrjevanje zveze med delavskim razredom in delovnimi kmeti«. ¹² Razdeljevanje zemlje v agrarni reformi je bilo torej v funkciji razreševanja kmečkega vprašanja. Očitno s tem namenom je bil zakon o agrarni reformi in kolonizaciji kot edini v nizu zakonov sprejetih v začasni ljudski skupščini, ki ni imel izključno političnega značaja, sprejet že pred volitvami v ustavodajno skupščino. Šlo je torej za del taktike oblasti, kako vezati kmeta kot večinski del prebivalstva nase.

Razdeljevanje zemljiškega sklada pa je poleg političnih imelo bolj socialne namene. Prvi takšen je bil v izboljšanju socialno – ekonomskega položaja največjega dela kmetov, tistih, ki so imeli malo zemlje oziroma za življenje samo od nje premalo.

Kolonizacija kot del agrarne reforme, zunanja in tudi notranja, je imela poleg socialnega namena predvsem narodnostnega. Namen kolonizacije je bil spremeniti na-

¹¹ Dr. Marijan Srbašić, Draško Dobranić: Prilog poznavanju problematike agrarnog maksimuma. Problemi socialističkog razvoja poljoprivrede i sela. Komunist, Beograd – Ljubljana 1984, str. 540.

¹² Na V. kongresu KPJ je E. Kardelj pojasnil namen povojnih ukrepov na področju kmetijstva: »Odstranitev fevdalnih ostankov v kmetijstvu Jugoslavije, agrarna reforma, dodelitev veleposestniške zemlje kmetom, vse to je storjeno v smislu utrjevanja zveze med delavskim razredom in delovnimi kmeti, (podčrtal Z.Č.) hkrati pa je bila storjena vrsta restriktivnih ukrepov, preračunanih na omejevanje, na izrivanje kapitalističnih elementov na vasi.« V. kongres KPJ. Cankarjeva založba, Ljubljana 1948, str. 318.

rodnostno sestavo predelov, kjer so do tedaj živeli prebivalci nemškega porekla. V Sloveniji sta bili to dve območji, kjer so Nemci kot kmetovalci živeli strnjeno – na Kočevskem in na Apaškem polju na meji z Avstrijo. Kolonisti so se naseljevali v glavnem na zemlji, ki je bila zaplenjena na osnovi avnojskega odloka.

* * *

Z agrarno reformo so bile v Sloveniji dosežene narodnostne spremembe glede na dotedanje narodnostno stanje zemljiških lastnikov. To je bil eden od pglavitnih rezultatov agrarne reforme v Sloveniji. V tem pogledu je agrarna reforma pomenila narodnostnoosvobodilno dejanje, s čimer je bila uresničena zahteva postavljena bolj ali manj odločno in iskreno že ob zahtevah po agrarni reformi po prvi svetovni vojni.

Sprememba v narodnostni sestavi zemljiških lastnikov sicer ni bila neposredna za- sluga agrarne reforme, temveč je bila to posledica značilnosti jugoslovanske revolucije, ki je svojo razrednost prekrivala z narodnostnimi načeli. Rezultat tega je bila tudi za- plemba vse lastnine Nemcev, ne glede na velikost in socialni ter ekonomski položaj lastnika. Glede na obseg zaplemb nemške zemlje na osnovi avnojskega odloka o pre- hodu lastnine Nemcev v roke države, pa je ta v zemljiškem skladu predstavljala velik delež. V jugoslovansme merilu je bil ta delež 38%, predvsem zaradi zaplenjenih nem- ških posesti v Vojvodini, pa tudi na Hrvaškem in v Sloveniji. V Sloveniji, sicer brez ozemlja Primorske, je bilo v zemljiškem skladu 43% zemlje, ki je vanj prešla na osnovi avnojskega odloka o zaplembi. Zaplenjena nemška posestva so v Sloveniji med vsemi vrstami lastnikov oziroma posesti, ki jih je zajela agrarna reforma, predstavljala po številu in tudi po površini največjo skupino. Pri tem je šlo za različno velika pose- stva, vendar zaradi pomanjkanja podatkov o njihovi velikosti ni mogoče ugotoviti točne posestne sestave zaplenjenih nemških posestev, koliko je bilo med njimi velikih kmetij in veleposestev in kolikšen je bil delež lastnikov nemškega porekla pri majh- nih posestvih. Pri zaplembi nemške posesti namreč ni bila pomembna velikost in de- lovni odnos lastnika do zemlje. Delež zaplemb pri ustvarjanju zemljiškega sklada agrarne reforme v Sloveniji glede na površino zaplenjene zemlje je predstavljaj doma- la polovico zemljiškega sklada, glede na število posestev, ki so bila zaplenjena na osnovi odloka AVNOJ o prehodu nemške lastnine v roke države, pa je presegal polo- vico (59%) vseh razlaščenih posestev.

Glavni objekt agrarne reforme so predstavljala veleposestva, ki so bila v lasti za- sebnikov, neposrednih dedičev posesti fevdalnega porekla, pa tudi tista, ki so bila v la- sti cerkve ter kapitalističnih podjetij in bank. Po zgodovinskem izvoru pa je zemljiško posest veleposestnikov, tako individualnih kot tudi cerkvenih in kapitalističnih, pred- stavljala fevdalna posest. Agrarna reforma je zato pomenila tudi ukrep, značilen za meščanske – demokratične revolucije na področju zemljiško lastniških odnosov. Vele- posestniki so bili po narodnostnem poreklu v veliki meri tujerodci, ali pa je bil izvor njihovega kapitala takšen. Razlaščena posestva neposrednega in posrednega fevdal- nega izvora so po površini v Sloveniji predstavljala 40% zemljiškega sklada. Njihov de- lež je bil pri gozdovih mnogo večji – 70%. Večina gozdov v Sloveniji je bila razlašče- nih pri tej vrsti posestev. Gozdovi so po zakonu prešli v državno last in upravo, kar

pomeni na eni strani to, da so z agrarno reformo razlaščeni veleposestniški gozdovi bili v resnici nacionalizirani in so v celoti postali državni, po drugi strani pa, da večji del razlaščene zemlje sploh ni bil vključen v tisti del agrarne reforme, kjer se je zemlja delila med agrarne interesente.

Za socialni vidik agrarne reforme so bili zanimivi tudi zemljiški lastniki, ki sicer po velikosti niso spadali med veleposestnike, po poreklu pa njihova zemlja tudi ni predstavljala fevdalnih ostankov. To so bili tako imenovani nekmetje, ker se sami niso prvenstveno ukvarjali z obdelovanjem svoje zemlje. Pri razlastitvi teh je najbolj dosledno prišlo do izraza načelo, da pripada zemlja tistemu, ki jo obdeluje. V primerjavi z drugimi vrstami posestev, ki so bila razlaščena z agrarno reformo, je število teh sorazmerno veliko; 10% vseh posesti, ki so bila v Sloveniji razlaščena ali zaplenjena in je njihova zemlja prešla v zemljiški sklad, so bila posestva nekmetov. Več je bilo le posestev zaplenjenih na osnovi »patriotične nacionalizacije«. Delež površine zemlje teh lastnikov je bil sicer manjši, okoli 5%, zato pa je bil delež obdelovalne zemlje v primerjavi z drugimi razlaščenimi posestvi velik. Po površini je bilo nekmetom razlaščeno v agrarni reformi 8,7% vse obdelovalne zemlje, ki je bila v zemljiškem skladu, vendar je bila površina teh večja od površine razlaščene cerkvene in kapitalistične obdelovalne zemlje.

Tabela 1: Zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije v LR Sloveniji (brez Primorske), na dan 1. julija 1947

Vrsta posestev	število posestev	Vrsta zemlje					SKU-PAJ	v ha
		obdelovalna z.	pašniki	planine	gozdovi	ostalo		
RAZLASTITVE								
veleposestva	307	6512	1872	231	32698	1005	42320	
banke, podjetja	245	1454	866	330	13323	2148	18023	
cerkve, samostani	431	5039	1373	4328	29904	8011	48657	
nekmetje	1208	5390	1128	51	7087	177	13835	
kmetje	167	980	366	-	2716	44	4107	
brez lastnika	50	120	15	-	150	6	293	
ZAPLEMBE								
nemšla p. - AVNOJ	6703	35318	17464	378	61088	744	114993	
sodne zaplembe	1744	5508	2106	34	11315	158	19124	
OSTALO								
državna zemlja	96	894	254	-	3403	108	4660	
zemlja zapuščena od kolonistov	195	271	108	-	76	5	461	
SKUPAJ	11343	61490	25556	5354	161765	12310	266478	

Prav nekmetom odvzeta obdelovalna zemlja je bila tista, ki je bila v izvajanju agrarne reforme v največji meri razdeljena med agrarne interesente. Po površini je bilo agrarnim interesentom in kolonistom poleg nemškimi lastnikom zaplenjene zemlje namreč razdeljene največ obdelovalne zemlje nekmetov. Med agrarne interesente je bilo od obdelovalne zemlje nekmetov v zemljiškem skladu razdeljeno 70%. Na ta način so nekmetje igrali posebno vidno vlogo v agrarni reformi in v odnosu do njih je viden socialni in tudi razredni vidik agrarne reforme. Poleg zemlje nekmetov se je agrarnim interesentom delila še cerkvena zemlja.

Kmetje s presežkom nad zakonskim maksimumom 35 ha obdelovalne zemlje oziroma 45 ha skupne površine, ki so svojo zemljo obdelovali v lastni režiji, so bili v slovenski povojni agrarni reformi prizadeti malenkostno. To velja tako za njihovo število kot tudi za površino njim razlaščne zemlje. Po številu niso presegali 1,5% razlaščenih in zaplenjenih posestev. Prav takšen je bil tudi delež njihovih površin v zemljiškem skladu. To se bistveno ne spremeni tudi ob upoštevanju gorskih kmetij, ki so imele v izvajanju agrarne reforme poseben položaj. V Sloveniji so jih sicer našteali okoli tisoč, vendar ukrepi agrarne reforme niso zajeli vseh. Razlaščena jih je bila razlaščena le osmina. Glede na takšen rezultat torej agrarna reforma ni bila naperjena neposredno proti velikim posestvom. Osnovno merilo je bil delovni odnos do zemlje, tega pa so veliki kmetje izpolnjevali.

Za določitev značaja, rezultatov in posledic agrarne reforme je pomembno zlasti razmerje med zemljo, ki je bila razdeljena med agrarne interesente in tisto, ki je ostala državi. Razdeljena je bila le osmina, osmina je uradno ostala nepodeljena, v resnici pa je z njo upravljala država, kar je v praksi pomenilo, da je tudi bila državna, tri četrtine pa je ostalo državi neposredno, od tega vsi razlaščeni in zaplenjeni gozdovi. Delež zemlje, ki se ni razdeljevala, je bil velik zlasti v predelih, priključenih k Sloveniji po mirovnem sporazumu z Italijo. Tam je domala vsa zemlja (98%) ostala v državnih rokah. V Slovenskem primorju je agrarno reformo predstavljal le proces ustvarjanja zemljiškega sklada, torej nacionalizacija zemlje, medtem ko razdeljevanja dejansko ni bilo. To je bila politična odločitev, na osnovi ekonomskih vzrokov. Odločitev je očitno temeljila na proučitvi posledic, ki jih je imela razdelitev v Sloveniji. Rezultati in iz njih izhajajoče posledice se namreč niso pokazali kot pozitivni na ekonomskem področju.

Ker je bila za razdeljevanje med agrarne interesente in koloniste namenjena v glavnem obdelovalna zemlja, je njen delež v zemljiškem skladu pomemben pokazatelj socialnih rezultatov in posledic agrarne reforme. V primerjavi z deležem gozdov, ki jih je zajela agrarna reforma in so bili na ta način v resnici nacionalizirani, je bilo z agrarno reformo zajete obdelovalne zemlje glede na stanje popisa leta 1931 le 7,5%. V zemljiškem skladu je bilo obdelovalne zemlje 2,5 krat manj kot gozdov. Obdelovalne zemlje je bilo v Sloveniji v zemljiškem skladu agrarne reforme med petino in četrtino. Vse obdelovalne zemlje pa je bilo razdeljene 47%. Več kot polovica obdelovalne zemlje, zajete v zemljiški sklad je torej postala neposredno ali posredno državna.

Dejstvo, da je država v jugoslovanskem merilu obdržala več kot polovico zemljiškega sklada, pomeni, da je šlo pri agrarni reformi tudi za svojstven način nacionaliza-

cije zemlje. Razlogi za to so bili gospodarski in politični. Na eni strani je država zemljo obdržala iz ekonomskih razlogov, zato ker niso verjeli, da je na malih in srednjih kmetijah mogoča racionalna proizvodnja.¹³ Na drugi strani pa je država želela tudi na kmetijskem področju okrepiti svojo ekonomsko osnovo. V Začasni ljudski skupščini DFJ so predlagalci zakona sicer povedali, da bo del zemlje iz sklada agrarne reforme ostal v rokah države ter so to tudi utemeljili zakaj, niso pa določno povedali, kolikšen bo ta delež.

Pri razdeljevanju zemlje iz zemljiškega sklada sta bili dve merili. Agrarnim interesentom in kolonistom je bila zemlja dodeljevana v privatno last, pri čemer je bil primaren politično socialni pogled, medtem ko se je pri dodeljevanju zemlje državnim kmetijskim posestvom gledalo bolj na ekonomsko plat oziroma na ekonomske učinke velikega socialističnega gospodarstva pred zasebnim kmečkim gospodarstvom. Da je šlo pri razdeljevanju zemlje v privatno last v resnici za politični namen, kažejo besede Moše Pijadeja v Začasni ljudski skupščini, ko je utemeljeval nujnost agrarne reforme in njeno zasnovo. Tedaj je med drugim dejal, da mora zemlja postati oziroma ostati v privatni lasti »na današnji stopnji razvoja«. ¹⁴ Takšno stališče do zasebne lastnine pa je mogoče razumeti kot predvideni začasni ukrep za dosego trenutno pomembnejšega cilja, to je politične krepitve oblasti. Moša Pijade je hkrati s tem napovedal razvoj v smer, ko naj bi postopno prišlo do odpravljanja zasebne lastnine zemlje, do njene socializacije oziroma kolektivizacije. Prišlo naj bi torej do negacije privatne lastnine zemlje. Zasnovo takšne usmeritve, v kateri naj bi zasebni sektor v kmetijstvu imel majhno ekonomsko vlogo, je mogoče videti na eni strani v materialni krepitvi državnega sektorja, na drugi pa v kmečkem delovnem združništvu, ki je z agrarno reformo tudi dobilo svojo resda majhno materialno osnovo.

Razdeljevanje zemlje agrarnim interesentom in kolonistom v privatno last je imelo predvsem politične vzroke, medtem ko je podpiranje državnega sektorja temeljilo tudi na ekonomskih razlogih. Dodeljevanje zemlje državnim kmetijskim posestvom oziroma ustanavljanje le - teh je imelo namreč namen, da se vnaprej nadomesti in preseže ekonomsko pričakovano in neizbežno zamiranje individualnega kmečkega gospodarstva z agrarno proizvodnjo in predelavo na industrijskih osnovah. Z razlaščenjem velikih kapitalističnih gospodarstev njihovega proizvodjalnega načina niso želeli ukiniti in ga nadomestiti z drobno parcelno kmetijsko proizvodnjo, marveč le v veliko blagovno proizvodnjo, kakršna se je razvila v kapitalizmu, vpeljati socialistične družbenoekonomske odnose. Prevladalo je mnenje o praktičnih ekonomskih prednostih socialističnega gospodarstva nad drobnim kmečkim gospodarstvom.¹⁵

Pri razdeljevanju je bilo izrazito politično ustvarjanje državnega, socialističnega sektorja v kmetijstvu. Državni sektor se je okreplil, kar je v pomenilo, da je bila kljub poudarjanim načelom agrarne reforme zemlja v resnici nacionalizirana. V vsedrjav-

¹³ Rad zakonodavnih odbora P. AVNOJ i P. PNS DFJ (3. aprila-25. oktobra 1945), po stenografskim beleškama i drugim izvorima. Beograd 1952, str. 253.

¹⁴ Treće zasedanje AVNOJ i zasedanje Privremene narodne skupštine (7.-26. avgusta 1945), stenografske beleške. str. 205.

¹⁵ Dragan Veselinov: Sumrak seljaštva. Ekonomika, Beograd 1987, str. 27.

nem merilu je več kot polovico državnega sklada obdržala država v svojih rokah, in to za državna kmetijska posestva in za tako imenovana »gospodarstva splošnega ljudskega značaja«, to je ekonomije državnih podjetij ter ustanov in za zadruga za skupno obdelavo zemlje. Država se je s tem namreč uvrstila med pomembnejše zemljiške lastnike, čeprav je v zasebnih rokah ostala domala vsa zemlja. V začetku leta 1949, ko je bila agrarna reforma v glavnem izvedena in tudi formalno zaključena, je bilo v Sloveniji v lasti zasebnih kmetov 82% zemlje oziroma 93% obdelovalne zemlje.¹⁶ Država je močno oporo dobila v gozdovih, saj je postala pomemben posestnik gozdnih površin. Leta 1948 je v Sloveniji imela v lasti 28% gozdov,¹⁷ kar je bila posledica agrarne reforme oziroma določila, da razlašeni gozdovi in gozdni inventar preidejo v državno last in upravo. Agrarna reforma je na ta način položila temelje socialističnemu gospodarstvu v kmetijstvu.

Sprememba lastniške sestave v kmetijstvu kot posledica agrarne reforme in pa dejstvo, da je 52,7% zemlje ostalo v jugoslovanskem merilu v državnem skladu, je predstavljalo Kidriču dokaz, da je bila agrarna reforma izvedena v Jugoslaviji po drugi svetovni vojni ukrep socialističnega značaja.¹⁸ To razmerje med zemljo, ki je ostala v rokah države in zemljo, razdeljeno med agrarne interesente, koloniste in kmetijske delovna zadruga, je bilo v slovenskem primeru še bolj izrazito, saj je kar 86,5% zemlje, ki jo je zajela agrarna reforma, postalo državne. Za agrarno reformo v Sloveniji je zato mogoče upravičeno soditi, da je njen učinek v resnici bila nacionalizacija zemlje.

Vzrok za to je bil v dejstvu, da je 60% vse zemlje, ki je bila v v Sloveniji okviru agrarne reforme razlašena in zaplenjena, predstavljal gozd. Posledica spremembe lastništva zemlje je bila zato vidna predvsem v gozdarstvu, ki je bilo za slovenske razmere in slovensko gospodarstvo pomembna gospodarska panoga, saj je glede na podatke iz popisa 1931 gozd predstavljal 45% produktivnih površin na ozemlju Slovenije.¹⁹ Z agrarno reformo oziroma nacionalizacijo zemlje je postala državna četrtina vseh gozdnih površin, kolikor jih je bilo v Sloveniji po popisu iz leta 1931. Večina gozdov je sicer ostala v zasebnih rokah, vendar so bili to predvsem gozdovi manjših zasebnih kmetov, ki za narodno gospodarstvo niso predstavljali pomembnejše gospodarske postavke. Z agrarno reformo so v državno last in upravo državnih gozdnih gospodarstev prešla največja in tudi najbolj urejena gozdna posestva, ki so bila dotedaj predvsem v lasti zasebnih veleposestnikov in cerkve. Razlašeni gozdovi teh posestnikov so predstavljali v zemljiškem skladu 40% vseh gozdov, skupaj z zaplenjenimi na

¹⁶ Popis živine, perutnine in čebelnih panjev po stanju na dan 1. 2. 1949. Zvezni statistični urad FLRJ, Statistični urad LRS, Kmetijska statistika, zvezek 7, tabela 1.

¹⁷ Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije, II. izredno zasedanje (14.–16. februar 1949). Ljubljana 1949, str. 74.

¹⁸ V. kongres KPJ, str. 395–396. Kasnejše raziskave so pokazale, da je dobil državni sektor 50,8% (Stipetič, Agrarna reforma, str. 452) oziroma 54,6% (Gačša, Agrarna reforma, str. 367). (Glej opombo 24) Uradni statistični podatki Zveznega zavoda za statistiko (Statistični godišnjak 1954, str. 115) pa so kazali na obratno razmerje; državni sektor je dobil 49%, agrarnim interesentom, kolonistom ter KDZ pa je bilo razdeljeno 51% zemljiškega sklada. To so bili podatki, ki jih je navedel na v svojem referatu E. Kardelj na ustanovnem sestanku Informbiroja septembra 1947, še predno je bila agrarna reforma uradno zaključena. (E. Kardelj: Problemi naše socialistične graditve, I. Ljubljana 1956, str. 166.)

¹⁹ Spominski zbornik Slovenije (Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije). Ljubljana 1939, str. 344.

osnovi avnojskega odloka pa tri četrtine. Zasebnim lastnikom, kmetom s presežkom nad maksimumom in nekmetom je bilo z agrarno reformo odvzetih v primerjavi z drugimi lastniki zemlje le malo gozdov. Od vseh razlaščenih in zaplenjenih gozdov je bilo teh v zemljiškem skladu le 6%.

Z agrarno reformo je bilo povezano tudi nastajanje kmetijskega delovnega združenstva. Prve kmečke delovne zadruge so v Sloveniji nastajale z združevanjem agrarnih interesentov in kolonistov. V glavnem je pri tem šlo za zadruge, ki so jih ustanovljali viničarji na osnovi zemlje, ki je bila razlaščena po zakonu o razlastitvi posestev, ki so jih obdelovali koloni in viničarji. Z izvajanjem agrarne reforme je tako nastalo v Sloveniji 19 vinogradniških zadrug ter 17 kmečkih delovnih zadrug. Te so ustanovljali predvsem kolonisti.²⁰

Tabela 2: Zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije v LR Sloveniji po vrstah zemlje, na dan 1. julija 1947* in v Slovenskem Primorju leta 1949**

RAZLASTITVE IN			RAZDELJEVANJE ZEMLJIŠKEGA SKLADA								IZLO- ČENO	NERAZ- DELJENO
štev.	vrsta zemlje	površina - v ha	agr. interesenti		kolonisti		KDZ		skupaj			
			štev.	površina - v ha	štev.	površina - v ha	štev.	površina - v ha	štev.	površina - v ha		
11343	obdel. pašniki	61490	19956	14844	2866	9876	36	4357	22858	29077	17478	14934
	planine	25490		1881		1218		1577		4676	10803	10079
	gozdovi	5354		-		-		-		-	2251	3103
	ostalo	161765		833		188		690		1711	159285	769
		12310		127		234		54		415	6482	5415
	SKUPAJ	266478		17685		11516		6678		36879	196299	34300
Slovensko 1109	primorje***	44302	389	902				13122			30278	
12452		310780	20345	18587				19800			226577	

Vir: * AJ, 97/ 12, 79.

** Slovensko primorje in Istra. Rad, Beograd 1953, str. 620.

*** Okraj: Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana, Tolmin.

V Sloveniji so agrarni interesenti dobili povprečno po 0,9 ha zemlje na posamezno posestvo, kar pa ni moglo imeti večjih pa tudi ne dolgosežnejših ekonomskih posledic niti za posameznika – dobitnika agrarne zemlje, še manj pa za družbo. Agrarni interesent, ki je dobil zemljo, si je sicer nekoliko povečal svoje posestvo, vendar ne v tolikšni meri, da bi mu to zagotavljalo življenje le od kmetovanja na njem. To so bili tisti, ki so jih pred vojno uvrščali med bajtarje, ki po mnenju tedanjih strokovnjakov niso

²⁰ Arhiv Jugoslavije, fond ustanova agrarne reforme i kolonizacije socialističnog perioda (sign. fonda 97), fasc. 9, br. 61.

mogli od svojega posestva živeti in so morali iskati dodatne vire zaslužka kot najemni poljedeljski delavci ali pa tudi izven agrarne proizvodnje. Po popisu iz leta 1931 je bilo tovrstnih kmetijskih gospodarstev v Sloveniji 89000, kar pomeni, da je dobila z agrarno reformo zemljo le četrtnina teh posestev. Zemljo je dobilo 22800 gospodarstev, od tega 20000 agrarni interesenti, 2800 kolonisti.

* * *

Agrarna reforma je imela za posameznega prejemnika zemlje iz zemljiškega sklada sicer pozitivne učinke v povečanju njegovega posestva, vendar pa to ni imelo večjih vidnih učinkov za družbo in celotno narodno gospodarstvo. Posamezniku se je njegovo posestvo resda povečalo, vendar te spremembe niso povzročile bistvenega izboljšanja posestne sestave, značilne za Slovenijo. Ekonomski rezultat dodeljevanja zemlje je bil v resnici majhen že za posameznika, še manjši oziroma celo negativni pa so bili rezultati oziroma posledice za celotno družbo in njen razvoj.

V Sloveniji agrarna reforma ni uspela razrešiti bistvenih vprašanj ekonomskega in socialnega položaja kmetijstva kot panoge, niti ne posameznikov – kmetov. Agrarna reforma je številčno okrepila kmečka gospodarstva, ki so bila brez ekonomske perspektive, ker so živela na spodnji meji blagovne oziroma naturalne reprodukcije. Glede na zakonsko določilo, da skupna površina posestva skupaj z dodeljeno zemljo ne sme presežati 5 ha obdelovalne zemlje, v agrarni reformi ni bilo mogoče videti ukrepa, ki bi imel namen bistveno spremeniti posestno sestavo in izboljšati socialno – materialni položaj posestnikov z majhnimi posestvi. Z agrarno reformo se namreč njihova posestva niso povečala v tolikšni meri, da bi omogočala lastnikom preživetje brez iskanja dodatnih virov zaslužka oziroma bila sposobna ustvarjati tržne viške.

Podatki o agrarni reformi v Sloveniji kažejo, da je bila zajeta približno četrtnina vseh posesti, ki so bila po stanju popisa iz leta 1931 na ozemlju Slovenije. To so bila na eni strani posestva, ki so bila z agrarno reformo razlaščenca, na drugi pa so z njo zemljo dobila. Prvih je bilo od vseh v agrarno reformo vključenih posestev tretjina, drugih pa dva tretjini. Zemlje, ki je z agrarno reformo spremenila lastništvo, pa je bilo petina predvojne površine v Sloveniji.

Glede na vrsto posestev oziroma njihovo velikost so bila z agrarno reformo na eni strani zajeta posestva, ki so imela po površini in po izvoru ne glede na njihovo lastništvo veleposestniški značaj, na drugi strani pa so bila to mala kmetijska gospodarstva, katerih velikost je njihovim lastnikom komaj zagotavljala preživetje. To so bila posestva z do 5 ha skupne površine. Ti dve vrsti posestev sta »igrali« v agrarni reformi v Sloveniji pglavitno vlogo. Veleposestva so z izvedbo agrarne reforme v resnici izginila, kar pa ni povzročilo bistvenih sprememb v posestnem stanju, značilnem za Slovenijo kot deželo majhnih posestev. Srednje velika posestva, kot so jih razumeli v statistični službi po vojni, s 5 do 15 ha skupne površine, so ostala bolj ali manj na predvojni ravni.

Rezultati agrarne reforme, izvajane predvsem na temelju socialnih in političnih meril, so bili najbolj vidni v spremembi števila posestev in posestne sestave. To so bili

najbolj očitni ekonomski rezultati in posledice izvedbe agrarne reforme, vendar jih je težko ugotoviti in točno prikazati zaradi neskladnosti podatkov o posestnih razmerah iz popisa leta 1931 in prvih povojnih popisov.²¹ Na to so opozorili že ob pripravi prvega povojnega popisa zemljišč v Sloveniji leta 1947 na Zavodu za statistiko in evidenco LRS,²² zato tudi ni mogoče najti nobene »uradne« primerjave posestnih razmer kot posledic agrarne reforme.

Po izvedbi agrarne reforme je bilo v začetku leta 1949 na domala istem ozemlju, kot ga je pred drugo svetovno vojno obsegala Dravska banovina, 42800 posestev več kot po zadnjem predvojnem popisu leta 1931. Leta 1931 je bilo v Dravski banovini 154628 kmečkih gospodarstev, konec januarja 1949 pa na istem ozemlju 197493.²³ Povečanje števila gospodarstev sicer v celoti ne more biti posledica agrarne reforme, kajti upoštevati velja dejstvo, da je spremembo povzročil tudi razvoj v desetletju pred drugo svetovno vojno, pa tudi vojna sama. Med obema popisoma je namreč preteklo osemnajst let. Kljub temu pa je mogoče vzroke za večji del sprememb v številu in sestavi posestev vseeno iskati v agrarni reformi. Kolikšen je bil ta delež, pa ni mogoče natančno dokumentirati zaradi pomanjkanja podatkov o posestnem stanju neposredno pred vojno oziroma pred začetkom agrarne reforme.

Koliko novih posestev je z agrarno reformo v Sloveniji v resnici nastalo, na osnovi obstoječih statističnih podatkov ni mogoče ugotoviti. Z agrarno reformo so se namreč povečala že obstoječa gospodarstva. Kot nova posestva so se lahko štela le tista, ki so jih dobili z agrarno reformo notranji kolonisti, vendar tudi v tem ni mogoče videti pravega vzroka za tolikšno povečanje števila posestev. Kolonisti so bili resda vsi, ki so z zemljo, dobljeno z agrarno reformo, ustvarili novo posestvo, vendar je potrebno upoštevati, da jih je večina pred preselitvijo na novo posestvo že imela svoje gospodarstvo, tako da tudi število notranjih kolonistov ne da odgovora glede povečanja števila posestev. Vseh notranjih kolonistov pa je bilo le 2800.

Pričakovati je bilo, da bodo dobitniki predsem mali kmetje s do 5 ha zemlje in da bo po agrarni reformi njihovo število naraslo oziroma se bo povečal njihov delež glede na vsa posestva. Vsekakor so bili med prejemniki zemlje iz zemljiškega sklada agrarne reforme v glavnem tisti, ki zemlje niso imeli dovolj, vendar se to ni pokazalo v spremembi posestne sestave s povečanjem števila oziroma deleža. Po popisu iz začetka leta 1949, ko je bila agrarna reforma tudi uradno končana, je v Sloveniji število

²¹ Prvi povojni popis zemljišč v Sloveniji je Zavod za statistiko in evidenco LRS izvedel leta 1947 (objavljeno leta 1951) z namenom »dobiti točno sliko zemljiških fondov po administrativnih edinicah in dobiti socialno strukturo kmečkega prebivalstva glede na sektorje lastništva in velikost posestev.« (str. 2) Glede posestne sestave je bilo dano le število gospodarstev, medtem ko so bile površine prikazane z 10% vzorcem. Leta 1948 je bil izdelan popis kmetijskih strojev in naprav v LRS po stanju na dan 1. 8. 1948 (Kmetijska statistika, zvezek 4, Ljubljana 1949), v katerem je bilo podano število gospodarstev po sektorjih lastništva in velikostnih skupinah. Prvi popis kmetijskih gospodarstev na celotnem državnem ozemlju je bil izveden januarja 1949 (glej opombo 16). Zaradi različne metodologije rezultati teh popisov med seboj niso povsem primerljivi.

²² Popis zemljišč iz leta 1947. Zavod za statistiko in evidenco LRS, Ljubljana 1951, str. 21.

²³ Primerjava med predvojnimi in povojnimi števili kmečkih gospodarstev je mogoča le za približno isto ozemlje, to je za takšno, kot ga je imele predvojna Slovenija – Dravska banovina. Iz ozemlja LR Slovenije, kakšno je bilo v času popisa živine, perutnine in čebelnih panjev v začetku leta 1949, je zato v celoti iz-

posesti z do 5 ha skupne površine v primerjavi z letom 1931 padlo. Prav tako je padel tudi njihov delež med vsemi posestvi. Leta 1931 je bilo takih posestev 57,3%, v začetku leta 1949 pa je bilo posesti z do 5 ha zemlje, ob povečanju skupnega števila kmečkih gospodarstev v Sloveniji, brez Primorske, le 32,6%.

Tabela 3: Število kmečkih gospodarstev po velikostnih skupinah v Sloveniji, brez Primorske - primerjava popisov leta 1931 in 1949

Velikostna skupina - v ha	1931*		1949**	
	štev.	%	štev.	%
brez zemlje	-	-	4673	2,4
do 2	51137	33,0	25455	13,0
2-5	37655	24,3	33651	17,2
do 5 (skupaj)	88792	57,3	63779	32,6
5-10	28832	18,6	28705	14,7
10-15	-	-	15239	7,8
10-20	24470	15,8		
nad 20	12534	8,1		
nekmetovalci	-	-	67516	34,5
člani KDZ	-	-	1779	0,9
	154628	100	195420	100

Opomba: V letu 1949 je upoštevano približno isto ozemlje kot je bilo leta 1931. Podatki se nanašajo samo na zasebni sektor, ki pa je obsegal 99% vseh kmečkih gospodarstev v Sloveniji, zato je nastala napaka glede celotnega števila teh zanemarljiva.

* Statistički godišnjak 1936, knjiga VII. Opšta državna statistika, Beograd 1937, str. 86.

** Popis živine, perutnine in čebelnih panjev po stanju na dan 1. 2. 1949. Zvezni statistični urad FLRJ, Statistični urad LRS, Kmetijska statistika, zvezek 7, tabela 1.

Pri podatkih o številu kmečkih gospodarstev in njihovi velikostni sestavi iz leta 1949 je potrebno opozoriti na lastniško kategorijo, vodeno v statistiki pod rubriko »nekmetovalci«. ²⁴ »Nekmetovalce« je bilo v posestni sestavi med vsemi velikostnimi skupinami gospodarstev največ - 34,5%. Med »nekmetovalce« pa je statistika štela tudi cerkvena posestva, tako da to še otežuje ugotavljanje števila polkmetov - polproletarcev. Cerkvnenih »nekmečkih« posestev je bilo sicer malo; med 73450 nekmečkimi

ločena Goriška oblast, takratna upravno teritorialna enota, ki je obsegala okraje Gorica, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana in Tolmin. Del ozemlja v okrajih Idrija in in Postojna je pred vojno sicer spadal v Dravsko banovino, v takratna okraja Kranj in Logatec, vendar zaradi pomankanja podatkov ni mogoče v prikazu števila posestev tega upoštevati. V Goriški oblasti je bilo leta 1949 37434 kmečkih gospodarstev, to je 16% vseh v LRS.

²⁴ Avtorja, ki sta do sedaj analizirala rezultate in posledice agrarne reforme v Sloveniji (V. Stipetič in N. L. Gačša, ta je le povzel ugotovitve prvega), sta navajala padec skupnega števila gospodarstev. Do takšnega zaključka je prišel Stipetič zato, ker je od skupnega števila gospodarstev odštel število gospodarstev,

posestvi, ki so jih našteali v popisu zemljišč leta 1947, je bilo 860 cerkvenih, to je 1,2%. Podatki iz leta 1949 sicer ne omogočajo ugotavljanja, v katero velikostno skupino so »nekmetovalci« v resnici spadali, vendar je mogoče na osnovi podatkov iz leta 1947 sklepati, da so bili to predvsem tisti z do 5 ha skupne površine velikimi posestvi. Po podatkih iz tega popisa so bila gospodarstva nekmetov v glavnem velika do 5 ha; takih je bilo 94%, od teh pa je bilo največ s posestvom, velikim do 0,5 ha.²⁵ Upoštevanje tega pa podoba posestne sestave spremeni, saj se število malih posestev poveča, ne pa zmanjša kot kažejo podatki ob neupoštevanju »nekmetovalcev«, ki jih navaja Vladimir Stipetić in drugi avtorji, ki ga citirajo. Posestva z do 5 ha in posestva »nekmetovalcev« skupaj so predstavljala dve tretjini posestev. To pa je več, kot je bilo malih posestev leta 1931 na približno istem ozemlju. Ob neupoštevanju nekmetičkih posestev, ki velja za Stipetića pa je bil v začetku leta 1949 delež posestev z do 5 ha skupne površine 49,8%, kar je v resnici manj kot je bil delež posestev te velikosti leta 1931.

Za razliko od povečanja števila kmetičkih gospodarstev je površina kmetijske zemlje ostala domala nespremenjena. Povečala se je od leta 1931 do 1949 za 11587 ha, kar je bilo glede na stanje iz leta 1949 za 0,9% površine.

Poglavitna posledica agrarne reforme na ekonomsko – socialnem področju je bila v tem, da je postala mala posest še bolj prevladujoča. Z agrarno reformo se tudi ni bistveno izboljšalo posestno stanje tistih, ki so zemljo dobili, zato je bila agrarna reforma posredno pomemben dejavnik deagrarizacije. Lastniška kategorija »nekmetovalci« je bila torej tudi delno posledica agrarne reforme. V neagrarnih dejavnostih, predvsem v industriji, so se kot nekvalificirana delovna sila namreč zaposlovali predvsem ljudje z malih kmetij. To pa je bila tudi politična odločitev.

Z agrarno reformo tudi ni bilo razrešeno vprašanje agrarne prenaseljenosti. Tisti, ki niso imeli dovolj zemlje za življenje, kljub temu da so jo z agrarno reformo dobili, so imeli možnost zaposliti se v industriji. Na ta način je bila agrarna reforma, ki ni ustvarila posestev, sposobnih preživljanja samo od kmetijske proizvodnje, ustvarjalec deagrarizacije. Glede na število tako imenovanih nekmetičkih posestev pa s procesom deagrarizacije ni potekal tudi proces urbanizacije. Po Stipetićevem mnenju se je problem agrarne prenaseljenosti v povezavi z agrarno reformo in industrializacijo v okviru Jugoslavije uspešno razreševal le v Sloveniji, za kar je bila odločilnega pomena stopnja razvoja neagrarnega gospodarstva, natančneje industrije.²⁶

---

ki so jih v statistiki navajali kot nekmetovalska. To so bila kmetička gospodarstva, iz katerih je bil vsaj en član zaposlen v izvenagrarni dejavnosti, pa tudi posestva v lasti cerkve. Kljub nekmetičskemu poklicu lastnikov ali člana (članov) gospodinjstva pa je bilo to vseeno še vedno pravo kmetičko gospodarstvo (mešano gospodarstvo). Večina statistično vodenih nekmetičkih posestev pa je živela na svojih kmetijah in obdelovala zemljo. Bili so tako imenovani polkmetje – part times farmers. Takih posestev je bilo v LR Sloveniji 78635, brez primorskih okrajev 67516.

Vladimir Stipetić: Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945–1948. Rad JAZU 300, Zagreb 1954, str. 461–462; Nikola L. Gaćeša: Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji. Matica srpska, Novi Sad 1984, str. 371–372.

²⁵ Popis zemljišč iz leta 1947, tabela V, str. 60–61.

²⁶ Stipetić, Agrarna reforma, str. 465.

Med rezultate in tudi posledice agrarne reforme, ki so imeli za kmeta in vas neposredne posledice, posredne pa tudi za celotno gospodarsko življenje, je potrebno šteti tudi proces, v katerem so se večja posestva spreminjala v srednja, mala pa so se povečala in tudi postajala srednja. To je bil tako imenovani proces »osredinjenja vasi«, ki se je sicer kazal kot ekonomska posledica sprememb v posestni sestavi, vendar je zaradi namena bil celo bolj politično označen. S tem se je namreč želelo odpraviti ali vsaj omejiti socialno razredno razlikovanje na vasi. Srednje veliko posestvo s 5 do 15 ha površine je bilo za oblast politični in ekonomski ideal.

Ekonomski egalitizem, kar je predstavljalo »osrednjenje vasi«, pa je bil v bistvu nasproten proces od koncentracije zemljiških posesti in je po mnenju Vladimirja Stipetića predstavljalo nazadovanje.²⁷ Spreminjanje posestne sestave in »osredinjenje vasi« je imelo za posledico povečanje avtarkije v kmetijstvu ter zmanjšanje tržnih viškov, kar se je pokazalo kot neugodno, ko se je začela petletka in pospešena industrializacija.

Agrarna reforma v Sloveniji ni dosegla niti ekonomskega niti takšnega političnega namena, kakršen je bil pričakovan oziroma splošno razglašan. Posledice agrarne reforme so se pokazale v kmetijski proizvodnji, ki je glede na predvojno padla. Temu sicer ni bil vzrok samo v agrarni reformi in spremembi posestne sestave, ki jo je ta povzročila. S povečanjem števila malih posestev, na katerih so lastniki proizvajali v glavnem za domače potrebe, so se pojavile težave glede tržnih viškov in delovanja trga. Vzrok za to tudi ni bil samo v agrarni reformi, ampak v odnosu do trga tistih kmetov, ki jih agrarna reforma sicer ni prizadela. Problematika preskrbe mest je zaradi povečanja števila prebivalstva in zaposlenih v neagrarnih dejavnostih, v prvi vrsti v industriji, narekovala nove ekonomske – politične ukrepe za urejanje razmer. Rezultati agrarne reforme so tako posredno vplivali na uvajanje oblastnih ukrepov, ki so označili celotno obdobje z negativnim predznakom zaradi odnosa oblasti do kmeta. Ukrepi so imeli značilnosti tako imenovane prvotne socialistične akumulacije, kar je bil razredno zaostren način nadaljevanja socialistične revolucije. V tej fazi je nasprotnik vodilnega razreda v družbi, to je delavskega razreda, postal kmet kot njegov dotedanji zaveznik proti tako imenovanim »kapitalističnim elementom«. Sredstvo za to zavezništvo ali vsaj za njegovo utrditev pa naj bi bila prav agrarna reforma. Nadaljnji ekonomsko – politični ukrepi so bili torej politično usmerjeni nasprotno, kot je bil politični namen agrarne reforme.

Izvedba agrarne reforme v letih po zaključku druge svetovne vojne, ki je v Jugoslaviji in v Sloveniji prinesla spremembo politične oblasti in spreminjanje družbeno – ekonomskih odnosov, je na eni strani pomenila zaključek spreminjanja posestnih razmer, kakršne so bile vzpostavljene sto let pred tem z zemljiško odvezo. Dokončala je nalogo, ki je bila sicer namenjena buržoazno – demokratični revoluciji, kar predvojni oblasti ni uspelo, na drugi strani pa je vzpostavila osnove za razvoj kmetijstva na socialističnih osnovah. Agrarna reforma je predstavljala pogoj razvoja socialistične kmetijske politike in njeno prvo fazo.

²⁷ Prav tam.

AGRARIAN REFORM AFTER WORLD WAR II – ITS NATURE, EFFECTS, IMPLICATIONS

S u m m a r y

The post-war agrarian reform was a political-economic measure with a clear ideological stamp in Yugoslavia and Slovenia. The Yugoslav reform was enacted and implemented within the framework of a socialist revolution. Its economic motives were pushed into the background and so were its results. The authorities that passed the legislation which it was based on considered the agrarian reform primarily a means of strengthening their power, hoping to thus resolve one of the key issues of the socialist revolution started in the course of the liberation struggle. It was conceived as a means of bringing the interests of the working class and/or a communist party closer to those of the peasants. With the agrarian reform the authorities managed to a large degree to »expropriate the expropriators« in the agricultural sector. The law on agrarian reform and colonisation was based on the principle that land should be given entirely into the hands of those that had none or not enough. Only those that were able to cultivate it received the land.

The prime object of the agrarian reform were large estates owned by private citizens who were direct heirs of feudal lords, as well as the land owned by the Church or capitalist businesses and banks. It also had a national-liberating purpose since most landowners in Slovenia were of foreign origin. In its social aspect the agrarian reform focussed on landowners that did not work on their own land; in this context the principle was put into the foreground that land belongs to those that work on it.

Expropriated and confiscated land was pooled within land funds from which it could then be distributed to those that had no land or not enough of it, following both social and political standards. The distribution of land pursued political and, perhaps even more so, social aims – improving the social and economic status of peasants that otherwise could not feed themselves on the land they had. Colonisation, the second stage in the agrarian reform, pursued social and, especially national-liberating objectives: a change in the ethnic structure in those areas that had been populated by families of German origin. In Slovenia, there were two such areas in which Germans as farmers lived in larger settlements – the area around Kočevje, and the Apače field (beside border with Austria).

Evaluating the nature, results and consequences of the agrarian reform, one must pay particular attention to the ratio of the land that was distributed among interested peasants, to the land owned by the state. The Slovenian state kept three quarters of the land pooled in land funds, which is an indication that the agrarian reform was a way of nationalising land in Slovenia.

In economic terms the post-war agrarian reform brought about quite a few changes in the structure of land holdings, without abolishing the right to private ownership of land. It merely limited the possibility of exploiting it. About a quarter of all landed property in Slovenia registered in 1931 was included in the agrarian reform. The latter did not, however resolve the fundamental issues of either the economic or the social status of agriculture as a sector, and the farmers as individuals. Each interested individual in Slovenia was given an average of 0.9 ha of land per estate. The reform increased the number of farms yet the prospects for their survival were poor. The consequences of the agrarian reform were obvious in the output in agriculture that dropped compared to pre-war figures. Changes in the structure of land holdings caused a further predominant part of small farms.

Jože Prinčič

Druga nacionalizacija industrijskih in rudarskih podjetij na ozemlju LR Slovenije

---

Po koncu druge svetovne vojne je bilo vodstvo KPJ trdno odločeno nacionalizirati vse pomembne gospodarske panoge, ukiniti vse koncesije ter rešiti vprašanje odškodnine na simboličen način. Toda zaradi zunanjih okoliščin, nerešenega mejnega vprašanja ter bojzani, da nov državni aparat ne bo sposoben obvladovati celotnega gospodarskega življenja v državi, je moralo izvedbo nacionalizacijskega postopka odlagati vse do začetka decembra 1946. Takrat je zvezna skupščina po kratkem postopku sprejela zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, s katerim je bila podržavljena vsa lastnina in premoženjske pravice tistih zasebnih gospodarskih podjetij, ki so bila do 5. decembra 1946. leta proglašena za podjetja splošnodržavnega ali republiškega pomena in so spadala v eno od 42 v zakonu naštetih gospodarskih skupin.¹ S tem aktom so bila nacionalizirana najpomembnejša industrijska, gradbena, gozdarska, bančna, zavarovalna, trgovska, prometna in prevozniška podjetja v državi.

T.i. prva nacionalizacija je na ozemlju LR Slovenije zajela vsa večja privatna in sekvestrirana industrijska podjetja. Industrijska podjetja, ki so bila v letu 1946 proglašena za podjetja splošnodržavnega pomena, so na podlagi zakona o nacionalizaciji prišla pod upravo Ministrstva za industrijo in Ministrstva za rudarstvo FLRJ (oziroma njunih generalnih uprav in direktij), industrijska podjetja, ki so bila v tem letu proglašena za podjetja republiškega pomena, pa so prišla pod upravo Ministrstva za industrijo in rudarstvo LR Slovenije (oziroma njegovih glavnih uprav in direktij). Prva skupina podjetij je v letu 1947 postala jedro t.i. federativne ali zvezne kapitalne izgradnje, druga skupina industrijskih podjetij pa je postala nosilec t.i. republiške kapitalne izgradnje.²

Po prvi nacionalizaciji so se partijski komiteji v Sloveniji trudili prepričati manjše industrialce, obrtnike in druge privatne lastnike, da so govornice o nadaljnji nacionalizaciji neresnične in plod sovražne propagande, saj bi bila nacionalizacija njihovih obratov v nasprotju z ustavno pravico do zasebne lastnine. Nekateri komiteji, naprimer radgonski, so sicer dopuščali možnost, da se bodo v »bodočnosti izvršila še kakšna podržavljenja«, toda le pri »ljudeh, ki bi želeli še nadalje izkoriščati in živeti na račun delovnega ljudstva«.³ Te obljube pa niso delovale posebno prepričljivo, saj so t.i. drugo nacionalizacijo, ki je bila na podlagi zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij⁴ izvedena konec aprila 1948, sprejeli ta-

---

¹ Podrobneje glej: Jože Prinčič, Nacionalizacija industrijskih in rudarskih podjetij v Sloveniji v letu 1946. Prispevki za novejšo zgodovino, XXX - 1991, št. 2, str. 167-180.

² Prav tam.

³ AS, fond CK ZKS, Zapisnik 11. seje Okrajnega komiteja KPS Radgona, 26. 12. 1946.

⁴ UL FLRJ, št. 35/269, 29. 4. 1948.

ko aktivisti kot lastniki nacionaliziranih podjetij kot »nekaj pričakovanega in samo po sebi umevnega«.⁵

Tudi za Borisa Kidriča, ki je predlog omenjenega zakona 28. aprila 1948. leta predstavil poslancem obeh svetov zvezne skupščine, je bila druga ali dopolnilna nacionalizacija gospodarskih podjetij pričakovan ter nujno potreben ukrep, tako iz političnih kot ekonomskih razlogov. Iz političnih razlogov zato, ker so s tem ukrepom »kapitalistični elementi« izgubili svoje zadnje pozicije na gospodarskem področju, iz ekonomskih pa zato, ker je bila predhodna in popolna »likvidacija« privatne lastnine nad proizvodjalnimi sredstvi eden izmen najpomembnejših pogojev za vzpostavitev in delovanje socialističnega gospodarskega sistema.⁶

Z drugo ali dopolnilno industrializacijo se je v Jugoslaviji končal proces, v katerem je bila podržavljena celotna industrija, trgovina, bančništvo in zavarovalništvo ter večji del prometa in gostinstva. Na področju industrije so bila podržavljena še tista podjetja, ki jih prva nacionalizacija ni zajela, in sicer okoli 10 rudnikov, 65 elektrarn, 220 opekarn, 100 žag in še okoli 250 drugih industrijskih podjetij, ki so bila proglašena za podjetja splošnodržavnega ter republiškega pomena ali so bila v lasti.⁷

11. točka 1. člena zakona o dopolnitvah in spremembah zakona o nacionalizaciji privatnih gospodarskih podjetij je določala, da mora v vsaki republiki v treh dneh po objavi zakona prezidij ljudske skupščine na predlog vlade izdati ukaz, s katerim bo proglasil podjetja splošnodržavnega in republiškega pomena, to je podjetja, ki bodo nacionalizirana. Prezidij ljudske skupščine LR Slovenije je izdal tri ukaze, ki so izšli v Uradnem listu LR Slovenije 28. in 30. aprila 1948.⁸ Z njimi je bilo na ozemlju LR Slovenije skupaj nacionaliziranih 769 gospodarskih podjetij. Med temi je bilo 573 industrijskih podjetij, in sicer je bilo v živilski industriji nacionaliziranih 149 podjetij (več kot polovico je bilo mlinov in vinskih kleti), v lesni industriji 108 podjetij (več kot polovico je bilo žag), v kovinski industriji 77, v tekstilni 76, v industriji gradbenega materiala 60, v usnjarski industriji 36, v kemični 19, v grafični 16 in v radio industriji 2 podjetji; nacionaliziranih je bilo še 28 elektrarn in 4 rudniki. Največje število nacionaliziranih industrijskih podjetij je bilo v okrajih Ljubljana – mesto (110), Maribor – mesto (67) in Kranj (66). (Glej prilogo 1).

V tehničnem pogledu so drugo nacionalizacijo izvedli okrajni in mestni izvršni Ljudski odbori. Marca in aprila 1948. leta so pripravili predlog za nacionalizacijo industrijskih podjetij na svojem področju, maja (v nekaterih primerih pa še junija) pa so izpeljali z zakonom predvideni postopek prevzema nacionaliziranih podjetij, kar

⁵ Prim.: Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond Mestnega komiteja KPS Ljubljana, fasc.15, Letno poročilo II. rajonskega komiteja KPS, 5. 1. 1949; fasc. 16, Zapisnik seje Rajonskega komiteja Moste, 4. 5. 1948.

⁶ Prim.: Boris Kidrič, Zbrano delo, Cankarjeva založba, Ljubljana 1962, 3. knjiga, str. 318–320 in 343–346.

⁷ 3. člen Zakona o spremembah in dopolnitvah zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij je določal, da se nacionalizirajo vse nepremičnine, ki so bile v lasti tujih državljanov, tujih ustanov ali tujih zasebnih ali javnopравnih oseb. Izvzete so bile le nepremičnine poljedelcev, ki so sami obdelovali svojo zemljo, stanovanjske zgradbe, ki jih je lastnik rabil za svoje stanovanje in nepremičnine pred* stavništev tujih držav, ki jih rabijo za službene potrebe. – UL FLRJ, št. 35/269, 29. 4. 1948.

⁸ UL LRS, št. 18/115, št. 19/116 in št. 20/117.

pomeni, da so imenovani delegati ali začasni upravitelji (v prisotnosti dotedanjih lastnikov in predstavnikov oblasti) ugotovili stanje blagajne, zaključili blagajniško knjigo ter napravili inventuro osnovnih in obratnih sredstev nacionaliziranega podjetja.

Pričakovanja Ljudskih odborov, da bodo s to nacionalizacijo prišla pod njihovo upravo tudi večja in pomembnejša industrijska podjetja, se niso izpolnila. Republiško ministrstvo za industrijo in rudarstvo je vsa taka industrijska podjetja proglasilo za podjetja republiškega pomena ali pa je odredilo, da so se iz njih odpeljali vrednejši stroji in oprema. Konec maja 1949 je imelo to ministrstvo pod svojo upravo 129 industrijskih in rudarskih podjetij.⁹

Tako kot v drugih jugoslovanskih republikah tudi v Sloveniji niso imeli večjih težav s prevzemom nacionaliziranih podjetij, zato pa so te nastopile pri ocenjevanju in določanju višine odškodnine za nacionalizirana podjetja in pri vknjiženju nacionaliziranih nepremičnin v zemljiške knjige. Največji krivec za te težave je bila zvezna vlada, ki ni hitela z izdajanjem nujno potrebnih natančnejših določb in podrobnejših navodil za ocenitev vrednosti nacionaliziranih podjetij, za izplačilo odškodnine bivšim lastnikom ter za registracijo in vknjižbo nacionaliziranih nepremičnin v korist države, brez katerih izvrševanje obeh nacionalizacijskih zakonov ni bilo mogoče. Takšno početje zvezne vlade je bilo v skladu z miselnostjo takratnega političnega in državnega vodstva, za katerega se je nacionalizacija končala takrat, ko so nacionalizirana podjetja prevzeli od države določeni upravitelji.

Ocenjevanje nacionaliziranega premoženja oziroma čistih aktiv nacionaliziranih podjetij (to je vrednosti nepremičnin in premičnin, lastninskih pravic, terjatev itn.), ki se je tudi na ozemlju LR Slovenije začelo spomladi 1947, je zajelo le tista nacionalizirana podjetja, ki so se morala združiti z državnimi gospodarskimi podjetji oziroma so jim morala odstopiti določena osnovna sredstva. Ocenjevanje premoženja ostalih podjetij, ki so bila nacionalizirana v prvi in drugi nacionalizaciji, se je začelo šele konec leta 1947, ko je bila izdana uredba o postopku za ocenitev vrednosti in o ugotavljanju odškodnine za nacionalizirano premoženje.¹⁰ Prvo obdobje ocenjevanja čistih aktiv nacionaliziranih industrijskih podjetij, ki je potekalo v okviru posameznih direktij, je trajalo do konca marca 1948, ko so bile na zahtevo zvezne vlade že izdane cenitvene odločbe razveljavljene. Zvezna vlada je ta korak opravičevala z vrsto razlogov, med katerimi je bil najpomembnejši previsoka cenitev nacionaliziranih podjetij.¹¹ Po

⁹ AS, fond Vlade LR Slovenije, Sekretariat za politično koordinacijo (dalje: Sekretariat za politično koordinacijo), fasc.1, Dostavitve seznamov nacionaliziranih podjetij, 29. 5. 1948.

¹⁰ V uredbi je bil pojem čista aktiva enakovreden pojmu vrednost nacionaliziranega premoženja in je predstavljal premičnine in nepremičnine, lastninske pravice, terjatve ipd. Gotovina, ki je bila ob prevzemu nacionaliziranega podjetja najdena v blagajni, se sicer ni štela k nacionaliziranemu premoženju, toda lastnik je smel obdržati le 30% oziroma največ do 60.000 din najdene gotovine; ostalo gotovino naj bi dobil »kasneje«. Uredba je določala sledeči postopek ocenjevanja vrednosti oziroma določanja odškodnine za nacionalizirano podjetje: pristojni administrativno upravni voditelj (lahko pa tudi lastnik) vloži na pristojno sodišče vlogo za začetek postopka, Posebna strokovna komisija pripravi predlog ocene vrednosti nacionaliziranega premoženja, na podlagi katere sodišče izda pismeno odločbo o višini odškodnine, ki jo mora plačati država. - UL FLRJ, št. 98/716, 19. 11. 1947.

¹¹ AS, Sekretariat za politično koordinacijo, fasc. 1, Navodila Predsedstva Vlade FLRJ Predsedstvu Vlade LR Slovenije za ocenjevanje nacionaliziranega premoženja, 12. 7. 1948.

ugotovitvah Vlade LR Slovenije je v Sloveniji do previsokih ocen prišlo zato, ker okrožnim sodiščem in cenilnim komisijam niso mogli dati podrobnejših navodil ampak so se oboji lahko oprli le na splošne določbe uredbe o postopku za ocenitev vrednosti nacionaliziranega premoženja iz novembra 1947.¹² Drugič zato, ker so pri ocenjevanju sodelovali tudi bivši lastniki in tretjič zato, ker so administrativno operativni voditelji (to je ministrstva) »to vprašanje podcenjevali računajoč, da gre itak za odškodnino v obveznicah, katere eventualno sploh ne bo treba plačati državi, v nobenem primeru pa podjetjem samim«. ¹³

Drugo obdobje v ocenjevanju nacionaliziranega premoženja se je začelo sredi maja 1948, v času ustanovitve zvezne in republiških ocenjevalnih komisij, in je na ozemlju LR Slovenije trajalo do začetka leta 1950, ko so bili po »internih navodilih« vsi tozadevni postopki pred sodiščem ustavljeni.¹⁴ To ocenjevanje je potekalo po spremenjenih načelih, ki so temeljila na podmeni, da se »nacionaliziranih podjetij ne kupuje od bivših lastnikov, temveč se izvaja nacionalizacija v duhu ekspropriacije (...), kar pomeni, da mora biti ugotovljena dejanska prometna vrednost pod konkretno koristno vrednostjo«. ¹⁵ Nove cenilne komisije, ki so jih sestavljali član okrožnega sodišča, cenilec in predstavnik administrativno operativnega organa, so se togo držale novih političnih načel, zato so bili predvideni odškodninski zahtevki mnogo manjši od prvotnih; za nekatera podjetja so dosegli »jedva eno desetino odškodnine, ki je bila določena pri prvi ceni«. ¹⁶

Po dosegljivem gradivu je bilo v Sloveniji skupaj ocenjenih 660 industrijskih podjetij. Najvišje so bila ocenjena naslednja industrijska podjetja: Trboveljska premogokopna družba (nacionalizirano premoženje te delniške družbe je bilo ocenjeno na 200 milijonov din), Elektrarna Fala (120 milijonov din), Elektrarna Doblar (92 milijonov din), Elektrarna Plave (72 milijonov din), Rudnik in železarna Štore (50 milijonov din), Združene steklarne Hrastnik in Sv. Križ (47 milijonov), Cinkarna in metalna d.d. Celje (45 milijonov din) itn.¹⁷

Državno in politično vodstvo je na odškodnino za nacionalizirano premoženje gledalo kot na neupravičeno breme in strošek, kljub temu pa je (vsaj) do sredine leta 1948 iz posebnih skladov bilo pripravljeno izplačati simbolično odškodnino v obliki državnih obveznic. Težak gospodarski položaj, v katerem se je znašla Jugoslavija zara-

¹² Največ težav je cenilnim komisijam povzročala uporaba 17. člena uredbe o postopku za ocenitev vrednosti in o ugotavljanju odškodnine za nacionalizirano premoženja z dne 17. 11. 1947, po katerem so morale pri določanju »stvarne prometne vrednosti« nacionaliziranega premoženja, upoštevati tudi njegovo knjižno in rentno vrednost, stopnjo dotrajanosti itn. Ker komisije niso prejele podatkov o teh vrednosti, so prometno vrednost nacionaliziranega premoženja računale vsaka po svoje. Nekatere komisije so enostavno prevzele prejšnje vrednosti, nekatere so jo izračunale »kar napamet«, nekatere pa ocen sploh niso napravile.

¹³ AS, Sekretariat za politično koordinacijo, fasc.1, Ocenjevanje nacionaliziranega premoženja, 9. 8. 1948.

¹⁴ AS, fond Ministrstva za finance LR Slovenije (dalje: MF), fasc. 109, Obveznosti nacionaliziranih podjetij, 18. 4. 1950.

¹⁵ Glej opombo 11.

¹⁶ Glej opombo 13.

¹⁷ AS, MF, fasc.168, Seznam in sodna ocenitev nacionaliziranih industrijskih podjetij na ozemlju LR Slovenije.

di gospodarske blokade vzhodnih držav ter pretrganih gospodarskih vezi z zahodnimi državami, pa je bistveno pripomogel k temu, da je državno vodstvo na eni strani pospešilo sklenitev globalnih sporazumov z zahodnimi državami glede odškodnine za nacionalizirano premoženje njihovih državljanov, na drugi strani pa je postavilo nova izhodišča za določanje odškodnine za nacionalizirana podjetja, katerih lastniki so bili jugoslovanski državljani. Ta izhodišča so temeljila na načelu, da se sme odškodnina priznati le v toliko, kolikor je v »skladu z družbenim in gospodarskim razvojem«, kar je z drugimi besedami pomenilo, da večina bivših lastnikov ne bo dobila z zakonom obljubljenе odškodnine. Izvzeti niso bili niti lastniki podjetij, ki so s pogodbami, sklenjenimi z republiškimi ali lokalnimi državnimi organi, odstopili svoja podjetja državi pod različnimi pogoji (nekateri so jih prodali za kupnino, plačljivo v obrokih, drugi odstopili za stalno mesečno rento).¹⁸

Tako so v Sloveniji, potem ko je Javni tožilec sredi leta 1948 razveljavil že pripravljene odškodninske odločbe in ko so bili v začetku leta 1950 vsi tozadevni postopki pred sodiščem ustavljeni, na določeno nadomestilo za odškodnino lahko računali le ti isti domači lastniki nacionaliziranih podjetij, ki so lahko dokazali, da so zaradi nacionalizacije ostali brez sredstev za preživljanje in da so nesposobni za delo. Pa še to le v primeru, če je bilo njihovo podjetje v času nacionalizacije aktivno, to je, da njegovi (morebitni) dolgovi niso bili večji od ocenjene vrednosti podjetja. Mesečna akontacija oziroma preživnina na račun odškodnine je po sklepu zvezne vlade iz januarja 1949 lahko znašala do 5000 din.¹⁹ S sklepom zveznega izvršnega sveta iz decembra 1957 se je njena mejna vrednost povečala na 10.000 din,²⁰ z odlokom istega iz januarja 1963 pa na 25.000 din.²¹

Tudi na področju vknjiženja lastninske pravice do nepremičnin, ki jih je država pridobila z nacionalizacijo, so nastopile velike težave. Prvič zato, ker so zvezni državni organi zamujali z izdajanjem zakonskih predpisov: uredba o vknjiženju lastninske pravice do državnih nepremičnin je izšla julija 1947,²² podrobnejša navodila za njeno izvrševanje pa šele januarja 1949.²³ Drugič pa zaradi napak in pomankljivosti, ki so jih prevzemne komisije zagrešile ob prevzemu oziroma popisu nacionaliziranih nepremičnin. Komisije so namreč v nekaterih primerih prekoračile svoja pooblastila in prevzele nepremičnine, ki jih po zakonu o nacionalizaciji ne bi smele ali pa prevzema niso opravile v celoti, to je niso prevzele nepremičnin, ki so spadale k proizvodnemu procesu podjetja. Tako so bile naprimer nacionalizirane nepremičnine tovarne čokolade A. Zavrtnatik Lesce in tovarne perila S. Macarol Kranj, kljub temu pa prevzemna

¹⁸ AS, MF, fasc. 168, Dopis Komisije za zakonodajo in izgradnjo ljudske oblasti Vlade LR Slovenije, 13. 7. 1949.

¹⁹ AS, fond MF, fasc. 101, Sklep o izplačilu akontacije bivšim lastnikom nacionaliziranih gospodarskih podjetij, 19. 1. 1949.

²⁰ UL FLRJ, št. 54/692, 28. 12. 1957.

²¹ UL FLRJ, št. 5/65, 6. 2. 1963.

²² UL FLRJ, št. 58/427, 11. 7. 1947.

²³ Po teh navodilih se je moral državni organ, ki mu je bila državna lastnina izročena v upravo, »ta-koj« prepričati ali je nepremičnina vpisana v zemljiško knjigo. V primeru, da še ni bila vpisana, je bil pristojni upravni organ dolžan zbrati potrebno dokumentacijo, na podlagi katere je pristojno sodišče vpisalo

komisija stanovanjskega poslopja ni vnesla v popis nacionaliziranega premoženja, čeprav so bili v njem skladišče, obratni in pisarniški prostori; pri tekstilni tovarni Novak F. Radovljica niso nacionalizirali parcele, po kateri je bil dohod do tovarne, temveč so jo pustili bivšemu lastniku ipd.²⁴

Ker je bilo veliko primerov, ko organom, ki so prevzeli nacionalizirane nepremičnine, ni bilo jasno, kaj vse šteti za nacionalizirano, so ministrstva na podlagi tolmačenja zveznega sveta za zakonodajo dobila »naknadno pravico privzeti v nacionalizacijo posamezne dele podjetja, v kolikor se ugotovi, da isti nujno spadajo v sklop nacionaliziranega podjetja«. ²⁵ Na ta način je v letih 1950–1952 prišlo do t.i. dodatne nacionalizacije, s katero so v okviru posameznih industrijskih podjetij poddržavili še tiste nepremičnine, ki jih prevzemne komisije v času prve in druge nacionalizacije zaradi različnih razlogov niso štele za nacionalizirane.

S t.i. dodatno nacionalizacijo oziroma določitvijo obsega nacionalizacije se je na pretežnem delu slovenskega ozemlja končal proces poddržavljenja zasebnih industrijskih podjetij (izjema je bilo le ozemlje Cone B Svobodnega tržaškega ozemlja). Tretja nacionalizacija, ki se je začela decembra 1958. leta (nacionalizacija najemnih zgradb in stavbnih zemljišč), je na področju industrije zajela le manjše število žag in mlinov in pa »italijanska« industrijska podjetja v okraju Koper, ki se je kot del Cone B Svobodnega tržaškega ozemlja priključil k LRS Sloveniji oktobra 1954. Ti industrijski obrati namreč niso bili nacionalizirani po zakonu o nacionalizaciji iz leta 1946 oziroma 1948.

Z nacionalizacijo zasebnih industrijskih podjetij, ki je bila izvedena na podlagi zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij iz decembra 1946. leta in njegovega dopolnila iz aprila 1948 leta, so bila na ozemlju LR Slovenije nacionalizirana vsa industrijska podjetja. Skupaj je bilo nacionaliziranih 839 industrijskih podjetij, kar je znašalo 73,8% od vseh nacionaliziranih gospodarskih podjetij na tem prostoru.²⁶

Posledica tega prisilnega gospodarskega ukrepa je bila, da je industrija na slovenskem ozemlju dobila novo celostno podobo in deloma tudi težišče. Majhna in srednje velika industrijska podjetja s pretežno domačim ter velike delniške družbe s pretežno tujim kapitalom so zamenjala državna gospodarska podjetja lokalnega, republiškega in splošnodržavnega pomena. Novo ustanovljena industrijska podjetja so bila podjetja socialističnega tipa, kar je pomenilo, da so morala svoje interese in proizvodnjo podrejati ne gospodarsko – tržnim temveč splošnim in posebnim socialno-političnim potrebam in zahtevam. Negativne posledice take preobrazbe so se pokazale že v letu 1947, ko je v nekaterih podjetjih začela padati delovna storilnost in kvaliteta izdelkov.

---

nepremičnino v lastninski list kot splošno ljudsko premoženje. Navodilo je kot najpotrebnejša dokumenta označil listino s katero se je lahko ugotovilo, da je nepremičnina državno premoženje ter listino o določitvi organa, ki jo je upravljal. – AS, Sekretariat za politično koordinacijo, fasc. 1.

²⁴ AS, fond Ministrstva za pravosodje LR Slovenije (dalje: MPR), fasc. 1950/št. 1–92, Nacionalizacija, 6. 3. 1950.

²⁵ AS, MPR, fasc. 1950/št. 1–92, Dodatno navodilo Predsedstva Vlade LR Slovenije ministrstvom in okrajnim ljudskim odborom o obsegu nacionalizacije ter vknjižbi lastninske pravice na nacionaliziranih nepremičninah, 26. 6. 1951.

²⁶ Od 839 nacionaliziranih industrijskih podjetij je bilo že pred izdajo nacionalizacijskega zakona 159 zaplenjenih, tri podjetja so prešla v splošno ljudsko premoženje, osem lastnikov je svoja podjetja podarilo, trije lastniki pa prodali državi.

Nacionalizacija je omogočila, da je bilo precejšnje število nacionaliziranih podjetij ukinjenih, opuščenih, povsem ali deloma združenih z državnimi gospodarskimi podjetji. Največ takih primerov je bilo v tekstilni, usnjarski in kovinski industriji. Zaradi tega se je skupno število industrijskih podjetij precej zmanjšalo (iz 785 v letu 1939 na 522 v letu 1952), spremenili pa so se njihovi prvotni (predvojni) proizvodni programi.

Priloga 1

Na podlagi ukazov Prezidija ljudske skupščine LR Slovenije, ki so bili objavljeni v Uradnem listu LR Slovenije 28. in 30. aprila 1948, so bila na ozemlju LR Slovenije nacionalizirana sledeča industrijska podjetja:

Kovinska industrija: Alumil, kovinska industrija; Smole F., kovinolarstvo; Vojnovič, tovarna vijakov in kvasa; Pirnat A., kovinski izdelki; Willman R., strojno podjetje; Elma; Unitas; Poljšak T., elektrostrojno podjetje; Rojina F., izdel. karoserija; Zvon, livarska družba; Kremžar F., strojno podjetje; Mostar F., livarna; Brčar F., potreb. za mlino in žage; Kramar J., strojno podjetje; Boškovič E.; ing. Likar; Pičman L., centralne in vodovodne instalacije; ing. Milač, elektr. podjetje; Rafinerija dragih kovin; Pajk-Božič, livarna; B. Kolb, športna delavnica; Tehna-šport, Tribuna; Weibel J., sploš. ključ.; Martinčič A., stavb. ključ.; Korošič I., strojna mehanika; Geyer R., stroj. ključ.; Brilli J., strojna delavnica; Figar I., pilarna; Nahtigal M., ključavničarstvo; Peterca J., avtokaroserije; ing. Borštner O., strojno podjetje; Kušar L., elektr. izdelki; ing. Kunaver K. in sin, strojno podjetje; Abršek V. in Zalokar M. (vsa našeta podjetja so bila iz Ljubljane); Cizelj & Comp; Gajšek J.; Mernik J.; Grčko I., vodovod. instalac; Sofra; Kadrmas J., stroj. ključ.; Jugolivarna Maks Š. (vsa našeta podjetja so bila iz Maribora); Šulgaj M., avtomeh. delavnica; Drogenik I., finomehanična delavnica; Javoršek I., finomeh. delavnica; Planinšek A., stroj. ključ.; Standekar A., zlatarna (vsa našeta podjetja so bila iz Celja); Smola F., strojno podjetje, Št. Jurij pri Celju; Čretnik I., Št. Jurij pri Celju; Longer J., livarna, Žalec; Čretnik J., Št. Jurij pri Celju; Zavora, Rečica pri Laškem; Belokranjska železolivarna A. Lakner, Črnomelj; Tovarna poljed. orodja, Batuje; Kumer, meh. delavnica, Deskle; Markez. J., elektroind. Jesenice; Hribar J., Jesenice; Rešek M., Kamna Gorica; Pirc V., Lipnica; Pretnar A., elektrodela., Jesenice; Koritnik F., stroj. delavnica, Jesenice; Lazar I., izdel. žičnikov, Kamna Gorica; Triller V., strojna del., Bled; Hočevar C., tov. gospod. orodja, Kamnik; Varšek A., stroj. ključ., Domžale; Ivanc E., Sodražica; Omerza V., tov. lovskih patron, Kranj; Majnik I., Kranj; Florjančič R., ključ. podjetje, Kranj; Jogostroj d. z o. z., Kranj; Furlan D., Črnuče; Podržaj C., Ig; Verlič F., Medvode; Pohorska železarna Zorati D., Zg. Poljskava; Pfeifer Jože, livarna, Hoče; Fric Š., meh. delavnica, Dol. Lendava.

Tekstilna industrija: Lana; Lazar M., strojno pletilstvo; Rozman F. & M., pletilna ind.; Totra; Boh S., trikoraza; Tomažič P., meh. tkalnica; Kos F., pletenine; Anžur Marija, pletilstvo; Šinkovec-Soss M., industr. pletenih izdelkov; Šuc N., pletilstvo, Šmartno pri Litiji (vsa našeta podjetja so bila iz Ljubljane); Jugoplet; Arbeiter A., čistilnica vate; Kunstek, tov. perila; Pongračič A., pletenine; Jugoekta; Novak & Comp., tekst. podjetje; Bren & Bitner, meh. tkalnica; Cilenshek L., tov. uniform. potreščin; Teksta d.d.; Jan B., tkalnica; Skušek J., tovarna perila; Hutter F., zgradba tov. konfekcije (vsa našeta podjetja so bila iz Maribora); Pajk K. in drug, Celje; Braun in Majer, predilnica, Vitanje; Tekstilna tovarna Drago in Deša Paljago, Škofja vas; Tajner F., pletilstvo, Črnomelj; Nogavica, Lesce; Kolman I., tkalnica in predilnica, Begunje; Bole A., izdelovanje sukna, Lesce; Kristan A., izdelovanje sukna, Lesce; Šušteršič S. in M., pletilstvo, Lesce; Baebler M., pletilstvo, Lesce; Langus A., pletilstvo, Radovljica; Jugopamuk, Kamnik; Svilanit, Kamnik; Hrdlička E., izdel. gumbov, Kamnik; Biser, Kamnik; Zajc I., izdel. gumbov, Kamnik; Vavpetič A. in sinova, Šmarca; Kanc I., tovarna trakov, Mengeš; Kocjančič F., Kamnik; Horak B., Kočevje; Macarol S., konfek. perila, Kranj; Savnik A., pletenine, Škofja Loka; Masterl V., predilnica žime Zgornje Bitnje; Sirc I., tkalnica, Kranj; Nikra, Kranj; Teza, Kranj; Koljaš J. in sin, barvarna, Kranj; Tratnik L., tkalnica, Struževje; Matajč M., tkalnica, Stražišče; Zupančič Greta, tkalnica, Kranj; Prah V., tekstilna tov., Primsko; Černivec F., predilnica, Naklo; Kristan J., pletilstvo, Strahinj; Kristan A., pletilstvo, Strahinj; Kušlan B., pletilstvo, Kranj; Grlic A., pletilstvo, Kranj; Jakopina F., pletilstvo, Dvorje; Hiršfelder J., tkalnica, Bitnje; Pivk V., tkalnica, Bitnje; Sedej S., tkalnica, Stražišče; Pretnar A., pletilstvo, Tržič; Tovarna dežnikov, Lendava; Jugolana, Črnuče; Sajevec F., Litija; Tomšič P., tkalnica, Ježica; Ruška tekstilna ind. F. Vlak, Ruše; Koltaj K., pletilstvo, Prosenjakovci; Klepec J., pletilstvo, Beltinci; Peric L., tkalnica, Novo Mesto; Delta, Ptuj; Žigon A., tkalnica Ptuj; Lenart F., tovarna perila, Ptuj; Krašovec F., pletilstvo, Št. Vid pri Stični;

Kemična industrija: Dr.A.Kansky; Dekor; Kolar J.; Spectrum; Jugo-Chemorehna; Jadran; Reich J., kem.čistilnica; Kopač in Co.(vsa našeta podjetja so bila iz Ljubljane); Čopič A., kem.tovarna, Maribor; Reich J., kem. tovarna, Maribor; Pana, Maribor; ing.Pogačnik, kem.tovarna, Podnart; Klančnik L., papirnica, Vojnik; Jerka, Ihan; Pišler E., tov. eteričnih olj, Vrhnika; Bergant F., tovarna olja, Medvodice; Goričar & Co., tovarna barv, Mozirje; Brata Unterweger, eterična olja, Rakek; Ino J., tovarna kleja, Zagorje;

Živilska industrija: Vitamin; Produkta; Adria; Zelinka E., tvor. likerija; Meden V., tvor. žganja; Ber-man J., topilnica loja; Zaletel F., žgajnarja; Zaletel I., žganjarna; Vinocet; Javornik I.; Slamič F.; Parna pekarna Bizjak; Parna pekarna Piskar; Kavčič J., pekarna; Osenar J., industr. mesnih izdelkov; Pečnik I. in S., tovarna kisa; Vodnik, kisarna (vsa našeta podjetja so bila iz Ljubljane); Hochmuller J., oljarna, Maribor; Lukas F., žganjarna, Celje; Eta, Kamnik; Triglav, Kamnik; Kern A., tovarna čokolade, Kranj; Gašperlin F., oljarna, Britof; Zaloker R., tov. kvasa, Dol; Bauman J., veležganjarna, Št.IIj v Slov. Goricah; Vežjak, oljarna, Fram; Središka oljarna, Središče ob Dravi; Parna pekarna Kumar I., Deskle.

Mlini: Černe A., Ljubljana; Majcen, Dol pri Hrastniku; Zupan F., Dol pri Borovnici; Valjavec F., Bери-čvo; Juvan P., Gameljne; Tomšič V., Vrhnika; Ribič, Ljutomer; Pečovnik, Fram; Volčnik K., Fram; Zorčič A., Ptuj; Korošec M., Ptuj; Zadavec I., Središče ob Dravi; Fajko A., Slape; Korošec J., Zabovci; Majcen, Hrastnik; Weinberger M., Zagorje; Kompare A., Ajdovščina; Curk, Vrtovin; Poberaj, Solkan; Poberaj, Grgar; Poberaj A., Ozelj; Mermolja, Renče; Stibilj I., Renče; Rumelj, Bilje; Stregar M., Vipolže; Masa, Ajdovščina; Volk I., Sv. Peter v Savinjski dolini; Golob, Mežica; Brata Kac, Slovenj Gradec; Hodnik K., Ilirska Bistrica; Resman J., Begunje; Porenta M., Radovljica; Nastran I., Radomlje; Majdič F., Vir; Kuralt I., Domžale; Bertoncelf F., Domžale; Osolin-Zorman, mlin, Domžale; Škerjanc, Radomlje; Osolin M., Jarše; Senca Josip, Domžale; Debeljak F., Škofja Loka; Porenta P., Kranj; Leben A., Škofja Loka; Hodko M., Dobovo; Zupan K., Sevnica; Sabo in dr., Lendava; Eppinger B., Lendava; Schwarz A., Lendava; Tokai, Čentiba; Kapca, Gabrje; Horvat, Dobrovnik; Luthar M., Hodoš; Lukač F., Murska Sobota; Balek J., Lucova; Šiftar P., Murska Sobota; Obal E., Pertoča; Dajč E., Peskovci; Dundek A., mlin, Skakovci; Mencinger A., Krašči; Horvat L., Dankovci; Kuhar Š., Puonci; Tanacek A., Mačkovci; Rac Š., Moravci; Fartek, mlin, Murska Sobota; Fartek K., Murska Sobota; Markoč F., Murska Sobota; Vertnik S., Slovenske Konjice; Drogenik Roza, Poljčane; Hecl A., Maribor; Jošt M., Celje; Majdič & Comp., Celje; Pocajt F., Celje; Volk I., Sv.Peter v Savinjski dolini; Šadl F., Grabe; Filipič A., Radoslavci; Domajko M., Hrastje-Mota; Perkman Š., Sebeborci.

Vinske kleti: Kajfež F.; Češnovar; Marovt I.; Slamič J. in F.; Radonič; Lasan I.; Podboršek P.; Cesar M.; Levanič J.; Lasan M.; Nazor A.; Barbarič M.; Stepič (vse našete vinske kleti so bile v Ljubljani); Šlik, Maribor; Škofijski dvorec, Maribor; Frančiškanski samostan, Maribor; Cvenkl N., Prebold; Makar D., Metlika; Benedikt Berta, Bled; Muller Vinko, Domžale; Fink K., Kranj; Hafner A., Škofja Loka; Grejzer F., Primskovo; Majer P., skladišče piva, Kranj; Horvat, Dol. Lendava; Ogrin, Lavrica; Voglar V., Murska Sobota; Rito-per, Beltinci; Dobrajeva klet, Murska Sobota; Faflek A., Murska Sobota; Savski A., Šmarje pri Jelšah; Fer-linc, Šmarje pri Jelšah; Ogrizek T., Šmarje pri Jelšah; Minoritski samostan, Ptuj; Ozmeč G., Ormož; Jenko H., Ormož; Bauman F., Hardek; Kočevar, Središče; Korenjak F., Cirkulane; Primožič Ž., Cirkulane; Mohor-čič R., Sežana; Nordio L., Komen; Konšek R., Zagorje; Pust P., Trbovlje; Žumer I., Cerknica.

Usnjarska industrija: Okršlar M., torbarstvo, Ljubljana; Karo, Maribor; Robinščak, Maribor; Scaletari, strojarna, Miren; Faganel, usnjarna, Miren; Knaflič T., Kamnik; Črnivec A., Kranj; Štefe A., Kranj; Mehle K., Tržič; Škrjanc J., Tržič; Štefe J., Tržič; Prema, Tržič; Pollak K., usnjarna, Tržič; Jazbec I., čevljarstvo, Tržič; Grossmayer J., Tržič; Ješe I., Tržič; Ješe A., Tržič; Štefe A., Tržič; Gradišar A., Križe pri Tržiču; Perko I., Križe pri Tržiču; Horvat J., Tržič; Dobrin J., Tržič; Dermota A., usnjarna, Železniki; Ganter A., Žiri; Vrtač M., Kranj; Delniška usnjarna, Žiri; Elite, Kranj; Kern S., Primskovo; Perko I., Snakovo; Gliha I., usnjarna, Kostanjevica; Verbič T., usnjarna, Vrhnika; Kirbiš R., usnjarna, Sv.Trojica v Slov. Goricah; Banko M., Rečica ob Savinji; Martinovič, tov. usnja, Ljutomer; Dermota M., usnjarna, Sv. Jurij ob Ščavnici; Kosi V., tov. usnja, Rače.

Žagarska industrija: Oražen I.,Ljubljana; Lenarčič, Ljubljana; Kobi, Ljubljana; Prelesnik J., Ljubljana; Miklavžina M., žaga, Braslovče; Jošt A., Gotovlje; Vrečko M., Polzela; Jaš E., Št. Ilj pri Mislinji; Pirnat, Dra-vograd; Drobovič H., Col; Crocetti, Gorica; Ukmar F., Solkan; Drobnik, Col; Stil, Col; Repič, Šturje; Brunschweiler, Vrhpolje; Scarpa; Ilirska Bistrica; Petrinelli, Koritnica; Urbančič, Ilirska Bistrica; Falersa, Ilirska Bistrica; Jalen I., Kranjska gora; Kosornik in Kornik, Cerklje; Zabret J., Predoslje; Toplak Š., Do-brovnik; Švigelj F., Borovnica; Tomšič M., Vrhnika; Kunstler E., Litija; Kobi N., Podpeč; Samsa B., Litija; Pristavec M., Podpeč; Glaser, Ruše; France Miroslav, Sv. Ožbolt; Keršič I., Hoče; Čas M., Ožbolt; Jelenc P., Pekre; Klemenšek J., Solčava; Goričar & Co., Mozirje; Bračun I., Ljubno; Mešič, Šoštanj; Brata Dundek, Ska-kovci; Javornik J., Dvor; Cenc, Čadram; Hmelak, Slov. Bistrica; Usenik, Postojna; Krainer F., Postojna; Lav-

renčič M., Postojna; Srebudnjak, Landol; Kuharič L., Ormož; Vindiš J., Rogoznica pri Ptujju; Drobnič, Videm-Dobrepolje; Lutman, Vipava; Gabrič I., Domžale; Hojak R., Domžale; Hleb R., Zg. Kungota; Lebe K., Reka Pohorje; Facchinetti, Prestranek; Sicla, Postojna; Sicla, Belsko; Sicla, Podgrad; Sicla, tov. vezanih plošč in žaga, Št. Peter na Krasu; Trošt H., Št. Peter na Krasu; Perko K., Ivanjci; Caf F., Sv. Benedikt; Hrovat J., Bovec; Turk D. in Černe A., Križ; Štrukelj F., Bača pri Sv. Luciji; Lesno predelovalna industrija: Erman & Arhar, ; Bratuš & H., tovarna zamaškov, ; Bernik I., tovarna rolet; Rojina F.; Tomšič; Perko M.; Senica J.; Maček, tesarstvo; Praprotnik A.; Ahačič L. (vsa navedena podjetja so bila iz Ljubljane); Klančnik I., Maribor; Kukovec V., Celje; Vehovar F., Celje; Sodin B., Celje; Aljančič M., tesar, podjetje, Ostrožno; Potočnik J., Mežica; Samsa, Ilirska Bistrica; Čufar A., Jesenice; Šparovec F., Lipnica; Kristan V., Selo pri Bledu; Smolej, Kranjska Gora; Stare F., Preserje; Gabrič L., Domžale; Kanc A., Mengeš; Skok D., Domžale; Fajdiga, tovarna stolov, Sodražica; Smuk F., tovarna lesnih žebeljev, Retje; Kobal P., Kranj; Štritih F., Tržič; Izgoršek F., Šmartno pri Litiji; Horvat, tov. igrač, Šoštanj; Javšek K., Novo Mesto; Sill, Rogatec; Založnik F., Konjice; Tovarna meril, Polzela; Rizzato, lesna industrija, Ajdovščina; Štebe A., Moste (okraj Kamnik), Wagner, Koroška Bela; Bertonec L., Drulovka; Koprivnikar E., Litija; Loy Innocente, tov. eksotičnega furnirja, Prestranek; Oražen A., Ribnica.

Industrija gradbenega materiala: Kunaver F., kamnoseštvo; Cihler J., cementni izdelki; Opekarna Sitar; Jankovič A., kamnoseštvo; Kalmus & Ogorevc, opekarstvo; Kovačič, pečarstvo; Vodnik J., kamnolom; Bakula; Felacher K. (vsa podjetja so bila iz Ljubljane); Volpe A., opekarna, Prebold; Svetec A., opekarna; Ljubečna; Turnšek I., apnenica, Črnomelj; Apnenica Vodlan, Črnomelj; Opekarna, Ilirska Bistrica; Aita, Ilirska Bistrica; Kamnolom, Tomaj; Kamnolom, Škrbine; Kamnolom, Kazlje; Kamnolom, Kopriva; Opekarna Jenčič, Mengeš; Opekarna Vodice, Kamnik; Opekarna Šraj-Pavlin, Radomlje; Opekarna Tavčar, Vodice; Zabret I., opekarna, Bobovek pri Kranju; Debevc L., apnenica; Opekarna Treppo, Brežice; Opekarna Pinozza A., Sevnica; Opekarna, Dol. Lendava; Opekarna Črnuče, Črnuče; Opekarna Jelovšek, Vrhnika; Krlihar F., Litija; Opekarna, Ig; Opekarna, Škofljica; Opekarna Česenj I., Gameljne; Opekarna, Rače; Opekarna Kuhar, Murska Sobota; Opekarna Dolop, Prečna; Kremenica, Novo Mesto; Kamnolom naravnih brusnih kamnov, Sv. Rok ob Sotli; Izolit, Radeče; Opekarna, Prelesje; Opekarna, Rače selo; Jevc, kremenica, Trebnje; Žnidaršič I., cementni izdelki, Solkan; Savnig N., opekarna, Bilje; Mozetič F., opekarna, Renče; Tacchinno L., opekarna, Renče; Saunig I., opekarna, Bilje; Mozetič B., opekarna, Vrtojba; Cantoni, opekarna, Bukovica; Opekarna goriške škofije, Vogrsko; Mozetič F., opekarna, Bilje; Same, opekarna, Gorica; Soška cementarna, Anhovo; Tacchinno Luigi, apnenica, Solkan; Scarpa, kamnolom, Ilirska Bistrica; Jeglič R., kamnoseštvo, Kranj; Kemperle F., kamnolom, Suha pri Škofji Loki; Kamnolom brus, kamnov, Sv. Rok ob Sotli; Kamnolom, Razdrto.

Grafična industrija: Šifrer M.; Papirocel; Lenarčič I.; Janežič; Papirol (vse navedene tiskarne so bile iz Ljubljane); Tiskarna Sv. Cirila, Maribor; Ljudska tiskarna, Maribor; Dr. Rodman, cinkografija, Maribor; Tiskarna Groblje, Domžale; Tiskarna tiskovnega društva, Kranj; Kartonaža Mencinger, Tržič; Kartonaža Požgaj, Kranj; Tiskarna samostana trapistov, Sevnica; Tiskarna v Rocnu, Tacen pri Ljubljani; Tiskarna Namos, Postojna; Tiskarna Schuler, Budina pri Ptujju;

Radioindustrija: Radioval, Ljubljana; Radio, Ljubljana.

Rudniki: Rudarska združba, Litija; Premogovnik, Ilirska Bistrica; Rudnik antimona, Izlake; Premogovnik, Vremški Britof.

Elektrarne: Elektrarna Lahovnik, Prevalje; Elektrarna (in žaga) Tomšič, Ilirska Bistrica; Elektrarna, Kranjska Gora; Elektrarna Zupan J., Dovje; Elektrarna Rainger, Podkore; Vinko Majdič, Kranj; Elektrarna, Škofja Loka; Čižman F., Cerklje; Elektrarna Offner I., Jezersko; Elektrarna pri opekarni Zabret I., Bobovek pri Kranju; Česen I., Tacen; Kobl N., Podpeč; Elektrarna, Verd; Elektrarna, Dol pri Ljubljani; Elektrarna, Polhov Gradec; Elektrarna Moder, Črnuče-Gameljne; Kolenc F., Ljubno; Elektrarna in žaga Novobor, Novo Mesto; Elektrarna, Trenta; Hubel, Gorica; Elektrarna Prvačina, Gorica; Elektrarna Gradišče, Gorica; Elektrarna Doblar, Gorica; Elektrarna Plave, Gorica; Kolenc S., Radmirje; Kolenc A., Gornji Grad; Elektrarna Podbrdo.

THE SECOND NATIONALISATION OF INDUSTRIAL AND MINING ENTERPRISES
IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF SLOVENIA

S u m m a r y

The second, or the supplementary nationalisation of April and May 1948, based on a law on modifications and amendments to the nationalisation law, was a well-planned and a necessary measure for the top ranks of the Communist Party of Yugoslavia, both in political and in economic terms. Political reasons stated that this measure stripped the »capitalist elements« of their last economic strongholds, and in economic terms the second nationalisation, as the ultimate »liquidation« of private ownership of the means of production, was a prerequisite of establishing a socialist economic system.

The second nationalisation marks the end of a process in which the entire industrial, commercial, banking and insurance sectors were nationalised, together with most of transportation and catering businesses. In the industrial sector it covered those enterprises that had remained in private hands after the first nationalisation. In the territory of the PR of Slovenia a total of 769 enterprises were nationalised, 573 of them in the industrial sector.

Like the authorities in other republics of Yugoslavia, the Slovenian official bodies encountered no major difficulties when nationalised industrial businesses had to be taken over, but when the value of the compensation for nationalised enterprises had to be assessed and nationalised property had to be entered into land registers, things no longer went by that smoothly. A major source of problems was the federal government that took it easy when more specific provisions and detailed instructions relevant to the valuation of nationalised businesses, payment of compensation to former owners and registration as well as entry in land registers on behalf of the state were concerned; without more specific provisions and detailed instructions the two nationalisation laws could not be implemented in practice. The attitude of the federal government perfectly reflected the mentality of the them political and state leadership that acted as if nationalisation had all been over when state-appointed operators took over nationalised businesses.

Zapisi

Dragan Matić

Prispevek k vprašanju političnega preganjanja Slovencev med I. svetovno vojno

---

Politično preganjanje Slovencev v Avstriji v letih 1914 - 1918 ostaja še v precejšnji meri neznanka, tako glede obsega kot tudi glede oblike preganjanja. V precejšnji meri so neznanka tudi vzroki in povodi, ki so to preganjanje izzvali, pogostost, teža kazni ter nenazadnje sorazmerje med kaznovanjem in vrsto »zločina«. Edino publikacijo, ki se je ukvarjala s tem vprašanjem, je objavil Janko Pleterski v obliki zbirke virov,¹ nastalih na podlagi poročil c. kr. vojaške in vladne komisije za ugotavljanje resničnosti navedb v interpelacijah parlamentarnih poslancev iz l. 1917-1918. Ta poročila pa se s konkretnim preganjanjem ukvarjajo le v omejenem obsegu - saj npr. sama komisija na začetku vsakega poročila izrecno navaja, da se bo ukvarjala samo s primeri, ki so omenjeni v interpelacijah ali drugače pravočasno sporočeni komisiji.² Tudi ti pa so v precejšnjem številu raziskani pomanjkljivo - oblika in trajanje pregona se pogosto opisujeta nenatančno ali pa sploh ne. Nedvomno so interpelacije jugoslovanskih poslancev zaobjele le manjše število vseh primerov preganjanj, ki so se nanašala v glavnem le na vidnejše osebnosti, »narodne prvake«, duhovnike in izobražence. Razen te publikacije se s tem vprašanjem ukvarja le še nekaj razprav in člankov.³ Zaradi vseh teh razlogov se mi zdi primerno, da opozorim na vir, ki bi ob normalni urejenosti naših arhivov in širši sistematični obdelavi dal celovitejšo sliko o političnem preganjanju Slovencev med I. svetovno vojno. Gre za neke vrste »ugotavljanje zločinov« avstrijskih oblasti nad Slovenci, ki ga je neposredno po vojni sprožila Deželna vlada za Slovenijo. J. Pleterski v uvodu svoje zbirke virov pravi, da je vrednost obeh poročil avstrijskih komisij toliko večja, ker se ji ne more očitati protiaavstrijske tendencioznosti. Tega se za poročila povojnih oblasti ne more reči, lahko pa ugotovimo, da se bolj konkretno ukvarjajo z relacijo »zločin« - kazen in so, kar se tega tiče, precej bolj natančni. Poročila se opirajo na navedbe samih preganjancev, ki so bili preko časopisov⁴ in

---

¹ Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914 - 1917, Poročili vojaške in vladne komisije in priloga k poročilom; pripravil dr. J. Pleterski; Viri 1, 2, Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1980.

² Prav tam, Viri 1 - npr. str. 75: IV. poročilo vladne komisije za Kranjsko.

³ Npr.: Dušan Kermavner: O številu slovenskih justificarancev v I. sv. vojni, Zgodovinski časopis 1970; isti - O aretacijah Slovencev med I. sv. vojno, Zgodovinski časopis 1973; Janko Pleterski: Nekaj nepričakovanega odgovora Dušanu Kermavnerju, ZČ 1973..., to temo obravnava J. Pleterski tudi v svojih knjigah »Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo« - Politika na domačih tleh med vojno 1914 - 1918, Ljubljana 1971 in »Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914 - 1917«, poročili vojaške in vladne komisije ter priloge k tem poročilom, Viri 1, 2, Ljubljana 1980.

⁴ Npr. Slovenski narod, novice z dne 5. 4. in 9. 4. 1919.

javnih razglasov pozvani, naj pri lokalnih oblasteh prijavijo svoje preganjanje ali preganjanje svojcev. Tako je deželna vlada 31. 3. 1919 poslala naslednji dopis:

Deželna vlada Slovenije – poverjeništvo za notranje zadeve

Seznam vseh političnih
preganjancev v avstrijski dobi

Ljubljana dne 31. marca 1919

Vsem
okrajnim glavarstvom
političnim ekspozituram
mestnim magistratom

Deželna vlada rabi natančne podatke o obsegu političnega preganjanja v avstrijski dobi. Pod izrazom politično preganjanje je razumeti vsako zatiranje, ki ga je prejšnja državna oblast po svojih organih izvajala proti sedanjemu državljanu kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev vsled njegovega narodnostnega ali pa vsled njegovega državno političnega mišljenja in delovanja.

V ta namen se političnim oblastvom I. stopnje naroča, da sestavijo in v najkrajšem času, najkasneje pa do 20. aprila t. l., semkaj predložijo seznam po priloženem vzorcu.

Pristojnost za sprejemanje podatkov se odreja po sedanjem bivališču preganjanca. V primeru, da je dotičnik v okraju nepoznan, se je glede resničnosti podatkov po možnosti prepričati.

Mestnemu magistratu se naroča, da sprejme v seznam tudi v tujini bivajoče preganjance, ki bi se eventualno po drugih osebah ali pismeno prijavili.

Pri tem se pripominja, da ta zadeva ni v nikaki zvezi s prejšnjo akcijo za odškodovanje političnih preganjancev potom naše delegacije v Parizu, temveč je to zbiranje statističnega materiala, ki se bo ob danih prilikah uradno uporabljal...⁵

Vzorec je predstavljal popis preganjancev, ki so morali (sami ali njih sorodniki) navesti naslednje podatke:

- ime	- samski / poročen / otroci
- starost	- vzrok preganjanosti
- poklic	- interniran / konfiniran / v zaporu:
- pripadnost občini	kje in koliko časa
- trenutno bivališče	- opazke

Z današnjega stališča je posebej nerodno to, da iz popisa ni mogoče ugotoviti, kje je preganjanec ob nastopu preganjanja prebival – imamo le podatek o tem, v katero občino sodi in kje biva v času popisa. Pod rubriko, ki naj bi označevala vrsto preganjanja, pa se večkrat navajajo tudi druge oblike pregona in ne le internacija, konfinacija ali zapor.

Pregledal in obdelal sem primere preganjanja, ki jih je poslal ljubljanski mestni magistrat in so se v Zgodovinskem arhivu Ljubljana ohranili v obliki koncepta – morada originalnega popisa. Poročil ostalih lokalnih oblasti nisem uspel najti. V fondu po-

⁵ Zgodovinski arhiv Ljubljana, REG I, fasc., 2062, dopis Deželne vlade in seznam političnih preganjancev je na folijah 207–219.

verjeništa za notranje zadeve Deželne vlade za Slovenijo ni s tem v zvezi nič ohranjenega, gradivo okrajnih glavarstev (kolikor ga v Arhivu Slovenije imajo) pa je po zatrjevanju delavcev AS tako neurejeno, da ga ni mogoče pregledovati (?!). Potrebno bi bilo iskati še kje drugje – tudi izven Slovenije.

Treba je tudi pripomniti, da ni gotovo, če so vsa okrajna glavarstva bila seznanjena – oz. če so izpeljala vladno odredbo. Tako je v Slovenskem narodu dne 16. 4. 1919 izšla notica, ki je govorila o tem, da na ljubljanskem magistratu zavračajo prijave političnih preganjancev, ki ne živijo v Ljubljani. Napotili so jih na pristojna okrajna glavarstva, katerim pa ni bilo nič znanega o vladni odredbi glede zglastitve političnih preganjancev, dasi rok za priglasitev poteče že 20. aprila...

Kako je torej bila odredba izpolnjena, ali so rok za prijavo podaljšali ali pa se je na vse pozabilo, ni jasno. Tako tudi ne vemo, če so (in če so povsod) popis izvedli.

Mestni magistrat je poslal poverjeništvu za notranje zadeve podatke o 89 preganjancih, ki so se prijavi (ali so jih prijavi) ter so imeli tedanje bivališče v Ljubljani. Od tega števila je potrebno odšteti 6 primerov žrtev preganjanja, ki so ga neposredno po vojni izvajali Italijani na zasedenem območju. Zakaj so jih uvrstili na ta seznam ni jasno. Nekatera pričevanja se tudi nanašajo na druge primere preganjanja (so sicer podatkovno manj popolna, a jih bom v nadaljnjem pisanju omenil), pričevalci so bili npr. obsojeni hkrati s preganjanci ali pa so z njimi prestajali kazen in so tako poznali njihovo usodo. Včasih se omenjajo tudi posredne posledice preganjanja, ki so jih čutili sorodniki žrtve.

Od 83 primerov je 9 žensk. Kar se starosti tiče, bi posebej veljalo omeniti primer 15-letnega preganjanca Adolfa Laznika iz Zagorja ob Savi, ki je bil zaradi protinemške izjave 1 leto v ječi in 9 mesecev v internaciji. Isti je pričal, da sta dva njegova vrstnika enake starosti iz istega razloga bila obsojena, prvi na 4 leta in drugi na 18 mesecev. Prav tako je eno leto v ječi presedel 15-letni Aleksander Knez iz Ljubljane, obsojen po paragrafu 64 in 65a k. z. (zaradi žalitve člana cesarske hiše in motenja javnega miru). Najstarejši s popisa je 73-letni Martin Starbek iz Ljubljane, ki je bil zaradi srbofilstva 3 tedne v preiskovalnem zaporu.

Poklicna struktura preganjancev je bila naslednja:

- uradniki: 35	- trgovci: 4
- kulturno-umetniški delavci: 13	- gospodinje: 4
- podjetniki (posestniki) zasebniki: 6	- zdravnik: 1
- delavci: 5	- agronom: 1
- obrtniki: 4	- brez navedbe poklica: 1
- študentje/dijaki: 3	

Zanimivo je, da je na popisu malo delavcev, pa še tisti, ki so, so železniški delavci (kurjač, železničar, strojevodja) 1 poštar in 1 tiskarski strojnik. Ni niti enega tovarniškega delavca – klasičnega proletarca. Nenavadno je tudi to, da ni niti enega duhovnika.

Po pripadnosti občinam so preganjanci razdeljeni takole:

- Ljubljana: 36
- Kranjska: 25 (Dolenjska: 10, Gorenjska: 7, Notranjska: 8)

- Primorska: 9
- Štajerska: 6
- Koroška: 2
- Istra: 2
- Trst: 2
- Hrvaška: 1

Vzroki za preganjanje

Vzroki za preganjanje so precej raznovrstni, največkrat pa jih je navedenih po več skupaj. Po tem kriteriju sem vse primere razdelil v 14 skupin:

- srbofilstvo
- srbofilstvo v kombinaciji z drugimi »zločini«
- preganjanje zaradi nacionalnosti
- rusofilstvo
- protinemštvo
- politični razlogi
- preganjanje v zvezi s sarajevskim atentatom
- udeležba v tajnih organizacijah
- špijonaža
- razžaljenje cesarja
- preganjanje po 64. in 65. paragrafu
- protidržavne izjave
- vstop v jugoslovanske ali srbske vojaške enote – veleizdaja – upor, »pobuna«.

V zvezi z navedbami o preganjanju je treba biti v posameznih primerih precej previden. To so subjektivna navajanja preganjancev, ki jih je ponavadi mogoče preverjati s primerjavo drugih virov le v primerih znamenitejših oseb. Njih preganjanje je bilo širše znano in dokumentirano že med vojno. Težje gre pri manj znanih primerih – malih ljudeh, kjer je primerjalni vir težko najti. Gotovo so med primeri, ki se jih ne da preveriti, najde tudi kakšen preganjanec, ki se je po vojni »spomnil« svojega »preganjanja« iz koristoljubnih nagibov. Vendar pa tudi v sumničnejih ne smemo iti predaleč in moramo upoštevati vse dejavnike. Tako se mi je npr. kritično predočilo, kako to, da so Preporodovci (razen Novaka in Endlicherja) na veleizdajniškem procesu dobili tako nizke kazni, Laznik, Jurvan in Kosta pa so – po podatkih s tega seznama – zaradi zahteve, naj se sname nemška zastava, dobili od 1 do 4 leta. Ta navedba se je zdela sumljiva. Mislim, da je odgovor razmeroma enostaven. Preporodovcem so sodili v Ljubljani (vsaj na prvem procesu), zagovornike so imeli prvovrstne, njihovi sodniki – porotniki pa so bili večinoma Slovenci in njim naklonjeni, kar so tudi več kot očitno izkazali ob glasovanju. Da je šlo za neke vrste popust, pričajo tudi preiskovalni postopki proti Preporodovcem v Kranju in Gorici. Prej omenjeni trije pa na žalost verjetno niso imeli procesa na Kranjskem, njihovi sodniki so bili gotovo Nemci in tako njim izrazito nenaklonjeni. Velika vloga nacionalnosti sodnikov je v tem seznamu navedena tudi v slučaju Franca Pavšiča iz Ljubljane...

Ob začetku vojne je Slovenski Narod prinašal vesti o valu aretacij ljudi, ki so pripadali vsem mogočim družbenim plastem.⁶ Vendar so te vesti ponavadi prihajale iz Štajerske, Trsta, Primorske, Hrvaškega primorja, Dalmacije – kjer je posebno v južni Dalmaciji po navedbah Slovenskega Naroda bilo največ aretacij⁷ – iz Kranjske in Ljubljane pa le izjemoma.⁸ Novice o aretacijah so objavljali v rubriki »Dnevne vesti«, dokler niso v 2. polovici avgusta 1914 ponehale (cenzura?). Uredništvo jih je večkrat povzemalo po pisanju »nemških« časnikov – ponavadi »Tagespošte«, jih opremljalo z raznimi naslovi, polnimi dvoma npr.: »Če je res« in komentariji v stilu: »... nismo v stanju kontrolirati vesti, ki se razširjajo o raznih aretacijah, zato beležimo z vso previdnostjo le tiste, ki so nam jih sporočili zanesljivi ljudje...«⁹ Kot primerjalne vire sem uporabil še: Zbirko virov o političnem preganjanju Slovencev v Avstriji 1914 – 1917 s prilogami (Viri 1,2 – Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1980), Slovenski biografski leksikon ter knjigi »Preporodovci proti Avstriji« (uredil Adolf Ponikvar, Ljubljana 1970) in I. Kolar: »Preporodovci 1912 – 1914«, Kamnik 1930.

Pri preganjanjih v oklepaju navajam tudi čas, v katerem so jih preganjali. Navedeni kraj je tisti, ki ga je preganjanec navedel pod rubriko »pristojen v občino«, to pa še nikakor ne pomeni, da je tam tudi bilo storjeno inkriminirano dejanje, ali da je tam bil preganjan.

Srbofilstvo – 17 primerov; 3 ženske

Pojavlja se več stereotipov pri načinu preganjanja. Prvi: najprej zapor, in sicer od 1 meseca do 1 leta, v dveh primerih povezan z odpustitvijo iz službe (železniški in državni uslužbenec), v 1 primeru pa za zaporu sledi konfinacija (8 mesecev). Končno so bili vsi poklicani v vojsko, kjer so bili pod oznako »politično nevaren« nadzorovani. Dva od teh, ki sta imela oficirski čin, pa sta bila degradirana v desetnika oz. poddesetnika.

- Dragotin Komp, asistent državne železnice iz Kandije – 5 tednov zapora v Grazu, odpuščen iz službe, vpoklican v vojsko kot politično nevaren; (1914–1918)
- Stanko Brimšek, geometer v državni službi iz Podgrada v Istri, 1 mesec zapora v Grazu, odpuščen, vpoklican v vojsko z oznako politično nevaren, tam degradiran; (1916–1918)
- Milan Cimerman, odvetniški sollicitator iz Ljubljane, 2 meseca zapora v Ljubljani, vpoklican v vojsko kot politično nevaren; (1914–1915)
- Adolf Ponikvar, visokošolec iz Rakeka, 8 mesecev zapora v Ljubljani, vpoklican v vojsko z oznako politično nevaren; (1914–?) (član centralnega odbora Preporoda, pisec brošure »Klic od Gospe Svete« – tega avtorstva na procesu niso ugotovili – v veleizdajniškem procesu 1914 obsojen na 3 mesece)¹⁰
- Ivan Rudolf, iz Vipave, 1 leto zapora, 8 mesecev konfinacije, vpoklican v vojsko z oznako politično nevaren, izključen od napredovanja; (1915–1918)

⁶ Slovenski narod – vesti o aretacijah zasledimo od 31. 7. do 16. 8. 1914.

⁷ Slovenski narod (S. n.) z dne 19. 8. 1914.

⁸ S. n. – 16. 8. 1914: vest o aretaciji gostilničarja in občinskega svetnika Beliča v Ljubljani in Ferda Vesela na nj. gradu pri Višnji gori.

⁹ S. n. z dne 8. 8. 1914.

¹⁰ I. Kolar: Preporodovci 1912 – 1914, str. 155, Kamnik 1930.

Tej skupini bi lahko prišteli še Josipino Premrov; 17-letna dijakinja je bila 10 tednov v ljubljanskem zaporu (obsojena na 10 mesecev, pozneje pomiloščena) in bila izključena iz vseh šol; (1916-1917) (sestra Vladimirja Premrova, odbornika - poverjenika Preporoda, obsojenega v veleizdajniškem procesu na 14 dni zavora)¹¹

Drug pogost način preganjanja zaradi srbofilstva je bil preiskovalni zapor, do katerega je prišlo v petih primerih:

- vojak Smrečnik Franc iz Marenberka je bil 4 dni v preiskovalnem zaporu. Izpustili so ga na intervencijo nekega slovenskega častnika. (1914)
- Martin Starbek, 73-letni zasebnik iz Ljubljane, je bil 18 dni v preiskovalnem zaporu na ljubljanskem gradu (1916)
- Ivan Černe, železniški kurjač iz Ljubljane, je bil 2 meseca v preiskovalnem zaporu v Gorici in Ljubljani zaradi ovadbe, da je julija 1914 v Gorici zaklical »Živela Srbija«. (1914)
- Maks Dachs, tiskarski strojnik iz Ljubljane, je bil 5 mesecev v preiskovalnem zaporu v Ljubljani in Wieselburgu, ker je kot ujetnik v Rusiji agitiral za Srbe. Zapor mu je prekinil propad monarhije. (1918)
- Ivanka Burja, strežnica iz Ljubljane, je bila 8 mesecev v preiskovalnem zaporu v Ljubljani in Grazu. (1915)
- Josip Podbregar, revident državne železnice iz Ljubljane, je bil 22 mesecev konfiniran v različnih krajih zgornje Avstrije, ni pa bil odpuščen. (1917-1918)

Relativno blago so bili za svoje srbofilstvo kaznovani:

- Franc Kopač, akademski slikar iz Žirov, ki so ga samo degradirali s praporščaka na desetnika. (?)
- Stanko Mahovič, brivec iz Samobora; njega so le ponovno klicali na zdravniški pregled v Graz, čeprav je bil že prej spoznan za nesposobnega - od tam pa je prišel nazaj šele po 2 mesecih. (1918)
- Avgust Šeme, pristav državne železnice iz Ljubljane, je bil 2 meseca interniran v Trstu in Ljubljani. (1914)
- Marija Šeme, žena zgornjega - njo so le policijsko nadzirali, internirali ali konfinirali je niso, ker je morala skrbeti za pet otrok, divizijsko sodišče pa jo je oprostilo vsake krivde. (1914)

Od evidentiranih srbofilov se je najhuje spokoril Henrik Hrovat, absolvirani jurist in posestnik iz Št. Jerneja, ki je bil dvakrat po 3 mesece v preiskovalnem zaporu, 3 mesece v zaporu, 14 dni interniran in 1 leto konfiniran na Hrvaškem. (1914-1918)

Zanimivo je, da je Hrovat navedel srbofilstvo kot razlog za svoj pregon, saj je avstrijska vladna komisija za Kranjsko poročala, da je bil preganjan po čl. 65 a) in zaradi protinemških izjav.¹² Večina srbofilov je tako končala ali v zaporu ali preiskovalnem zaporu. Njihovi grehi se na žalost največkrat konkretno ne navajajo in se opisujejo le s frazo srbofilstvo.

¹¹ Prav tam.

¹² J. Pleterski: Politično preganjanje... Viri 1, str. 76, primer št. 7 (Henrik Hrovat).

Srbofilstvo v kombinaciji z drugimi »zločini« – 13 primerov; 3 ženske

Najhuje so bili kaznovani tisti, ki so jih – razen zaradi srbofilstva – obsodili še zaradi motenja javnega miru po čl. 65 (glej stran 16). Vsi 4 tovrstni primeri so bili kaznovani z zapornom ali težko ječo:

- Franc Grafenauer, posestnik, orglarski mojster, deželni in državni poslanec iz Brda pri Šmohorju, je bil zaradi srbofilstva, rusofilstva in po čl. 65 a) in b) 17 mesecev v težki ječi, poostreni z enkratmesečnim postom in trdim ležiščem (obsojen na 5 let, a 6. 7. 1917 pomiloščen). (1916–1917)
- Adela Baebler, soproga vojaškega nadoficijala iz Idrije – zaradi srbofilstva in po čl. 65 a): zaprta 1 leto, takoj zatem 6 tednov internirana (oboje v Grazu) in takoj nato konfinirana v Oberhellabrunnu v trajanju treh mesecev in pol. (1916–1917)
- Mila Mohorčič, soproga veleposestnika iz Sežane – zaradi srbofilstva in po čl. 65 a): zaprta 1 leto, takoj zatem 6 tednov internirana (oboje v Grazu) ter 3 mesece in pol konfinirana v Oberhellabrunnu. (1916–1917)
- Anton Kosem, korektor in mladinski pisatelj iz Sv. Križa pri Svbnjem, je bil zaradi srbofilstva in po čl. 65 16 mesecev zaprt v Ljubljani in Grazu. (1917–1918)

Obe preganjanki sta bili zaprti v popolnoma istem času, internirani in konfinirani na istih krajih in zaradi istih vzrokov, kar verjetno kaže, da sta svoje »kriminalno dejanje« zagrešili skupaj.

Franc Grafenauer, koroški deželni in državni poslanec, je bil eden najbolj znanih preganjancev. Zanj so se zavzemali njegovi kolegi poslanci Jugoslovanskega kluba, ki so zahtevali revizijo njegovega postopka. Tako je tudi Korošec v svojem govoru v parlamentu 12. 6. 1917 povedal: »... Tako tudi mi ne bomo pozabili usodnih trenutkov, ki so vrgli obilje naših bratov začetkom vojne po krivici v ječo. Naše sočutje jim ostane zvesto, v prvi vrsti pa velja to našemu tovarišu Grafenauerju, poslancu zatirane Koroške. Upamo, da se mu odpro vrata ječe, da pride semkaj ter zastopa zapuščeni narod...«¹³

Kaj je Grafenauer konkretno zagrešil, nam pove njegova obsodba, izrečena s strani c. kr. poveljstva 10. armade v Šmohorju. Če na kratko povzamemo, se je v njej ugotavljalo, da je:

- l. 1915 ob točneje nedoločljivih dneh v gostilni Josefa Lederitscha v Dolah večkrat poveličeval Rusijo, njeno moč in bogatost z žitom. Pri tem je ustvarjal vtis, da bi mu bilo ljubše, če bi zmagala Rusija.
- Spomladi 1915 ob točneje nedoločljivih dneh v kuhinji župnišča v Brdu v prisotnosti več oseb izjavljal za nekega pogrešanega vojaka z vzhodne fronte, kako je bil zmeraj pameten in da je verjetno prebegnil k Rusom, kjer je vsekakor boljše kot tu.
- Januarja 1916 je v kuhinji gostilne Ane Lederitsch v Brdu v prisotnosti večih ljudi izjavljal, da je čisto v redu »... če ima dekle Rusa... če ga ima rada in če je čeden fant...«

¹³ Feliks J. Bister: Delovanje dr. Antona Koroša od majniške deklaracije do 1. 12. 1918; ZČ 1/1990., str. 77.

S prvima dvema dejanjema je zagrešil zločin motenja javnega miru po čl. 65 a) in b), s tretjim pa je spodbujal k nepokorščini proti predpisu poveljstva Jugozahodne fronte. Zato je bil obsojen na 5 let težke ječe, poostrene s 24-urnim postom in trdim ležiščem enkrat mesečno.¹⁴

O obsodbi F. Grafenauerja je 7. 6. 1916 poročal tudi Slovenski narod. V svoji ječi je Grafenauer opisal v verzih celo svoje življenje, zlasti pa dobo, ki jo je preživel v zaporih v Beljaku, Celovcu in Mollersdorfu. Po vojni so v reviji Dom in Svet objavili del te pesniške zbirke.¹⁵ Odlomkov zaradi pomanjkanja prostora ne bom navajal.

Drugi preganjanci, ki sem jih razvrstil v to kategorijo, so imeli na vesti naslednje kombinacije prestopkov:

- Rasto Pustoslemšek, časnika iz Ljubljane (urednik Slovenskega naroda – op. a.), zaradi srbofilstva, rusofilstva, italofilstva in političnega delovanja: 6 mesecev konfiniran v Ljubljani, nato 20 mesecev interniran v Ljubljani, Zidanem mostu, Wagni, Sitzendorfu, Mittergrabernu, nakar je bil 22 mesecev pri vojaki kot politično sumljiv pod najstrožjim nadzorstvom, (1915–1918); (član Preporoda zunaj dijaških vrst – op. a.)¹⁶

- Ivan Kiferle, nadučitelj iz Medvod, zaradi srbofilstva, rusofilstva in protiavstrijske opazke ob avstrijsko-nemškem zavzetju Beograda, 6 mesecev v preiskovalnem zaporu in predčasno upokojen; (1914–1915)

Ivan Kiferle je bil najprej zaprt na ljubljanskem gradu od 24. 12. 1914 do 25. 5. 1915, nato so ga ob vstopu Italije v vojno skupaj z drugimi zaporniki prestavili v Graz. V času, ko je bil na ljubljanskem gradu, je sestavil tri skladbe za citre, ki jih je po vojni objavil v treh izdajah. V uvodu druge izdaje iz l. 1927 je o svojem preganjanju zapisal naslednje: »... V poletju 1914 se je pričela vojska s Srbijo. Nastala je štiritletna svetovna vojna. Kdor je izrekel dobro besedo za Srbe ali Ruse, bil je že zasledovan. Mnogi so morali v zapor... Dne 24. 12. 1914 je podpisani moral iz šole na Preski na ljubljanski grad. Bil je na preiskavi na gradu od binškošči 25. maja 1915. Takrat so morali grad radi italijanskih vojnih ujetnikov izprazniti. Na binškošno nedeljo nas je nekaj čez sto odšlo na kolodvor in potem v Maribor in Gradec... Naj še omenim, da smo v Gradcu pošteno stradali, kakor še nikdar! Tako stradalno šolo bi rad privoščil vsem onim, ki pri jedi vihajo nosove in jim ni nobena jed po volji... Sredi junija 1915 pa sem kosti in kožo srečno prinesel domu...«¹⁷

- Anton Klamžar, lesni trgovec iz Gorice, je bil zaradi srbofilstva in vohunstva 6 mesecev konfiniran v zg. Avstriji, nato 6 mesecev v preiskovalnem zaporu na Dunaju in končno poslan k vojakom kot politično sumljiv; (1916–1918)
- Andrej Verbič, trgovec iz Ljubljane, je bil zaradi srbofilstva in vohunstva v prid Srbiji (ovadil ga je dež. vladni svetnik Otto pl. Detela) 45 dni v preiskovalnem zaporu, nakar je bil obsojen na 6 mesecev težke ječe, katere pa ni prestal, ker je moral

¹⁴ J. Pleterski – Politično preganjanje... Viri 2, priloga 52, str. 158 (Franc Grafenauer).

¹⁵ Dom in Svet, XXXIII, leto 1920, str. 306.

¹⁶ Preporodovci proti Avstriji, Lj. 1970, uredil A. Ponikvar, poglavje: E. Lovšin – Seznam zaupnikov..., str. 235.

¹⁷ NUK – glasbeni oddelek: Grajski odmevi, Lj. 1927.

- v 51. letu starosti k vojakom, kjer je bil politično sumljiv: (1914–?) (Verbiču obtožb verjetno niso mogli dokazati, saj bi drugače gotovo dobil nekaj let ječe – op. a.)
- Oroslav Verčič, odvetniški solicitor iz Ljubljane, je bil zaradi srbofilstva in sodelovanja v narodnih organizacijah (predsednik Narodne delavske organizacije, član Sokola in Slavca) 9 dni interniran, nato v 55. letu starosti vpoklican k vojakom, kjer je bil 8 mesecev kot politično sumljiv, nakar so ga za 7 mesecev internirali v Ljubljani, Lipnici, Heinburgu, Sitzendorfu in Mittergrabernu. Zatem je bil 8 mesecev na prostosti, potem so ga zopet za 6 mesecev internirali v Mittergrabern. Temu, je sledilo 5 mesecev konfinacije v Gollersdorfu. Dokončno je bil prost 17. 10. 1917; (1914–1917)
  - Hinko Smrekar, akademski slikar iz Ljubljane, je bil zaradi anonimne ovadbe, v kateri so ga dolžili srbofilstva, sovražnih izjav o vojnem posojilu in patriotičnem zbiranju kovin ter goljufije »povodom« zdravniške preiskave po vojaški komisiji (o kateri se je tudi zaničljivo izrazil): 25 dni interniran v Ljubljani, Wagni in Mittergrabernu, nato vpoklican v vojsko, kjer je bil politično sumljiv in stalno v garnizijskem zaporu. V vojski se ga navkljub trem zdravniškim izjavam ni pustilo na superarbitracijo, bil pa je 5 tednov v preventivnem zaporu zaradi suma, da simulira. Zaradi živčne bolezni so ga konec marca 1916 odpustili iz vojaške službe. 29. 4. 1916 so mu naprtli proces zaradi razžaljenja cesarja, ki pa so ga čez pol leta ustavili. Prvotno so hoteli ukrepati po »prekem sodu«, (1915–1916) (član Preporoda zunaj dijaških vrst – op. a.)¹⁸
  - Lovro Žvan, preglednik finančne straže iz Trsta, je bil zaradi srbofilstva in narodnosti v preiskovalnem zaporu v Rovinju, Trstu in Ljubljani od 14. 8. do 31. 8. 1914. (1914)
  - Franc Pavšič, poštar iz Ljubljane, je bil zaradi srbofilstva in ovadbe, da je v gostilni kazal neke slike H. Smrekarja, pred sodiščem. Poleti 1916 se je proti njemu vršil proces, »a so ga sodniki – Čehi oprostili«. (1916)
  - Ljudmila Mlakar, zasebnica iz Ljubljane, je bila zaradi srbo- in rusofilstva v preiskovalnem zaporu v Ljubljani od 18. 9. 1915 do 17. 10. 1915. (1915)

Nacionalnost kot vzrok preganjanja – 11 primerov

Zdi se, da so zaradi »nacionalnosti«, »narodnega mišljenja«, »slovenskega mišljenja«, »nacionalnih razlogov«, »narodnih ozirov«, zato, ker je bil kdo prenapet Slovenec ipd. preganjali tiste ljudi, ki se konkretnije niso pregrešili zoper zakon ali pa jim tega niso mogli dokazati. Tako sta bila zaprta le dva – eden le v preiskovalnem zaporu:

- Franjo Vahtar, kipar iz Dobrunj, je bil v novembru 1914 14 dni zaprt zaradi narodnosti, občevanja s češkimi Sokolicami in motenja javnega miru. (1914)
- Viktor Petje, bivši postajni mojster južne železnice iz Moravč (okraj Litija), je bil zaradi narodnosti aretiran v Hočah pri Mariboru. Sledil je preiskovalni zapor v Grazu od 10. 8. do 8. 9. 1914, suspenzija iz službe, disciplinska preiskava in od

¹⁸ Preporodovci proti Avstriji... seznam zaupnikov..., str. 235.

oktobra 1914 dalje služenje vojske, kjer je bil označen kot politično sumljiv; (1914-?)

Verjetno sta ta dva prišla v zapor zaradi evforije lova na čarovnice ob začetku vojne.

Kasneje so nastopile drugačne metode preganjanja – konfinacija:

- Ljudevit Mlakar, skladiščni mojster državnih železnic iz Kamnika, je bil zaradi narodnosti 33 mesecev konfiniran v zg. Avstriji; (1916–1918)
  - Alojzij Knafelc, revident državne železnice, je bil zaradi »slovenskega mišljenja« 1. 1917 prestavljen na severno Češko, kjer je bil 10 mesecev konfiniran. (1917–1918)
  - Alojzij Potočnik, mestni učitelj iz Ljubljane, je bil zaradi »narodnosti« od 24. 4. do 24. 9. 1917 konfiniran v Lebringu.
- Popularen ukrep je tudi bil vpoklic v vojsko:
- dr. Viktor Breskvar, zdravnik iz Ljubljane, je od 27. 7. 1917 do 27. 4. 1918 opravljal zdravniško službo kot prostak, ker je častniško šaržo izgubil že pred vojno. Tri prošnje za zopetno pridobitev so bile odklonjene iz »nacionalnih razlogov«. Šele na posredovanje dr. Korošca se je prošnji ugodilo. (?–1918)
  - Franc Rojec, davčni izterjevalec iz Radovljice, je bil odločnega »slovenskega mišljenja« in je deloval kot politik ter kot mladinski pisatelj v Zvončku, zato so ga poklicali k vojakom v 50. letu starosti; (pred vojno je Rojec napisal dramo z naslovom »Pod tujčevo peto«, ki jo je predložil Slovenskemu gledališču, to pa je ni utegnilo sprejeti v repertoar, ker je prej razpadlo)¹⁹ (1914–?)
  - Anton Straussgitl, trgovec iz Bovca, je bil »kot prenapet Slovenec« osumljen veleizdaje – obtožen ni bil zaradi pomanjkanja dokazov, zato pa je moral k vojakom v 51. letu starosti ter je služil od 28. 1. 1916 do 15. 6. 1918. (1916–1918)
  - Slavko Šubic, adjunkt državne železnice iz Ljubljane, je bil kot namestnik predsednika »Jugoslovanske železniške zveze« preganjan. Trikrat so ga tudi denarno kaznovali zaradi prestopka »Forsterjeve naredbe« glede službenega jezika (v uradu je govoril slovensko – op. a.) ter naposled suspendirali ob polovični plači. Nato je moral k vojakom kot politično nevaren, kjer je bil od 26. 12. 1916 do 8. 1. 1918. (1916–1918)

V primeru Milka Brezigarja so uporabili internacijo:

- Milko Brezigar iz Doberdoba, ob popisu tajnik Narodnega sveta; prijavil ga je oče Josip Brezigar, ki je navedel, da je bil njegov sin zaradi narodnih ozirov interniran v Ljubljani, Gorici in na Dunaju od začetka septembra do začetka novembra 1914 (magistratni uradnik je zabeležil, da so podatki pomanjkljivi – op. a.) (1914)

En primer ne spada med preganjance iz I. sv. vojne, saj gre za sodnega svetnika v pokoju, Tomaža Einspillerja iz Ljubljane, ki je bil »zaradi narodnega mišljenja in delovanja za slovensko uradovanje od 1907 v rednih disciplinskih preiskavah ter dosledno preteriran in l. 1910 upokojen«. (1907–1910)

¹⁹ Gledališki in filmski muzej Ljubljana – delovodnik št. 4., več vpisov o dopisih Rojca gledališču.

Rusofilstvo - 4 primeri, ki so bili relativno »blago« preganjani

- Avrelj Bisail, trgovec iz Gorice, je bil 10 tednov interniran v Ljubljani in Gorici »od 26. 7. 1914 naprej«. (1914)
- Franc Mlakar, mestni učitelj iz Ljubljane, je bil zaradi rusofilstva in prestopka po paragrafu 65 a) 2 meseca v preiskovalnem zaporu, nakar so ga poklicali v vojsko kot politično nevarnega. Ostal je desetnik, kljub opravljenim oficirskim izpitom.
- Josip Paternoster, pristav drž. železnice iz Ljubljane, je zaradi rusofilstva in izzivanja - ker je slovensko govoril v krčmi - končal v konfinaciji v Knittelfeldu, kjer je bil od 20. 5. 1915 do 30. 11. 1918. Tja so ga »telegrafično« prestavili brez »dijet« (dijeta = dnevnic - op. a.)
- Franjo Rihtar, uradnik banke Slavija iz Ljubljane, je bil preganjan kot rusofil in Hribarjev prijatelj. Prvič je bil v zaporu 4 ure (17. 8. 1914 v Ljubljani), nadalje je bil preganjan v vojski, kjer je bil 10 dni v preiskovalnem zaporu, nato pa 14 dni v bolnišnici, ker je v zaporu zbolel. Končno je bil še 2 meseca v preiskovalnem zaporu v garnizijski ječi na Dunaju, kjer je bil do srede junija 1916.

Protinemštvo - 3 primeri, poleg teh še 2 primera s pomanjkljivimi podatki

- Adolf Laznik, ključavničar iz Zagorja ob Savi, ob prijavi vojak - rojen 1899 (!!): zaradi zahteve, da se odstrani frankfurterica, ki je bila na oknu Nine Pressl (kraj ni naveden), je bil obsojen na 1 leto ječe, ki jo je odsedel v Grazu od 10. 5. 1915 do 15. 5. 1916, nakar je bil v Grazu interniran od 15. 5. 1916 do 22. 2. 1917. Iz istega vzroka sta bila obsojena Kosta Samek (roj. 1899) na 4 leta in Karol Jurvan (roj. 1898 - v času prijave že pokojni) na 18 mesecev.
- Franc Planinšek, višji revident južne železnice iz Ljubljane; očitalo se mu je, da je kot predsednik ljubljanske podružnice jugoslovanskih železniških uslužbencev nemškemu uradništvu nenaklonjen in da je kot tak tudi proti vladajočemu sistemu. Zato so ga poslali k vojakom z oznako politično sumljiv, plačo so mu ustavili, le žena je dobivala podporo. (?)
- Franc Škalja, čevljar iz Ljubljane, je bil zaradi protinemške izjave aretiran 26. 7. 1914 in od tega datuma naprej 38 dni zaprt v preiskovalnem zaporu. Nato so ga obsodili na 3 dni zopora in poslali k vojakom z oznako politično sumljiv.²⁰ (1914-?)

Pri drugem primeru ne gre za nastopanje proti nemškim zaveznikom, pač pa proti nemško govorečim avstrijskim uradnikom. Kar se tiče prvega primera, preseneča silovita rigoroznost, s katero je avstrijska oblast branila zastavo zavezniške države in pošiljala mladoletne v ječo za 1 do 4 leta zgolj zaradi verbalnega delikta. To je primer, kateremu ni lahko najti podobnega.

Preganjanje v zvezi s sarajevskim atentatom - 3 primeri

- Zerquenich (Cerkvenik) Franc, podjetnik-rudokop iz Trsta; ker je bil osumljen, da je povezan s sarajevskimi zarotniki, je bil v preiskovalnem zaporu v Zemunu in Mitrovici od 1. julija do konca julija 1914, ko so ga opustili.

²⁰ Glej pod 17.

- Radko Povše, član Narodnega gledališka, iz Osilnice; razlog, ki se navaja kot vzrok za njegovo prijetje, se zdi precej absurden: »... Fugina Franc iz Sp. Loga št. 31 pri Kočevju ga je ovadil, da je pisal na vojno ministrstvo pismo, v katerem se odobrava umor v Sarajevu. Kar je pa bilo popolnoma neresnično.« Kdo si je ta biser logike izmislil in kdo ga je jemal resno, ostaja odprto, vsekakor pa je bil Povše 3 mesece v preiskovalnem zaporu v Novem mestu, nakar so ga oprostili, a kljub temu odpustili iz poštne službe in poslali k vojakom z oznako politično sumljiv. (1914-?)
  - Rajko Turk, 18-letni posestnikov sin iz Ljubljane, je nepremišljeno odobral umor v Sarajevu in zaradi tega prestal 6 mesecev težke ječe v Ljubljani, iz katere je prišel bolan 9.3.1915, a so ga takoj z oznako politično sumljiv poslali k vojakom, (1914-?)
- Vsi trije, ki so se nekako zapletli v zvezi s sarajevskim atentatom, so tako prišli v zapor, dobili nalepko politično sumljiv in končali v vojski. Končna usoda je bila torej enaka tako za oba oproščena osumljenca, kot za »dokazano« krivega jezikača.

Preganjanje iz političnih razlogov - 4 primeri

- Ferdo Vesel, akademski slikar iz Ljubljane, je bil zaradi »političnega mišljenja« od 28. 7. 1914 v preiskovalnem zaporu v Višnji gori, Novem mestu, Ljubljani, Lipnici, Radelsbergu, Steinklammu, nato pa še konfiniran doma v Št. Vidu od 22. 6. do 1. 8. 1917; (Vesel je bil tudi član Preporoda zunaj dijaških vrst, dopisnik lista Preporod, Preporodovci pa so imeli sestanke na njegovem gradu).²¹
- Josip Brezigar, učitelj iz Doberdoba, je bil kot politično sumljiv interniran v Doberdobo, v Gorici in Ljubljani od 2. 8. do 9. 10. 1914. (1914)
- Milan Plut, časnikar (v času popisa častnik) iz Črnomlja, je bil zaradi političnega prepričanja in časnikarskega delovanja v preiskovalnem zaporu v Ljubljani od konca julija do srede novembra 1914, nakar je bil konfiniran do 15. 2. 1915 v Ljubljani, potem pa so ga poslali k vojakom kot politično sumljivega. (1914-?)
- Rajko Prinčič, poštni upravitelj iz Vipolž (Kojsko pri Gorici), je bil iz političnih, nacionalnih in vojaških ozirov konfiniran v Poličih (Trutnov) od 25. 6. 1915 do 2. 12. 1918. (1915-1918)

V zvezi s Ferdom Veselom je nenavadno to, da so magistratni uradniki po vojni zapisali, da je bil preganjan zaradi političnega mišljenja. Morda se je F. Veselu zdelo, da je to poglavitni razlog njegovih nevršnosti, toda Alexyeva vladna komisija je ugotovila drugače.²² F. Vesela so po tem poročilu aretirali 6. 8. 1914 na povelje poveljstva žandarmerijske postaje v Št. Vidu pri Stični zaradi suma špijonaže. Kot razlog se je v žandarmerijskem poročilu navajalo, da je Vesel večkrat potoval v Srbijo na povabilo srbskega kralja in da so se na njegovem gradu večkrat zbirali sumljivi elementi. Proti Veselu začeta preiskava se je končala 10. 10. 1914 s tem, da so ga konfinirali na domu. Ob izbruhu vojne z Italijo so Vesela na podlagi povelja ob preplahu 30. 5. 1915 kot politično sumljivega prijeli in internirali najprej na ljubljanskem gradu, pozneje pa v notranjosti države. Poročilo žandarmerijske postaje, ki je navajalo, da je bil goreč agitator liberalne stranke in da je vzdrževal stike z revolucionarno južnoslovansko

²¹ J. Pleterski, Politično preganjanje... Viri 2, str. 77 primer 9 (F. Vesel)

²² Prevod in izvleček poročila sta avtorjeva.

organizacijo, nasprotuje poročilo litijskega okrajnega glavarstva. V njem se zatrjuje, da jim ni nič znanega o njegovi politični dejavnosti in da žandarmerijsko poročilo pretirava. Sam okrajni glavar je trdil, da je Vesel, ki ga pozna osebno, duševno prenapet in ne čisto normalen človek, državi pa popolnoma nenevaren. Podobno je poročalo tudi taborišče v Gollersdorfu. Ferdo Vesel je prosil ljubljanski magistrat za posredovanje pri izpustitvi. Ta je navedel, da mu ni znano, zakaj je bil Vesel interniran oziroma konfiniran, da ga pa nima za človeka, ki ne bi bil vreden političnega zaupanja. Magistratni uradnik Kruhme je še zapisal, da je Vesel v vsem kompleten čudak, dober umetnik, surovega in neljubeznivega nastopa, čeprav ni slab in je vseskozi neškodljiv. Zaradi svoje nesrečne narave je prihajal v spore s c. kr. žandarmerijo, ki je bila namernik v njegovi hiši, vendar mu je bil pri tem protidržavni namen popolnoma tuj.²³

Udeležba pri tajnih organizacijah - 2 primera

- Viktor Zalar-Mihajlovič, uradnik Kolinske tovarne iz Ljubljane, je bil preganjan »zaradi pogoška po paragrafu 289 k. z.« (udeležba pri tajnih organizacijah, op. a.) na naslednje načine: v preiskovalnem zaporu je bil obsojen na 1 mesec zopora, kar pa je bilo s preiskovalnim zaporom že prestano, nato so ga konfinirali v Ljubljani od 29. 1. 1915 do 21. 5. 1915, nakar je sledila internacija od 21. 5. 1915 do 17. 4. 1917 v Ljubljani, Wagni, Steinburgu, Sitzendorfu in Mittergrabernu. Končno so ga spet konfinirali v Ljubljani od 13. 8. 1917 do 8. 1. 1918 (urednik lista »Glas Juga«, predstavnik preporodovskega tiska, obsojen v veleizdajniškem procesu 1914 na 1 mesec zopora, ker naj bi imel vodilno vlogo pri organiziranju društva.²⁴ (1914-1918)
- Leon Kavčnik, študent kemije iz Ljubljane, je zaradi udeležbe pri prepovedanem društvu bil l. 1914 obsojen na 14 dni zopora (pozneje amnestiran). (1914) Bil je izključen iz gimnazije in ni postal častnik, ker ga je ovadil dež. predsednik Schwarz (član centralnega odbora Preporoda, eden od vodij organizacije, obsojen v veleizdajniškem procesu l. 1914 na 14 dni zopora).²⁵

Primer Viktorja Zalarja je obravnavala tudi vladna komisija za Kranjsko. V poročilu se navaja, da je Zalar sodeloval pri južnoslovanski srednješolski organizaciji, za kar je bil tudi obsojen in po prestani kazni konfiniran v Ljubljani. Ob izbruhu vojne z Italijo ga je policijska direkcija v smislu navodil vojno-nadzorovalnega urada poslala v internacijo, ki je trajala do 14. 4. 1917. Po prestani internaciji je Zalar bival v Pragi in se vrnil v Ljubljano 10. 8. 1917, kjer so ga z ozirom na ožje bojno področje (engere Kriegsgebiet) konfinirali in strogo nadzirali. Policijski višji komisar Skubl je v svoji izjavi v prilogi II navedel, da naj bi Zalar izšel iz Massarykove šole in da je dokazal svojo sovražnost državi s podpiranjem južnoslovanske srednješolske organizacije, kakor tudi s podpiranjem srbofilskega lista »Preporod« in z izdajanjem lista »Glas Juga«. Soudeležen naj bi bil tudi pri izdajanju oz. razširjanju od srednješolcev propagi-

²³ F. Štukl: Konfinacija slikarja F. Vesela, Kronika 1972, str. 177.

²⁴ I. Kolar - Preporodovci 1912 - 1914, str. 155. Preporodovci.

²⁵ Prav tam.

rane brošure »Klic od Gospe Svete«, ki je bila s strani Državnega pravdnštva v Ljubljani zaradi veleizdaje zaplenjena.²⁶

Špijonaža - 3 primeri

- Teodor Drennig, c. kr. polkovnik iz Ljubljane, je »zaradi špijonaže« prebil 21 dni v preiskovalnem zaporu v Sibiuju od 21. 9. 1914 dalje, nakaj so ga pomilostili.
- dr. Janko Leskovec, odvetniški kandidat iz Šk. Loke, v času prijave zaupnik Narodnega sveta v Ljubljani, je zato, ker so ga osumili špijonaže v korist Srbije in zato, ker je bil v pripravljalnem odboru slovenskega društva »Triglav« v Beogradu, bil 6 tednov v preiskovalnem zaporu v Mariboru (avgust, september 1914) in pol leta konfiniran v Ljubljani (marec - september 1917).
- Julija Petriča, mizarja iz Pontafla na Koroškem, so zaradi špijonaže v korist Rusije obsodili spomladi 1912 na dve leti in pol ječe. Takoj po prestani kazni so ga internirali v Mittergrabernu in Oberhollabrunnu - to je od oktobra 1914 do maja ali junija 1918. Ob času prijave se je Petrič nahajal na poti v južno Afriko, njegov primer pa je prijavil Petrič Franc iz Ljubljane. (1912-18)

Špijone so torej evidentirali samo tri, pa še od teh treh je bil le eden potrjen kot »pravi« - tako da so ga obsodili in da je končal v ječi.

Preganjanje po čl. 64 in 65 - 5 primerov, 1 ženska

Čl. 64 avstrijskega kazenskega zakonika določa, da se »žalitev člana cesarske hiše - če ne predstavlja težjega zločina 1 kaznuje kot zločin z ječo od 1 do 5 let... s tem paragrafom so zaščiteni tudi umrli člani dinastije, tako tudi npr. cesar Rudolf, utemeljitelj dinastije...

Čl. 65 pa določa, da »... je kriv motenja javnega miru, kdor javno ali pred večimi osebami, ali v tiskani, pisni ali risani obliki vzpodbuja:

- a) zaničevanje ali sovrašтво proti cesarjevi osebi, proti enotni državni zvezi cesarstva, proti obliki vladanja ali državne uprave
- b) k nepokorščini, upor ali »pobuni« proti zakonom, odredbam, objavam ali preiskavam sodišča ali ostalih javnih oblasti ali k odklanjanju plačevanja davkov ali za javne namene odrejenih oddaj
- c) kdor ščiti ali sodeluje pri zvezah, ki imajo za nalogo izvajanje deliktov navedenih pod a) in b);

Kazen tega zločina je težka ječa od 1 do 5 let.²⁷

Na tej podlagi so evidentirani naslednji primeri:

- Aleksander Knez, »eksp. akad.« iz Ljubljane, je bil zaradi prestopka po čl. 64 in 65 a zaprt 1 leto v Grazu in Mariboru ter 2 dni interniran v Göllersdorfu; (1914-15) (predsednik graške organizacije »Preporoda«).²⁸
- Josip Repar, revident državne železnice iz Iške Loke, je bil po čl. 65 a) obsojen na 18 mesecev ječe, kar je preстал v Göllersdorfu od 27. 8. 1915 do 13. 2. 1917.

²⁶ J. Pleterski: Politično preganjanje... Viri 1, str. 75, primer 2 (Viktor Zalar).

²⁷ Manzsche Taschenausgabe der österreichische Gesetze - Vierter Band - Strafgesetze - Wien 1908.

²⁸ I. Kolar, Preporodovci 1912 - 1914, str. 142- 144.

- Olga Urek, kontoristka iz Ljubljane, je bila obsojena po čl. 64 in 65 a). Tako je bila zaprta 6 mesecev v Grazu, ravno tam so jo še nadaljnje 3 mesece in pol zadržali v internaciji, nakar se je lahko vrnila v Ljubljano, kjer pa je bila konfinirana (prepo-ved potovanja) še naslednjih 14 mesecev; (1915-17)
- Janko Košir, računski nadsvetnik finančne direkcije iz Ljubljane, je bil »zaradi raz-žaljenja cesarja po paragrafu 65 a) k. z.« 6 tednov v preiskovalnem zaporu v Ljubljani. Takoj zatem so ga tam zaprli še za 5 mesecev, razen tega pa je bil tudi ob službo. Dne 22. 9. 1918 ga je višja graška sodnija oprostila; (1916)
- Ivan Lampret, tiskar in časnikar iz Kranja, je bil zaradi »zločina motenja javnega miru po paragrafu 65 a)« 17 tednov v preiskovalnem zaporu v Ljubljani in Grazu, nato pa je preстал 1 leto težke ječe v Grazu; (1915-16)

Preganjanci, obsojeni po omenjenih dveh členih, so bili kaznovani precej rigorozno. V primeru Ureke in Koširja je verjetno šlo za predčasno izpustitev ali uporabo paragrafa 266 (posebna milost) ali pa npr. paragrafa 338 (olajševalne okoliščine), saj po paragrafu 64 in 65 nista mogla biti obsojena na manj kot 1 leto.

Preganjanje »zaradi razžaljenja cesarja« v kombinaciji z drugimi prestopki - 5 primerov; 1 ženska

V to skupino sem uvrstil primere, pri katerih se za vzrok preganjanja navaja fraza »razžaljenje cesarja«, vendar ni jasno, ali gre za pregon po paragrafu 65 a) ali po katerem drugem (npr. paragraf 63 - žalitev veličanstva - kazen od 1 do 5 let ječe), saj se ta sploh ne navaja.

- Fani Hayne, služkinja iz Žužemberka je bila zaradi razžaljenja cesarja in dezertiranja soproga internirana na 3 mesece v Ljubljani, takoj zatem pa je bila 6 mesecev zaprta v Mariboru; (1915-1916)
- Josip Hočevar, nadzornik državne železnice s Turjaka; njegovi nemški kolegi so ga ovadili zaradi razžaljenja cesarja in veleizdaje. Kazen bi moral prestati kasneje, ker so ga poslali na italijansko fronto, kjer je bil od 20. 10. 1916 do 16. 5. 1918 pod strogim nadzorstvom. (?-1918)
- Anton Gnidovec, računski praktikant pri finančnem poverjeništvu iz Sr. Lipovca (okraj Novo mesto), je zaradi veleizdaje, razžaljenja cesarja in tajnih organizacij bil v preiskovalnem zaporu v Zagrebu in Ljubljani od 28. 8. do 18. 11. 1914, nakar so ga poslali k vojakom z oznako politično sumljiv; (1914-?) (predsednik »Preporoda« v Kranju; »... Gnidovec se je sploh zmerom strastno navduševal za Srbe... Govoril je tudi, da ve, če bo prišlo do vojne, da jih veliko ne bo streljalo na Srbe. Zdaj je ta »patriot« enoletnik pri 53. dop. bat. v Zagrebu. Zato bo glavarstvo poročalo o njem tudi vojnemu preiskovalnemu uradu.«... Gnidovca so poklicali od vojakov in ga zaprli k ljubljanskim Preporodovcem... Preiskava ni dosegla svojega namena, ... s pomočjo sodnika Oskarja Deva so se tako imenitno zagovarjali, da jih je sodišče izpustilo po treh tednih iz zapore.)²⁹
- Vincenc Pavčič, privatni uradnik iz Črnega vrha nad Idrijo, je bil aretiran v Trstu, ker se ni odkril, ko je igrala cesarska himna. Zaradi tega je bil 6 tednov v preisko-

²⁹ Glej pod 27.

valnem zaporu v Trstu in Sežani, nato pa 11 mesecev interniran v Weierbergu in Mittergrabernu. Nato so ga z oznako politično sumljiv poslali k vojakom. (1914–1915)

- Martin Perme, »central. mojster juž. žel.« iz Litije, je bil zaradi razžaljenja cesarja 9 tednov v preiskovalnem zaporu v Gorici in Ljubljani. Razen tega so ga suspendirali iz službe in je bil v disciplinski preiskavi do oktobra 1914. Končno so ga poslali k vojakom kot politično sumljivega; (1914–?)

Zanimivo je, da so vsi preganjanci, kljub resnim obtožbam, ostali brez sodbe (očitno je bilo premalo dokazov). Za končno postajo so imeli vojsko, kjer so jim kot politično sumljivim posvečali posebno pozornost. Hayne Fani je bila edina obsojena, vendar žal ni navedeno, po katerem paragrafu.

Veleizdaja – upor – »pobuna« – 5 primerov

S temi izrazi so označili preganjanje ljudi, ki so v ujetništvu v Rusiji vstopili v jugoslovansko–srbske enote (3 primeri) in 2 upornika iz Kotorja.

- Anton Habe, vojak iz Črnega vrha, je bil »zaradi veleizdaje, ker je vstopil v Odesi kot legionar v prvo jugoslovansko divizijo, zaprt v Beogradu od 26. 3. 1917 do 1. 12. 1917 potem, ko so ga v Dobrudži vjeli Bolgari«. 8. 11. 1917 so ga v Beogradu obsodili na 10 let težke ječe, a so ga kasneje oprostili. (1917–1918)
- Jeli Marušič, poštni uradnik iz Mirna pri Gorici, je zaradi veleizdaje, upora in »pobune« – kot organizator upora mornarjev v Kotorju – bil zaprt od 3. 2. 1918 do 4. 11. 1918. (1918)
- Matej Musec, železničar iz Dolenjega Logatca, je zaradi veleizdaje, ker je vstopil kot legionar v jugoslovansko divizijo v Odesi, bil zaprt v Beogradu od 16. 1. 1917 do 2. 11. 1917 (v »Dobruči« so ga ujeli Bolgari). Najprej je bil obsojen na smrt, potem pa pomiloščen na 18 let težke ječe, poostreno s temnico in trdim ležiščem enkrat na mesec. 2. 11. 1917 je bil prestavljen na italijansko fronto, kjer je bil pod strogim nadzorstvom. Kazen bi moral prestati kasneje. (1917–1918)
- Fric Preinfalk, uradnik tobačne tovarne v Ljubljani, je bil ovaden, da je leta 1918 v Odesi vstopil v srbsko vojsko. Zato so ga, ko se je vrnil iz ruskega ujetništva, konfinirali v Kovelu, od tam pa je ušel na Kranjsko. (1918)
- Josip Rodič, mašinst–strojevodja iz Št. Janža, je »radi upora in pobude v Kotoru« bil v preiskovalnem zaporu v Kotorju od 3. 2. do 21. 10. 1918. (1918)

Oba mornarja–upornika iz Kotorja sta bila deležna skoraj enake usode, trije veleizdajalci, ki so v ujetništvu zamenjali vojsko, pa so si prislužili zelo različne tretmane. Le–ti so bili verjetno odvisni od podrobnosti, ki niso navedene.

Protidržavne izjave – 4 primeri, 1 ženska

- Anton Rupnik, magistratni asistent iz Ljubljane, je zaradi nekega pisma, v katerem se je izražal proti vojaškemu posojilu, bil 2 meseca v preiskovalnem zaporu, nakar so ga obsodili po čl. 301 k. z. in je bil zaprt v Ljubljani še 1 mesec (kazen enkrat poostrena s trdim ležiščem). Preiskovalni zapor so mu všteli v kazni. Nato so ga poslali k vojakom, kjer je bil politično sumljiv; (1916–?)

- Karolina Luschwitzka roj. Medic, soproga zdravnika iz Ljubljane, je bila ovadena, da je zabavljala čez Avstrijo ob neki ruski zmagi. Ovaduhi: Lavričeva, Bilina, Cantoni. Nadalje so jo preganjali zaradi nekega pisma, katerega je pisala 1912 svojemu bratu Josipu Medicu v Pulj in v katerem izraža svoje veselje nad zmagami Jugoslovanov. Zaradi tega je bila v preiskovalnem zaporu v Ljubljani in Grazu cel julij in avgust 1915. Nato je bila konfinirana do konca leta v Ljubljani, od 26. 12. 1915 do 15. 1. 1918 pa v Oberhollabrunnu. (1915-1918)
  - Milka Nagliča, absolventa iur. iz Ljubljane, bi morali zaradi njegovih protiavtstrijskih izjav izročiti vojaškemu sodišču, a se je en dan prej sam ustrelil v Strelnici pri Mittagskoflu. Slučaj je priglasil njegov oče Ivan Naglič. (1915)
  - Josip Počkaj, orožniški stražmojster iz Hrenovic pri Postojni, je baje obrekoval državno policijo in bil antimilitarističnega mišljenja. Zato je preiskava proti njemu potekala od februarja do maja 1915. Naпослед so ga oprostili. (1915)
- Izstopa primer Karoline Luschwitzke, ki so jo s pomočjo zapora in konfinacije imeli konstantno pod kontrolo. Naglič pa je gotovo najbolj tragičen primer v seznamu.

Razno - 4 primeri

- Josip Kadunc, litograf iz Ljubljane, je bil l. 1908 zaradi demonstracij obsojen na 1 mesec zapora, zato je bil označen kot politično sumljiv in zaradi tega povsod preganjan. (1908-?)
  - Ivan Kežar, železniški nadrevident iz Sorice, je bil zaradi udeležbe na sokolskem izletu v Rušah 28. in 29. junija 1914 v preiskovalnem zaporu v Mariboru od 19. 8. do 26. 8. 1914 in v Grazu od 26. 8. do 4. 10. 1914. Pod policijskim nadzorstvom je bil do konca oktobra 1918. 2. 3. 1915 so ga službeno premestili iz Maribora v Leoben. (1914-1918)
  - Vatroslav Kosi, agronom iz Male Nedelje pri Ljutomeru, je bil od 7. 8. do 25. 8. 1914 v zaporu v Celju zaradi nacionalnega sovraštva; 22. 12. 1915 so ga aretirali na Pragerskem, ker je z nekim vojakom govoril hrvatsko. Naslednji dan so ga sicer izpustili, a se je pri tem tako prehladil, da je dobil pljučnico in tifus. 4. 5. 1918 so ga aretirali na hrvaško-štajerski meji blizu Virja zaradi vmešavanja v poslovanje straže. Ob kavciji 5000 K so ga izpustili.
- Ta preganjanja pa niso prizadela le njega - tako se je »hči Angelika vsled žalosti ustrelila... sin Adolf, poštni uradnik, je bil vpoklican v vojake, ker je v Zidanem mostu s strankami slovensko občeval«. (1914-1918)
- Ivan Jeršan, sodnijski oficijant - kasneje uradnik banke Slavija iz Ljubljane, je bil odpuščen iz službe brez pokojnine, ker je prepisal in izročil (z dovoljenjem sodnega svetnika Bežka) tedanjemu poslaniku Hribarju njegove kazenske akte. To ga je baje tako potrlo, da je začel bolehati in je 16. 12. 1918 umrl. Njegov primer je priglasila njegova vdova Antonija Jeršan. (?-1918)

* * *

Ko analiziramo popis, ugotovimo, da je v 55-ih primerih bil naveden en razlog za preganjanje, v 19-ih dva, v 8-ih trije in v enem celo štirje. Kljub temu, da se konkreten razlog za pregon večkrat skriva za frazami (npr. srbofilstvo, politični razlogi...) je

očitno, da gre v večini primerov le za verbalni delikt. 31 preganjancev je bilo obsojenih, 52 pa preganjanih brez sodbe. Kar se tiče obsojencev, so te v večini primerov tudi po prestani kazni na več načinov preganjali – bivanje v zaporu so jim podaljševali v obliki internacije (večkrat na istem mestu), jih konfinirali v kraju, kjer so bili neškodljivi ali pa kot politično sumljive poslali v vojsko. Neobsojeni jo ponavadi niso odnesli dosti bolje. V primerjavi z obsojenimi jim je bilo prizanešeno le z zaporom in težko ječo, združeno s popestritvami kot so postni dan (kruh in voda), trdo ležišče ali samica. Pri tem seveda izvzemam tisto manjšino, ki je bila samo kazensko upokojena, policijsko nadzorovana, maltretirana s pomočjo birokratskih postopkov, materialno ogrožena zaradi odpustitve ali odvzema podpore ipd. Če naštejemo vse oblike preganjanja, ki se pojavljajo na popisu, dobimo naslednji seznam:

- preiskovalni zapor
- zapor
- konfinacija
- internacija
- težka ječa, poostrena s postom, trdim ležiščem, temnico...
- vpoklic v vojsko, s statusom politično sumljivega
- neupravičen vpoklic v vojsko (visoka starost vpoklicanega)
- degradacija
- izključitev od napredovanja v službi in vojski
- neodpuščanje iz vojske kljub dokazani nesposobnosti
- klicanje na zdravniški pregled in prisilno hospitaliziranje
- policijsko nadziranje
- predčasna – kazenska upokojitev
- odpustitev iz službe
- disciplinski postopki v službi
- kazenske službene premestitve.

Morda so bili najhujše kaznovani tisti, ki se jim je »dokazala« krivda in se jih je obsodilo na težko ječo zaradi verbalnega delikta (torej vsi obsojeni po paragrafu 64 in 65, nekateri srbofili, protinemci...). Tudi nekaterim »neverbalnim zločincem« je precej trda predla – posebej veleizdajalcem, upornikom, špijonom, članom prepovedanih organizacij... Vendar je o tem težko govoriti in izrekati sodbe, ker to lahko primerjamo z opazovanjem dna ne ravno bistrega tolmana. Med drugim tudi zato, ker nam konkretne življenjske razmere v ječah, taboriščih in zaporih v glavnem niso znane. Ponokod so te bile – z določenega stališča – presenetljivo ugodne. Tako so npr. na ljubljanskem gradu tisti interniranci, ki so imeli denar, lahko dobili dobro hrano, pijačo, papir, pisalni pribor, lahko so prirejali zabave s celonočnim pijančevanjem, sprejemali obiske... (gl. moj članek o ljubljanskem gradu med I. sv. vojno v *Kroniki III/90*), v drugih primerih pa je bilo morda še celo hujše, kot se nam dozdeva. Številni svojci, ki so bili preko teh nesrečnikov posredno povezani s preganjanjem in so utrpeli materialno škodo, duševno stisko ter strah, seveda niso mogli biti zaobjeti v tej anketi (razen redkih izjem) in tako pravi domet učinkov preganjanja lahko le slutimo. Tema ostaja še naprej precej nedorečena...

**CONTRIBUTION A LA QUESTION DE LA PERSÉCUTION POLITIQUE QUE SUBIRENT
LES SLOVÈNES PENDANT LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE**

R é s u m é

Dès le commencement de la première guerre mondiale, dans toutes les provinces austro-hongroises, il y eut des persécutions politiques des Slovènes. Les dimensions ainsi que les méthodes de ces persécutions restent jusqu'à nos jours en grande partie inconnues surtout parce que l'historiographie slovène n'y est pas assez intéressée. Elle aurait pu donner une image beaucoup plus concrète de cet épisode, qui n'est pas de moindre importance pour l'histoire slovène, en étudiant systématiquement les matériaux des archives de notre pays et à l'étranger.

Ce traité est basé sur l'analyse d'une liste des persécutés politiques de la première guerre mondiale, faite en avril 1919, et rapportant à des persécutés résidant après la guerre dans la commune municipale de Ljubljana. Le gouvernement provincial de Slovénie de l'époque chargea de tâche semblable, c'est-à-dire de recueillir les données sur la persécution politique, tous les chefs des districts mais jusqu'ici, à cause de l'état de désordre, dans lequel se trouve le matériel des Archives de Slovénie, il n'a pas été possible de constater comment ces chefs avaient réalisé leur tâche. La liste des persécutés qui ont répondu à l'annonce dans les journaux (ou qui ont été signalés par leurs parents) et se présentèrent à la municipalité de Ljubljana, contient 83 noms dont 9 femmes. L'âge des persécutés varie de 15 à 73 ans. L'âge n'a pas influencé la gravité ou les méthodes de la persécution – même ceux âgés de 15 ans avaient passé un ou deux ans ou même plus en prison. Les raisons de ces persécutions sont assez variées, on en trouve plusieurs citées à la fois. D'après ces raisons, l'auteur a divisé les persécutés en 14 groupes – les plus nombreux sont ceux qui furent persécutés à cause de la serbophilie. Quoique la raison concrète de cette persécution se cache souvent derrière les phrases (o.ex. la serbophilie, raisons politiques ...), il est évident qu'il s'agisse dans la majorité des cas du délit verbal. 31 persécutés de la liste furent condamnés, 52 persécutés sans jugement. Le plus souvent, les persécutés furent persécutés même après avoir subi la peine – on leur prolongeait le séjour en prison en forme d'internement ou ils furent confinés dans des localités où ils ne pouvaient pas être dangereux soit ils furent engagés dans l'armée. Ceux qui ne furent pas jugés ne s'en tirèrent pas mieux. En comparaison avec les condamnés, ils ne connurent pas de prison ou de geôle. Ils furent internés par contre – l'internement n'était limité par aucune sanction légale mais dépendait uniquement du jugement ou de la bonne volonté des autorités civiles ou locales. Une partie mineure de la liste fut traitée »plus généreusement« – p. ex., ils furent mis à la retraite, surveillés par la police, maltraités à l'aide des différents procédés bureaucratiques tels que privation des allocations, suspension des services d'état, déplacement pour des raisons de travail etc.

Il ne sera possible d'évaluer la gravité réelle de ces persécutions que par des recherches plus larges qui auraient embrassé aussi bien les effets directs des persécutions (le nombre de persécutés par rapport à la population entière des slovènes, les conditions de vie en prison, geôles, camps d'internement, le nombre de décédés ...) que les effets indirects (difficultés matérielles des familles des persécutés, les conséquences que les persécutés ressentaient jusqu'à la mort – la santé ruinée, l'incapacité de travailler etc.). Pour le moment, on ne peut que supposer quel est la première portée des conséquences des slovènes persécutés pendant la première guerre mondiale!

Bogomil Ferfila

Analiza svetovnega gospodarskega razcveta v obdobju 1950-1973

Gospodarski razvoj¹ v 20. stoletju lahko razdelimo na štiri obdobja:

1. liberalno-tržno obdobje (1900-1913), ki se je končalo s prvo svetovno vojno
2. obdobje konfliktov in avtarkije (1913-1950)
3. zlato obdobje hitre rasti do 1973. leta
4. obdobje počasnejše rasti po letu 1973

Pri vsaki periodizaciji gospodarskega razvoja se srečujemo s problemom, kako razmejiti posamezna obdobja. Lahko rečemo, da obstoje vsaj trije pogoji, ki posamezno obdobje določajo kot smiselno in utemeljeno enoto:

- obdobje mora biti razpoznavno po kvantitativnih značilnostih;
- le-te se morajo opazno razločevati v posameznih fazah;
- biti mora jasno razvidno, kdaj se obdobje prične in kdaj zaključa.

Tabela 1: Rast realnega GDP per capita v štirih obdobjih 20. stoletja (letne povprečne sestavljene stopnje rasti)

Vir: Maddison. 1989: 55

	1900-13	1913-50	1950-73	1973-87
Avstralija	1.1	0.7	2.5	1.5
Avstrija	1.4	0.2	4.9	2.3
Belgija	1.0	0.7	3.5	1.7
Kanada	3.3	1.5	2.9	2.2
Danska	2.0	1.5	3.1	1.7
Finska	1.8	1.9	4.3	2.4
Francija	1.5	1.1	3.8	1.7
Nemčija	1.6	0.7	4.9	2.0
Italija	2.0	0.7	4.8	2.0
Japonska	1.2	0.9	8.0	2.8
Nizozemska	0.9	1.1	3.5	1.2
Norveška	2.0	2.1	3.2	3.6
Švedska	1.5	2.1	3.3	1.6
Švica	1.4	2.1	3.1	0.9
Velika Britanija	0.7	0.8	2.5	1.5
Združene države	2.0	1.6	2.2	1.5

¹ V našem vzorcu gospodarstev sveta bomo zajeli skupaj 32 držav in sicer: 16 OECD držav, 9 azijskih držav, 6 latinsko-ameriških držav in Sovjetsko zvezo. Te države producirajo 4/5 svetovnega outputa (GDP) in svetovnega izvoza ter obenem predstavljajo približno tolikšen del svetovnega prebivalstva.

OECD povprečje	1.6	1.2	3.8	1.9
Bangladeš	0.5	-0.3	-0.7	2.1
Kitajska	0.3	-0.5	3.7	6.0
Indija	0.5	-0.3	1.6	1.8
Indonezija	0.5	-0.2	2.1	3.1
Pakistan	0.5	-0.3	1.7	3.1
Filipini	2.5	-0.2	1.9	0.6
Južna Koreja	(0.8)	-0.2	5.2	6.2
Taiwan	0.3	0.4	6.2	6.0
Tajska	0.3	0.0	3.2	3.9
azijsko povprečje	0.7	-0.2	2.8	3.6
Argentina	2.5	0.7	2.1	-0.8
Brazilija	1.4	2.0	3.8	2.2
Čile	(2.1)	1.7	1.5	0.2
Kolumbija	(2.1)	1.5	2.2	1.9
Mehika	1.8	1.0	3.1	0.9
Peru	(2.1)	1.4	2.5	0.1
latinskoameriško povprečje	2.1	1.4	2.5	0.8
povprečje v razvijajočih deželah	1.2	0.7	2.7	2.5
Sovjetska zveza	1.6	2.3	3.6	1.2
povprečje v 32 deželah	1.4	1.0	3.3	2.2

Tabela 2: Rast realnega GDP v štirih obdobjih 20. stoletja (letne povprečne stopnje rasti GDP v stalnih cenah)

Vir: Maddison. 1989: 36

	1900-13	1913-50	1950-73	1973-87
Avstralija	3.1	2.1	4.7	2.9
Avstrija	2.4	0.2	5.3	2.2
Belgija	2.4	1.0	4.1	1.8
Kanada	6.3	3.1	5.1	3.4
Danska	3.2	2.5	3.8	1.8
Finska	2.9	2.7	4.9	2.8
Francija	1.7	1.1	5.1	2.2
Nemčija	3.0	1.3	5.9	1.8
Italija	2.8	1.4	5.5	2.4
Japonska	2.5	2.2	9.3	3.7
Nizozemska	2.3	2.4	4.7	1.8

Norveška	2.7	2.9	4.1	4.0
Švedska	2.2	2.7	4.0	1.8
Švica	2.6	2.6	4.5	1.0
Velika Britanija	1.5	1.3	3.0	1.6
Združene države	4.0	2.8	3.7	2.5
OECD povprečje	2.9	2.0	4.9	2.4
Bangladeš	1.0	0.5	1.7	4.5
Kitajska	0.8	0.1	5.8	7.5
Indija	1.0	0.7	3.7	4.1
Indonezija	1.8	0.9	4.5	5.4
Pakistan	1.0	1.4	4.4	6.1
Filipini	4.4	1.8	5.0	3.2
Južna Koreja	(2.0)	1.7	7.5	7.9
Taiwan	1.8	2.7	9.3	7.8
Tajska	1.7	2.2	6.4	6.2
azijsko povprečje	1.7	1.3	5.4	5.9
Argentina	6.43.0	3.8	0.8	
Brazilija	3.5	4.2	6.7	4.8
Čile	(3.4)	3.3	3.7	1.9
Kolumbija	(4.2)	3.8	5.2	3.9
Mehika	2.6	2.6	6.4	3.6
Peru	(3.5)	2.8	5.4	2.6
latinskoameriško povprečje	3.9	3.3	5.2	2.9
povprečje v razvijajočih državah	2.6	2.1	5.3	4.7
Sovjetska zveza	3.5	2.7	5.0	2.1
povprečje 32 držav	2.8	2.1	5.1	3.4

Ad 1) Nobenega dvoma ni, da se je obdobje stare liberalne ureditve (1900–1913) končalo z izbruhom prve svetovne vojne. Letnica 1900 sicer ni pravi začetek tega obdobja, marveč je le začetek obdobja, ki ga v našem kontekstu proučujemo. Za države OECD se je liberalna tržna faza pričela okoli leta 1820, za azijsko in latinskoameriško regijo pa okoli leta 1870.

ZDA so v tem obdobju podobno kot vse ostale države OECD realizirale relativno visoke stopnje rasti. Samo Kanada je imela višjo stopnjo rasti realnega GDP per capita (3.3% proti 2.0% za ZDA) oziroma realnega GDP (6.3% proti 4.0% za ZDA). Za razvijajoči svet je to obdobje obdobje sorazmerno uspešne difuzije rasti preko trgovinskih in kapitalskih tokov z razvitimi.

Ad 2) Drugo obdobje (1913–1950) je čas pretresov in sistemskih šokov: prva in druga svetovna vojna, največja svetovna depresija (1929–1932). Propadel je medna-

rodni monetarni sistem, liberalni trgovinski režim je zamenjala avtarkija in diskriminatorno okolje, skrčil se je svetovni trg kapitala, prekinili so se migracijski tokovi. Kljub temu, da je ZDA po stopnjah rasti realnega GDP per capita in realnega GDP zaostajala za nekaterimi državami (Kanada, skandinavske države) je to obdobje pričetka svetovne vladavine ZDA kot gospodarske, vojaške in politične supersile. Vzporedno s tem se je močno zmanjšal vpliv in status evropskih držav. Do leta 1918 sta razpadla avstrijski in turški imperij. Kot vojaška in politična supersila se v tem obdobju oblikuje Sovjetska zveza in socialistični blok.

Možno je problematizirati ločnico med drugim in tretjim obdobjem – ali je to leto 1950 ali morda 1945. Ob koncu vojne 1945. leta je bilo veliko evropskih in azijskih gospodarstev v razsulu in še ni bilo mogoče napovedati okvirov povojne ureditve. Do leta 1950 pa je bila povojna obnova končana, končano je bilo tudi obdobje kolonializma v Aziji, ustanovljene so bile nove mednarodne institucije in definirana njihova vloga v povojnem razvoju.

Ad 3) Obdobje 1950–1973 je bilo »zlato obdobje« (Golden Age). Nova liberalna svetovna ureditev je bila utemeljena na dobro zamišljeni institucionalni in politični ureditvi (OECD, IMF, Svetovna Banka, GATT) ter na učinkovitem gospodarskem sodelovanju vsaj med OECD državami. Zmanjševale so se trgovinske ovire, intenzivirali trgovinski in kapitalski tokovi ter inaugurirali programi mednarodne pomoči.

Spremenile so se tudi domače politike in njihovi instrumenti – orientacija na rast in zaposlovanje, aktivnejšo fiskalno in monetarno politiko, povečanje vloge države v gospodarstvu. Osamosvojene pokolonizatorske azijske države so se zavestno opredelile za strategijo in politike (policies) hitre gospodarske rasti.

Najmanjšo stopnjo povečanja glede na prejšnje obdobje so zabeležile latinskoameriške države (pri rasti realnega GDP per capita z 1.4% na 2.5%, pri rasti realnega GDP pa s 3.3% na 5.2%). Latinskoameriške države so bile v 30-tih in 50-tih letih s svojimi navznoter usmerjenimi dirigističnimi politikami sorazmerno učinkovite. Po drugi svetovni pa se s tako orientacijo njihova gospodarstva niso uspela vključiti v novo liberalno svetovno ureditev.

Ad 4) Četrto obdobje (1975 – 1987) prinese upočasnitev rasti in povečevanje inflacije.

Naftni šok 1973. leta je prišel v času, ko so bili v gospodarstvu OECD že prisotni inflacijski pritiski. K nestabilnosti je prispeval tudi kolaps Bretton Woods sistema fiksnih tečajev 1971. leta. Eksplozija cen nafte je povzročila inflacijsko spiralo in nestabilnost plačilnih pogojev; takšni trendi so pred kreatorje ekonomskih politik postavili nove cilje in zahteve. Skušalo se je predvsem zaustaviti inflacijo, rast zaposlenosti in razvoj sta bila potisnjena v stran. Drugi naftni udar 1979. leta je inflacijske trende še bolj poudaril.

Naslednji dve tabeli (Tabela 3 in Tabela 4) nam dajeta podrobnejši vpogled v prelom med tretjim in četrtem obdobjem – prva za OECD države, druga za Latinsko Ameriko.

Tabela 3: Letni indikatorji značilnosti tretjega in četrtega obdobja za 16 OECD držav
Vir: OECD National Accounts in OECD Economic Outlook (različna leta).

	Povprečni letni procent spremembe GDP	Število držav z recesijo	Povprečna stopnja nezaposlenosti v posamezni državi	Letna procentna spre- memba v povprečnem GDP deflatorju ^a
1951	6.2	1	2.9	13.7
1952	3.2	2	3.4	5.9
1953	4.8	0	3.3	0.5
1954	4.9	2	3.3	2.2
1955	6.0	1	2.8	2.7
1956	4.6	0	2.8	4.6
1957	4.0	0	2.8	4.0
1958	1.7	5	3.3	2.8
1959	5.3	0	3.0	2.0
1960	6.6	0	2.5	2.6
1961	5.6	0	2.3	3.3
1962	4.9	0	2.1	3.7
1963	4.6	0	2.1	4.0
1964	6.3	0	1.9	4.5
1965	5.2	0	1.8	4.5
1966	4.3	0	1.9	4.5
1967	3.5	1	2.3	3.9
1968	5.6	0	2.5	5.1
1969	6.1	0	2.2	4.3
1970	5.0	1	2.2	6.1
1971	3.9	1	2.5	6.8
1972	4.7	0	2.7	7.1
1973	5.5	0	2.6	9.7
let. povpreč.	4.9	0.6	2.6	4.7
1974	2.3	5	2.8	13.1
1975	-0.1	10	4.0	11.7
1976	4.2	1	4.4	8.9
1977	2.3	1	4.7	8.0
1978	2.9	0	5.0	7.2
1979	3.8	0	4.8	7.2
1980	2.3	3	4.9	9.1
1981	1.0	6	5.9	8.7
1982	0.6	6	7.1	7.7
1983	2.2	0	7.8	5.6
1984	3.6	0	7.3	4.8
1985	3.3	0	6.9	4.2

1986	2.7	0	6.6	3.4
1987	2.3	1	6.6	3.7
let. povpreč.	2.4	2.4	5.6	7.4

^{a)} 1951-66 brez Avstralije, 1951 brez Italije in Norveške, 1950-52 brez Japonske, 1950-53 brez Belgije.

Tabela 4: Letni indikatorji značilnosti tretjega in četrtega obdobja za 6 latinskoameriških držav

Vir: OECD National Accounts in OECD Economic Outlook (različna leta).

	Povprečni letni procent spremembe GDP	Število držav z recesijo	Letna procentna sprememba v povprečnem GDP deflatorju
1951	5.5	1	20.1
1952	3.5	0	14.3
1953	4.8	0	10.7
1954	5.8	0	20.3
1955	5.7	0	19.6
1956	3.6	0	20.7
1957	5.4	0	15.5
1958	4.6	1	19.5
1959	3.8	1	36.2
1960	7.6	0	10.3
1961	6.2	0	13.6
1962	6.2	0	13.6
1963	3.0	1	26.8
1964	6.9	0	27.5
1965	5.2	0	25.0
1966	5.6	0	20.0
1967	3.8	0	16.8
1968	5.2	0	16.6
1969	6.2	0	14.2
1970	5.9	0	14.3
1971	6.6	0	16.2
1972	5.5	0	32.3
1973	5.3	1	89.6
letno povprečje	5.2	0.3	21.3
1974	5.1	1	145.1
1975	0.7	2	103.7
1976	4.0	1	133.7
1977	4.6	0	67.9
1978	4.4	1	58.4

1979	7.4	0	66.2
1980	5.9	0	55.9
1981	1.3	2	57.3
1982	-3.0	3	74.0
1983	-2.7	4	124.8
1984	3.9	0	178.6
1985	2.5	1	200.2
1986	4.4	1	69.1
1987	4.0	0	104.7
letno povprečje	2.9	1.1	102.8

V tabeli 3 vidimo, da se je rast GDP v četrtem obdobju za države OECD več kot razpolovila (s 4.9% na 2.4%), število držav v recesiji povečalo za štirikrat, močno pa se je povečala tudi brezposelnost in inflacija.

Za latinskoameriške države (Tabela 4) je proti koncu tretjega obdobja in v četrtem obdobju značilna visoka inflacija (hiperinflacija), ki jo visoko zadolžene in nizko kredibilne vlade teh držav ne morejo krotiti. Po 1973. letu so namreč nadaljevali z ekspanzionistično politiko ob visoki inflaciji. Še vedno visoke stopnje rasti so temeljile predvsem na dotoku novega kapitala s podcenjeno obrestno mero. Sorazmerno hitra rast prebivalstva v Latinski Ameriki je seveda upočasnjevala stopnje rasti per capita.

Za azijske države so značilni povsem drugačni trendi. Njihova velika fleksibilnost na trgih dela in kapitala, močna monetarna in proračunska kontrola, majhna odvisnost od tujih posojil, realistična tečajna in izvozna politika itd. - vse to je imelo za posledico povečanje stopenj rasti, zmanjšanje števila držav v recesiji in znižanje inflacijskih stopenj.

Tabela 5: Letni indikatorji značilnosti tretjega in četrtega obdobja za 9 azijskih držav
Vir: OECD National Accounts in OECD Economic Outlook (različna leta)

	Povprečni letni procent spremembe GDP	Število držav z recesijo	Letna procentna sprememba v povprečnem GDP deflatorju
1951	3.4	2	
1952	6.5	0	
1953	9.4	0	
1954	4.1	1	
1955	5.1	1	
1956	5.1	0	
1957	2.9	3	
1958	5.2	1	
1959	1.9	2	
1960	3.8	1	

1961	3.1	1	
1962	5.1	1	
1963	7.2	1	
1964	6.7	0	
1966	6.8	1	
1967	3.9	2	24.3
1968	7.2	0	15.8
1969	7.3	0	6.9
1970	8.6	0	5.7
1971	4.7	1	5.3
1972	3.4	2	8.0
1973	9.4	0	21.1
letno povprečje	5.4	0.9	12.4
1974	5.2	0	27.1
1975	6.4	0	15.7
1976	6.2	1	5.6
1977	7.2	0	6.9
1978	9.0	0	10.9
1979	5.1	0	14.7
1980	4.9	1	15.8
1981	6.1	0	9.9
1982	3.9	1	6.6
1983	6.2	0	6.2
1984	5.7	1	11.6
1985	4.7	1	7.4
1986	5.9	0	3.5
1987	6.2	0	7.6
letno povprečje	5.9	0.4	10.7

Poglejmo gospodarsko politično ureditev ter pogloblitne razvojne trende v poveljnem obdobju nekoliko podrobneje.

Poveljno obdobje hitre rasti (1950-1973)

Omenili smo že dosežke razvojnega booma 50-ih in 60-ih let. Kateri so glavni razlogi razvojne prosperitete tega obdobja?

1. Obstajal je učinkovit mednarodni red z eksplicitnimi in racionalnimi pravili obnašanja, obenem pa z močnimi in fleksibilnimi institucionalnimi temelji. Razcep Vzhod : Zahod je bil ustaljen znotraj zahodnih gospodarstev je obstajala tudi velika stopnja uravnoveženosti. Relacija razviti Sever : nerazviti Jug je bila transformirana iz

kolonialnega tutorstva predvojnih let v razmerje, v katerem je bilo vse več poudarka na razvoju in nepretirano velikem, vendar pa konstantnem toku kapitala proti razvijajočim se deželam (2.5% njihovega GDP).

2. Domače policies so bile usmerjene v spodbujanje domačega povpraševanja in visoke stopnje zaposlenosti.

3. Obstojala pa je tudi visoka stopnja investiranja, hitra rast kapitalskih skladov, tehnoloških transferjev in tuje pomoči ter veliki napor razvijajočih dežel v smeri izboljšanja izobrazbene ravni prebivalstva.

Pri orisu povojnega mednarodnega reda je nedvomno potrebno pričeti z novo vlogo svetovne organizacije. Namesto Lige narodov je bila ustanovljena OZN s svojimi specializiranimi agencijami - FAO, UNESCO, ILO, IMF, Svetovna banka itd. Hladna vojna je povečala stroške miroljubnega soobstoja - vzpostavitev vojaških blokov (NATO in Varšavskega pakta). Postalo je jasno, da obseg financiranja, potreben za hitro gospodarsko obnovo, presega možnosti OZN, zato je bila za zahodno Evropo ustanovljena OEEC (Organisation for European Economic Co-operation), za vzhod pa SEV.

OEEC je nastala na podlagi Marshallovega plana, preko katerega je ZDA dajala pomoč članicam, v višini 3% njenega GDP v obdobju štirih let. Kot pogoj za pomoč je ZDA zahtevala vzajemno odstranjevanje ovir trgovini in plačilom. Sprva je bil Marshallov plan ponujen tudi vzhodnoevropskim državam, ki pa so ga takrat v žaru graditve komunizma seveda zavrnilo. Po zmanjšanju trgovinskih ovir je bila 1958. leta vzpostavljena konvertibilnost evropskih valut.

Omenimo še nekaj najpomembnejših letnic tega obdobja:

leto 1958 - oblikovanje Evropske skupnosti s 6 državami

leto 1960 - združenje svobodne trgovine (EFTA) s 7 državami, ki so hitro odstranile ovire med seboj in Evropsko skupnostjo

leto 1973 - 3 države EFTA (Danska, Irska, Velika Britanija) se pridružijo Evropski skupnosti.

Preko splošnega sporazuma o trgovini in carinah (GATT) se je precej pridobitev industrijskega trgovinskega liberalizma razširilo iz Evrope na ostali svet.

V 60-ih letih se je pričel institucionalizirani dialog o trgovini in pomoči med zahodnimi in razvijajočimi državami v okviru UNSTAD-a kot dodatek že začetim stikom Sever - Jug in Vzhod - Zahod.

1961. leta se je OEEC spremenil v OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Vključil je 17 članov OEEC in še Španijo. ZDA in Kanada sta postali polnopravni članici (ne več pridruženi kot prej v OEEC). Japonska se je organizaciji priključila 1964. leta, Finska 1969. leta, Avstralija in Nova Zelandija 1973. leta.

Kar se tiče notranjih razvojnih politik OECD držav, je morda ključni premik vezan na krepitev vloge države oziroma vlade v gospodarstvu (in politiki). Gospodarstva teh držav v veliki meri postajajo vladna gospodarstva (Government Economics), kar se najbolje odraža v deležu GDP, ki ga troši vlada; glej: Tabela 6 in Tabela 7.

Tabela 6: *Vladni izdatki kot procent GDP v tekočih cenah v obdobju 1913-1973*
 Vir: Maddison, 1989: 71.

	1913	1929	1938	1950	1973
Francija	8.9	12.4	23.2	27.6	38.8
Nemčija	17.7	30.6	42.4	30.4	41.2
Japonska	14.2	18.8	30.3	19.8	22.9
Nizozemska	8.2	11.2	21.7	26.8	49.1
Velika Britanija	13.3	23.8	28.8	34.2	41.5
Združene države	8.0	10.0	19.8	21.4	30.7
Povprečje	11.7	17.8	27.7	26.7	37.4

Vidimo, da je vladno trošenje 1913. leta zajemalo le neznaten del GDP, najmanjševa seveda v ZDA, kjer je delovanje trga tradicionalno najmanj omejevano. Na to pa se je delež vlade ves čas povečeval in je leta 1973 prišel na 37,4% GDP, v ZDA pa na 30,7% GDP.

Povečavanje pomena vladne ekonomike se je z nezmanjšanim tempom nadaljevalo tudi v 80-ih letih.

Tabela 7: *Vladni izdatki kot procent GDP v letu 1986*
 Vir: OECD, *Economic Outlook*. June 1988.

ZDA	37
Kanada	46
Japonska	33
Velika Britanija	46
Nemčija	47
Švedska	64
Izrael	66
Francija	52 (1985)

Vidimo, da se celo v ameriškem gospodarstvu vladni delež postopoma približuje trošenju polovice razpoložljivega GDP, v najbolj »welfare« državi sveta, Švedski, pa obsega kar tri četrtine. Levji delež vladnega trošenja v Izraelu gre seveda na račun obrambe oziroma za vojsko.

V Latinski Ameriki je bilo kljub veliki lingvistični in kulturni homogenosti njenih držav manj regionalne kooperacije kot v Evropi. Države Latinske Amerike so sicer sodelovale v OZN in njenih agencijah, vendar niso zmanjševale visokih medsebojnih trgovinskih ovir, nasprotovale so liberalizmu v trgovini ter zahtevam IMF glede vodenja monetarne in davčne politike. V 60-ih letih je bilo sicer nekaj poizkusov postavljanja nadsacionalnih latinskoameriških povezav, vendar so avtoritarni latinskoameriški režimi nadaljevali z nacionalnimi politikami (policies). Infra proporc latinsko-

ameriške trgovine je še naprej ostajal majhen, praksa vzajemnih konzultacij o ekonomski politiki se ni razvila.

V razvojnih strategijah je bil poudarek na vladnih mikroekonomskih intervencijah. V primerjavi z državami OECD je bilo mnogo več administrativnega vmešavanja in kontrole, planiranja, subvencij, protekcionizma, trgu se je puščal le zelo omejen prostor.

Če primerjamo latinskoameriške razvojne izkušnje² na eni strani ter izkušnje azijskih in OECD držav na drugi strani, lahko ugotovimo dve bistveni razliki:

1. Za latinskoameriške države so značilne velike in stalne razlike v dohodku (npr. vrednost Ginijevega koeficienta v 60-ih in 70-ih letih za latinskoameriške države je bila 0.527, za azijske 0,395, za OECD 0.379, za ZDA pa 0.404; glej: Tabela 8.

Tabela 8: Neenakost v dohodku gospodinjstev pred obdavčenjem, merjena z Ginijevim koeficientom

Vir: Lecaillon et al. 1984: 26-27.

	Leto	Ginijev koeficient
Argentina	1961	0.425
Brazilija	1970	0.550
Čile	1968	0.503
Mehika	1969	0.567
Peru	1960	0.591
latinskoameriško povprečje		0.527
Kitajska		(0.200)
Indija	1964-65	0.428
Filipini	1971	0.490
Južna Koreja	1970	0.351
Tajvan	1959	0.396
Tajska	1969	0.504
azijsko povprečje		0.395
Francija	1970	0.416
Nemčija	1973	0.396
Japonska	1969	0.335
Velika Britanija	1973	0.344
Združene države	1972	0.404
povprečje 5 držav		0.379

Neenakost v Latinski Ameriki je bila dediščina starega kolonialnega sistema izkoriščanja (suženjstva v Braziliji in peonstva drugje). Lastništvo zemlje ni bilo nikoli tako široko distribuirano kot v Aziji, Evropi in ZDA. Edina zemljiška reforma je bila

izvedena v Mehiki, kjer pa so zemljo dali mehiškim zadrugam (eidos). Izobrazbene možnosti kot poglavitni dejavnik vertikalne mobilnosti sodobnih družb so bile močno zožene in omejevale, velike so bile tudi variacije regionalnih neenakosti (npr. v Braziliji je bil razpon v dohodku per capita med zveznim okrožjem in Piani 1980. leta 9 : 1; v Mehiki 6 : 3, v ZDA in Franciji največ 2 : 1, v Nemčiji 2.6 : 1 itd.).

2. Visoka inflacija v državah Latinske Amerike je imela korenine zlasti v prekomernem vladnem trošenju, ki je močno presehalo realne vire financiranja.

Tabela 9: Inflacija v razdobju 1900 - 1986 (letne povprečne sestavljene stopnje povečavanja GDP deflatorja)

Vir: World Bank, World Tables in IMF, International Financial Statistics (različna leta).

	1900-13	1920-38	1950-73	1973-82	1982-86
Argentina	n. a.	-1.4	26.8	224.0	366.7
Braziliya	-1.3	2.0	28.4	58.5	182.3
Čile	7.2	4.5	48.1 ^c	177.6	23.0
Kolumbija	n. a.	1.8	10.4	24.4	22.4
Mehika	5.6 ^a	0.2 ^b	5.6	26.3	70.8
Peru	4.7	-1.1	8.6	147.5	110.6
latinskoamer. povprečje	4.1	1.0	21.3	109.7	129.3
Bangladeš	(1.8)	(-3.4)	5.0	15.6	10.4
Kitajska	n. a.	5.4	1.0 ^e	1.5	4.9
Indija	1.8	-3.4	4.4	7.6	7.4
Indonezija	n. a.	-5.4 ^d	77.5 ^f	19.8	7.5
Pakistan	(1.8)	(-3.4)	3.4	12.5	6.5
Filipini	n. a.	n. a.	4.6	12.6	19.0
Južna Koreja	n. a.	-1.1	30.1	19.9	3.5
Tajvan	4.0	-0.6	7.2 ^g	10.2	1.6
Tajska	1.6	-0.8 ^h	2.6	9.0	2.1
azijsko povprečje	2.2	-1.6	15.1	12.1	7.0
Francija	0.9	3.6	5.5	10.9	6.9
Nemčija	1.3	-0.1 ⁱ	3.8	4.7	2.5
Japonska	2.8	-0.3	5.2 ^c	6.3	1.3
Velika Britanija	0.9	-2.6	4.6	15.0	4.7
Združene države	1.3	-2.0	3.1	7.9	3.2
5 OECD držav	1.4	-0.3	4.4	9.0	3.7

a) 1900-10

b) 1921-38

c) potrošniški cenovni indeks

d) 1920-37

e) 1957-73

f) 1955-73

g) 1951-73

h) 1913-38

i) 1924-38

Lahko opazimo skokovito rast inflacije v latinskoameriških državah v 70-ih in 80-ih letih, ki je neprimerljiva z rastjo inflacije v katerikoli OECD ali celo azijski državi.

Za ZDA in OECD države so bili najmočnejši inflacijski pritiski v obdobju 1973–1982, ko je bilo povečanje deflatorja za OECD države 9%, za ZDA pa 7.9%. ZDA so v vseh obdobjih imele nižje inflacijske stopnje od povprečja držav OECD.

Tudi v Aziji ni bilo tako intenzivnega regionalnega in institucionalnega sodelovanja kot v Zahodni Evropi. Vseeno pa so določene povezovalne oblike uspešno funkcionirale – azijska razvojna banka je pričela delovati 1966. leta. obstajal je tudi azijski vojaški pakt (SEATO), ki je članicam zagotavljal precejšnje vojaško in gospodarsko pomoč (predvsem Južni Koreji in Tajvanu). Južna Koreja in Tajvan (dva od znamenitih štirih »azijskih tigrov«) sta bili predvojni japonski koloniji. Pomembna faza v njuni dekolonizaciji je bila daljnosežna reforma lastništva zemlje, ki jo je za obe državi in še za Japonsko oblikoval ameriški svetovalec Wolf Ladeinsky. Te reforme so uspele motivirati kmete za produkcijo ter obenem generirati relativno egalitarni koncept razvoja. Tako Južna Koreja kot Tajvan sta v svoji razvojni filozofiji dala močan poudarek investicijam v človeški faktor, trdemu delu, visokemu nivoju prihrankov, tehnološkemu razvoju in agresivnemu izvozu. Vlada je imela pomembno vlogo v koordinaciji gospodarske aktivnosti, selektivnem subvencioniranju, davčnih vzpodbudah. V 50-ih in 60-ih letih so razvojni impulzi prihajali v obliki obsežne ameriške pomoči. V obeh primerih je razvoj temeljil na privatnem kapitalu – vendar so v primeru Tajvana to bila majhna privatna podjetja, v primeru Južne Koreje pa večje privatne korporacije. Podrobnejšo razčlenitev faktorjev gospodarske rasti daje Tabela 10.

Tabela 10: Per capita indikatorji rasti v obdobju 1950–1973 (letne povprečne sestavljene stopnje rasti)

Vir: Maddison 1989: 82.

	GDP per capita	Zemlja per capita	Input dela per capita	Obseg kapitala per capita	Obseg izvoza per capita
Kitajska	3.67	-1.83	0.84	6.97	0.6
Indija	1.57	-1.08	-0.35	3.63	0.4
Koreja	5.15	-1.54	0.87 ^a	3.62 ^b	17.7
Tajvan	6.18	-2.60	1.25 ^a	4.55	12.9
azijsko povprečje	4.14	-1.76	0.65	4.69	7.9
Argentina	2.06	-1.63	-0.28	1.77	1.4
Brazilija	3.76	0.15	0.10	3.18	1.8
Čile	1.50	-0.88	-1.04	0.98	0.03
Mehika	3.08	-0.79	-0.48	2.18	1.1
latinskoameriško povprečje	2.60	-0.79	-0.48	2.18	1.1
Sovjetska zveza	3.56	0.25	-0.01 ^a	7.10	8.5

Francija	4.13	-1.44	-0.94 ^a	3.63	7.2
Nemčija	4.94	-1.45	-0.98 ^a	4.37	11.4
Japonska	8.05	-2.04	0.40 ^a	6.76	14.1
Velika Britanija	2.53	-0.64	-0.64 ^a	2.79	3.4
Združene države	2.17	-1.31	-0.23 ^a	1.90	4.8
OECD povprečje	4.36	-1.38	-0.48 ^a	3.89	8.2
povprečje držav v razvoju	3.37	-1.28	0.09	3.44	4.5

^{a)} Input dela je merjen v urah per capita. Pri ostalih državah gre za zaposlenost per capita.

^{b)} 1953-73

Azijske države izstopajo zlasti pri naraščanju per capita izvoza, posebej če mednje štejemo še Japonsko. Z njimi se lahko primerja samo Nemčija.

LITERATURA

- LEVESON I. and WHEELER J. W., *Western Economies in Transition*. Croom Helm. London 1980.
- MADDISON ANGUS, *The World Economy in the 20th Century*, Development Centre of the Organisation for Economic Co-operation and Development, Paris, 1989.
- LECAILLON J., PAUKERT G., MORRISON C. and GERMIDIS., *Income Distribution and Development*. ILO, Geneva 1984.
- MADDISON A., *Growth and Slowdown in Advanced Capitalist Countries: Techniques of Quantitative Assessment*. *Journal of Economic Literature*, June 1987.
- PERKINS D. W., *Reforming China's Economic System*, *Journal of Economic Literature*, June 1988
- MADDISON A., *Phases of Capitalist Development*, Oxford University Press, 1982.
- LEWIS W. A., *Growth and Fluctuations 1870-1913*. Allen und Unwin, London 1978.

² Za povojni razvoj Latinske Amerike glej: A. O. Hirschman, *Latin American Issues*, Twentieth Century Fund New York, 1961. V. L. Urquidi, *The Challenge of Development in Latin America*. Praeger New York, 1964. A. Maddison, ed., *Latin America, The Carribean and OECD*, OECD Development Centre, Pariz 1986.

AN ANALYSIS OF WORLD ECONOMIC GROWTH IN 1950-1973 PERIOD

S u m m a r y

Socioeconomic development in 20th century can be divided into four periods:

- 1) liberal-market phase of development (1900-1913) which was ended by the First World War
- 2) period of conflicts and autarky
- 3) Golden Period of rapid growth until 1973
- 4) period of slow growth after 1973.

In our treaty we mostly discuss the period of rapid growth between 1950 and 1973. What can be pointed out as the main historical development factors which had facilitated and enabled this period of fastest growth?

1) New liberal world order was based on national institutional and political arrangements and on efficient economic cooperation at least among OECD countries.

2) Trade barriers were diminished, capital and trade flows were intensified and numerous programs of international aid were inaugurated.

3) Domestic policies and their instruments had been changed - now the emphasis were placed on growth and full employment, active fiscal and monetary policies and on increased role of national state in economy.

4) There was also high level of capital investment, rapid growth of capital funds and serious efforts of developing countries to improve educational level of their respective population.

»Golden period« was especially outstanding for OECD countries, which experienced the fastest growth in their history and became the most powerful region in the world.

Newly independent asian countries had deliberately chosen the strategies and policies of rapid economic growth, which become fully efficient in the next phase of historic development (after 1973).

The smallest increase in growth rates compared to the previous phase of development (period of conflicts and autarky) had been achieved by latinamerican countries. With their autarkical developmental policies they were relatively efficient in thirties and forties. After the end of the Second World War they have proceeded with the same orientation and that caused the exclusion of their economies out of the new liberal world order.

Ocene in poročila

Marjan Drnovšek: *Pot slovenskih izseljencev na tuje; Od Ljubljane do Ellis Islanda - Otoka solza v New Yorku: 1880 - 1924*. Založba Mladika, Ljubljana 1991, 245 strani

---

V letu 1992 mineva 500 let, kar so Evropejci odkrili novo celino - Ameriko. Obletnica je vzpodbudila splošno zanimanje za »novi svet« - za »obljubljeno deželo«, za Ameriko in za vse, kar je bistveno vplivalo na razvoj Evrope in Amerike. V slovensko javnost je zato naročeno prišla knjiga avtorja Marjana Drnovška o poti slovenskih izseljencev na tuje (Od Ljubljane do Ellis Islanda - Otok solza v New Yorku), ki obravnava eno največjih »bolečin« slovenskega naroda - izseljevanje. Kot je zapisal avtor v uvodu, je v svojem delu o izseljevanju Slovencev želel predstaviti proces od trenutka odločitve za odhod na tuje in do prihoda v tujo deželo.

Kdo je izseljenec je bilo pogosto vprašanje. V knjigi avtor navaja nekaj najbolj pronicljivih razmišljanj in definicij. Orisal je različne tipe izseljevanja; selitve v Evropi in iz slovenskih dežel do začetka 19. stoletja. Mrzlica izseljevanja v »novi svet« se je na Slovenskem pričela v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Od osemdesetih let prejšnjega stoletja pa je dobilo razsežnosti množičnega izseljevanja.

Velik proces izseljevanja Evropejcev na različne celine, predvsem v Ameriko v 19. stol. je posledica industrijske revolucije in demografske eksplozije, ko se je prebivalstvo v Evropi od konca 18. stoletja do začetka 20. stol. kljub izseljevanju potrojilo. Kljub temu, da je kot omenja avtor težko natančno določiti obseg izseljevanja iz Evrope, velja ocena, da je v letih od 1840 do prve svetovne vojne zapustilo Evropo od 30 do 35 milijonov ljudi. Od 1880 do prve svetovne vojne pa se je izselilo okoli 280000 Slovencev. Slovenci so zapuščali svojo domovino predvsem v zadnjih desetletjih pred prvo svetovno vojno.

Kaj je bilo tisto, kar je Slovence sililo čez »veliko lužo«? Avtor navaja poglobitve razloge, ki jih uvrsti v posebna podpoglavja z zgovornimi naslovi: Po naših vaseh je pel boben in ljudje so zapuščali rodno grudo (višek agrarne krize in zadoženosti slovenskega kmeta), Vojaški dolžnosti se je odtegnil, Mesto v Ameriko v zapor, vloga cerkve pri izseljevanju, Pohlep po bogastvu - hrepenenje po prostosti, Kristan se bo v Ameriki še mance naučil (problem izseljevanja kot priljubljeni medsebojni obračun političnih strank).

Delo je razdeljeno na poglavja, ki bralca postopoma seznanjajo s širšo problematiko izseljevanja na Slovenskem in pot izseljenca od njegove odločitve, da zapusti rodni kraj do trenutka, ko je večina od slovenskih izseljencev stopila na tla »novega sveta«. V poglavje z naslovom Koliko jih je bilo, od kod so prihajali, za koliko časa so odšli, kdo so bili, pismenost in poklicna sestava s številnimi statističnimi podatki odgovarja na zgoraj zastavljena vprašanja. V poglavju Slovenci na vseh koncih sveta se bralec

seznanj z deželami, kamor so se izseljevali Slovenci. Če v naši zavesti živi Amerika kot tisti mit svobodne države in sanje marsikaterega Slovenca v tistem času, pa avtor v tem poglavju navaja izseljevanja v dežele, ki ne živijo v naši zavesti kot druga domovina naših ljudi: od dežel na Balkanu (Hrvaška, Slavonija, ogrske dežele, Galicija, Bosna in Hercegovina in Srbija) do Romunije, Bolgarije in Rusije. Pridne slovenske roke je potrebovala državna prestolnica Dunaj, pa tudi zahodnoevropske države. Slovenci so predvsem kot rudarji delali v Vestfaliji, Porenju ter v francoskih, nizozemskih in belgijskih rudnikih. Podpoglavje Slovenke v senci piramid je namenjeno tistim slovenskim dekletom, predvsem iz Primorske, ki so jih pritegnila egiptovska mesta, kjer so se udinjale kot dojilje in služabnice. Teh deklet in žena ni bilo malo; po informacijah notranjega ministrstva naj bi se samo v letu 1912 izselilo v te kraje okrog 2000 deklet in žensk. Tudi južnoameriške države, predvsem Argentina in Brazilija in Venezuela so bile v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja mikavne za Slovence, vrhunec je bil v letih 1878–1880. Vendar so bili pogoji za življenje v teh državah vedno slabši in so postajale za Slovence vedno manj mikavne, zato je izseljevanje v te države do prve svetovne vojne skoraj usahnilo.

Podoba Amerike, tiste sanjske dežele neomejenih možnosti, svobode, je živela med Slovenci ves čas, čeprav so bile informacije o ameriški resničnosti dovolj številne. Najbolj uspešni snubači za pot v Ameriko so bili »uspešni Amerikanci«, ki so se vračali v domovino in pripovedovala predvsem o svetlih straneh življenja v »novi domovini«.

Kljub nekaterim poskusom in razpravam v avstrijskem državnem zboru in v kranjskem deželnem zboru, da bi uzakonili odnos države do izseljevanja, Avstrija vse do leta 1918 ni sprejela izseljenskega zakona, čeprav je letelo na državo zaradi tega dosti očitkov, predvsem glede njene izseljeništvu vsodbujajoče gospodarske politike. Hitreje in bolje kot država je na izseljevanje reagirala cerkev. Z ustanavljanjem Družb sv. Rafaela in njenimi zaupniki na vseh pomembnejših izseljenskih poteh, je imela nalogo »varovati izseljence v moralnem, verskem in materialnem« pogledu. V Ljubljani je škof Bonaventura Jeglič že leta 1903 imenoval poseben škofijski odbor »Avstrijske družbe šv. Rafaela v varstvo katoliških izseljencev« v Ljubljani. Družbina poudarjena naloga je bila preprečevanje izseljevanja.

Izseljenci so potovali v »novo domovino« preko raznih izseljenskih pisarn. Ta dejavnost je v dobi množičnega izseljevanja postala tudi vir velikih zaslužkov, z njo pa so se hoteli okoriščati tudi številni prevaranti. Večina izseljencev je zapuščala rodne kraje preko Ljubljane z železnico in odhajalo do velikih pristanišč Amsterdam, Rotterdam, Le Havra, Bremna, Hamburga. V Ljubljani, predvsem v Kolodvorski ulici, ki je povezovala glavni kolodvor s centrom mesta, so bile potovalne in izseljenske pisarne. Ljubljanska policija je imela zato v tej ulici veliko dela zaradi gostiln, hotelov in restavracij, katerih lastniki so na različne načine kršili mestne odloke. Ljubljanska policija je nadzorovala izseljence. Le – ti so morali imeti potni list, če so hoteli prestopiti državno mejo. Potni list je lahko državljan dobil za dobo treh let, če je zanj zaprosil in če je že odslužil vojaščino.

Preden so se izseljenci vkrkali na ladje, jih je čakal še zdravniški pregled in cepljenje. Parniki so razdaljo med obema celinama prevozili v nekaj dneh. Konkurenca med ladijskimi družbami, ki so imele s prevozi izseljencev velike dobičke, je omogočala cenejšo in hitrejšo plovbo. Ladijski potniki so se delili na tri razrede. V prvem razredu so se vozili maloštevilni bogataši, ki so si lahko privoščili udobno vožnjo. Potovanja v drugem razredu so se posluževali ljudje srednjega razreda, najštevilnejši pa so bili potniki v najslabšem, tretjem razredu, v katerem se je vozila večina izseljencev. Zanimiv je podatek, da so bili Slovenci potniki tudi na Titanicu, ki je leta 1912 potonil na svoji prvi vožnji.

Kip svobode je ponavadi pomenil za izseljence prvi vizualni stik z Ameriko. Otok Ellis Island je bil sprejemališče za izseljence. Administrativne formalnosti niso bile tiste, ki so vzbujale strah v srcih prihajajočih. Odločujoč za vstop v državo je bil zdravniški pregled, ki je pokopal marsikatero upe prišlekov. Zavračali so zlasti bolnike s tuberkulozo, gobavostjo, očesnim trahomom, pa tudi prostitutke, kaznjence, osebe z delovnimi pogodbami, ilegalce. Težave so imeli priseljenci tudi zaradi neznanja angleškega jezika.

Tiste, ki so uspešno opravili še to zadnjo preizkušnjo in smeli stopiti na tla nove celine, pa je čakalo novo poglavje v življenju.

Vsebinskemu delu sledita povzetka v angleščini in nemščini, skupno imensko in krajevno kazalo, viri in literatura, opombe, seznam slikovnega gradiva in lastnikov gradiva ter kazalo. Posebej je potrebno opozoriti na opremo in notranje oblikovanje knjige v kateri je Matija Suhadolc posebej izpostavil povedne navedbe arhivskih in časopisnih virov, kar daje knjigi poseben čar.

Knjiga Marjana Drnovška *Pot slovenskih izseljencev na tuje* je prav gotovo delo, ki ga lahko z užitekombreberetako strokovnjak kot laik. Zavestna odločitev o poljudnosti dela, ki jo omenja avtor v uvodu, je hvalevredna in verjetno ena od težjih poti pisanja, vendar zaradi poljudnosti ne trpi strokovnost. Avtorjeva želja, izogibati se »posplošenih in teoretičnih razmišljanj, ki so domena stroge in za širši krog suhoparne znanstvene literature«, se je več kot obnesla. Ena bistvenih kvalitete omenjenega dela je, da bralec začuti tako utrip časa, vzroke, ki so pripeljali do množičnega procesa izseljevanja, posebej pa dejstvo, da z rahločutno uporabo citatov lahko začutimo usodo posameznikov. Avtor je s knjigo presešel pogost občutek pri branju tovrstne literature, da ob procesih, v katerih je udeleženo veliko število ljudi, spregledamo osebne usode. V obravnavani knjigi začutimo tragiko odločitev in stisko slovenskega človeka – posameznika, ki si je skušal poiskati debelejši kos kruha v njemu neznanih deželah.

Ob petstoti letnici odkritja Amerike so se marsikje v Evropi lotili različnih predstavitev teh zgodovinskih dogodkov in pojavov. Omenimo naj samo razstavo v sosednji Avstriji na gradu Güssing z zgovornim naslovom *V Ameriko (Nach Amerika)*. Razstavo, ki predstavlja izseljevanje iz avstrijskih dežel na splošno, s poudarkom pa izseljevanje iz Gradiščanskega, spremlja jo obsežen katalog, omenjam zato, ker je zasnovana na podoben način kot Drnovškovo delo. Podobnost muzejske predstavitve z Drnovškovim delom je ravno v tem, da se je izognila posplošenosti in poudarila posameznika in njegovo usodo. Ob tem se s poraja misel, da bi ob množičnem izseljevanju

nju, ki je značilno tudi za slovenske dežele, bilo več kot dobrodošlo razmišljati tudi o muzejski predstavitvi omenjene problematike.

Taja Čepič

Jegličev simpozij v Rimu. Organizirala Slovenska teološka akademija v Rimu; uredil Edo Škulj; izdali Slovenska teološka akademija v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 1991, 422 strani.

Jegličev simpozij v Rimu je bil deseti v vrsti simpozijev, ki jih je organizirala Slovenska teološka akademija v Rimu. Prvi je bil posvečen misijonski tematiki, ostali pa pomembnim slovenskim duhovnikom in škofom (Slomšku, Cirilu in Metodu, Trinku, Ivanocyju, Sedeju, Missiju in Mahniču). Pričujoči zbornik je osmi v vrsti zbornikov teh simpozijev.

Zbornik prinaša 28 razprav slovenskih zgodovinarjev in teologov o času, o širših in domačih cerkvenih, političnih ter nacionalnih razmerah, v katerih je Jeglič deloval. Prvi del razprav obravnava osebnost Antona Bonaventure Jegliča, njegovo delo v Sarajevu pred imenovanjem za ljubljanskega knezoškofa ter imenovanje za ljubljanskega knezoškofa. Večji del razprav osveljuje Jegličevo pastoralno dejavnost, njegov odnos do duhovnikov in redovnikov, liturgično delovanje in Jegličevo obravnavanje moralnih vprašanj. Škof Jeglič je zapustil ogromno pisno zapuščino, predvsem v obliki dnevnika; temu je posvečena samostojna razprava, tri pa obravnavajo njegove vzgojne spise, apologetične spise in svetopisemske spise.

Jeglič ni bil le močna cerkvena osebnost, temveč je odločilno vplival tudi na slovensko politiko do propada monarhije in v spremenjenih razmerah tudi po prvi svetovni vojni do resignacije (dve razpravi). V času upokojitve njegova vloga ni bila več tako direktna, ostajal pa je še vedno kot pojem izredne slovenske osebnosti. Predvsem v času do propada monarhije je za razumevanje njegovega dela pomembna izvrstna razprava o Jegličevih odnosih do dunajskih oblasti.

Nadaljnje razprave so posvečene Jegličevi vlogi pri slovenskih katoliških shodih in v slovenskem krščanskem socialnem gibanju ter pogledom slovenskih liberalcev na Jegličevo poslanstvo in delo. V posebni razpravi je predstavljena Jegličeva skrb in angažiranje za Slovence na Goriškem in v primorskih škofijah, kjer je prihajalo do hudih nacionalnih nasprotij, po prvi svetovni vojni pa se je posebej izkazal pri reševanju cerkvenega in narodnega stanja na Primorskem, ki so ga zasedli Italijani.

Zadnja razprava v zborniku je posvečena največjemu Jegličevemu delu, ustanovitvi Zavoda sv. Stanislava in prve popolne slovenske gimnazije, imenovane po uglednem slovenskem arheologu Stanetu Gabrovcu, nekdanjem gojencu Zavoda. V postavitvi Zavoda se zrcali Jegličeva duhovna moč, vztrajnost in neustrašenost. Prvo slovensko popolno gimnazijo je zasnoval že prvo leto svojega škofovanja v Ljubljani. Svojo zamisel je uresničil v rekordnem času. Dal je zgraditi Zavod, ki je že leta 1905 sprejel prve gojence ter začel s poukom v prvem razredu. To velikansko delo je Jeglič izpeljal kljub najhujšemu nasprotovanju domačih političnih oblasti, oblasti na Dunaju in ne-

redko tudi najožjih sodelavcev. Poskrbel je za slovenske učbenike, pravočasno pa je poskrbel tudi za profesorje, katerim je sam plačeval šolanje na Dunaju. »Njegova zasluga je, da je na Dunaju pridobil za svojo gimnazijo pravico javnosti in da je uveljavil širok koncept Zavoda za vse: za bodoče teologe in laične poklice. Z uveljavitvijo prve popolne slovenske gimnazije je Jeglič omogočil gojencem lahek prehod v vse slovensko šolstvo v Jugoslaviji, z Zavodom pa olajšal študij tudi revnim kmečkim dijakom. Jegličeva gimnazija je dala v kratki dobi svojega delovanja nadpovprečno število slovenskih ustvarjalcev in javnih delavcev«.

Jegliča so že za življenja različni krogi in ljudje različno sprejemali. Neustrašen je bil v boju z liberalci in nemškimi nacionalisti, s čimer si je nakopal malodane sovraštvo obojih. Različno so ga ocenjevali tudi po smrti. Pričujoči zbornik je nedvomno pomemben prispevek k poznavanju Jegličeve osebnosti in njegovega dela in kaže, da je bil tudi vse kaj drugega kot le zažigalec Čankarjeve Erotike. Obenem pa kaže tudi na potrebo po izčrpnem raziskovalnem predvsem pa znanstveni obdelavi njegove pisne zapuščine, njegovega dnevnika.

Vinko Rajšp

Franc Rozman: *Korespondenca Albina Prepeluha. – Abditusa*. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1991, 86 strani (Viri ; 4)

Objava korespondence enega najpomembnejših socialdemokratskih teoretikov in publicistov pred prvo svetovno vojno, Albina Prepeluha, predstavlja pomemben vir za slovensko zgodovino tega obdobja, zlasti pa za zgodovino slovenske socialne demokracije. Objava je dobrodošla, saj vlada v slovenskem zgodovinopisju precejšnja praznina glede izdajanja korespondenc pomembnih slovenskih politikov. Kolikor je korespondenca objavljena, je v glavnem sestavni del spominov in razprav, ni pa sistematičnega izdajanja del slovenskih politikov, njihovih spisov in v zvezi s tem tudi korespondence.

Kot piše avtor v uvodu, je objava korespondence socialdemokrata Albina Prepeluha–Abditusa toliko bolj dobrodošla, ker je položaj slovenskih socialnih demokratov pri objavljanju korespondence v primerjavi s politiki drugih dveh političnih taborov slabši. Tisk pri socialni demokraciji je šibkejši, slabše hranjen in prikaz političnega življenja te stranke težji kot za meščanski tabor.

Zapuščina Albina Prepeluha–Abditusa (1880–1937), ki je bil v začetku stoletja prodoren slovenski socialist, kasneje po prvi svetovni vojni pa antikomunist, avtonomist in republikanec, vselej pa zaskrbljen za usodo malega slovenskega naroda (delo *Problemi malega naroda*), je v lasti njegovega sina Marka in je bilo iz nje že objavlenih nekaj dokumentov; v *Sodobnosti* 1986 (št. 4., str. 406) jih je objavil France Klopčič, v *Prispevkih za novejšo zgodovino* 1988 (št. 1–2, str. 175–199) pa avtor zdajšnje celovitejše objave, dr. Franc Rozman, ki že vrsto let zbira korespondenco slovenskih socialnih demokratov po arhivih Evrope in je eden glavnih proučevalcev zgodovine delavskega gibanja na Slovenskem pred prvo svetovno vojno.

Avtor se je odločil v pričujoči izdaji objaviti 169 pisem, ki jih je pisal Prepeluh raznim naslovnikom in ti njemu. Časovno zajema dopisovanje obdobje od začetka tega stoletja pa do leta 1919. Glede na čas Prepeluhovega političnega udejstvovanja je to le dobra polovica korespondence, ki pa kljub temu predstavlja neko celoto, kajti od leta 1919 do smrti leta 1937 je politično udejstvovanje Albina Prepeluha drugačno in tudi ljudje, s katerimi je komuniciral, so drugi.

Avtor je pisma grupiral v 19 skupin, in sicer po abecedi dopisovalcev, Prepeluhova pisma pa so vedno na koncu. V objavi je zajetih 12 korespondentov. To so v glavnem ljudje iz socialdemokratske stranke, zlasti njegovi prijatelji okrog revije Naši zapiski, katere soustanovitelj je bil Prepeluh.

V prvi skupini je pismo predstavnika nemške socialdemokratske stranke in ideologa revizionizma, Eduarda Bernsteina, Albinu Prepeluhu leta 1903. Prepeluh je zagovarjal Bernsteinov revizionizem v polemiki z Etbinom Kristanom v začetku 20. stoletja.

V drugi skupini je objavljenih kar 61 pisem, ki jih je publicist in politik ter Masarykov učenec v Pragi, Anton Dermota, pisal Prepeluhu v času od leta 1903 pa do začetka leta 1914, ko je skupaj s Prepeluhom ter Kocmurjem in Linhartom urejeval leta 1902 ustanovljene Naše zapiske, katerih problemi so glavna tema pisem.

Sledi (III.) 18 pisem Albina Prepeluha Dermoti.

V naslednjo skupino (IV.) je avtor uvrstil pismi, ki ju je na Prepeluha naslovil pravnik in socialdemokratski politik dr. Josip Ferfolja. Obe pismi sta iz leta 1913.

V V. skupini je 5 pisem inženirja Dragotina Gustinčiča, publicista in politika, Prepeluhu. V prvih pismih iz leta 1913 in 1914 je razvidno veliko prijateljstvo med obema, saj je vsebina pisem zelo osebna.

Zanimivo pa je zlasti pismo, ki ga je 16. decembra 1918 pisal Gustinčič iz Ženeve, v katerem navdušuje Prepeluha z idejo o »zvezni republiki jugoslovanski«, vendar je to že čas zatona Prepeluhovih revolucionarnih idej in s tem tudi konec prijateljstva med njima, saj se je Gustinčič zavzemal za komunizem, Prepeluh pa ne.

Sledi 13 pisem (VI.) sociologa, politika in časnikarja Janeza Evangelista Kreka. Kreka in Prepeluha nista vezala samo ideja združništva in avtonomistični narodni program, temveč tudi značilna politična drža in osamljenost ter veliko medsebojno spoštovanje in osebno prijateljstvo, zlasti od leta 1908 naprej pa tudi hotenje, da bi Krek privabil Prepeluha v vrste SLS. Pisma zajemajo čas od leta 1910 do 1917.

V sedmi skupini (VII.) je objavljeno le eno pismo Albina Prepeluha Janezu Ev. Kreku iz leta 1917.

V VIII. skupini je pismo iz Ptuja, ki ga je Prepeluhu poslal Karl Linhart, politik in publicist, sprva socialist, kasneje zagrizen nemškutar in urednik Štajerca (leta 1907).

V IX. skupini so pisma zgodovinarja in politika Dragotina Lončarja, ki je izšel iz Masarykove šole ter se pridružil socialnodemokratski stranki in katerega je Prepeluh pritegnil k sodelovanju pri reviji Naši zapiski. Vsebina pisem je v zvezi z revijo, nekaj pa je povsem osebnih, na primer pismo ob smrti Prepeluhove matere. Sledijo Prepeluhova pisma Lončarju.

V naslednjih dveh skupinah (XI. in XII.) so objavljena pisma Albina Prepeluha Ivanu Cankarju ter kulturnemu delavcu Ivanu Prijatelju.

V XIII. skupini je objavljeno znano pismo, ki ga je Prepeluh poslal predstavniku nemške socialnodemokratske stranke Karlu Kautskemu leta 1902, ko je ta objavil svojo knjigo *Die Agrarfrage*. V pismu ga Prepeluh sprašuje, če je knjiga napisana specialno za Nemčijo ali pa tudi za Avstrijo in kakšno vlogo naj imajo socialdemokrati na Slovenskem v povezavi z malimi kmeti.

Sledita pismi (XIV.) Anteja Radića, hrvatskega književnika in politika, iz leta 1909 glede objave Prepeluhovega članka *Socializem med Slovenci* v »Hrvatskem kolu«.

V XV. skupini je pismo pravnika in politika dr. Vladimirja Ravnikarja, ki Prepeluha nagovarja, da bi dr. Lončar prišel v Ljubljano.

Pod XVI. je objavljenih 9 pisem Karla Schweigerja Albinu Prepeluhu.

V XVII. skupini so zbrana pisma Lojzke Štebi, politične delavke, časnikarke in urednice. Sodelovanje med Štebijevó in Prepeluhom se pričinja ob razkolu v socialdemokratski stranki leta 1917, ko je nastalo združenje socialistična omladina ob reviji *Demokracija* in časniku *Naprej*, katerega urednica je bila prav Štebijeva. Med njima pa je bilo tudi tesno osebno prijateljstvo.

V zadnjih dveh skupinah (XVIII. in XIX.) je objavljena pisna korespondenca med dr. Henrikom Tumo in Albinom Prepeluhom. Tuma je bil prav tako iz kroga okrog revije *Naši zapiski*, vendar med njima in Prepeluhom ni bilo posebnega prijateljstva.

Iz predstavitve objavljenih pisem je razvidno, da ta del Prepeluhove korespondence predstavlja dopisovanje z ožjimi somišljeniki in prijatelji okrog revije *Naši zapiski*, dopisovanje z znanimi slovenskimi političnimi in kulturnimi delavci ter predstavnikom nemške socialdemokratske stranke pred prvo svetovno vojno. Ni pa nobenega dopisovanja med voditelji avstrijskih socialdemokratov in Prepeluhom.

V objavljeni korespondenci je le dobrih 17% (29) pisem, ki jih je napisal svojim prijateljem, sodelavcem in somišljenikom Albin Prepeluh. Ostala pisma so naslovljena nanj.

Dve pismi sta v nemščini, in sicer pismo Eduarda Bernsteina Albinu Prepeluhu in Prepeluhovo pismo Karlu Kautskemu.

Avtor je pisma objavil brez komentarjev. Osebe je v opombah kratko označil in pripisal letnice rojstva in smrti.

Sledi kronološki seznam objavljenih pisem ter kazalo oseb.

Dober in koristen je tudi avtorjev prispevek pregleda historične literature o dogajanjih in ljudeh, ki v korespondenci nastopajo, in s tem dober napotek bralcu za podrobnejšo seznanitev s problematiko.

Z objavo korespondence Albina Prepeluha so bolj osvetljene in razjasnjene številne polemične razprave, ki so potekale v slovenskem zgodovinpisju ob koncu 60-ih in 70-ih letih glede temeljnih vprašanj slovenske zgodovine, zlasti v zvezi z razpadom habsburške monarhije. S tem, ko se je avtor objave ob izdaji pisem odločil le za najnujnejše opombe, je moč osvetliti določena vprašanja v luči prizadetih članov in voditeljev socialdemokratske stranke.

Prepeluhova korespondenca je pomemben prispevek v slovenski politični in kulturni zgodovini v zadnjih dvajsetih letih življenja Slovencev v Habsburški monarhiji. Zlasti pa dajejo objavljena pisma možnost nadaljnjega raziskovanja problematike socialne demokracije na Slovenskem.

Vlasta Stavbar

Dragan Subotić: *Srpski socijalisti i nacionalno pitanje*. Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd 1990, 147 strani

---

Nacionalno vprašanje je ob razpadu Jugoslavije, pa tudi širše, na celotnem ozemlju jugovzhodne in vzhodne Evrope in bo v naslednjih letih prav gotovo privedlo do novega znanstvenega osvetljevanja; model, ki je baziral na izhodiščih marksistične misli o reševanju nacionalnega vprašanja, se ni izkazal kot dovolj dober; izpod pokrova skrbno prikrivanih nerešenosti in nedoslednosti se je latentno pripravljala izbruh, ki je moral presenetiti prav vse.

Pred nastankom prve Jugoslavije je bila socialna demokracija pri Srbih v povsem drugačnih političnih okvirih kot pri drugih narodih nekdanje Jugoslavije, ki so bili pod Habsburško monarhijo, in je zato imela tudi precej drugačna stališča kot slovenska ali hrvatska ali bosanska socialna demokracija, brez težav je tudi lahko predstavljala vsaj na prvi pogled bolj sprejemljive hipoteze za reševanje sila zapletenih nacionalnih odnosov na Balkanu. Reševanju nacionalnega vprašanja na marksistični način je bilo v zadnjih dobrih štiridesetih letih posvečenih precej razprav, manj pa meščanskim pogledom in pa soočanju odnosa med obojimi. Tudi knjiga o kateri poročam, je ena tistih, ki se ukvarjajo izključno z odnosom srbskih socialdemokratov do socialnega vprašanja in do reševanja tedanje krize na Balkanu s tega vidika, časovno pa obsega razprave od Svetozarja Markovića do izbruha prve svetovne vojne.

Pogled v zgodovino teh vprašanj lahko opozori na opcije v preteklosti in izostri današnjo optiko, saj segajo korenine sedanosti seveda v preteklost in s tem tudi današnji problemi.

Avtor knjige Dragan Subotić je po temeljni izobrazbi sicer politolog, ki pa ga zgodovina zanima in se z njo tudi znanstveno ukvarja, saj je magistriral z nalogo o mednacionalnih odnosih narodov in nacionalnosti na Balkanu v luči socialnodemokratske misli pri Srbih. Magisterij je opravil leta 1985, nekoliko predelan pa je zdaj izšel kot pričujoča knjiga. Subotić se sicer ukvarja tudi s sociologijo religije, politično sociologijo, zgodovino delavskega gibanja, s teh področij je tudi objavljala, sicer pa je (bil) uslužbenec strokovne službe v CK Srbije.

Študija je razdeljena na osem poglavij, od katerih so bila tri že v celoti objavljena, eno pa deloma. Knjigi je dodana selektivna bibliografija in kronologija srbske socialnodemokratske stranke od 1903 do 1918, ki opozarja predvsem na dogodke, ki se tičejo obravnavane teme. Predgovor je napisal dr. Duško Tomić, ki v oceni ugotavlja, da je delo »jedno izuzetno ekspresivno delo koje čitaoce autentično, ali i vizuelno vrača u prošlost, istovremeno pokazujući i put u budućnost«.

V prvem poglavju Subotić govori o nacionalnem vprašanju pri srbskih socialistih zgodnjega obdobja, to je pri Živojinu Žujoviću, Svetozarju Markoviću, Vasi Pelagiću in Dimitriju Ceniću, razpravljajoč o dveh koncepcijah reševanja nacionalnega vprašanja na Balkanu: o meščansko drobnoburžoazni in pa o demokratično-revolucionarni, ki jo sprejema tudi sam. Tu naj omenim manj znano dejstvo, da je Vasa Pelagić že 1891 v spisu Slovenska unija i trojna unija Evrope zastopal idejo, da se s Srbijo združijo tudi Slovenci, ki bi bili tako četrti bratje v družini Srbov, Hrvatov in Bolgarov. Drugo poglavje se ukvarja z družbenoekonomskimi pogoji nastanka in razvoja delavskega gibanja v Srbiji, v katerem Subotić polemizira tudi s stališči srbske meščanske misli o nacionalnem vprašanju in jo zavrača. Tretje poglavje je posvečeno aneksiji Bosne in Hercegovine in stališču južnoslovenskih socialnih demokratov ob tej krizi, razpravlja o avstromarksizmu in očita slovenskim in hrvatskim socialistom, da so bili vpreženi v politiko avstroogrškega prodiranja na Balkan, pri čemer predstavlja stališča srbske socialne demokracije brez svojega komentarja. V četrtem poglavju govori avtor o prvi balkanski socialno-demokratski konferenci 1910 v Beogradu in o ideji balkanske federacije, temu pa sledi poglavje o knjigi Dimitrija Tucovića Srbija i Arbanija ter o novem položaju na Balkanu, ki je nastal ob balkanskih vojnah. Šesto poglavje je v celoti posvečeno politični misli o nacionalnem in razrednem pri Dušanu Popoviću, predzadnje ali sedmo poglavje pa o nacionalnem vprašanju v prvi in drugi balkanski vojni. Tu je zdaj postalo že aktualno tudi makedonsko vprašanje in Subotić se ne strinja s tezo Danča Zografskega, da naj bi bili Makedonci tedaj že konstituiran narod, pač pa se pridružuje tezi večine srbskih zgodovinarjev, npr. Desanki Savičević, ki skupaj s Tucovićem meni, da je bil tedaj makedonski narod šele v procesu konstituiranja, kar mislim, da bolj ustreza resnici. Zadnje poglavje nosi naslov Srbski socialni demokrati med mitom in stvarnostjo, v katerem posega še v odnose med Srbi in Albanci in se precej podrobno opredeljuje tudi do tega problema danes. Upošteva kar obsežno literaturo o albanski zgodovini in o zgodovini odnosov med Srbi in Albanci, ki je nastala v zadnjem desetletju in omenja tudi delo Albanci, ki je v slovenščini izšlo v Ljubljani 1984. Najbolj ilustrativno je, da stališča avtorja predstavim kar z njegovim zaključkom tega poglavja. Takole pravi:

»Najnovejši primer propagandne vojne, ki se pod plaščem znanosti in objektivnih zgodovinskih dejstev vodi proti Srbiji, je knjižica Srbija in Albanci, ki jo je s podnaslovom Pregled politike Srbije do Albancev v letih 1878 do 1914 izdal Časopis za kritiko znanosti v Ljubljani 1989. ... Njen namen očitno ni v znanstvenih, ampak v političnih pretenzijah. Pokazati in dokazati namreč, da je današnja politika Srbije v bistvu nadaljevanje »velikosrbske« politike meščanske Srbije, ki je absolutizirala nacionalni interes nad razrednim, internacionalno pa žrtvovala zaradi nekritične absolutizacije nacionalnih interesov, in s tem aktualizirati sedanje zelo težko stanje mednacionalnih odnosov na Kosovu. Ta knjižica s svojimi tendencioznimi citati, ki so zunaj dejanskega zgodovinskega prostora in nimajo vrednosti veljavnega zgodovinskega dejstva, pač pa fluidno prenapetega ideološkega opravičevanja, služi dnevnopolitičnim interesom in ciljem, je v funkciji albanskega nacionalizma in separatizma ter najboljša pomoč albanskim nacionalistom pri dezintegraciji Jugoslavije in ZKJ. Avtorji te knjige niso

presegli dometa Alija Hadrija, pač pa ostali na ravni nekega Cilige, Demetrovića, avstromarksistične konfederativne variante razbijanja federativne Jugoslavije. Srbski narod se Tucovića ne sramuje, njegova dela se v Srbiji prosto prodajajo, celi štabi znanstvenih delavcev pa se ukvarjajo s preučevanjem socialnodemokratske misli, organizirajo se znanstvena srečanja.« (str. 130). Vsekakor ocena, ki je precej oddaljena od resne znanosti in kakršnih smo bili v preteklih desetletjih navajeni; je pa značilna za celotno delo, ki sicer korektno predstavlja srbsko socialistično misel do leta 1914 (ne pa v kasnejših letih, ko naj bi bila edina prava misel le komunistična). Vse to je bilo že doslej več ali manj znano, manjka pa tisto, kar bi resnično potrebovali: poglobljeno in nepristransko analizo mednacionalnih odnosov na Balkanu; ta bi zahtevala obilo truda in znanja, ne zgolj klišejsko strinjanje s stališči neke majhne in politično dosti nepomembne stranke in pa s stališči njenih idejnih naslednikov. Avtor ne upošteva ne tuje literature in ne izdaj virov v tujih jezikih (Kautskyjeve korespondence recimo), kar seveda znanstvenost močno zmanjša. Žal je vsaj v zadnjem poglavju avtor pokazal, da je tudi njegovo delo v funkciji politike, natančneje branje pa razkriva, da tudi prejšnja poglavja želijo dokazati, da so samo srbski socialni demokrati videli pravo razrešitev nacionalnega vprašanja, to pa je bila Jugoslavija kot zametek vsebalkanske države, o kateri so sanjali mnogi, za katero pa je zdaj in danes že precej jasno, da bi to bila le velika Srbija. Ob istem vprašanju se je razbila tudi mnogo močnejša in pomembnejša avstrijska socialna demokracija. Če tem ugotovitvam dodam še, da je knjiga zelo slabo natisnjena, z zelo številnimi in motečimi tiskovnimi napakami, je treba reči, da je znanstvena vrednost Subotičevega dela majhna.

Franc Rozman

Marjan Žnidarič: *Železničarji in železnice v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem Štajerskem*. Ljubljana, 1990, 584 strani

---

Leta 1990 je izdalo Železniško gospodarstvo Ljubljana obsežno monografijo magistra Marjana Žnidariča pod naslovom *Železničarji in železnice v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem Štajerskem*. Delo je izšlo v zbirki Knjižnica OF kot 15. knjiga in kot III. knjiga zbirke Slovenski železničarji v NOB (1941–1945). V teku enega desetletja sta dejansko izšli le dve monografiji, poleg Žnidaričeve še Anke Vidovič–Miklavčič iz leta 1980, ki pa obravnava narodnoosvobodilno gibanje železničarjev pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini v letih 1941–1943, medtem ko je za II. knjigo načrtovana monografija o slovenskih železničarjih na Primorskem. Omenjeno zbirko naj bi v prihodnje izpopolnili še monografiji o NOB železničarjev na Gorenjskem (1941–1945) in pa na območju Ljubljanske pokrajine v letih 1943–1945. S to zbirko bo dobilo slovensko zgodovinopisje zaokroženo podobo o deležu slovenskih železničarjev v NOB in bo to najbrž še dolgo edini tovrstni prikaz za kakšno gospodarsko panogo. Komisiji ZZB NOV pri ŽG, ki si je že pred leti postavila takšen program in ki pri njegovi postopni realizaciji vztrajno premaguje vrsto težav, je treba izreči vse priznanje.

Avtor Marjan Žnidarič je v uvodni besedi k monografiji pojasnil, da je zajel v obravnavo tisti del slovenskega ozemlja, iz katerega je leta 1941 nemški okupator ustanovil okupacijsko enoto Spodnjo Štajersko, pri čemer je natančno orisal, kaj je tedaj sodilo k tej upravni enoti in katere proge je zajel v svojo raziskavo. Poleg tega pa je zaradi zaokroženega pregleda upošteval tudi proge v vzhodnem delu Koroške in pa v Prekmurju, kjer pa, kot ugotavlja, ni bilo organiziranega narodnoosvobodilnega boja med slovenskimi železničarji.

Iz načina obravnave je razvidno, da je pisec vložil v zbiranje arhivskega in spominskega gradiva veliko napora in zbral obilico relevantnih podatkov, brez katerih bi bilo delo veliko bolj skromno. Tu naj omenimo podatke iz različnih fondov razmeroma bogatega arhivskega okupatorjevega izvora, ki se bolj ali manj dotika tudi železničarjev in železnic. Pri tem kaže posebej opozoriti na vrsto že objavljenih virov v razpravah in publikacijah naših zgodovinarjev raziskovalcev kot tudi na ohranjené fonde nacističnega gradiva v naših arhivskih ustanovah. Med slednjimi naj omenimo fascikel iz fonda predstojnika železniškega prometnega urada v Celju z nad 500 dokumenti (hrani ga INZ), ki dajejo za to območje nadrobne podatke o zavezniških in partizanskih napadih na železnico in njene objekte. Ne gre prezreti Knjige nezgod na železniških progah in objektih v letih 1941 - 1945, okvirno podobo pa dajejo tudi okupatorjevi uradni listi in razne okrožnice, sezname ipd. ustreznih okupatorjevih organov. Kot navaja sam avtor, je v veliki meri uporabljal zlasti Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, borbe v Sloveniji, knjige 1-18 (partizanske in okupatorjeve provenience) o sabotažnih akcijah železničarjev in partizanskih enot na železnice ter o zavezniških letalskih napadih.

Ob že znanem dejstvu, da je nasploh in tako tudi za železničarje v prvem obdobju zelo malo dokumentiranega gradiva o narodnoosvobodilnem boju, je toliko bolj dobrodošlo spominsko gradivo, ki so ga pričeli pred leti zbirati aktivisti železničarji v okviru Komisije ZZB NOV pri ŽG Ljubljana. Tu imamo v mislih predvsem življenjepise, anketne liste in spominske zapise, ki jih hrani Arhiv ŽG. Žnidarič pa je to gradivo, ki ima določene pomanjkljivosti, še dodatno dopolnjeval s številnimi drugimi podatki (kartoteke, kronike, biografije, sezname), ki jih hranijo razne ustanove, kot tudi s številnimi razgovori s še živečimi tedanjimi akterji na železnici in drugimi udeleženci NOB. S tem je marsikatero vprašanje na novo osvetlil in prispeval k objektivnejši podobi NOB železničarjev na slovenskem Štajerskem. M. Žnidarič je obširno raziskavo sintetiziral v štirih tematskih sklopih in jo predstavil v enajstih poglavjih.

Publikacija daje v uvodnem poglavju soliden prerez delovanja železničarjev v naprednem delavskem gibanju od konca 19. stoletja do aprilskega zloma, pri čemer najbolj izstopa Maribor s svojimi železniškimi delavnicami.

Navzlic upoštevanju, da je Žnidarič obravnaval predvsem progresivne tokove v političnem in sindikalnem gibanju železničarjev v svojem uvodnem poglavju, ne bo odveč, če zapišemo, da so bili tudi železničarji na Štajerskem in Koroškem po ustanovitvi Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) člani Kluba železničarjev JRZ, ki je imel politično, stanovsko in sindikalno funkcijo. Predsednik mariborskega poverjeništvaja je bil J. Würzinger. V Dravski banovini je konec januarja 1941 delovalo 26 pover-

jeništev s 3109 člani. Na Štajerskem in Koroškem so podružnice omenjenega kluba, sodeč po poročilih v Slovincu in Slovenskem železničarju, delovale v naslednjih krajih: sprva Maribor, kasneje Maribor-Studenci, Ljutomer, Grobelno, Pragersko, Poljčane, Laško, Celje, Zidani most, Rogatec, Prevalje, Ruše, Vuhred-Marenberg in v Prekmurju v Murski Soboti. Klub železničarjev JRZ, ki je deloval pod okriljem slovenskega dela JRZ (bivše SLS), je bil protiutež zlasti liberalno-unitarnemu Združenju jugoslovanskih narodnih železničarjev in brodarjev (Udruženju jugoslovanskih nacionalnih železničarjev in brodarjev UJNŽB), ki je imelo v letu 1938 24 podružnic s 3987 člani. V zadnjem podpoglavju uvodnega dela je avtor na kratko orisal tudi živahno nacistično gibanje zlasti nemških železničarjev v Mariboru, ki so se po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu vse bolj vključevali v načrtno raznarodovalno delo.

Po kratkem drugem poglavju z naslovom Evakuacija slovenskih železničarjev, leta je bila v primerjavi z drugimi železniškimi križišči najbolj množična zopet v železniških delavnicah v Mariboru, nas avtor v tretjem poglavju seznanj z oblikami okupacijskega režima na železnici v obravnavani Štajerski med vojno in v četrtem z metodami nemške raznarodovalne politike na železnici. Pri tem je Žnidarič izhajal iz predhodnih lastnih parcialnih razprav kot tudi temeljne ustrezne literature drugih avtorjev.

Poudariti velja razliko med okupacijskim sistemom italijanskega okupatorja v Ljubljanski pokrajini in nemškega na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, kjer je nacistično nasilje veliko bolj sistematično zajemalo tudi slovenske železničarje. Pri tem so omembe vredne nacistične ti. izselitvene akcije, v katerih so bile žrtve tudi slovenski železničarji in njihove družine. V tem poglavju so zanimive tabele, ki jih je avtor skrbno pripravil in prikazujejo število in datum deportacij, število izgnanih železničarjev in njihovih družinskih članov, starostno strukturo železničarjev in njihovo domicilno pripadnost.

Težišče raziskave je zajeto v tretjem tematskem sklopu, ki ga je avtor smiselno razdelil na tri obsežna poglavja. V kronološko podanem orisu, ki temelji na številnih zanimivih drobnih podatkih in dejstvih, so prikazani začetki organiziranega odporiškega oziroma narodnoosvobodilnega gibanja za posamezne proge in železniška vozlišča, za leto 1941, kakor tudi rast organizacij KPS, SKOJ in OF v naslednjem letu. Po izdajah in vdorih v organizacijo osvobodilnega gibanja, najhujše je bilo leto 1942, je prikazana vnovična rast organizacij in pa hkrati oblike njihovega delovanja v letih 1943-1944, pri čemer so posebej v podpoglavju obravnavane kurirske zveze, ki so potekale prek železniških prog in so jih vzdrževali železničarji, pripadniki osvobodilnega gibanja. Avtor, ki je v poglavju Streljanje talcev izhajal iz predhodnih lastnih in še dodatnih raziskav, je nadrobno orisal okupatorjeve represalije nad železničarji in s tabelami kvantificiral njihove žrtve (v 36 streljanjih v letih 1941-1945 je bilo ustreljenih 73 železničarjev). Obenem pa je ugotovil, da je bilo med talci na slovenskem Štajerskem kar precej primorskih Slovencev (vključeni so tudi tisti, ki so bili oktobra 1941 ustreljeni v Kraljevu). V nadaljnjih dveh poglavjih, ki sta dokumentirani z obsežnimi opombami, nas avtor seznanj z napadi partizanskih enot na železnice in njene objekte v vsem vojnem obdobju (1941-1945) in pa z napadi zavezniških sil v letih 1944-1945,

kar daje celotnemu delu zaokroženo podobo in hkrati z drugega zornega kota potrjuje pomembnost povezanosti osvobodilnega gibanja železničarjev s partizanskimi enotami. Skupna bilanca zavezniških bombnih napadov na strateško občutljive okupatorjeve železniške povezave pa je, kot ugotavlja Žnidarič, »zares katastrofalna«, kar je vse skupaj hitreje prispevalo k vojaškemu zlomu nemškega okupatorja na naših tleh, posredno pa tudi nacizma. V zadnjem poglavju je prikazano delo železničarjev in osvobodilnih organizacij v pripravah na osvoboditev; avtorjeve sklepne misli pa so predstavljene v preglednem povzetku. Omembe vreden je abecedni seznam 769-ih železničarjev partizanov, sicer pa je delo opremljeno s številnimi tabelami, zemljevidi in fotografijami (dokumenti, razrušene proge, železničarji, spominska obeležja), kar vse prispeva k oceni, da se je avtor lotil pisanja monografije z veliko prizadevnostjo in strokovnostjo. Žnidaričeva knjiga, četudi njen naslov napoveduje parcialno tematiko, vsekakor predstavlja pomemben segment zgodovinskega spomina, ki je povezan s prelomnim obdobjem slovenskega naroda. Naj še zapišemo, da je knjiga tudi po oceni obeh recenzentov (dr. Toneta Ferenc in dr. Milana Ževarta) dragocen prispevek k zgodovinoписju NOB na Štajerskem in posvečena 45-letnici zmage nad nacizmom.

Anka Vidovič-Miklavčič

L j u b o S i r c: *Med Hitlerjem in Titom*. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1991, 508 strani.

Spomini prof. dr. Ljuba Sirca, sicer ekonomskega in pravnega strokovnjaka, segajo v dogajanje na Slovenskem (pa tudi širše) v časovnem razponu od aprila 1941 do novembra 1955. Prvi mejnik označuje nacifašistična agresija in okupacija Jugoslavije, drugega Sirčeva osebna odločitev, da kot bivši politični obsojenec brez zagotovljene eksistence, kaj šele prosperitete, ki se ne more sprijazniti z revolucionarnimi spremembami v Jugoslaviji, ilegalno prebegne na zahod in za celih 34 let zapusti domovino. Knjiga predstavlja na slovenskem knjižnem trgu noviteto, v širšem prostoru pa ne, saj je avtor spomine že večkrat objavil v tujini (v šestdesetih letih v Zborniku Svobodne Slovenije in v samostojni knjigi Nesmisel in smisel ter pred nedavnim v knjigi *Between Hitler and Tito*).

Knjiga je pisana s stališča pripadnika liberalnega tabora, in to tistega njegovega levo usmerjenega intelektualnega dela, ki je maja 1941 organiziral ilegalno skupino Stara pravda in se umestil v tedanji politični strukturiranosti na sredinsko pozicijo. Bil je proti kolaboraciji z okupatorjem, a istočasno zadržan do narodnoosvobodilnega gibanja v okviru Osvobodilne fronte, ker ni sprejemal vodstvene vloge Komunistične partije Slovenije v njej. Skupina je po koncu vojne, številčno sicer šibka, še naprej organizirano delovala, si prizadevala za vzpostavitev parlamentarne demokracije in organizacijo legalne opozicije, dokler niso bili njeni člani aretirani in obtoženi poleti 1947 na enem osrednjih povojnih sodnih procesov, poimenovanem po prvoobtoženem dr. Črtomiru Nagodetu.

Pričevanje Ljuba Sirca kot člana vodstva omenjene skupine pomeni v zgodovino-pisnem oziru nedvomno pomemben doprinos k poznavanju idejnopoličnega profila, dejavnosti in dejanske odzivnosti Pravdinih prizadevanj tako v vojnem kot v povojnem obdobju, še zlasti, ker ta pol političnega življenja do sedaj ni bil predmet načrtnih raziskovanj.

Prva polovica knjige zajema vojno obdobje. Poraz Jugoslavije je Sirc doživljal kot hudo razočaranje, okupacijo pa že na začetku tudi kot osebni in družinski udarec, saj je družina morala pred nevarnostjo izгона zapustiti Kranj in v njem za takratne razmere bogato premoženje (med drugim tovarno) ter prebegniti v Ljubljano. Tu je Sirc nadaljeval (in leta 1943 dokončal) študij prava, se vključil v študentske ilegalne skupine, avgusta 1941 pa v Pravdo. Pravdin idejni koncept je slonel na zahtevah po socialnem reformizmu, v zunanji politiki se je zavzemal za naslonitev na Sovjetsko zvezo, v notranji za obnovo oziroma kontinuiteto Jugoslavije kot državnega okvira (ne pa glede oblike vladavine), kot taka je Pravda priznavala Dražo Mihailoviča za legitimnega predstavnika oblasti v Jugoslaviji in od njega pričakovala podporo v uresničevanju slovenskih nacionalnih interesov.

Za skupino, čeprav ni bila povsem homogena, so bile značilne določene levičarske tendence, kar je mogoče manj znano, in zlasti v začetnem obdobju simpatije do Sovjetske zveze in njenih komunistov, medtem ko je do slovenskih komunistov izražala nezaupanje. Sirc npr. opredeljuje lasten odnos do članov KPS sledeče: »Ne bi mogel trditi, da sem razumel, kaj komunisti so in kaj hočejo: imel sem jih za neke vrste idealiste, ki se borijo za pravičnost, čeprav ne vedno s pravimi sredstvi. Kljub temu so mi bili zmeraj nekaj sumljivi, morda zato, ker so bili internacionalisti.« (str. 66)

Pravda je poleti 1941 stopila v OF, vendar z nekakšno nelagodnostjo, ker je program OF ocenjevala kot premalo konkreten, v njem ni videla garancije, da je OF resnično za ohranitev Jugoslavije, za poudarjano pravico do samoodločbe pa je sumila, da se skriva poskus izločitve Slovenije iz Jugoslavije. Pravda se je kot izrazita skupina izobražencev, zaradi česar je bila v KPS deležna pozorne previdnosti, čutila poklicano, da v okviru OF prispeva predvsem gospodarski in socialni program za čas po končani vojni (v kratkotrajnost vojne pa so vsi bolj ali manj verjeli), s čimer se je strinjalo tudi vodstvo OF. Pravdino omejevanje na načrtovanje prihodnosti brez vidne aktivne participacije v boju proti okupatorju je KPS kasneje uporabila kot očitek, da so člani Pravde »načrtniki«; ob tem je Pravda ravnala za takratne razmere tudi politično neaktano, saj je npr. samoiniciativno v ilegalnem tisku objavila načrt o nacionalizaciji, tako da je prišlo do absurdne situacije, ko so nacionalisti očitali Kidriču, ki je zatrjeval, da OF zanima samo vsenarodni boj proti okupatorju, da mu manjka socialni čut, Kidrič pa njim, da nimajo narodnega. Nasprotja so se nato stopnjevala ob Pravdinem spoznanju, da zahteve po monolitni organizaciji OF na terenu preprečujejo njeno nadaljnjo organizacijsko krepitev in ohranjanje lastne identitete, krog pa je bil sklenjen z razhodom partizanskega in četniškega gibanja.

Izključitev Pravde iz OF v začetku leta 1942 je za Pravdo kot Sirca osebno pomenila ne samo politično, temveč tudi moralno preizkušnjo. Nekateri so jo razreševali tako, da so zapustili Pravdo in nadaljevali delo v OF, drugi naj bi skušali utrditi Pravdi-

ne vrste ter z močnejših pozicij znova pripraviti sporazum z OF. Sirc navaja, da se je kljub nezadovoljivi organizaciji OF zaradi komunistične *mala fides* Pravda postavila na stališče, da bi bilo OF »neodgovorno napadati ali jo razcepiti, celo če bi to mogli storiti. Zdelo se nam je, da kljub vsem napakam in slabi veri voditeljev Osvobodilna fronta uteleša napore Slovencev v vojni proti fašistom.« (str. 68)

Spomladi 1942 se je Pravda vključila v snovanje Slovenske zaveze, vendar je direktno sodelovanje kmalu prekinila zaradi spora, nastalega ob Pravdini obsodbi kolaboracije. Zanimivo je, da je ob ustanavljanju Slovenske zaveze Pravda računala, da se bo vanjo vključila tudi OF, kar vendarle govori o odsotnosti realne presoje razmer, o svojevrstnem abstrahiranju tistega, kar je bilo do tega časa v uporniškem gibanju že doseženo. Nerealno je bilo pričakovati, da bi se OF (ob vodilni vlogi KPS in njej lastni politični filozofiji) po letu dni delovanja in ustvarjenih političnih, vojaških in organizacijskih pozicijah, bila pripravljena odreči prvenstvu, se vključiti v novo grupacijo strank in skupin, ki po letu dni okupacije v smislu uporništva niso imele nikakršnih konkretnih rezultatov.

Poslej je Pravda skušala po svojih močeh podpirati Mihailovićevo gibanje v Sloveniji, čeprav je bila z njegovim predstavnikom majorjem Karlom Novakom nezadovoljna. Zlasti Sirca je vznemirjala njegova izrazita protipartizanska opredelitev oziroma vloga protikomunističnega žandarja, kot jo nekje poimenuje, in četudi bi bilo samo taktično, povezovanje z italijanskim okupatorjem. Iz tega časa velja opozoriti na Sirčevo razmišljanje, ki je bilo izraženo v pismu jugoslovanskemu poslanstvu v Vatikanu v času, ko se je zadrževal v drugi polovici leta 1942 v Italiji in v katerem je poudaril, da je zoperstavljanje okupatorju edini način, s katerim bo mogoče zadržati komuniste. Torej, nevarnosti komunizma ne preprečevati z bojem proti komunistom oziroma partizanstvu, ampak ob njih v boju proti okupatorju. Seveda razvoj ni šel v to smer, saj četništvo, ki bi naj to vlogo odigralo, v Sloveniji nikoli ni dobilo množične podpore, ni razvilo učinkovitih sil, pa tudi povezavam z okupatorjem in domačo kolaboracijo se ni popolnoma odreklo.

Sirc, nezadovoljen s stanjem v četniškem gibanju v Sloveniji, je poleti 1943 odšel v Švico, od koder je skušal jugoslovanske politike v Londonu informirati o položaju v Sloveniji, doseči zamenjavo komandanta Novaka ter sklenitev sporazuma o koordiniranem delovanju četnikov in partizanov proti okupatorju. Toda v kaotičnih razmerah, v katerih so delovali razni jugoslovanski predstavniki v tujini, vključno z londonsko vlado, ob zapletenem delovanju obveščevalnih služb, ob vedno močnejši javni podpori tujine partizanstvu, se Sirc dokončno prepriča, da je Mihailovićevo gibanje obsojeno na poraz. Ob spoznanju nekoristnosti lastnih prizadevanj se je odločil za vstop v eno izmed zavezniških vojaških enot. Po mučnih zapletih z nasprotujočimi si strujami v francoskem odporniškem gibanju ter z jugoslovanskimi Osvobodilnimi odbori, ki jih je ocenjeval kot komunistične ekspoziure, polne nezaupanja do zahodnih zaveznikov, je jeseni 1944 odšel v Italijo, doživeljal tam nasprotja med jugoslovanskimi rojalističnimi in partizanskimi oficirji in se končno vključil v NOV Jugoslavije, čeprav z razdvojenimi občutki, ki so se potem še poglabljali ob soočanju z različnimi kršitvami spo-

razuma Tito-Šubašić, za katerega je sprva upal, da bo morda le preprečil spremembo Jugoslavije v povsem komunistično državo.

Na partizansko vojsko gleda Sirc zelo kritično, kar v pričevanjih podkrepi s konkretnimi primeri pomanjkanja bojnega duha in usposobljenosti, ocenjuje, da rezultati akcij niso bili vedno v sorazmerju z žrtvami in da je vojskovanje slonelo pač na političnem in ne na vojaškem imperativu.

Po koncu vojne je Sirc opravljal nalogo uradnega prevajalca, v političnem oziru pa se je vključil v okviru Pravde v organiziranje legalne opozicije. Ob trpkih dogodkih in spoznanjih (poboj domobrancev, zaplembe, onemogočanje delovanja opozicije zlasti v Srbiji in na Hrvaškem, odpustitev iz službe itd.) se je v njem vedno bolj utrjevalo prepričanje, da je lahko le krščanska morala tista osnova, ki bi nenasilno regulirala družbeni razvoj. Sirc in njegovi somišljeniki skušajo preko tujih diplomatskih predstavništev in novinarjev poročati zahodnemu svetu o dejanskem dogajanju v Jugoslaviji in računajo na pritisk zahodne politične javnosti. Povežejo se tudi z obveščevalnim centrom jugoslovanske emigracije v Avstriji. Seveda je bila tovrstna aktivnost v takratnih razmerah, ki sta jih absolutno obvladovala partija in represivni aparat, nesprejemljiva. Delikatnosti početja se je skupina zavedala, tudi bralec bo morda imel mešane občutke glede nekaterih metod njenega delovanja, toda drugega načina za prezentacijo zahtev po bolj demokratičnem političnem in siceršnjem življenju očitno ni bilo.

Vseh 15 članov skupine je bilo maja 1947 aretiranih in na t.i.m. Nagodetovem procesu avgusta istega leta med drugim obdolženih, da je njihova protiljudska organizacija pripravljala zrušitev državne ureditve FLRJ, se s tem namenom povezovala s tujimi obveščevalnimi službami, vohanstvo in izdajstvo pa naj bi zagrešila tudi v času okupacije.

Sirc je bil najprej obsojen na smrtno kazen, ki so jo nato spremenili na 20 let in končno na sedem in pol let zapora. V nasprotju s številnimi izpovedmi in preko njih ustvarjenimi predstavami, Sirc zapora ni doživel posebno travmatično oziroma tega dela življenja ne prikazuje skozi prizmo globoke prizadetosti ali celo sovražnosti. Sam pravi, da ni bil izpostavljen fizičnim maltretiranjem, da so bili včasih sicer hujše od le-teh psihološki pritiski, toda samega sebe je skušal kot intelektualec reševati z miselnim delom. Po nalogu zaporniške uprave je prevajal tujo literaturo, pisal doktorsko tezo o nürnberškem sojenju, skrivaj pisal spomine, razmišljal o gospodarskih konceptih, komunizmu itd.

Sircve spomine lahko ocenjujemo kot pripoved skeptičnega intelektualca, ki kot tak ni mogel sprejeti ene same resnice in ki si je lastni idejni profil izoblikoval na trdnih moralnih načelih. Logični nasledek takšne drže je njegova opredelitev v času okupacije za boj proti okupatorju, ki pa se kot legitimist ne more sprijazniti z revolucionarnimi spremembami že v času okupacije po volji ene same politične sile, po koncu vojne pa s kršenjem demokratičnih in tudi osnovnih moralnih načel. Komunistom ne odreka pravice do obstoja, v njem kot liberalcu razumljivo ni tiste elementarne sovražnosti do komunizma, kakršna je značilna za del katoliškega tabora, je pa absolutno prepričan v zgrešenost njegovega poslanstva.

Kot vsake spomine je tudi pričujoče treba jemati z določeno distanco in kritičnostjo, kajti spomin lahko po eni strani vara (kot tipičen primer so Sirčeve navedbe zadnjih dveh temeljnih točk OF na str. 61, na kar opozarja tudi adekvatna opomba; sicer dobi bralec glede celote občutek visoke stopnje verodostojnosti). Po drugi strani je razumljivo, da želi pričevalec utemeljiti predvsem lastno ravnanje in ob tem spregleda ali zmanjšuje nekatere pomembne okoliščine in dejstva.

Na koncu velja poudariti, da knjiga prinaša 11 pomembnih in zanimivih dokumentov, ki jih razen prvega hrani avtor. Med njimi vzbuja posebno pozornost prvi (Pravdina spomenica izvršnemu odboru OF 13. 1. 1942) ter poslednji (Sodba v imenu ljudstva z dne 12. 8. 1947 - objavljeni dokument se v primerjavi z nekaterimi drugimi izvodi nekoliko razlikuje, saj je na str. 486 pod točko 6 npr. izpadla obsodba Angele Vode).

Pomembno dopolnilo, kvaliteto, širši pomen in uporabnost pa dajejo Sirčevim spominom številne in vsebinsko bogate spremljajoče opombe, katerih avtorica je dr. Jera Vodušek-Starič. Pojasnjujejo predvsem življenjske in politične poti številnih oseb, s katerimi se bralec srečuje tekom Sirčevega pripovedovanja in kot take predstavljajo svojevrstno enciklopedijo, zato je tem bolj na mestu očitek založbi (poleg preštevilnih tiskovnih napak), da ni poskrbela za pripravo ustreznega kazala in s tem olajšala dostopnosti podatkov. Bogastvo podatkov, zbrano z veliko prizadevnostjo, ostaja tako v določeni meri mrtev kapital.

Vida Deželak-Barič

I v a n J a n: *Odstрте zavesе - Okupator in gorenjsko domobranstvo*. Društvo piscev zgodovine NOV Slovenije, Ljubljana 1992, 361 strani

---

Odstрте zavesе so prva monografija, ki je izšla v okviru Partizanskega knjižnega kluba, ustanovljenega pri Društvu piscev zgodovine NOB in katerega namen je spraviti v javnost, med ljudi čimveč kvalitetnih zgodovinskih del, ki z različnih zornih kotov obravnavajo obdobje druge svetovne vojne na slovenskih tleh.

Čeprav se Ivan Jan-Srečko že nekaj desetletij ukvarja z raziskovanjem slovenskega narodnoosvobodilnega boja in je doslej napisal tudi že nekaj knjig (večinoma o gorenjskem partizanstvu), lahko trdimo, da nobeno njegovo delo doslej ni dvignilo toliko prahu v javnosti kot zadnje. O Odstrtih zavesah se mnenja in ocene zelo polarizirajo, od najbolj pohvalnih do takih, ki Jana obtožujejo širjenja polresnic in enostranskega prikazovanja preteklosti. To nas ne sme presenečati, saj imamo opravka z izredno občutljivo temo, ki pri različno mislečih ljudeh odzvanja zelo različno. Na takšne odmeve se bomo morali preprosto navaditi. Kakorkoli že, Janove Odstрте zavesе, ki obravnavajo gorenjsko domobranstvo v letih 1943-1945, so dragocen in zelo tehten prispevek v zakladnico slovenskega zgodovinopisja o drugi svetovni vojni in (žal) eden redkih zgodovinskih (monografskih) zapisov o slovenski kolaboraciji z okupatorjem. Janovo delo sloni na obsežnem dokumentarnem gradivu. Mnogo arhivskega gradiva je bilo tokrat sploh prvič uporabljenega in objavljenega. V nekaterih

ozirih posega knjiga daleč preko gorenjskih plotov, zlasti v tistem delu, ki govori o povezavi vodstva nemške policije, gestapa in domobrancev na Gorenjskem z vodstvom domobrancev Ljubljani in tam, kjer govori o vodstvu slovenske kolaboracije nasploh.

Kolaboracija z okupatorjem je posebno poglavje v tragediji slovenskega naroda v apokaliptičnih letih 1941–1945. Ivan Jan je skušal streti samo enega od trdih orehov te zapletene problematike, politične in idejne razbitosti slovenskega naroda. Zlasti se bo pokazalo, da je bila kolaboracija z okupatorjem v času druge svetovne vojne najbolj črn madež v dosednji zgodovini slovenskega naroda in da se tisti, ki so pri tem dejanju kakorkoli sodelovali, resnično nimajo s čim postavljati. Sodim, da je Ivan Jan v svojem delu to tudi uspešno dokazal.

Avtor je svoje delo razdelil na sedem vsebinskih poglavij. Po dokaj obsežni uvodni besedi nam v prvem poglavju z naslovom »Nemški okupator pristane na ustanovitev slovenskega in gorenjskega domobranstva« predstavi razmere na Gorenjskem pred začetkom domobranstva, opiše začetke slovenskega domobranstva v celoti, spregovori pa tudi že o prvih domobrantskih posadkah na Gorenjskem, ki so nastale tik ob nemško-italijanski demarkacijski črti vrh Polhograjskih Dolomitov januarja in februarja 1944. Ker so bile enote Gorenjske samozaščite (domobrancev) okupatorju v veliko pomoč, je s pomočjo vodstva slovenskega domobranstva v Ljubljani ustanovil na Gorenjskem nad 20 domobrantskih posadk, ki so želele uničiti partizane in OF.

V drugem poglavju, ki ima naslov »Nacisti dovolijo in ustanovijo gorenjsko domobranstvo« pa govori o popuščanju okupatorja tistim, ki so se bili pripravljene boriti proti partizanom in osvobodilnemu gibanju, o prisilni nemški mobilizaciji gorenjskih fantov in mož kot poznejši delni kadrovske bazi za gorenjske partizane in domobrante ter o širjenju gorenjskega domobranstva pod popolnim nemškim nadzorom, saj je bilo kot Oberkrainer Selbstschutz pod neposrednim policijsko-gestapovskim poveljstvom. Zaradi posebnega statusa Gorenjske v okupacijskih načrtih okupator namreč ni dovolil, da bi se gorenjsko domobranstvo imenovalo enako kot v bivši Ljubljanski pokrajini. Celotna oskrba (uniformiranje, oborožitev, plačevanje, posebno nagrajevanje...) gorenjskega domobranstva je bila okupatorjeva skrb.

Tretje poglavje govori o pomoči osrednjega protipartizanskega (protiosvobodilnega) vodstva pri razvoju gorenjskega domobranstva in o njegovih prizadevanjih, da bi dobilo bolj slovenski značaj.

Četrto poglavje je namenjeno prikazu dejavnosti gorenjskega domobranstva s posebnim poudarkom na predstavitvi dela tako imenovanega Centra gorenjske samozaščite in delovanju posameznih domobrantskih posadk. Zelo zanimiv je prikaz prebegov iz nemške vojske in partizanskih enot v domobrantske postojanke. Zanimivo je, da je okupator dopuščal vstop v domobrantske enote tudi beguncem iz nemške vojske, za katere je bila sicer določena (zaradi dezerterstva) smrtna kazen z obglavljenjem.

Sledi poglavje o gorenjskih domobrantskih v zadnjih mesecih vojne, ko se je hotelo osamosvojiti, vendar brez uspeha, o njihovih spopadih s partizani (zlasti v okviru nemške ofenzive proti partizanom) in o njihovi številčni krepitvi.

V poglavju »Z nemškimi okupatorji v skupnem boju in na skupnem begu« Jan predstavi Rupnikove načrte brez krčmarja ob koncu vojne in namere prevzeti oblast ob pomoči zahodnih zaveznikov. Močna opora pri tem naj bi mu med drugim bilo tudi v brigado Slovenske narodne vojske preoblikovano domobranstvo. Na koncu avtor prikaže še umik domobrancev čez Ljubelj na Koroško in njihovo vrnitev v Jugoslavijo. Ker se je Jan omejil samo na obravnavo gorenjskega domobranstva od njegove ustanovitve do nemške kapitulacije, seveda ni obdelal njegove tragične povojne usode. Ob tem bo potrebno napisati posebno knjigo.

Sledi še sklepna beseda, v kateri avtor povzema temeljna dognanja in opozarja na marsikatero še neodgovorjeno vprašanje v zvezi z raziskovanjem slovenskega domobranstva. Za večjo uporabnost knjige pa je dodal še poglavje o virih in literaturi ter imensko kazalo.

Zelo pomembno je in tudi skrajni čas, da so se zgodovinarji lotili tudi tem, ki so do pred nekaj let še vedno čakale v zaprašenih arhivskih depojih, bodisi zaradi političnih razmer samih bodisi zaradi nedostopnosti arhivskega gradiva, delno pa tudi zaradi pomanjkanja poguma pri samih zgodovinarjih. Pri tem je bilo vseskozi najbolj v zraku vprašanje zgodovinske obdelave nastanka in vloge slovenske kolaboracije in s tem tudi delnega odgovora na vprašanje o morebitni državljanski vojni na Slovenskem med drugo svetovno vojno. Za Gorenjsko lahko trdimo, da je tam potekal izrazit narodnoosvobodilni boj ob komaj zaznavnih elementih državljanske vojne. Ravno tako je treba reči, da prav ni bilo niti prej, ko se o teh stvareh ni veliko pisalo, kakor ni v redu sedaj v novih političnih razmerah, ko je slovenski narodnoosvobodilni boj dobil preveč politično-revanšistični naboj in ko hočejo nekateri negirati že zdavnaj ugotovljena in tudi znanstveno potrjena zgodovinska dejstva.

Slovenska politična pomlad je naplavila na površino probleme, ki so bili prej desetletja na silo potiskani pod gladino, vseeno pa ostajajo nesporna dejstva, ki jih je slovensko zgodovinopisje v svojih raziskavah utemeljilo in jih ni treba revidirati, poznamo pa jih tudi iz svetovne strokovne literature. Gre predvsem za to, da moramo skoraj izključno slovenskemu osvobodilnemu boju (partizanstvu) pripisati zaslugo, da Slovenija ob koncu vojne ni ostala brez približno tretjine svojega ozemlja, brez 400.000 Primorcev, da nacistični okupator na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem ni uspel uresničiti niti četrte monstroznega načrta deportacij slovenskega prebivalstva, da Štajerska in Gorenjska nikoli nista dejansko postali sestavna dela nacističnega rajha, čeprav je bila to ena temeljnih in zelo kratkoročnih postavk v okupatorjevih raznarodovalnih načrtih in to ravno zato, ker sta postali tako imenovani »Bandenkampfgebiet«. In še bi lahko naštevali.

Prav tako je bil kolaboracionizem s fašizmom in nacizmom v Evropi že zdavnaj jasno opredeljen in nobene potrebe ni, da bi se danes kdorkoli v Sloveniji s tem hvalil oziroma skušal kolaboracijo prikazovati kot nujo v boju s komunizmom in jo zaradi tega opravičevati ter celo enačiti z osvobodilnim bojem. Sodelovanje z okupatorjem, boj pod njegovim vodstvom in z njegovim orožjem je zločin nad narodom in se ga ne da opravičiti. Drugo pa je seveda vprašanje krivde in greha vseh tistih, ki so bili pah-njeni v vrste kolaboracije na osnovi spleta tragičnih zgodovinskih okoliščin na silo

oziroma so bili zavedeni in s tem tudi sami tragične žrtve vojne. Te in takšne je prav gotovo treba ločiti od tistih, ki so se zavestno in prostovoljno pridružili okupatorju in računali, da se ga bodo ob koncu vojne s cenanim diplomatskim manevrom znebili in se enakopravno priključili osvoboditeljem.

Omeniti pa moram še tri kritične pomisleke, ki jih imam ob branju Janove monografije. Prvi se nanaša na nekatere nedoslednosti v poglavju o virih in literaturi, kajti pri navajanju virov pri mnogih ni navedeno, kje se nahajajo, kar pa je zelo pomembno. Druga pripomba gre na rovaš razporeditve poglavij in njihovih naslovov. Dve (prvo in drugo) poglavji namreč govorita o nastajanju domobranstva (Nemški okupator pristane na ustanovitev domobranstva ter Nacisti dovolijo in ustanovijo gorenjsko domobranstvo). Naslovi so tudi predolgi in s tem premalo natančni. Tretja pripomba se nanaša na uvodno besedo, za katero se mi zdi, da je po nepotrebem nekoliko preveč usmerjena v spopad s tistimi, ki »dokazujejo« nujnost in koristnost slovenskega domobranstva za slovenski narod in zato samo še podžiga k novim polemikam. Imam občutek, da jo je avtor verjetno nehote nekoliko preveč spolitiziral, kajti tekst monografije same je dovolj močan, prepričljiv in argumentiran in ne potrebuje nobenega vnaprejšnjega samoopravičevanja in samodokazovanja. V pluralnih demokratičnih časih (če to sploh so?) moramo biti pri pisanju strokovnih, zlasti pa znanstvenih tekstov zelo realni, trdno pri zgodovinskih dejstvih, brez nepotrebnih emocij in politiziranja. Le tako bo zgodovinarjevo pisanje vzdržalo zob časa.

Janova knjiga Odstрте zavese je izjemno zanimivo branje, z močno argumentacijo vsega, kar je napisano, zato predstavlja dragoceno obogatitev našega dosedanjega vedenja o slovenski kolaboraciji in prijetno osvežitev na tovrstnem knjižnem trgu, o čemer pričata tudi že dve izdaji v treh mesecih. Da pa vzbuja v javnosti močno deljena mnenja, pa je knjigi lahko samo v prid.

Marjan Žnidarič

Aleš Gabrič, *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945-1952*. Borec 1991, XLIII, 7-8-9, str. 469-655 (187 strani)

O skoraj polstoletnem obdobju po drugi svetovni vojni je do pred kratkim vse slovensko zgodovinske lahko pokazalo le nekaj skromnih pregledov političnega razvoja v Jugoslaviji, kar pomeni, da ga praktično ni bilo. Šele padec režima, ki je to obdobje v zgodovinskem pogledu vzpostavil in ga ves čas absolutno oblikoval, ja ta isti pogled sploh omogočil. V prvi vrsti zato, ker ga je fizično osvobodil nadzora in vsakovrstnega grobega ali subtilnega vsiljevanja željene podobe, nenazadnje pa je opazovalca postavil iz gozda na čistino in mu omogočil nekoliko večjo dostopnost arhivskega gradiva. Ni nepomembno, da je bil ta prehod postopen, začel se je že nekaj časa pred formalno zamenjavo oblasti in v mnogočem še vedno traja. Tudi zgodovinske kot politično zelo občutljiva, neprofitna in zatorej nujno »državna« dejavnost, od katere moremo pričakovati trajnejše rezultate šele čez dalj časa, je v tej kratki dobi začelo naravnost bruhati posamezne študije o pravkar preteklem obdobju.

Ena od njih je knjiga Aleša Gabriča, ki orje ledino doslej povsem zanemarjene, a občutljive zgodovinske tematike v slovenski novejši zgodovini, to je kulturne politike. V slovenski preteklosti ima kultura spričo dolgotrajnega in boječega nacionalnega konstituiranja poseben pomen. Predstavlja kompenzacijo za nezmožnost politično upravnega osamosvajanja in samobitnosti ter trajno leglo podobnih vedno znova tlačenih zahtev. Zato je bila hote ali nehote s slovensko politiko močnejše povezana, kot to lahko pričakujemo pri sosednjih narodih.

Obe Jugoslaviji sta z navdušenjem večine Slovencev ob svojem ustanavljanju vprašanje slovenske kulturne samobitnosti nekoliko potisnili v ozadje. Slovenci so bili na račun trenutno pomembnejših državnih, socialnih ali gospodarskih interesov s svojimi temeljnimi kulturnimi zahtevami rade volje pripravljene potrpeti in počakati. Obkrat pa se je ta dobrovoljnost pozneje večkrat skalila, ko se je pokazalo nerazumevanje nekaterih »sostanovalec«.

Gabričeva knjiga podrobno popisuje drugo obdobje jugoslovanskega navdušenja, ki je tesno prepleteno z graditvijo totalitarnega sistema oblasti. Prvo od štirih poglavij, »Obnova kulturnega in prosvetnega delovanja«, se najprej spušča v genezo povojne kulturne politike in nam predstavi kulturne zamisli najpomembnejših predstavnikov političnih skupin, ki so bile med vojno združene v Osvobodilni fronti. Tu je bila nedvomno glavni usmerjevalec in pobudnik najbolj homogena in notranje disciplinirana Komunistična partija Slovenije, trdno vključena v KP Jugoslavije in moskovsko Komunistično internacionalo. V OF sta bila prisotna še dva temeljna kulturna koncepta, ki sta ju nekako posebej Josp Vidmar kot idejni predstavnik večine t.i. kulturnih delavcev, temu konceptu lahko mirno prištejemo še sokolsko skupino v OF, in Edvard Kocbek, ideolog krščanskih socialistov v OF. Slednji dve usmeritvi, ki sta se strankam odrekli že med vojno, sta bili po vojni povsem onemogočeni z dobro organizirano mrežo usmerjevalnega in nadzornega aparata KP, vključenega neposredno v državno upravo, delujočega pa vzporedno z njo, od najosnovnejše lokalne ravni, preko najvišjih upravnih oblasti do politbiroja KPJ. Gotovo pa bi tako hitro in popolno prevlado komunističnega pojmovanja kulturnih potreb brez te organizacijske mreže težko pripisali samo »največjemu moralnopolitičnemu kapitalu«, ki ga je KPS prinesla iz vojne (str. 488). To razvejano organizacijo je KP poimenovala »Komisija za agitacijo in propagando« ali kratko »agitprop«. Razdeljen je bil na sektorje za tisk in agitacijo, teoretsko predavateljski, kulturni, organizacijsko tehnični in pedagoški sektor, usmerjal in nadziral pa je vse kulturne dejavnosti v širokem pomenu besede, od tiska preko šolstva do znanosti in umetnosti. Že poimenovanje komisije, ki se je z vsemi temi vprašanji ukvarjala kaže na to, kakšnega pomena je bila kultura za komuniste.

Poudarjeno propagandno delo KP je bilo pri angažiranju množic tudi na kulturnem področju v veliki meri uspešno. Moto delovanja je strnila takratna slovenska prosvetna ministrica, Lidija Šentjerc, z besedami: »...prva in osnovna naloga naše prosvetne politike (je) vzgojiti zavedne državljane nove FLRJ, ...vzgojiti, naučiti in usposobiti naše široke ljudske množice za to, da bodo sposobne vršiti oblast, da se bodo naši delovni ljudje, delavci, kmetje in delovna inteligenca naučili bolje upravljati svojo državo, bolje in uspešneje delati, živeti kulturnejše življenje in tako pospešiti

razvoj svoje domovine v gospodarsko močno, bogato in kulturno državo« (str. 493). Kdaj pa kdaj pa je kakšnemu manj izkušenemu funkcionarju ušla tudi bolj odkrita izjava, kot jo je na primer na konferenci za pripravo I. kongresa nove, vseobsegajoče kulturno prosvetne organizacije »Ljudske prosvete« junija 1946 izustil vodja slovenskega Agitpropa Dušan Pirjevec – Ahac: »Mobilizirati je treba vse, kar eksistira. Cilj tega je, da jih bomo mi konkretno vodili, da bodo delali po naših direktivah« (str. 537). Mobilizacija je zaobjela vse družbene plasti; v posebna stanovska društva so na novo organizirali tudi izrazite individualiste, kot so bili umetniki. Tako so njihovo delo lažje nadzirali, posamezni ustvarjalci, ki bi od teh organizacij na kakršenkoli način odpadli, pa bi to preprosto prenehali biti.

Novi duh je bil v šolstvo vnešen manj s preurejanjem – takoj so le ukini meščanske šole in vse šolstvo poddržavili – kot s »čiščenjem« in intenzivnim političnim usmerjanjem učiteljev. Najbolj hvaležen in uporaben kader so bili novovzgojeni učitelji po skrajšanem postopku, kajti potrebe po njih so bile spričo »filtracije« in novopriključenih ozemelj (Primorske) velike.

V prvih dveh povojnih letih so bile v Sloveniji odpravljene posledice vojne, onemogočeni so bili pravi in potencialni nasprotniki nove oblasti ter vzpostavljen držav-noupravni in politični aparat, ki je omogočal nemoteno izvajanje nove politike. Korenitejših družbenih sprememb, tako na gospodarskem kot kulturnem področju, se je lotil petletni načrt za razvoj narodnega gospodarstva Jugoslavije v letih 1947–1951. Večjim potrebam po tehnično izobraženih strokovnjakih se je delno prilagodila reorganizacija šolskega sistema. Julija 1946 je zakon uvedel obvezno sedemletno šolanje, ki je v južnejših pokrajinah pomenil napredek, v Sloveniji pa nazadovanje. Do takrat je sicer veljal zakon o obveznem osemletnem šolanju, ki pa je na višjih narodnih šolah dovoljeval znatne olajšave, tako da je pouk za otroke med 11 in 14 letom starosti zlasti na jugu potekal zelo neredno. Nad veroukom, najnevarnejšim nosilcem nasprotnih idej, so sprva skušali vzpostaviti nadzor, potem pa so ga raje ovirali z drugimi, privlačnejšimi izvenšolskimi dejavnostmi, da bi z zmanjšanjem njegove obiskanosti dobili razlog za njegovo dokončno odpravo iz šole.

Vse družbene sloje razen šolske mladine je na tem področju združevala Ljudska prosveta, v kateri so imeli pomembno vlogo sindikati. V prvem letu petletke so dosegli zaželeno programsko usmeritev, delno profesionalizacijo vodstva in začeli uspešno združevati manjše skupine v večje društvene zveze, manj poleta pa je bilo občutiti na podeželju. Petletka je v kulturnem ustvarjanju prinesla močnejšo idejno naslonitev na sovjetske vzore, odvratanje od »dekadentne« zahodne umetnosti, poostren nadzor nad univerzo in preureditev najprej politično nadzorne organizacije, potem pa tudi uprave. Povečanje in izpopolnitev političnega ter upravnega aparata je prinesla ločitev uprave na ministrstvo za šolstvo in ministrstvo za znanost in kulturo.

V petletko je močno zarezal spor KPJ z Informbirojem, ki se je v kulturni preorientaciji začel kazati šele z enoletnim zamikom. Najprej so nehali prevajati sodobne, politično aktualne sovjetske pisce in se omejili na starejše, splošno priznane avtorje obeh evropskih kulturnih polov. Konec leta 1949 so se rahlo odprla vrata ameriškemu filmu, popularni glasbi. Pri radikalnih političnih preusmeritvah so vedno predstavljali

največji problem razmišljujoči ljudje, profesorji in študentje na univerzi, dijaki, umetniki. Na ljubljanski univerzi so morali razpustiti »partijsko celico« in se zateči k administrativnim represivnim ukrepom. III. plenum CK KPJ (29.-30. XII. 1949) je bil posvečen predvsem problemom šolstva, pomeni pa velik premik v celotni kulturni politiki. Zahteval je njeno decentralizacijo in zmanjšanje namnožene administracije, to pa je v Sloveniji prineslo ponovno združitev obeh »kulturniških« ministrstev v »Svet za prosveto in kulturo vlade LRS«. V šolah so začeli krčiti ruščino, uvajati higijeno in si prizadevati za okrepitev marksizma v visokošolskih programih. V tem smislu so reorganizirali tudi Ljudsko prosveto Slovenije, katere število društev se je začelo hitreje množiti, sama organizacija pa se je začela osamosvajati od državne uprave. Decentralizacija v znanosti in umetnosti je bila nekoliko počasnejša kot v šolstvu in Ljudski prosveti. Finančno poslovanje tovrstnih organizacij je ostajalo v centralni upravi in slab gospodarski položaj Jugoslavije po prekinitvi odnosov z Vzhodom je pripeljal tudi do sporov in nasprotovanj slovenskih kulturnih delavcev proti beograjski kulturni politiki in poslovanju. Z navezavo stikov z zahodom so začeli v večji meri pritekati tudi sodobni zahodni kulturni vplivi in to je z nekoliko naivno razumljeno decentralizacijo, npr. pri slovenskih književnikih, vzbudilo pri KP občutek, da izgublja pobudo ter nadzor. Boj proti »ždanovščini« so vzeli nekateri preveč zares, zato so leta 1952 pritisnili na revijo »Beseda«, v kateri je bilo čutiti vpliv eksistencializma. Diplomatski spor FLRJ z Vatikanom pa so izkoristili še za končni obračun z zadnjimi idejnimi vplivi krščanskih socialistov in Edvardom Kocbekom.

Večje premike v kulturnem ustvarjanju je prineslo šele leto 1952. Osamosvajanje amaterskega kulturno prosvetnega delovanja se je formalno izvršilo s preureditvijo Ljudske prosvete in ustanovitvijo zveze delavskih kulturnih društev »Svoboda«, ki je z imenom poudarila predvojno kulturniško tradicijo marksistov. III. kongres Zveze književnikov Jugoslavije oktobra 1952 v Ljubljani je z referatom Miroslava Krleže uradno opravil s socialističnim realizmom in prinesel decentralizacijo, ki so jo slovenski književniki hoteli dve leti prezgodaj. Najpomembnejši je bil seveda VI. kongres KPJ, kjer se je ta preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije, se s tem formalno odrekla položaju stranke na oblasti in zato v svoji strankarski organizaciji odpravila neposredne nadzorne organe, kakršen je bil Agitprop. Celotna družba je bila že dovolj prežeta z novim »duhom«, da je bilo usmerjanje in nadzor odtlej mogoče uspešno opravljati na manj grob način.

Pri branju Gabričeve knjige mogoče nekoliko moti dosledno navajanje dolgih oblastnih in partijskih naslovov, ki se včasih kot en sam stavčni člen vlečejo čez več vrstic, ter večkratno navajanje enakih stališč sicer različnih forumov, a vedno istega »avtorja«. To daje, sicer konsistentnemu delu, občutek razvlečenosti. Prav tako bi kazalo ponekod bolje premisliti in analizirati rekonstrukcijo dogajanja. Gabrič je opravil predvsem pionirsko delo, temeljno študijo, ki bo odlično služila vsakemu nadaljnemu trudu s to problematiko, zato tudi taka monografija še ne more vsebovati prave umestitve v prostor in čas. Za kaj takega bo potrebna tako kronološka širitev, kot tudi globalna analiza obravnavanega obdobja vse do njegovega izteka.

Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni.
Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1992, 240 strani (Viri ; 5)

Izdaje virov za čas po 2. svetovni vojni so bile do sedaj bolj redke, kot vse kaže pa jih bosta pospešila čedalje večje zanimanje javnosti za dogodke bližnje preteklosti in večja dostopnost arhivskega gradiva pri nas. Knjiga Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni je izšla v času, ko se v javnosti vrstijo razprave o problemih, ki jih obravnava omenjeno delo. V času vračanja po 2. svetovni vojni zaplenjene imovine smo dobili knjigo, v kateri so objavljeni zapisniki, navodila in poročila oblastnih in političnih organov, zakonski predpisi in uredbe ter ostalo gradivo, ki bralcu omogoča spoznavanje političnega, ekonomskega in pravnega ozadja ter samega postopka nacionalizacije.

V knjigi so objavljene tri razprave in troje vrst dokumentov. Prvo, najboljše in najpomembnejše poglavje je delo znanstvenega sodelavca Inštituta za novejšo zgodovino, dr. Jožeta Prinčiča. Že naslov razprave Poglavitne značilnosti prve in druge nacionalizacije industrijskih podjetij na ozemlju FLRJ (s poudarkom na LR Sloveniji) nam pove, kam je avtor usmeril pozornost. Opisal je ideološki in pravni okvir nacionalizacije gospodarskih podjetij ter tempo in način prehajanja le-teh iz privatne v državno lastnino po prvi (5. december 1946) in drugi (28. april 1948) nacionalizaciji. Prinčičeve sklepne ugotovitve so, da je z nacionalizacijo »industrija na ozemlju LR Slovenije dobila novo celostno podobo in deloma tudi težišče«, saj so bila novoustanovljena podjetja podjetja socialističnega tipa, kar se je pri nekaterih odrazilo že leta 1947 s padanjem produktivnosti.

Ob razpravi je Prinčič objavil še 95 dokumentov, ki širše pojasnjujejo njegove ugotovitve. Med dokumenti najdemo vse pomembnejše pravne akte o nacionalizaciji, navodila za izvedbo postopka, ocene in sezname s postopkom zajetih podjetij, izvlečke iz referatov vodilnih slovenskih politikov tedanjega časa, resolucije in poročila z »uradnim« pozitivnim stališčem in nasproti temu zapisnike partijskih komitejev, v katerih se je moč seznaniti tudi z negativnimi odmevi s terena. Poleg razlik med »uradnim« in »neuradnim« stališčem do nacionalizacije so razvidne še razlike med prvotnimi dejanskimi ocenami vrednosti industrijskih podjetij in končnimi cenvami, ki so bile ponekod manjše kot desetina prvotne ocene, pa še te niso bile izplačane v celoti. Med dokumenti najdemo tudi seznam vseh 1136 nacionaliziranih gospodarskih podjetij na območju LR Slovenije.

Razpravo Nacionalizacija industrijskih podjetij v Slovenskem Primorju in Slovenski Istri ter izbor drugega in tretjega dela dokumentov je prispevala arhivistka Pokrajinskega arhiva Koper, Maruška Zagradnik. Prvih 37 dokumentov se nanaša na nacionalizacijo na tistem delu slovenskega ozemlja, ki je bil priključen Jugoslaviji leta 1947, drugih 20 pa na ozemlje, ki ga je Jugoslavija dobila leta 1954 po podpisu Londonskega sporazuma z Italijo. Iz dokumentov so razvidne razlike v nacionalizaciji na tem ozemlju, ki so nastale kot posledica vojaške uprave do priključitve k Sloveniji (oz. Jugoslaviji). Oblasti tu zaradi mednarodnih določb niso smele izvajati nacionalizacije do podpisa ustreznih sporazumov. Že v razpravi je Zagradnikova poudarila, da je to pogoje-

valo raznolikost lastninske strukture na tem področju, dokajšnji časovni zamik v izvedbi nacionalizacij in spore, ki so zaradi tega nastali med Jugoslavijo in Italijo in so bili dokončno razrešeni šele leta 1985. Poleg dokumentov iz fondov Arhiva Slovenije in uradnih listov, ki prevladujejo že v prvem delu, najdemo v drugem in tretjem delu še več dokumentov iz Pokrajinskega arhiva Koper in nekaj iz Arhiva Inštituta za novejšo zgodovino.

Marjan Zupančič je avtor razprave Problematika arhivskega gradiva o nacionalizaciji industrijskih podjetij v Sloveniji. V njej razlaga zgodovinarjem že znane vzroke za neohranjenost ali nedostopnost arhivskega gradiva iz prvih poveljnih let in s tem povezane težave pri delu.

Na koncu knjige je še Seznam gospodarskih podjetij, v katerem žal najdemo nekaj napak. Avtorjem bi lahko najbolj zamerili, da se v primerih, ko se je za isto podjetje uporabljalo več različnih imen ali pisav, niso poslužili kazalk in je zato iskanje v nekaterih primerih zamudno.

Vsak, ki bo vzel knjigo v roke, v njej ne bo našel le veliko novih podatkov o nacionalizaciji, temveč se mu bo razkrila podoba gospodarske politike v celoti. Njen glavni cilj je bila krepitev državnega sektorja, ki ga je Edvard Kardelj 20. junija 1945 označil kot »predpogoj za politični razvoj v bodočnosti«. S tem je Kardelj nacionalizacijo utemeljil bolj politično kot pa ekonomsko. Iz besed Borisa Kidriča ob sprejetju zakona o nacionalizaciji 5. decembra 1946 postane jasno, da je postalo sprejetje zakona o nacionalizaciji nujno za nadaljnje ekonomske ukrepe, tj. sprejetje zakona o prvem petletnem načrtu. Način sprejemanja zakona pa nam postane jasen iz zapiskov Edvarda Kocbeka: »Konspirativno so do začetka seje zadržali njen dnevni red: nujen zakon o nacionalizaciji privatnih podjetij.« Rezultati nacionalizacije so bili sledeči: po konfiskaciji imovine narodnih izdajalcev je poleti 1945 državni sektor obsegal 24,7%, privatni pa 56,5% podjetij, po drugi nacionalizaciji aprila 1948 pa je bilo v državnem sektorju 93% in v privatnem 0,7% podjetij.

Bralca lahko zmoti še ena pomanjkljivost, ki pa je nikakor ni moč pripisati avtorjem. V kataložnem zapisu o publikaciji (CIP) je namreč omenjen le urednik France M. Dolinar, nikjer pa niso navedeni avtorji razprav in izbora dokumentov.

Aleš Gabrič

Vojna v Sloveniji 1991 (*Vojna v Sloveniji, Od napadov na JLA do zmage nad JA*, Mednarodno tiskovno središče, Ljubljana avgust 1991, 121 strani; *Deset dni vojne za Slovenijo*, Izbor fotografij in tekstov iz obdobja med 26. VI. in 5. VII. 1991. Mladina Monoliti, Ljubljana 1991; *Vojna za Slovenijo*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1991, 129 strani; *Slovenija od vojne do priznanja*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1992, 128 strani)

V še ne letu dni od zaključnega vojnega spopada med še malo prej dvema sestavnima deloma jugoslovanske oborožene sile smo dobili nekaj del, ki se ukvarjajo tudi z vojaško platjo slovenske osamosvojitve.

Vsa ta dela spadajo v »prvi ešalon«, tako po časovni distanci od dogodka (le dva do tri mesece), kot po sporočilni vrednosti. Očitno gre za dela, ki si prizadevajo ujeti nekaj trenutkov te vojne, ki se je tako hitro zaključila, da je ostal medijsko zanimiv skoraj vsak detajl. Ker je bila to vojna z izrazitim medijskim pristopom, takojšnja medijska prezentacija vojne niti ne preseneča. Zgodovinarja pa ne sme zavesti misel, da je bila to prva medijska vojna sploh. Morda bo kar držala ocena, da je bila prva medijska vojna kar druga svetovna vojna, le da se je ta bojevala predvsem na radijskih valovih. Že Eisenhower je menil (in se po tem ravnal), da se s pridobitvijo javnega mnenja dobi tudi vojna, in izkrcaje v Normandiji je spremljalo 558 novinarjev in snemalcev (in neznano število cenzorjev). Slovensko je spremljalo menda nad 1000 novinarjev. Naj ob tem omenimo še knjižico o glavnem protagonistu medijske plati, ministru za informiranje (*Jelko Kacin, veliki zmagovalec*, Ljubljana 1991), iz katere pa ne vzemo nič takega, kar ne bi bilo mogoče prebrati tudi v sočasnih časnikih in periodiki. Prenehanje njegovih tiskovnih konferenc v Cankarjevem domu (zadnja 12. julija) mnogi jemljejo kar za najboljši znak za konec vojne.

Prvo delo je izšlo že avgusta 1991, ko se je Tiskovno središče odločilo na kratko informativno knjižico o slovenski vojni. Namen je povsem informativen, prikazati s slovenskega stališča korenine in potek boja za osamosvojitvev. Zgradba je kronološka. Prvo poglavje išče vzroke vojne v konfliktu med unitaristi in željami republik (Slovenije) po večji samostojnosti in na drugi ravni konflikta spopad med komunisti (dogmati), beri generali in ostalimi, ki hočejo demokracijo. Vprašanje je predvsem, v katero točko se postavi začetek razhajanj. Ta knjižica jo išče v spopadu med alternativno javnostjo in armado ob zadnji paradi v Beogradu leta 1985, nato pa kar preskoči na leto 1988, ko se je že javno kazala napeta situacija med vojsko in slovenskimi oblastmi. Natezanja o kontrarevoluciji je prekinila vojska, ki je krenila v ofenzivo (Analiza 200 člankov, zaprta seja vojaškega sveta, seja CK ZKJ). Sledi prikaz aretacije Janeza Janše in vse dogajanje ob tem. »Slovenska politika je z eno nogo že pokleknila pod vojaškim pritiskom.« (str. 21) Rojstvo demokracije datira v 1989, ko se je ZKS odločila, da »sestopi z oblasti«, kar je nato rezultiralo z razkolom v ZKJ in razpisom prvih odprtih volitev v januarju 1990.

V tretjem poglavju so objavljeni dokumenti slovenske skupščine, sprejeti 25. junija 1991 (Temeljna ustavna listina), nagovor predsednika Kučana na slovesni razglasitvi,

odlok zvezne vlade o neposrednem zagotavljanju nadzora nad mejo, torej osnove za vojaški poseg, zaplenjena vojaška navodila JLA.

Osrednji del knjige predstavlja kronologija dogodkov od 27. junija do 4. julija, kombinirana z dokumenti in fotografijami (pozivi obeh strani na kolaboriranje, članek o četrtem rajhu).

Ker je bila knjiga tako hitra, je zadnje poglavje še polno vprašanj, ki jih je prinesla takrat še neverjetna novica o umiku armade iz Slovenije. Daleč najbolj poveden je Kadrijevičev govor 6. julija. Z enoletne distance se bere – ne glede na psihološke cilje in visoko diplomacijo, ki je za njim – kot pogrebni govor »drugi« Jugoslaviji, za katero je tista zadnja instanca socializma, vojska, ugotovila, da je ni mogoče obraniti, ne glede na to kaj stori – ostane v vojašnicah ali gre v državljansko vojno. JLA je storila eno, sovjetska vojska drugo, obe državi pa eksistirata še zgolj na zastarelih zemljevidih, res pa zaenkrat še temeljno razliko med obema izbirama čutijo državljani omenjenih nekdanjih držav.

Drugo knjigo je izdalo Mladininih 9 fotografov. Namenjena je drugačni publiki, mnogo razkošneje opremljena. Njeno okostje, najbolj pomemben in sugestivni del so fotografije. Teksti so kratki, zgolj asociativni, citati iz sočasnih številčk Mladine. Vse fotografije so dokumentirane, v dvanajstih poglavjih pa zajemajo čas od 26. junija do konca bojev. Zajemajo vse značilne elemente vojaških bojev: vojaško tehniko, sprva še zgolj element v idilični naravi, nato pa kot kupi zvitega železa, barikade in ruševine, beg in smrt vojakov, simbolna oznanila zmage – natikanje tabel z novimi državnimi simboli.

Ta knjiga dokazuje, da je minil čas zgolj besednega prikazovanja dogajanja. Še bolj nas opozarja, da so tudi viri mnogo bolj raznovrstni kot zgolj papir v najrazličnejših oblikah (videokaseta, velika množina posnetega materiala). Hkrati se postavlja vprašanje za zgodovinarje, kako bodo take vire uporabljali.

Najbolj izčrpno delo je knjiga Vojna za Slovenijo. Avtorji, uredništvo Cankarjeve založbe, so imeli namen ustvariti »prispevek in gradivo, hkrati pa tudi živ odmev in spomin« (str. 6). Knjiga je torej predvsem kronika, pisana sočasno z dogodki. V enajstih poglavjih (vsak dan vojne, razen zadnjih treh, ima svoje poglavje) so avtorji zajeli čas od 26. junija do 8. julija. Besedilo podrobno obdeluje vojaške in politične dogodke vsakega dne, temelji pa na javnih objavah predvsem slovenskih medijev, žal pa ni razvidno niti splošno, niti posamezno iz katerih, kar omejuje poznejšo uporabnost. Bogato fotografsko gradivo ilustrira in dopolnjuje napisano, priloženi pa so tudi najznačilnejši objavljeni dokumenti.

Četrto delo, Slovenija od vojne do priznanja, je vsebinsko nadaljevanje knjige Vojna za Slovenijo. Na vojno se nanašata uvodni poglavji: Brionska deklaracija, Sklep o umiku JLA iz Slovenije. Prvo je predvsem izčrpno poročilo novinarja očitca in obdeluje predvsem politične implikacije sporazuma, drugo pa se ukvarja predvsem z vojaškimi vprašanji. Vendar v novi dimenziji, vojaško-organizacijski izpeljavi umika JLA iz Slovenije od 18. julija, ko je Predsedstvo Jugoslavije sklep sprejelo, do 25. oktobra, ko so odšli zadnji vojaki.

V novem, drugem valu literature o vojni za Slovenijo, ki smo ji zdaj priča, v zadnjem času izhaja vrsta del, ki so izčrpnjša in bolj verodostojna (Janševi Premiki, Švajncerjeva Vojna in vojaška zgodovina Slovencev, delno prezentirana raziskava obramboslovcev o doživljanju vojne, vrsta zapisov Kacina, Markovića, generalov v tisku) od predstavljenih. Vsaj nekatera od teh si zato zaslužijo samostojno predstavitev in oceno.

Damijan Guštin

Nataša Kandus

Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino v letu 1991

I. Samostojne publikacije

---

1. **Ferenc Tone:** Ljudska oblast na Slovenskem 1941–1945, 3. knj.: Mi volimo. Mladika, Ljubljana 1991, 505 str. (Knjižnica OF ; 8/III).
  2. **Gabrič Aleš:** Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952. Mladika, Ljubljana 1991. (Borec, XLIII, 1991, št. 7–8–9, str. 469–656).
  3. **Gombrich Ernst H.:** Kratka svetovna zgodovina za mlade bralce. Državna založba Slovenije, Panatal, Ljubljana 1991, 276 str. Spremna beseda in del prevoda Janko Prunk.
  4. **Prispevki za novejšo zgodovino. Življenje in delo dr. Antona Korošca.** Razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990. XXXI, 1991, št. 1. Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1991, 152 str.
  5. **Prispevki za novejšo zgodovino. XXXI, 1991, št. 2.** Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 1991, str. 153–279.
  6. **Rozman Franc:** Korespondenca Albina Prepeluha–Abditusa. Arhivsko društvo Slovenije, Ljubljana 1991, 86 str. (Viri ; 4).
  7. **Sirc Ljubo:** Med Hitlerjem in Stalinom. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1991, 508 str. Opombe napisala Jera Vodušek–Starič.
-

II. Znanstvene razprave in članki

---

1. **Biber Dušan:** Okupacija in razkosanje Slovenije in londonski odmevi 1941–1942. Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. SAZU, Ljubljana 1991, str. 189–199.
2. **Biber Dušan:** Zavezniške in sovjetske misije ter obveščevalne službe v NOB. Borec, XLIII, 1991, št. 1–2–3, str. 73–138.
3. **Čampa Marjeta:** Slovenski vsakdanjik med II. svetovno vojno na italijanskih in nemških lepakih. Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 1, str. 130–132.
4. **Čepič Zdenko:** Povojni beg z zemlje. (Notranje migracije v Sloveniji 1945–1960). Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 1, str. 85–106.
5. **Deželak–Barič Vida:** Organiziranost Komunistične partije Slovenije na Dolenjskem in Notranjskem 1941–1943. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 2, str. 181–215.
6. **Ferenc Tone:** »Absiedler«. Slowenen zwischen »Eindeutschung« und Ausländerinsatz. Europa und der »Reichseinsatz«. Klartext, Essen 1991, str. 200–209.
7. **Ferenc Tone:** Leto 1942 – čas najhujšega nasilja okupatorjev. Prešernov koledar 1992. Prešernova družba, Ljubljana 1991, str. 61–71.

8. **Ferenc Tone:** Nemška okupacija Dravske doline in Pohorja. Časopis za zgodovino in narodopisje, XXVI, 1990, št. 1, str. 12–22.
9. **Ferenc Tone:** Položaj slovenskega naroda ob okupaciji. Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. SAZU, Ljubljana 1991, str. 37–50.
10. **Gabrič Aleš:** Med eno in drugo Sodobnostjo. Sodobnost, XXXIX, 1991, št. 1, str. 100–109.
11. **Gabrič Aleš:** Šolstvo na Slovenskem v letih 1945–1951. Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete, 1991, št. 24, str. 67–92.
12. **Gabrič Aleš:** Zveza mladih kulturnih delavcev Slovenije (1948–1950). Nova revija, X, 1991, št. 113–114, str. 1235–1245.
13. **Godeša Bojan:** Priprave na revolucijo ali NOB. Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. SAZU, Ljubljana 1991, str. 69–85.
14. **Godeša Bojan:** Priprave na revolucijo ali na narodnoosvobodilni boj? Delovanje slovenskih komunistov v času od jeseni 1940 do napada nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo. Sodobnost, XXXIX, 1991, št. 8–9, str. 860–863.
15. **Godeša Bojan:** Prispevek k poznavanju dolomitske izjave. Nova revija, X, 1991, št. 105/106, 107, 108, str. 266–273, 455–460, 592–608.
16. **Guštin Damijan:** Vloga in pomen oborožene sile v narodnoosvobodilnem boju v Sloveniji 1941–1945. Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 3, str. 461–478.
17. **Kacin-Wohinz Milica:** Predlogi Itala Saura za raznaroditev Slovencev in Hrvatov v Italiji (1939–1941). Annales, 1991, št. 1, str. 237–244.
18. **Kacin-Wohinz Milica:** Primorska pred napadom na Jugoslavijo. Sodobnost, XXXIX, 1991, št. 8–9, str. 851–855.
19. **Kacin-Wohinz Milica:** Razmere na Primorskem pred napadom na Jugoslavijo. Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. SAZU, Ljubljana 1991, str. 21–35.
20. **Kresal France:** Delavski zaupnik. Delavske zbornice, kolektivne pogodbe in soupravljanje. Svet Zveze svobodnih sindikatov Slovenije, Ljubljana 1991, str. 87–102.
21. **Kresal France:** Delavski zaupniki. Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 3, str. 451–460.
22. **Kresal France:** Kolektivna pogodba kot vir delovnega prava. Delavske zbornice, kolektivne pogodbe in soupravljanje. Svet Zveze svobodnih sindikatov Slovenije, Ljubljana 1991, str. 69–86.
23. **Kresal France:** Kolektivne pogodbe na Slovenskem. Kronika, XXXIX, 1991, št. 3, str. 85–97.
24. **Kresal France:** Koncentracija delavstva v revirjih in industrijskih centrih v Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 2, str. 291–297.
25. **Kresal France:** Zgodovina kolektivnih pogodb na Slovenskem. Teorija in praksa, XXVIII, 1991, št. 12, str. 1455–1468.
26. **Mlakar Boris:** Slovenska protirevolucija s posebnim pogledom na konec vojne. Slovenski koledar 1992. Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1991, str. 48–56.

27. **Mrakar Boris:** Slovenska zaveza - njena misel in njena politika. Pogovor z zgodovinarjem mag. Borisom Mrakarjem. Zaveza, I, 1991, št. 3, str. 8-14.
28. **Mrakar Boris:** Vzroki in oblike nasprotovanja Osvobodilni fronti v letu 1941/1942. Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. SAZU, Ljubljana 1991, str. 255-263.
29. **Mrakar Boris:** Vzroki in oblike nasprotovanja Osvobodilni fronti v letu 1941/1942. Sodobnost, XXXIX, 1991, št. 8-9, str. 868-873.
30. **Perovšek Jurij:** Nacionalpolitični koncepti slovenskih unitarističnih sil leta 1923. Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 1, str. 65-83.
31. **Perovšek Jurij:** Pogledi slovenskega liberalizma na poslanstvo in delo knezoškofa Antona Bonaventure Jegliča. Jegličev simpozij v Rimu. Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 357-385.
32. **Prinčič Jože:** Nacionalizacija industrijskih in rudarskih podjetij v Sloveniji v letu 1946. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 2, str. 167-180.
33. **Prunk Janko:** Jeglič in slovenska politika po letu 1918. Jegličev simpozij v Rimu. Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 289-302.
34. **Prunk Janko:** Mariborsko bogoslovje, kovačnica uglednih slovenskih politikov in znanstvenih delavcev. 130 let visokega šolstva v Mariboru. Zbornik simpozija. Škofijski ordinariat, Maribor ; Mohorjeva družba, Celje 1991, str. 209-213.
35. **Prunk Janko:** Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko. Slovenski upor 1941. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. SAZU, Ljubljana 1991, str. 249-254.
36. **Prunk Janko:** Medskupinsko razmerje v OF v odnosu na strategijo in taktiko. Sodobnost, XXXIX, 1991, št. 8-9, str. 864-868.
37. **Prunk Janko:** Nova slovenska samozavest. XXVII. seminar slovenskega jezika in kulture. Zbornik predavanj. Ljubljana 1991, str. 237-248.
38. **Prunk Janko:** Politični profil in delo dr. Antona Korošca v prvi Jugoslaviji. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 1, str. 35-54.
39. **Prunk Janko:** Slovenska država - misel in stvarnost. Prešernov koledar 1992. Prešernova družba, Ljubljana 1991, str. 37-47.
40. **Prunk Janko:** Slovenski politični koncepti in prizadevanja med 1. svetovno vojno. Nova revija, X, 1991, št. 109-110, str. 832-846.
41. **Prunk Janko:** Usodni november 1918. Nova revija, X, 1991, št. 111-112, str. 1106-1112.
42. **Rozman Franc:** Die Maifeierlichkeiten 1918 in der Untersteiermark. Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark, LXXXII, Graz 1991, str. 213-220.
43. **Studen Andrej:** Beseda, dve o nemški hiši. Celjski zbornik 1991. Kulturna skupnost občine, Celje 1991, str. 39-52.
44. **Vidovič-Miklavčič Anka:** Odnos dr. Antona Korošca do Kmečke zveze in Slovenske dijaške zveze (SDZ), 1929-1940. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 1, str. 125-129.

III. Strokovni članki

1. **Adamič Marjeta:** Poročilo Arhiva za novejšo zgodovino za leto 1990. Obvestila, VII, 1991, št. 1, str. 58-59.
2. **Adamič Marjeta:** Tuji raziskovalci v slovenskih arhivih v letu 1990, Arhiv Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani. Obvestila, VII, 1991, št. 1, str. 25-27.
3. **Biber Dušan:** Nemški most na Jadranu. Nedeljski dnevnik, XXX, 4.4.1991, št. 92, str. 26-27.
4. **Čampa Marjeta:** Valorizacija drobnega tiska. Arhivi, XIV, 1991, št. 1-2, str. 65.
5. **Čepič Zdenko:** Kmetijsko zadružništvo. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 123-125.
6. **Čepič Zdenko:** Konfiskacija. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 244-245.
7. **Deželak-Barič Vida:** Konferenca KPS na Cinku. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 243.
8. **Deželak-Barič Vida:** Zgodovinska dejstva prepletena v pripovedi. Pričevanja nekih partizanov. Delo, XXXIII, 14.3.1991, št. 61; Književni listi, str. 15.
9. **Dolenc Ervin:** Fevdalni gospodje Senožeč. 27 vasi, XIV, 1987-1991, str. 25-27.
10. **Dolenc Ervin:** Otošče (zgodovinski opis). 27 vasi, XIV, 1987-1991, str. 31.
11. **Dolenc Ervin:** Prispevek o kmetijstvu na Senožeškem. 27 vasi, XIV, 1987-1991, str. 35-36.
12. **Dolenc Ervin:** Protest ob nameravanem rušenju ostankov gradu v Senožečah. 27 vasi, XIV, 1987-1991, str. 18.
13. **Dolenc Ervin:** Senožeška naravna in kulturna dediščina ob slovenskem kulturnem prazniku. 27 vasi, XIV, 1987-1991, str. 15-16.
14. **Dolenc Ervin:** Zapisi o Srebrni. 27 vasi, XIV, 1987-1991, str. 38-39.
15. **Ferenc Tone:** Kärntner Volksbund. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 5.
16. **Ferenc Tone:** Ključ. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 102.
17. **Ferenc Tone:** Knežak. NOB. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 133.
18. **Ferenc Tone:** Kočevarji (1941-1945). Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 179-181.
19. **Ferenc Tone:** Kočevje. NOB. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 181-182.
20. **Ferenc Tone:** Kočevska Reka. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 184.
21. **Ferenc Tone:** Kočevsko okrožje. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 185-186.
22. **Ferenc Tone:** Kolovrat. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 206.

23. Ferenc Tone: Komunistična partija Italije 1941-1945. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 227.
24. Ferenc Tone: Kozjansko. NOB. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 351-352.
25. Ferenc Tone: Kozje. NOB. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 353.
26. Ferenc Tone: Kožbana. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 356.
27. Ferenc Tone: Kraška partizanska četa. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 402.
28. Ferenc Tone: Kraški partizanski bataljon. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 408-409.
29. Ferenc Tone: »Več vem kot mislijo Maček in njegovi«. Pogovor z zgodovinarjem prof. dr. Tonetom Ferencem. 7 D, XX, 1991, št. 38, str. 11-13.
30. Guštin Damijan: Kobarško vojno področje. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 169.
31. Guštin Damijan: Komen. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 211.
32. Guštin Damijan: Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 212-213.
33. Guštin Damijan: Koncentracijsko taborišče. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 240-241.
34. Guštin Damijan: Konfinacija. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 244. (Skupaj z Milico Kacin-Wohinz).
35. Kacin-Wohinz Milica: Kmetsko-delavska zveza. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 131.
36. Kacin-Wohinz Milica: Komunistična partija Italije. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 226-227.
37. Kacin-Wohinz Milica: Konfinacija. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 244. (Skupaj z Damijanom Guštinom).
38. Kacin-Wohinz Milica: Politični tokovi na Primorskem pred drugo svetovno vojno. Primorska srečanja, 1991, št. 121-122, str. 468-469.
39. Kresal France: Kolektivna pogodba. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 198-199.
40. Kresal France: Konsumno društvo. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 252.
41. Kresal France: Kreditni zavod za trgovino in industrijo. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 413-414.
42. Mlakar Boris: »Borec« za zgodovinsko resnico. Primorske novice, XLV, 1991, št. 26, str. 11.
43. Mlakar Boris: Kobarid. NOB. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 167.

44. **Mrakar Boris:** Kolaboracija. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 192-193.
45. **Mrakar Boris:** Komunistični zločini na Slovenskem. Novo Jutro, I, 1991, št. 3, str. 24.
46. **Mrakar Boris:** Kontrarevolucija. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 253.
47. **Mrakar Boris:** Koprivnik. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 264.
48. **Mrakar Boris:** Načrtovali so uničenje Slovencev. TV 15, XXIX, 1991, št. 8, 10, str. 2-3, 3-5.
49. **Mrakar Boris:** Omalovaževanje genocida (odmev). Novo Jutro, I, 1991, št. 5, str. 22-23.
50. **Mrakar Boris:** Pojasnilo in prošnja. Družina, XL, 1991, št. 10, str. 14.
51. **Mrakar Boris:** Pomembna je bila le zmaga! TV 15, XXIX, 1991, št. 16, str. 8-9.
52. **Mrakar Boris:** NOB na Primorskem je bil predvsem pošten boj za osvoboditev in združitev Slovenije. Primorske novice, XLV, 1991, št. 34-35, str. 35.
53. **Mrakar Boris:** O nasprotnikih narodnoosvobodilnega gibanja na Primorskem. Primorska srečanja, XVI, 1991, št. 121-122, str. 476-477.
54. **Prunk Janko:** Dragi srbski prijatelji. (Odprto pismo). Delo, XXXIII, 9.7.1991, št. 159, str. 6.
55. **Prunk Janko:** Katoliška akcija. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 17.
56. **Prunk Janko:** Katoliška narodna stranka. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 26.
57. **Prunk Janko:** Klerikalizem. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 94-95.
58. **Prunk Janko:** Kmečko-demokratska koalicija. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 112.
59. **Prunk Janko:** Korošec je bil mojster politične taktike. Pogovor z dr. Jankom Prunkom o vlogi in pomenu Slovenske ljudske stranke. Slovenske brazde, I, 12. 12. 1991, št. 45, str. 8.
60. **Prunk Janko:** Korporativizem. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 305-306. (Skupaj z Milanom Zverom).
61. **Prunk Janko:** Kraljevina Jugoslavija. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 376-378.
62. **Prunk Janko:** O identiteti SDZ. Delo, XXXIII, 29.9.1991, št. 228; Sobotna priloga, str. 32.
63. **Prunk Janko:** Različne možnosti povezav. Mi in Hrvati. Delo, XXXIII, 2.3.1991, št. 51; Sobotna priloga, str. 23.
64. **Prunk Janko:** SDSS danes. Socialdemokrat, II, 1991, št. 8, str. 6-7.
65. **Prunk Janko:** Škodljiva obrnjenost v preteklost. Delo, XXXIII, 17.8.1991, št. 192; Sobotna priloga, str. 28.
66. **Prunk Janko:** Vemo, da je to šele začetek. Delo, XXXIII, 26.6.1991, št. 148, str. 5.

67. **Rozman Franc:** Ob sedemdesetletnici oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 1, str. 146.
68. **Rozman Franc:** Odnos mladih do novejšje zgodovine. Dialogi, XXVII, 1991, št. 5, str. 55–56.
69. **Rozman Franc:** Uvodne besede. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 1, str. 3–4.
70. **Trampuž Lilijana:** Slovensko–hrvatska jezikovna meja v Istri. Gradivo za obdobje od leta 1860 do 1956. Povzetek. Annales, 1991, št. 1, str. 213.
71. **Vidovič–Miklavčič Anka:** Kmečka sloga. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari–Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 108.
72. **Vidovič–Miklavčič Anka:** Kmečka zveza. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari–Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 108.
73. **Vidovič–Miklavčič Anka:** Kmetijska zbornica. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari–Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 117.
74. **Vidovič–Miklavčič Anka:** Kmetiska prosveta. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari–Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 131.
75. **Vidovič–Miklavčič Anka:** Kmetiski list. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari–Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 131.

IV. Historična dokumentacija

---

1. **Biber Dušan:** Britanski, nemški in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Korošču. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 1, str. 131–143.

V. Poročilo o znanstvenih srečanjih

---

1. **Perovšek Jurij:** Simpozij o življenju in delu dr. Antona Korošca. Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 2, str. 319–325.
2. **Rozman Franc:** Dunajski simpozij o regionalizmu. Delo, XXXIII, 22.11.1991, št. 274, str. 7.
3. **Rozman Franc:** Simpozij o praznovanju prvega maja v Milanu. Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 3, str. 492–493.

VI. Ocene in poročila

---

1. **Čampa Marjeta:** Charles S. Liebman & Steven M. Cohen, Two Worlds of Judaism. Yale University Press, New Haven–London 1990, 202 str. Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 3, str. 513–514.
2. **Čampa Marjeta:** Pavle Šosberger, Novosadski Jevreji. Književna zajednica, Novi Sad 1988, 201 str. Avram Pinto, Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Veselin Masleša, Sarajevo 1987, 198 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 2, str. 252–255.
3. **Čepič Zdenko:** Dachauski procesi. Komunist, Ljubljana 1990, 1084 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 2, str. 256–258.

4. **Deželak-Barič Vida:** Mihajlo Ogrizović, Marksističko obrazovanje partijskih kadrova u NOB. Radničke novine, Zagreb 1988, 492 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 2, str. 249-251.
5. **Fischer Jasna:** Slovenski upor 1941 - Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. SAZU, Ljubljana 1991, 303 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 2, str. 246-249.
6. **Gabrič Aleš:** Božo Repe, Obračun s Perspektivami. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1990, 102 str. (Zvezki ; 5). Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 1, str. 170-171.
7. **Gabrič Aleš:** Nada Jurkova, Osnovoto vospitanie i obrazovanie vo Makedonija (1944-1950). Institut za nacionalna istorija, Skopje 1991, 214 str. Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete, 1991, št. 24, str. 179-181.
8. **Gombač Metka:** Lida Turk, Glas v ... etru, Trst 1991, 251 str. Arhivi, XIV, 1991, št. 1-2, str. 121-122.
9. **Gombač Metka:** Lucijan Volk, 40 let Kmečke zveze v Trstu 1950-1990. Kronika, XXXIX, 1991, št. 1-2, str. 93-94.
10. **Gombač Metka:** Zgodovinski časopis 45/1. Delo, XXXIII, 4.4.1991, št. 79, str. 16.
11. **Gombač Metka:** Zgodovinski časopis 45/2. Delo, XXXIII, 4.7.1991, št. 155, str. 20.
12. **Gombač Metka:** Zgodovinski časopis 45/3. Delo, XXXIII, 10.10.1991, št. 238, str. 16.
13. **Guštin Damijan:** T. Ferenc, Ljudska oblast na Slovenskem 1941-1945, 3. del: Mi volimo. Mladika, Ljubljana 1991, 505 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 2, str. 243-246.
14. **Lazarevič Žarko:** Dragana Gnjatović, Stari državni dugovi. Ekonomski institut, Jugoslovenski pregled, Beograd 1991, 206 str. Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 3, str. 510-512.
15. **Rozman Franc:** Od Ljubljane do Ellis Islanda. Neodvisni dnevnik, XLI, 9.10.1991, št. 275, str. 15.
16. **Rozman Franc:** R. von Bruch, R. Miller, Historikerlexikon. Zgodovinski časopis, XLV, 1991, št. 3, str. 495.
17. **Trampuž Lilijana:** Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923: dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa. Partizanska knjiga, Ljubljana 1990, 436 str. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 2, str. 240-243.

VII. Biografije

---

1. **Adamič Marjeta:** Slavka Gorjan. Arhivi, XIV, 1991, št. 1-2, str. 127.
2. **Dolenc Ervin:** Danilo Zelen - 50 letnica smrti. 27 vasi, XIV, 1987-1991, str. 2.
3. **Ferenc Tone:** Klanjšček Zdravko: Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 83.

4. **Ferenc Tone:** Krall Jože. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 379.
5. **Ferenc Tone:** Kravanja Ferdo - Peter Skala. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 411.
6. **Fischer Jasna:** Kordelič Karel. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 267.
7. **Gombač Metka:** Zemljarič Janez. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 794.
8. **Gombač Metka:** Zlatnar Mirko. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 819.
9. **Gombač Metka:** Zore Slavko. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 850.
10. **Gombač Metka:** Žerjal Tone. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 955.
11. **Gombač Metka:** Žilnik Konrad. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 973.
12. **Guštin Damijan:** Klun Albert. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 106-107.
13. **Kacin-Wohinz Milica:** Kolarič Natal - Božo. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 193.
14. **Kacin-Wohinz Milica:** Kos Simon. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 311.
15. **Kacin-Wohinz Milica:** Kramar Janez. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 379.
16. **Kacin-Wohinz Milica:** Zelen Danilo. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 787-788.
17. **Kresal France:** Kobe-Arzenšek Katarina. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 170.
18. **Kresal France:** Kozina Peter. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 350.
19. **Mlakar Boris:** Kosovel Ivan - Sergente. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 316.
20. **Mlakar Boris:** Kemperle Leopold. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 47.
21. **Mlakar Boris:** Kociper Stanko. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 177.
22. **Mlakar Boris:** Kokalj Anton. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 190-191.
23. **Mlakar Boris:** Kovač Albin - Jaka Baški. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 337.
24. **Mlakar Boris:** Kralj Janko. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 373.

25. **Mrakar Boris:** Kranjc Marko. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 387.
26. **Mrakar Boris:** Žebot Ciril. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 935-936.
27. **Perovšek Jurij:** Korun Milan. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 306.
28. **Perovšek Jurij:** Kramar Albert. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 380.
29. **Prunk Janko:** Kidrič Boris. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 62-63.
30. **Prunk Janko:** Kidrič Zdenka - Marjeta. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 64.
31. **Prunk Janko:** Kocbek Edvard. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 172-174. (Skupaj z Andrejem Inkretom).
32. **Prunk Janko:** Korošec Anton. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 270-271. (Skupaj s Feliksom Bistrom).
33. **Prunk Janko:** Kovač Stane. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 337-338.
34. **Prunk Janko:** Zečevič Momčilo. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 784-785.
35. **Prunk Janko:** Zemljak Jože. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 792-793.
36. **Prunk Janko:** Žerjav Gregor. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 956-959.
37. **Prunk Janko:** Žumer Srečko. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 1014.
38. **Rozman Franc:** Klemenčič Lovro. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 93.
39. **Rozman Franc:** Koch Metod. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 175.
40. **Rozman Franc:** Kocmur Ivan. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 177.
41. **Rozman Franc:** Kopač Josip. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Kari-Krei. Mladinska knjiga, Ljubljana 1991, str. 254-255.
42. **Rozman Franc:** Zhisman Anton Eduard. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 802-803.
43. **Rozman Franc:** Zhisman Josip. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. str. 803-804.
44. **Rozman Franc:** Žitnik Ignacij. Slovenski biografski leksikon, 15. zv. SAZU-Znanstvenoraziskovalni center, Ljubljana 1991, str. 976-977.

VIII. Bibliografije

---

1. **Kandus Nataša:** Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino za leto 1990. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 2, str. 263-273.

VIII. Bibliografije

---

1. **Kandus Nataša:** Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino za leto 1990. Prispevki za novejšo zgodovino, XXXI, 1991, št. 2, str. 263-273.

Kazalo

CONTENTS - TABLE DES MATIÈRES - INHALT

RAZPRAVE - ARTICLES - ÉTUDES - ABHANDLUNGEN

Jurij Perovšek, Socialni, politični in idejni značaj slovenskega liberalizma v letih 1894-1918 UDK 329.12(863)»1894/1918«	3
Anka Vidovič-Miklavčič, Mladina Jugoslovanske radikalne zajednice (MJRZ) v Dravski banovini UDK 329.78(497.12)»1931/1941«	15
Ervin Dolenc, Kulturna zakonodaja v Sloveniji v času jugoslovanskega klasičnega parlamentarizma 1918-1929 UDK 008(497.12)»1918/1929«	35
Lilijana Trampuž, Odmevi na komunistično revijo Književnost v sočasnem tisku UDK 05:329.15(497.12)»1932«	47
Taja Čepič, Založniška dejavnost Cankarjeve družbe (1929-1941) UDK 655.4 Cankarjeva družba »1929/1941«	63
Giulio Mellinato, Listina o šolstvu 1939 in fašizacija šole UDK 37.014(453.3)»1939«	75
Žarko Lazarevič, Razdolževanje kmetov v Sloveniji od okupacije do Informbiroja UDK 323.32 + 247.27(497.12)»1936/1948«	81
Vida Deželak-Barič, Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega upora 1941 UDK 329.15:329.733(497.12)»1941«	93
Damijan Guštin, Konceptualni razvoj partizanstva na Slovenskem leta 1941 UDK 355.425(497.12)»1941«	109
Dušan Biber, Mednarodni zapleti ob koncu druge svetovne vojne (Ocene in poročila ameriških obveščevalcev OSS) UDK 327.5(497.1):940.533»1945«	125
Jerca Vodušek-Starič, Ozadje sodnih procesov v Sloveniji v prvem povojnem letu UDK 343.197»1944/1945«	139
Milan Mikula, Zaplemba premoženja v Sloveniji v letih 1945-1946 UDK 338.98(497.12)»1945/1946«	155

Zdenko Čepič, Agrarna reforma po drugi svetovni vojni – značaj, učinki, posledice UDK 333.013.6(497.1)»1945/1948«	173
Jože Prinčič, Druga nacionalizacija industrijskih in rudarskih podjetij na ozemlju LR Slovenije UDK 338.98(497.12)»1948«	191

ZAPISI – NOTES – NOTES – NOTIZEN

Dragan Matić, Prispevek k vprašanju političnega preganjanja Slovencev med prvo svetovno vojno UDK 323.28(863)»1914/1918«	201
Bogomil Ferfila, Analiza svetovnega gospodarskega razvoja v obdobju 1950–1973 UDK 330.6»1950/1973«	221

OCENE IN POROČILA – REPORTS AND REVIEWS –
RAPPORTS ET CRITIQUES – BERICHTE UND REZENSIONEN

Marjan Drnovšek: Pot slovenskih izseljencev na tuje (Taja Čepič)	237
Jegličev simpozij v Rimu (Vinko Rajšp)	240
Franc Rozman: Korespondenca Albina Prepeluha – Abditusa (Vlasta Stavbar)	241
Dragan Subotić: Srpski socialisti i nacionalno pitanje (Franc Rozman)	244
Marjan Žnidarič: Železničarji in železnice v času okupacije in narodnoosvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem (Anka Vidovič-Miklavčič)	246
Ljubo Sirc: Med Hitlerjem in Titom (Vida Deželak-Barič)	249
Ivan Jan: Odstrte zavese (Marjan Žnidarič)	253
Aleš Gabrič: Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952 (Ervin Dolenc)	256
Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni (Aleš Gabrič)	260
Vojna v Sloveniji 1991 (Damijan Guštin)	262

BIBLIOGRAFIJA – BIBLIOGRAPHY – BIBLIOGRAPHIE

Bibliografija sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino za leto 1991 (Nataša Kandus)	265
--	-----

UDK 329.12(=863)»1894/1918«

Jurij PEROVŠEK, mag., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO – 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (nem., angl.)

SOCIALNI, POLITIČNI IN IDEJNI ZNAČAJ SLOVENSKEGA LIBERALIZMA V LETIH 1894–1918

V razpravi obravnava avtor vprašanje socialne strukture ter osnovnih gospodarskih, socialnih, idejnih in političnih vodil, ki so v letih 1894–1918 opredeljevala značaj slovenskega liberalizma. Ugotavlja, da je slovenski liberalizem zanimala predvsem ohranitev družbene in gospodarske moči mladega slovenskega meščanstva nasproti delavnim stanovom slovenskega naroda. Družbeni in politični elitizem liberalizma se je poleg tega kazal tudi v njegovem izrazito kulturobojnem protikatoliškem stališču, kar je še poglobljalo prepad med njim in širokimi plastmi slovenskega naroda, ki so politično večidel pripadale katoliškemu taboru. Tak značaj je slovenski liberalizem ohranil tudi po letu 1918, ko je v prvi jugoslovanski državi doživel zgodovinski zaton.

UDK 329.78(497.2)»1931/1941«

Anka VIDOVIČ-MIKLAVČIČ, dr., strokovni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO – 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (nem., angl.)

MLADINA JUGOSLOVANSKE RADIKALNE ZAJEDNICE (MJRZ) V DRAVSKI BANOVINI

Po ustanovitvi vsedržavne Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) v drugi polovici leta 1935, se je kmalu zatem pričela organizirati mladina JRZ (MJRZ), ki naj bi utrjevala načelo »državnega in narodnega edinstva« na političnem, socialno – prosvetnem in telesnovzgojnem področju. V Sloveniji je bila MJRZ organizacijsko in idejno – programsko povezana s slovenskem delom JRZ, bivšo SLS. Maja 1939 je imela MJRZ 293 krajevnih organizacij s približno 11000 člani. Avtorica v razpravi ugotavlja, da je bila v Dravski banovini MJRZ politični del Zveze fantovskih odsekov (ZFO) in da je utirala pot katoliški družboslovni misli – krščanskemu solidarizmu.

UDK 008(497.12)»1918/1929«

Ervin DOLENC, mag., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO – 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1
Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (nem., angl.)

KULTURNA ZAKONODAJA V SLOVENIJI V ČASU JUGOSLOVANSKEGA KLASIČNEGA PARLAMENTARIZMA

Zakonska ureditev kulturnih dejavnosti dvajsetih let v Sloveniji in celotni »Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev« je bila, tako kot v večini drugih področij, zmedena, neenotna in nedorečena. Razen redkih izjem so na področju kulturnega delovanja veljali zakoni prejšnjih držav na tem prostoru, v Sloveniji staroavstrijski in so se s poudarjeno centralizirajočim urejanjem iz Beograda mešali s staro srbsko zakonodajo. Pri tem je prihajalo do dvoumnosti in očitnih zakonskih nasprotij, kar je omogočalo brezzakonje ter samovoljo nižjih upravnih oblasti, političnih strank in posameznikov.

UDK 329.12(=863)»1894/1918«

Jurij PEROVŠEK, M.A., Assistant, Institute of Recent History, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.
Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (ger., engl.)

THE SOCIAL, POLITICAL AND IDEOLOGICAL NATURE OF SLOVENIAN LIBERALISM IN THE 1894-1918 PERIOD

The author discusses the social structure and the fundamental economic, social, ideological and political principles that characterised Slovenian liberalism in the period 1894-1918. He establishes that Slovenian liberalism was interested primarily in the preservation of the social and economic power of the young bourgeois community in Slovenia from the working class. The social and political elitism of liberalism was also manifested in its anti-Catholic views expressed through its cultural struggle, which only widened the gap between the liberals and the vast masses of the Slovene people since the latter were politically mostly Catholics. Slovenian liberalism retained this character even after the year 1918; in the first Yugoslav state its traditions were drawing to a close.

UDK 329.78(497.2)»1931/1941«

Anka VIDOVIČ-MIKLAVČIČ, Ph.D., Research Councillor, Institute of Recent History, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (ger., engl.)

THE YOUTH OF THE YUGOSLAV RADICAL UNION IN THE DRAVA BANOVINA

The Yugoslav Radical Union (Jugoslovanska radikalna zajednica) was founded for the whole of Yugoslavia in the second half of 1935, soon to be followed by its youth organisation that was supposed to promote the principle of »state and national unity« in the spheres of politics, social services, education and sports. In Slovenia, then a part of the Drava Banovina, the Youth of the Yugoslav Radical Union (YYRU) (Mladina Jugoslovanske radikalne zajednice) was linked directly to the Slovenian part of the Yugoslav Radical Union (the former Slovenian Peoples Party - Slovenska ljudska stranka). In May 1939, the YYRU had 293 locals with approximately 11,000 members. The author establishes that YYRU was the political branch of the Unions of Boys' Sections (Zveza fantovskih odsekov) in the Drava Banovina, and that it paved the way for the Catholic sociological school - the Christian solidarity that eventually grew into the s.c. Christian social action in mid-Thirties.

UDK 008(497.12)»1918/1929«

Ervin DOLENC, M.A., Assistant, Institute of Recent History, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.
Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (ger., engl.)

LEGISLATION REGARDING CULTURE IN SLOVENIA DURING THE PERIOD OF CLASSIC PARLIAMENTARISM IN YUGOSLAVIA (1918 - 1929)

The legislation in the sphere of cultural activities that was in force in Slovenia and, for that matter, the entire »Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes«, in the 1920ies was rather confusing, manifold and incomplete as were the laws governing a number of other spheres of life. With but a few exceptions culture was organised in compliance with the legislation adopted by former states in this territory; in Slovenia the laws of the Austro-Hungarian Empire were still in force, while simultaneously the Belgrade government attempted to impose its own rules. The result were numerous ambiguities and legal contradictions. Lawlessness and arbitrary decisions of the local authorities, political parties and individuals could flourish in such circumstances.

UDK 323.32 + 247.27(497.12)»1936/1948«

Žarko LAZAREVIČ, dr., asistent doktor, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (nem., angl.)

RAZDOLŽEVANJE KMETOV V SLOVENIJI OD OKUPACIJE DO INFORMBIROJA

V razpravi pisec obravnava odplačevanje kmečkih dolgov oziroma proces razdolževanja kmetov, ki se je pričel v letu 1936, med drugo svetovno vojno in po njej. To so bili prelomni časi, ki so temeljito spremenili okoliščine, v katerih se je razdolževanje odvijalo pred izbruhom druge svetovne vojne na naših tleh. Osnovna ugotovitev pisca je, da so kmetje dolgove plačevali tudi med okupacijo in da so komunisti po prihodu na oblast samo dokončali tisto kar bi se glede na načrte predvojnih oblasti, tako ali tako izvršilo do leta 1948.

UDK 329.15:329.733(497.12)»1941«

Vida DEŽELAK-BARIČ, mag., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (fr., angl.)

VLOGA, METODE IN MESTO KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE V ORGANIZIRANJU OBOROŽENEGA UPORA 1941

Razprava obravnava vodstveno vlogo KPS v pripravah in organiziranju oboroženega upora leta 1941. Brezkompromisna pripravljenost komunistov, da se zoperstavijo okupatorju in ustvarjene pozicije KPS v predvojni ilegali, sta omogočili nastajanje učinkovite oborožene sile, v kateri so bili komunisti najmočnejša in najvplivnejša politična skupina.

UDK 355.425(497.12)»1941«

Damijan GUŠTIN, mag., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (fr., angl.)

KONCEPTUALNI RAZVOJ PARTIZANSTVA NA SLOVENSKEM LETA 1941

Korenine oboroženega partizanstva v Sloveniji in Jugoslaviji je postavila Komunistična partija Jugoslavije že pred napadom na Jugoslavijo aprila 1941, ko je načrtovala oboroženo vstajo za prevzem oblasti. V aprilski vojni je KPJ sodelovala v obrambi, po okupaciji pa je začela z lastno akcijo, vstajo pa je pospešil poziv Sovjetske zveze in Komunistične internacionale k podpori napadeni državi. Prikazuje razvoj razumevanja partizanskega boja in razvoj vojaških konceptov na Slovenskem do konca leta 1941. Ugotavlja dvome o upravičenosti in uspešnosti boja, kar pa so jih tudi ob pomoči Osvobodilne fronte premagali.

UDK 323.32 + 247.27(497.12)»1936/1948«

Žarko LAZAREVIČ, Ph.D., Research Assistant, Institute of Recent History, SLO – 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (ger., engl.)

PROCESS OF DEBT REDEMPTION OF THE PEASANTS' IN SLOVENIA FROM 1941 TO 1948

The author deals with the issue of the peasants' debt payment and/or the process of debt redemption, started in 1936, going on through World War II, and in the post-war years. The period was one of many turning points in history that radically transformed the circumstances in which the process of redemption took place on Slovenian territory, prior to the outbreak of World War II. In one his fundamental conclusions the author points to the fact the peasants were paying their debt even in the course of occupation and that, upon their arrival to power, the communist regime simply brought to an end what would have happened anyway, given the plans of the pre-war authorities.

UDK 329.15:329.733(497.12)»1941«

Vida DEŽELAK-BARIČ, M.A., Assistant, Institute of Recent History, SLO – 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (fr., engl.)

THE ROLE, METHODS AND THE POSITION OF THE COMMUNIST PARTY OF SLOVENIA IN THE ORGANISATION OF ARMED RESISTANCE IN 1941

The author discusses the role of the CPS in the preparations and the organisation of armed resistance in 1941. The uncompromising readiness of the communists to fight the occupying forces and the building up of their position as a clandestine organisation in pre-war years were the platform of an effective armed force in which the communists were the strongest and more influential political group.

UDK 355.425(497.12)»1941«

Damijan GUŠTIN, M.A., Assistant, Institute of Recent History, SLO – 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (fr., engl.)

CONCEPTS AMONG THE ARMED PARTISAN FORCES IN SLOVENIA IN 1941

The foundations of armed Partisan forces were laid in Slovenia and Yugoslavia by the Communist Party of Yugoslavia before the April 1941 attack on Yugoslavia it had been planning armed insurrection and power takeover. In the April 1941 struggle the CPY took part in the country's defense, and after its occupation launched its own activities. The insurrection was accelerated by appeals made by the Soviet Union and the Communist International to support their country under attack. The author outlines the growing understanding of the Partisan struggle and the development of military concepts in Slovenia by the end of 1941. He also points to the doubts concerning the justification and success of the struggle that were overcome, also due to an active commitment by the Liberation Front of Slovenia.

UDK 327.5(497.1):940.533»1945«

Dušan BIBER, dr., znanstveni svetnik v pokoju, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (angl., angl.)

MEDNARODNI ZAPLETI OB KONCU DRUGE SVETOVNE VOJNE (Ocene in poročila ameriških obveščevalcev OSS)

Na osnovi gradiva ameriške vojaške obveščevalne službe Office of Strategic Services (OSS), hrani ga The National Archives and Records Administration v Washingtonu, predstavlja avtor nekaj vprašanj, ki so ob koncu druge svetovne vojne zadevala Jugoslavijo oziroma slovensko ozemlje. To je bilo vprašanja: severna meja proti Avstriji, zahodna meje z Italijo in problematika Trsta, stališče do obnovitve Jugoslavije oziroma srednjeevropske katoliške konfederacije in o nasprotovanjih britanske in ameriške obveščevalne službe glede teh vprašanj.

UDK 343.197»1944/1945«

Jerca VODUŠEK-STARIČ, dr., docent, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO - Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (angl., angl.)

OZADJE SODNIH PROCESOV V SLOVENIJI V PRVEM POVOJNEM LETU

Avtorica analizira revolucionarne spremembe, ki so nastopile 1944/45 na področju pravnega reda, kazenske zakonodaje in vloge sodišč. Pokaže, da so bili sodni procesi politični procesi, čeprav formalno namenjeni pregonu kolaboracionistov in povojnih špekulantov, saboterjev.

UDK 338.98(497.12)»1945/1946«

Milan MIKULA, mag., arhivist, Zgodovinski arhiv v Celju, SLO - 63000 Celje, Trg svobode 10

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (angl., angl.)

ZAPLEMBNA PREMOŽENJA V SLOVENIJI V LETIH 1945-1946

V razpravi, ki temelji skoraj izključno na arhivskih virih, obravnava avtor problematiko izvajanja zaplemb v Sloveniji v prvih povojnih letih. Poseben poudarek je dal zaplembam t. i. nemškega premoženja, ki so jih izvajale zaplembene komisije. Samo okvirno je obdelal zaplembne, ki so jih izrekala vojaška in civilna sodišča.

UDK 327.5(497.1):940.533»1945«

Dušan BIBER, Ph.D., Retired Scientific Councillor, Institute of Recent History, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (engl., engl.)

INTERNATIONAL CONFLICTS AT THE END OF WORLD WAR II (Estimates and Reports of the Office of Strategic Services)

On the basis of the documents of the U.S. intelligence organisation Office of Strategic Services (OSS) kept by the National Archives and Records Administration in Washington, D.C., the author outlines a few issues concerning Yugoslavia in general and the territory of Slovenia in particular at the end of World War II: the northern border with Austria, the western border with Italy and the issue of Trieste, the attitude towards a restoration of a Yugoslav state and/or a Catholic confederation in Central Europe, as well as opposing views of these issues by the U.S. and British intelligence services.

UDK 343.197»1944/1945«

Jerca VODUŠEK-STARIČ, Ph. D., Lecturer, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (engl., engl.)

THE BACKGROUND OF THE TRIALS IN SLOVENIA IN 1945-1946

The author analyses the revolutionary changes brought about in the last stage of World War II in the field of legislation, penal law and the structure and proceedings of the courts of law (describing the forms of irregular courts) and thus, and on the basis of political decisions by the Central Committees of the CPY and CPS, concludes that these were political trials, although formally meant to prosecute war collaborators and post war speculators and saboteurs.

UDK 338.98(497.12)»1945/1946«

Milan MIKOLA, M.A., Archivist, Historical Archives in Celje, SLO - 63000 Celje, Trg svobode 10

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (engl., engl.)

CONFISCATION OF PROPERTY IN SLOVENIA IN 1945-1946

Based almost entirely on the use of different sources, the paper deals with the issue of post-war confiscations in Slovenia. Special attention is paid to confiscation of the s.c. German property authorised and implemented in 1945-46 by special confiscation boards; in general terms the author also discusses the confiscations decreed by military and civilian courts of law.

UDK 327.5(497.1):940.533»1945«

Dušan BIBER, dr., znanstveni svetnik v pokoju, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (angl., angl.)

MEDNARODNI ZAPLETI OB KONCU DRUGE SVETOVNE VOJNE (Ocene in poročila ameriških obveščevalcev OSS)

Na osnovi gradiva ameriške vojaške obveščevalne službe Office of Strategic Services (OSS), hrani ga The National Archives and Records Administration v Washingtonu, predstavlja avtor nekaj vprašanj, ki so ob koncu druge svetovne vojne zadevala Jugoslavijo oziroma slovensko ozemlje. To je bilo vprašanja: severna meja proti Avstriji, zahodna meje z Italijo in problematika Trsta, stališče do obnovitve Jugoslavije oziroma srednjeevropske katoliške konfederacije in o nasprotovanjih britanske in ameriške obveščevalne službe glede teh vprašanj.

UDK 343.197»1944/1945«

Jerca VODUŠEK-STARIČ, dr., docent, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO - Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (angl., angl.)

OZADJE SODNIH PROCESOV V SLOVENIJI V PRVEM POVOJNEM LETU

Avtorica analizira revolucionarne spremembe, ki so nastopile 1944/45 na področju pravnega reda, kazenske zakonodaje in vloge sodišč. Pokaže, da so bili sodni procesi politični procesi, čeprav formalno namenjeni pregonu kolaboracionistov in poveljnih špekulantov, saboterjev.

UDK 338.98(497.12)»1945/1946«

Milan MIKULA, mag., arhivist, Zgodovinski arhiv v Celju, SLO - 63000 Celje, Trg svobode 10

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (angl., angl.)

ZAPLEMBA PREMOŽENJA V SLOVENIJI V LETIH 1945-1946

V razpravi, ki temelji skoraj izključno na arhivskih virih, obravnava avtor problematiko izvajanja zaplembe v Sloveniji v prvih poveljnih letih. Poseben poudarek je dal zaplembam t. i. nemškega premoženja, ki so jih izvajale zaplembene komisije. Samo okvirno je obdelal zaplembe, ki so jih izrekala vojaška in civilna sodišča.

UDK 327.5(497.1):940.533»1945«

Dušan BIBER, Ph.D., Retired Scientific Councillor, Institute of Recent History, SLO – 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (engl., engl.)

INTERNATIONAL CONFLICTS AT THE END OF WORLD WAR II (Estimates and Reports of the Office of Strategic Services)

On the basis of the documents of the U.S. intelligence organisation Office of Strategic Services (OSS) kept by the National Archives and Records Administration in Washington, D.C., the author outlines a few issues concerning Yugoslavia in general and the territory of Slovenia in particular at the end of World War II: the northern border with Austria, the western border with Italy and the issue of Trieste, the attitude towards a restoration of a Yugoslav state and/or a Catholic confederation in Central Europe, as well as opposing views of these issues by the U.S. and British intelligence services.

UDK 343.197»1944/1945«

Jerca VODUŠEK-STARIČ, Ph. D., Lecturer, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO – 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (engl., engl.)

THE BACKGROUND OF THE TRIALS IN SLOVENIA IN 1945–1946

The author analyses the revolutionary changes brought about in the last stage of World War II in the field of legislation, penal law and the structure and proceedings of the courts of law (describing the forms of irregular courts) and thus, and on the basis of political decisions by the Central Committees of the CPY and CPS, concludes that these were political trials, although formally meant to prosecute war collaborators and post war speculators and saboteurs.

UDK 338.98(497.12)»1945/1946«

Milan MIKOLA, M.A., Archivist, Historical Archives in Celje, SLO – 63000 Celje, Trg svobode 10

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (engl., engl.)

CONFISCATION OF PROPERTY IN SLOVENIA IN 1945–1946

Based almost entirely on the use of different sources, the paper deals with the issue of post-war confiscations in Slovenia. Special attention is paid to confiscation of the s.c. German property authorised and implemented in 1945–46 by special confiscation boards; in general terms the author also discusses the confiscations decreed by military and civilian courts of law.

UDK 333.013.(497.1)»1945/1948«

Zdenko ČEPIČ, mag., asistent, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO – Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (angl., angl.)

AGRARNA REFORMA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI – ZNAČAJ, UČINKI, POSLEDICE

Avtor predstavlja značaj oziroma namen, ki ga je imela po koncu druge svetovne vojne nova jugoslovanska oblast z agrarno reformo, prvim njenim politično ekonomskim ukrepom, uzakonjenim že avgusta 1945. Namen je bil prvenstveno političen. Na kratko opozori na njene učinke v Sloveniji, na koncu pa obravnava posledice, ki so bile vidne predvsem na ekonomskem področju, v spremembi posestne in socialne strukture.

UDK 338.98(497.12)»1948«

Jože PRINČIČ, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SLO – Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (angl., angl.)

DRUGA NACIONALIZACIJA INDUSTRIJSKIH IN RUDARSKIH PODJETIJ NA OZEMLJU LR SLOVENIJE

Avtor v razpravi najprej oriše potek t. i. druge ali dopolnilne nacionalizacije industrijskih podjetij v LR Sloveniji, nato pa analizira vzroke zaradi katerih je oblast zavlačevala z ocenjevanjem in vknjiženjem nacionaliziranega premoženja in na ta način odstopila od izplačevanja v zakonu predvidenih odškodnin.

UDK 323.28(=83)»1914/1918«

Dragan MATIČ, arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana, SLO – 61000 Ljubljana, Mestni trg 27

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1–2, slov. (fr., angl.)

PRISPEVEK K VPRAŠANJU POLITIČNEGA PREGANJANJA SLOVENCEV MED PRVO SVETOVNO VOJNO

Avtor na podlagi arhivskega gradiva in preimerjave z objavljenimi viri ter časopisi prikaže preganjanje določenega števila Slovencev med prvo svetovno vojno. Pri tem se opira na prijave preganjanih, ki jih je ljubljanski Mestni magistrat zabeležil aprila 1919. Analiziral je vzroke oz. povode za preganjanje, način in trajanje ter starostno, spolno in poklicno strukturo prijavljenih preganjancev. Vsi primeri so podani konkretno, pri čemer ne gre le za slučaje znanih narodnih prvakov, temveč bolj za primere t. i. malih ljudi.

UDK 333.013.(497.1)»1945/1948«

Zdenko ČEPIČ, M.A., Assistant, Institute of Recent History, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (engl., engl.)

AGRARIAN REFORM AFTER WORLD WAR II - ITS NATURE, EFFECTS, IMPLICATIONS

The author outlines the nature and/or aims of the Yugoslav authorities' agrarian reform at the end of World War II; the reform was the first of its political and economic measures, enacted as early as 1945. The prime aim of the agrarian reform was inherently political. The author briefly describes its effects in Slovenia, and eventually deals with the implications obvious primarily in the economic sphere, specifically in the structure of land holdings and the social structure.

UDK 338.98(497.12)»1948«

Jože PRINČIČ, Ph.D., Research Associate, Institute of Recent History, SLO - 61000 Ljubljana, Kongresni trg 1.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (engl., engl.)

THE SECOND NATIONALISATION OF INDUSTRIAL AND MINING ENTERPRISES IN THE PEOPLE'S REPUBLIC OF SLOVENIA

In the paper the author first describes the evolution of the s.c. second or supplementary nationalisation of industrial enterprises in the PR of Slovenia, then analyses the causes for the delay of the authorities in value estimation and registration of nationalised property in land registers, and explains that the delay led to inadequate compensation for nationalised property.

UDK 323.28(=83)»1914/1918«

Dragan MATIČ, Historian, Archivist, Historical Archives of Ljubljana, SLO - 61000 Ljubljana, Mestni trg 27.

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (fr., engl.)

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF POLITICAL PERSECUTION OF SLOVENES DURING WORLD WAR I

On the basis of archive records and comparisons with published sources and newspapers articles, the author outlines the persecution of a certain number of Slovenians during World War I. He based his discussion in official statements by victims of persecution recorded by the Municipal Office of Ljubljana in April 1919; the individuals concerned all had a permanent address in the city of Ljubljana. The author analyses the causes for persecution, the methods used and their duration, as well as the age, sex and professional structure of the victims of persecution. All cases are described in great detail, including both leading politicians and men on the street.

UDK 330.6»1950/1973«

Bogomil FERFILA, dr., docent, Fakulteta za družbene vede, SLO – 61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5
Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (angl., angl.)

ANALIZA SVETOVNEGA GOSPODARSKEGA RAZVOJA V OBDOBJU 1950-1973

V razpravi predstavi avtor t. i. »zlato obdobje« gospodarskega razvoja v 20. stoletju – 1950 do 1973. Označuje ga: 1. Nova liberalna svetovna ureditev, utemeljena na dobro zamišljeni institucionalni in politični ureditvi ter na učinkovitem gospodarskem sodelovanju, vsaj med državami OECD; 2. Zmanjševale so se trgovinske ovire, intenzivirali trgovinski in kapitalni tokovi ter inaugurirali programi mednarodne pomoči; 3. Spremenile so se tudi domače politike in njihovi instrumenti – orientacija na rast in zaposlovanje, aktivnejšo fiskalno in monetarno politiko, povečanje vloge države v gospodarstvu.

UDK 330.6»1950/1973«

Bogomil FERFILA, Oec. D., Lecturer, Faculty of social sciences, SLO - 61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5

Prispevki za novejšo zgodovino, XXXII, 1992, 1-2, slov. (engl., engl.)

AN ANALYSIS OF WORLD ECONOMIC GROWTH IN 1950-1973 PERIOD

In our treatise we mostly discuss the period of rapid growth between 1950 and 1973. This period characterize: 1. New liberal world order was based on national institutional and political arrangements and on efficient economic cooperation at least among OECD countries; 2. Trade barriers were diminished, capital and trade flows were intensified and numerous programs of international aid were inaugurated; 3. Domestic policies and their instruments had been changed - now the emphasis were placed on growth and full employment, active fiscal and monetary policies and on increased role of national state in economy.
